ΜΕ ΤΟΥΣ

ΑΝΤΑΡΤΕΣ

1943 - 44

Nicholas Hammond DSO



ελληνική
ευρωεκδοτική



Ο συγγραφέας κατά τη διάρκεια της πολεμικής του υπηρεσίας.

Ο καθηγητής Νίκολας Χάμμοντ έγινε βοηθός στο Πανεπιστήμιο του Καίμπριτζ το 1930 και λέκτορας της κλασικής φιλολογίας το 1936. Κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκόσμιου Πολέμου υπηρέτησε στην κυρίως Ελλάδα, την Κρήτη και τη Συρία. Παρασημοφορήθηκε από τον αγγλικό στρατό και το ελληνικο κράτος για τις διακεκριμένες υπηρεσίες του. Μετά τον πόλεμο επέστρεψε στο Clare College του Καίμπριτζ κι αργότερα κατάλαβε καθηγητικές θέσεις στα πανεπιστήμια του Μπρίστολ, του Ουισκόνσιν, των Ιωαννίνων και του Όκλαντ. Έχει γράψει αρκετά βιβλία για την κλασική αρχαιότητα. Το πιο πρόσφατο αναφέρεται στον *Αλέξανδρο το Μεγάλο.* Είναι παντρεμένος, έχει δυο γιους και τρεις κόρες και ζει στο Καίμπριτζ.

Την άνοιξη του 1943 ο Νίκολας Χάμμοντ, που πριν τον πόλεμο δίδασκε κλασική φιλολογία, έπεσε με αλεξίπτωτο στα αφιλόξενα βουνά της Βόρειας Ελλάδας κάτω από την επίβλεψη της Διεύθυνσης Ειδικών Επιχειρήσεων του Καΐρου, με σκοπό να αποκτήσει επαφή με τον ΕΛΑΣ. Στη βορειοδυτική Ελλάδα μια άλλη ομάδα Βρετανών πρακτόρων είχε πλαισιώσει την αντίπαλη αντιστασιακή οργάνωση, τον ΕΔΕΣ του στρατηγού Ζέρβα.

Όπως αποδείχθηκε, η αποστολή του ήταν πολύ πιο δύσκολη απ' ό,τι φανταζόταν ο ίδιος και το Κάιρο. Επιφορτισμένος να οργανώσει σαμποτάζ εναντίον των κατακτητών Γερμανών, ανακάλυψε ότι ο ρόλος του δεν ήταν μόνο στρατιωτικός, αλλά και πολιτικός, αφού έπρεπε να συμβιβάζει τις αντίπαλες στρατιωτικές οργανώσεις, οι οποίες – και ιδιαίτερα ο κομμουνιστικός ΕΛΑΣ – ενδιαφέρονταν για την πολιτική κυριαρχία της μεταπολεμικής Ελλάδας. Ο Χάμμοντ και οι συνάδελφοί του στη Στρατιωτική Αποστολή του Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής βρέθηκαν στη δύσκολη θέση των μεσολαβητών, προσπαθώντας να οδηγήσουν τους αντάρτες σε μια συμφιλίωση, που θα διασφάλιζε το μέλλον της δημοκρατίας στη χώρα. Στην προσπάθειά του αυτή ο Χάμμοντ δεν είχε πάντοτε τη συμπαράσταση του Συμμαχικού Στρατηγείου που, καθώς βρισκόταν μακριά από τα γεγονότα, δεν μπορούσε ν' αντιληφθεί πόσο επικίνδυνος ήταν ο δήθεν νομιμόφρων ΕΛΑΣ.

Το καλοκαίρι του 1944 ο Χάμμοντ έγινε διοικητής της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής και παρασημοφορήθηκε για τη δράση του. Μεταπολεμικά ο βασιλιάς των Ελλήνων του απένειμε το σταυρό του Τάγματος του Φοίνικος.

Σ' αυτά τα συναρπαστικά απομνημονεύματά του, ο συγγραφέας δεν περιγράφει μόνο την προσωπική του ιστορία και τους κινδύνους που αντιμετώπισε, αλλά και τη γενικότερη ιστορική συγκυρία, δείχνοντας πόσο εύκολα μπορούν μικρά γεγονότα και κακοί υπολογισμοί ν' αλλάξουν το ρου της ιστορίας.

«ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΕΥΡΩΕΚΔΟΤΙΚΗ» ΕΠΕ
ΝΑΥΑΡΙΝΟΥ 14, 106 80 ΑΘΗΝΑ, ΤΗΛ.: 3617350, 3635767

Τιμοκατάλογος

Γεωργίου Ι. Ράλλη: **«ΓΕΩΡΓΙΟΣ ΘΕΟΤΟΚΗΣ — Ο πολιτικός του μέτρου»**	1.100
Γεωργίου Ι. Ράλλη: **«ΩΡΕΣ ΕΥΘΥΝΗΣ»**	800
Γεωργίου Ι. Ράλλη: **«ΧΩΡΙΣ ΠΡΟΚΑΤΑΛΗΨΗ»**	400
Ν. Γκατζογιάννη: **«ΕΛΕΝΗ»**	1.100
Κώστα Αλ. Καραμανλή: **«Ο ΕΛΕΥΘΕΡΙΟΣ ΒΕΝΙΖΕΛΟΣ ΚΑΙ ΟΙ ΕΞΩΤΕΡΙΚΕΣ ΜΑΣ ΣΧΕΣΕΙΣ»**	1.000
Νάιτζελ Κλάιβ: **«ΕΜΠΕΙΡΙΑ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ» (1943-1948)**	700
Χένρυ Λεπάζ: **«ΑΥΡΙΟ Ο ΚΑΠΙΤΑΛΙΣΜΟΣ»**	800
Νικ. Μάρτη: **«Η ΠΛΑΣΤΟΓΡΑΦΗΣΗ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΤΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ»**	800
Νικ. Μάρτη:**«THE FALSIFICATION OF MACEDONIAN HISTORY»**	800
Γιάννη Βαρβιτσιώτη: **« ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗ ΙΣΤΟΡΙΚΩΝ ΑΛΗΘΕΙΩΝ»**	150
Ν. Παπαδημητρίου: **«ΤΟ ΚΙΝΗΜΑ ΤΟΥ ΠΟΛΕΜΙΚΟΥ ΝΑΥΤΙΚΟΥ»**	1.500
Ζαν Φρανσουά Ρεβέλ: **«ΠΩΣ ΟΙ ΔΗΜΟΚΡΑΤΙΕΣ ΕΞΑΦΑΝΙΖΟΝΤΑΙ»**	800
Ζαν Φρανσουά Ρεβέλ: **«Η ΘΕΙΑ ΧΑΡΙΣ ΤΟΥ ΚΡΑΤΟΥΣ»**	400
Γιώργου Κ. Σκούρα: **«42 ΕΛΛΗΝΕΣ ΠΡΩΘΥΠΟΥΡΓΟΙ»**	800
Βολφ Ζάιντλ: **«ΒΑΥΑΡΟΙ ΣΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»**	1.200
Α. Σολζενίτσιν: **«Ο ΛΕΝΙΝ ΣΤΗ ΖΥΡΙΧΗ»**	800
Μιχ. Βοσλένσκυ: **«Η ΝΟΜΕΝΚΛΑΤΟΥΡΑ»**	800
Ανδρ. Ανδριανόπουλου: **«ΑΛΛΑΓΗ ΠΟΡΕΙΑΣ»**	400
Βαλερύ Ζισκάρ ντ' Εσταίν: **«ΔΥΟ ΓΑΛΛΟΙ ΣΤΟΥΣ ΤΡΕΙΣ»**	800
Δημ. Γ. Κούσουλα: **«ΤΑ ΜΕΓΑΘΕΜΑΤΑ ΤΗΣ ΕΠΟΧΗΣ ΜΑΣ»**	500
Ρόυ Μακρίδη: **«Η ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΣΤΟ ΣΤΑΥΡΟΔΡΟΜΙ»**	350
Χρ. Φιλιππίδη: **«ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΤΟΜΕΣ»**	500
Γιώργου Ι. Κωστούλα: **«ΤΟ ΜΑΝΑΤΖΜΕΝΤ»**	600
Τσέσλαβ Μίλοτς: **«Η ΑΙΧΜΑΛΩΤΗ ΣΚΕΨΗ»** — (Νόμπελ Λογ/νίας)	700
Άνταμ Ζαγκαγιέβσκι: **«ΠΟΛΩΝΙΑ»**	400
Κλάους Μαν: **«ΜΕΦΙΣΤΟ»**	700
Λούντβιχ φον Μίζες: **«Η ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗ ΤΗΣ ΕΛΕΥΘΕΡΙΑΣ»**	400
Ι. Μπράτσου: **«Η ΑΛΗΘΕΙΑ ΓΙΑ ΤΟΥΣ ΕΥΡΩΠΥΡΑΥΛΟΥΣ»**	300
Γιώργου Στεφανάκη: **«1984+1»**	400
Γ. Πούλου: **«ΠΝΟΗ ΘΕΟΥ»** — Η βιογραφία του Αρχιεπ. Αμερικής Ιακώβου	600
Σωτ. Τσαμπηρά: **«ΑΣ ΜΗ ΒΡΕΞΕΙ ΠΟΤΕ»** — Το οδοιπορικό του Ιερού Λόχου	800
Αριστ. Β. Μιχόπουλου: **«ΓΙΑ ΜΙΑ ΝΕΑ ΔΕΛΦΙΚΗ ΙΔΕΑ»**	300
Ελένης Κυπραίου: **«ΛΟΓΙΑ ΦΩΤΙΑΣ»**	500
Ελένης Κυπραίου: **«ΑΓΩΝΙΑ ΓΙΑ ΤΗΝ ΕΛΛΑΔΑ»**	300
Ν. Κωνσταντινίδη: **Η ΤΑΥΤΟΤΗΤΑ ΤΗΣ ΠΡΟΣΦΥΓΙΑΣ»**	300
Διον. Τσουράκη: **«ΤΑ ΠΑΡΑΣΚΗΝΙΑ ΤΗΣ ΑΠΟΤΥΧΙΑΣ ΤΟΥ ΠΑΣΟΚ»**	350
Αργ. Συμεωνίδη: **«ΣΠΥΡΟΣ ΛΟΥΗΣ» -** Η πραγματική του βιογραφία	400
Νικ. Λούρου: **«Η ΕΥΑ ΣΤΗΝ ΕΠΟΧΗ ΜΑΣ»**	500
Κ. Παπαπάνου: **«ΓΥΡΕΥΟΝΤΑΣ ΤΟ ΤΕΛΟΣ»** (Μυθ/μα)	200
Ειρ. Δορκοφίκη: **ΑΜΒΛΩΣΕΙΣ: Ο ΑΦΑΝΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΓΕΝΟΥΣ»**	300
Βασ. Κορκολόπουλου: **«ΕΛΕΥΘΕΡΑ ΚΑΙ ΥΠΕΥΘΥΝΑ»**	300

Νίκολας Χάμοντ

Από τη Βικιπαίδεια, την ελεύθερη εγκυκλοπαίδεια

Ο **Νικόλας Τζέφρι Λεμπριέρε Χάμοντ** (15 Νοεμβρίου 1907 - 24 Μαρτίου 2001) γνωστός ως **N. G. L. Hammond** (για συντομία) ήταν Άγγλος μελετητής της αρχαίας Ελλάδας, χειριστής των Βρετανών Επιχειρήσεων Ειδικών Αποστολών στην κατεχόμενη Ελλάδα κατά την διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου και δάσκαλος Ιστορίας αλλά και Ελληνικής γλώσσας.

Νίκολας Χάμοντ	
Γενικές πληροφορίες	
Γέννηση	15 Νοεμβρίου 1907[1][2][3] ή 25 Νοεμβρίου 1907
Θάνατος	21 Μαρτίου 2001[4] ή 24 Μαρτίου 2001[5][3]
Χώρα πολιτογράφησης	Ηνωμένο Βασίλειο
Εκπαίδευση και γλώσσες	
Ομιλούμενες γλώσσες	Αγγλικά[6]
Εκπαίδευση	καθηγητής πανεπιστημίου
Σπουδές	Fettes College Κολλέγιο Γκόνβιλ και Κης
Πληροφορίες ασχολίας	
Ιδιότητα	ιστορικός[7] κλασικιστής
Εργοδότης	Πανεπιστήμιο του Μπρίστολ Κλερ Κόλετζ
Οικογένεια	
Τέκνα	Καρολάιν Μπαμέλ
Στρατιωτική σταδιοδρομία	
Βαθμός/στρατός	Βρετανικός Στρατός και Επιχειρήσεις Ειδικών Αποστολών
Πόλεμοι/μάχες	Β΄ Παγκόσμιος Πόλεμος

Πίνακας περιεχομένων

Βιογραφία

Γεννήθηκε στις 15 Νοεμβρίου του 1907 στην νότια Σκωτία, και συγκεκριμένα στην πόλη Άυρ. Ο Χάμοντ φοίτησε σε κολέγιο στο Εδιμβούργο και αργότερα σε ένα αυτοδιοικούμενο Πανεπιστήμιο του Κέιμπριτζ.[8] Ήταν έξοχος μαθητής και πέρασε επίσης διακοπές στην Ελλάδα και την Αλβανία το 1929, αποκτώντας γνώση της τοπογραφίας και του εδάφους. Αυτές οι ικανότητες τον οδήγησαν να προσληφθεί από τις Επιχειρήσεις Ειδικών Αποστολών κατά τη διάρκεια του Δεύτερου Παγκόσμιου Πολέμου το 1940. Οι δραστηριότητές του περιλάμβαναν πολλές επικίνδυνες αποστολές δολιοφθοράς στην Ελλάδα (κυρίως στην Κρήτη) καθώς και στην Αλβανία. Ως αξιωματικός, το 1944 ήταν διοικητής της Συμμαχικής στρατιωτικής αποστολής στην ελληνική αντίσταση στη Θεσσαλία και τη Μακεδονία.[9] Εκεί γνώρισε τις περιφέρειες αυτές σε βάθος. Το 1983 του απονεμήθηκε η Διακεκριμένη Διαταγή Υπηρεσίας και το Ελληνικό Τάγμα του Φοίνικα.

Στη μεταπολεμική περίοδο, ο Χάμοντ επέστρεψε στον ακαδημαϊκό χώρο ως ανώτερος δάσκαλος στο κολέγιο Κλερ του Κέιμπριτζ. Το 1954 διορίστηκε διευθυντής του κολεγίου Κλίφτον στο Μπρίστολ και το 1962 διορίστηκε καθηγητής Ελληνικής γλώσσας στο πανεπιστήμιο του

Μπρίστολ, θέση που κατείχε μέχρι την αποχώρησή του το 1973. Εκλέχτηκε μέλος της Βρετανικής Ακαδημίας το 1968 και επίτιμο μέλος του "*Centre des Nouvelles études de l'histoire, de la philosophie et des problèmes sociaux à Clermont-Ferrand*" το 1988.[10]

Αξιώματα και βραβεύσεις	
Βραβεύσεις	Ταξιάρχης του Τάγματος της Βρετανικής Αυτοκρατορίας Τάγμα Διακεκριμένης Υπηρεσίας Εταίρος της Βρετανικής Ακαδημίας Τάγμα του Φοίνικος

Το κύριο ενδιαφέρον του Χάμμοντ ήταν πάντα η ελληνική ιστορία, και το επίκεντρο της βόρειας Ελλάδας και η ιστορία της Μακεδονίας. Το ερευνητικό του έργο βοήθησε σε μεγάλο βαθμό τις περιόδους που πέρασαν σε άδεια στο Ινστιτούτο Προχωρημένων Μελετών στο Νιου Τζέρσεϊ, στο Εθνικό Κέντρο Ανθρωπιστικών Επιστημών στη Βόρεια Καρολίνα και στο Εθνικό Ίδρυμα Ερευνών στην Αθήνα. Έγραψε περισσότερα από 130 άρθρα, τα οποία ασχολούνται με την ελληνική ιστορία από τις πρώτες φορές μέχρι τη ρωμαϊκή κατάκτηση. Ήταν γνωστός για τα έργα του για τον Μέγα Αλέξανδρο και για την Βεργίνα, την αρχαία βασιλική πόλη της Μακεδονίας, πριν από τις αρχαιολογικές ανακαλύψεις.

Προσωπική ζωή

Ο Νικόλας Χάμοντ παντρεύτηκε, το 1938, την Μαργαρίτα Τάουνλι. Είχαν δύο γιους και τρεις κόρες.

Αξιοσημείωτα έργα

1. *A History of Greece to 322 B.C.* (1959)
2. *Epirus: the Geography, the Ancient Remains, the History and Topography of Epirus and Adjacent Areas* (1967)
3. *Migrations and invasions in Greece and Adjacent Areas* (1976)
4. ed. *Atlas of the Greek and Roman World in Antiquity* (1981)
5. *Philip of Macedon* (1994)
6. *The Genius of Alexander the Great* (1997)
7. *The Classical Age of Greece* (1999)
8. *Poetics of Aristotle: Rearranged, Abridged and Translated for Better Understanding by the General Reader* (2001)
9. *A History of Macedon* Volume I: Historical Geography and Prehistory (1972)
10. *A History of Macedon* Volume II: 550-336 B.C. (1979)
11. *A History of Macedon* Volume III: 336-167 B.C. (1988)
12. *Alexander the Great. King, Commander, and Statesman*
13. *History of Macedonia*
14. *Κλασικό λεξικό της Οξφόρδης* (1970) (δεύτερη έκδοση)
15. *The end of Mycenaean Civilization and Dark Age: the literary tradition* (1962)

Παραπομπές

1. Εθνική Βιβλιοθήκη της Γερμανίας, Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου, Βαυαρική Κρατική Βιβλιοθήκη, Εθνική Βιβλιοθήκη της Αυστρίας: *Gemeinsame Normdatei*. Ανακτήθηκε στις

14 Μαΐου 2014.
2. Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας: (Γαλλικά) *καθιερωμένοι όροι της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας*. data.bnf.fr/ark:/12148/cb12020372j (http://data.bnf.fr/ark:/12148/cb12020372j). Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2015.
3. (Γαλλικά) *Babelio*. 70585 (https://www.babelio.com/auteur/wd/70585). Ανακτήθηκε στις 9 Οκτωβρίου 2017.
4. (Αγγλικά) *Library of Congress Authorities*. Βιβλιοθήκη του Κογκρέσου. n50020025 (https://id.loc.gov/authorities/n50020025). Ανακτήθηκε στις 20 Ιουνίου 2020.
5. Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας: (Γαλλικά) *καθιερωμένοι όροι της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας*. data.bnf.fr/ark:/12148/cb12020372j (http://data.bnf.fr/ark:/12148/cb12020372j). Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2015.
6. Εθνική Βιβλιοθήκη της Γαλλίας: (Γαλλικά) *καθιερωμένοι όροι της Εθνικής Βιβλιοθήκης της Γαλλίας*. data.bnf.fr/ark:/12148/cb12020372j (http://data.bnf.fr/ark:/12148/cb12020372j). Ανακτήθηκε στις 10 Οκτωβρίου 2015.
7. Εθνική Βιβλιοθήκη της Γερμανίας, Κρατική Βιβλιοθήκη του Βερολίνου, Βαυαρική Κρατική Βιβλιοθήκη, Εθνική Βιβλιοθήκη της Αυστρίας: *Gemeinsame Normdatei*. Ανακτήθηκε στις 25 Ιουνίου 2015.
8. Distinguished Old Fettesians (http://www.fettes.com/history/distinguished.htm)Αρχειοθετήθηκε (https://web.archive.org/web/20071122155051/http://www.fettes.com/history/distinguished.htm) 22 November 2007[Date mismatch] στο Wayback Machine.
9. Borza, Eugene N. (1992). *Στις σκιές του Ολύμπου* (https://books.google.com/?id=614pd07OtfQC&pg=PA16&dq=greek+resistance+world+war+2+macedonians#PPA16,M1). Princeton University Press. σελ. 16. ISBN 978-0-691-00880-6.
10. Βρετανική Ακαδημία (http://www.britac.ac.uk/fellowship/directory/archive.asp?fellowsID=234) Αρχειοθετήθηκε (https://web.archive.org/web/20110606092604/http://www.britac.ac.uk/fellowship/directory/archive.asp?fellowsID=234) 6 June 2011[Date mismatch] στο Wayback Machine.

ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ
ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΝΤΑΡΤΕΣ
1943–44



Εκπαίδευση μελλοντικών ανταρτών από το Jumbo Steele στη Χάϊφα το 1942

Αντάρτης του ΕΛΑΣ





ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΠΟΛΙΤΕΙΑ

Τμήμα ασφαλείας Κοζάνης
Αριθ. δελτ. ταυτ. 6656

ΔΕΛΤΙΟΝ ΤΑΥΤΟΤΗΤΟΣ

Επώνυμον Μπάκας
Όνομα Σωτήριος
Όνομα Πατρός Γιάννης
» Μητρός Μαρία
Επάγγελμα [illegible]
Εγγεγραμμένος εις τα Μητρώα του Δήμου ή Κοινότητος Κοζάνης
υπ' αύξ. αριθ. 55 και έτος γεννήσεως [illegible]
Εν Κοζάνη τῇ 23 Μαΐου 1943
Ο ΔΙΟΙΚΗΤΗΣ

Η πλαστή ταυτότητα του συγγραφέα, που του επέτρεψε να μπει στη Θεσσαλονίκη ως «Σωτήριος Μπάκας»



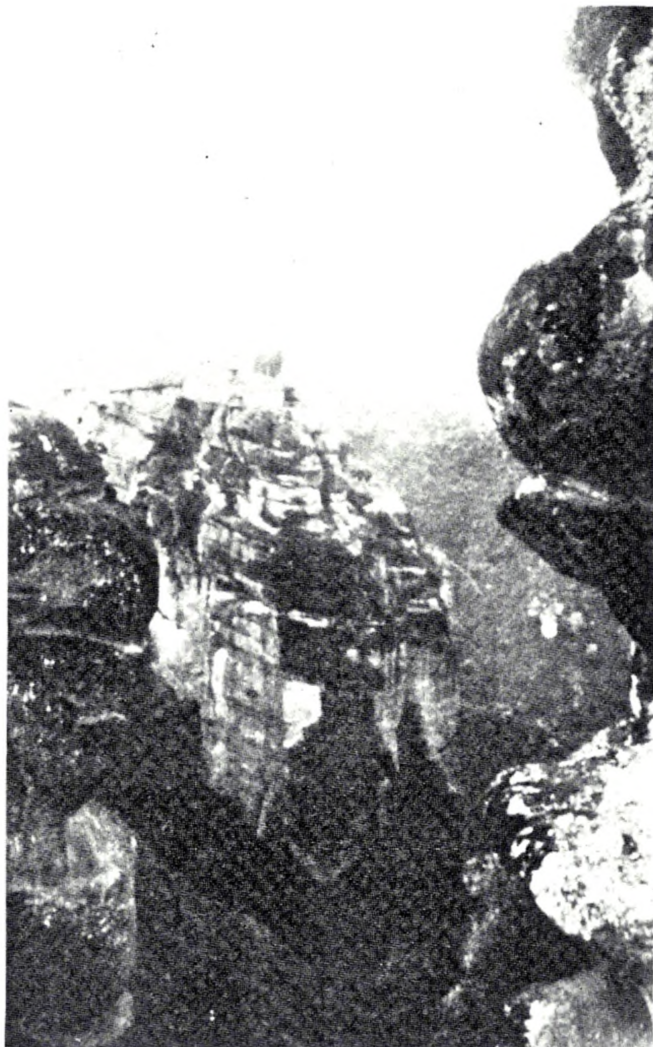
Καρατζάς (αριστερά) και Δίπλας (δεξιά)



Γέροι χωρικοί (δεξιά) παρακολουθούν τη συγκέντρωση μουλαριών για τις ανάγκες της Αποστολής και του ΕΛΑΣ



Δορυφορική φωτογραφία της Βορείου Πίνδου και της Κέρκυρας (κάτω αριστερά), της λίμνης των Ιωαννίνων (στο κέντρο κάτω), της Β.Δ. Θεσσαλικής πεδιάδας (κάτω δεξιά) και της λίμνης της Καστοριάς (στο κέντρο πάνω)



Μετέωρα

Το χωριό Μεζίλο





Προετοιμασία γλεντιού με κατασχεμένα πρόβατα

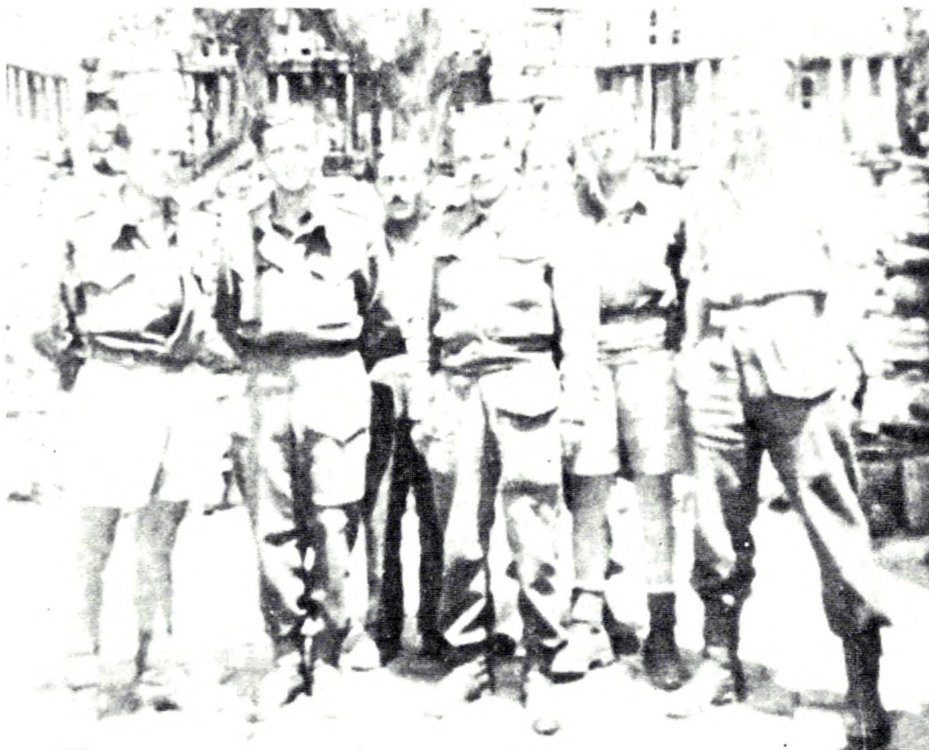
Ανάπαυλα στο δρόμο προς τη δράση





Ομάδα του ΕΛΑΣ με τον ταγματάρχη Prentice και το λοχία Kite

Ομάδα στον Πεντάλοφο με τον Κικίτσα (κέντρο), το Ζώτο (άκρη αριστερά) και το Γουίκστεντ (άκρη δεξιά)





Ο συγγραφέας με το Σαράφη και το Δεσποτόπουλο και μια ομάδα του Γενικού Επιτελείου του ΕΛΑΣ, Απρίλιος 1944. Τη φωτογραφία μου έδωσε ο Σαράφης

Βρετανοί σύνδεσμοι στον Πεντάλοφο, 1944. Δεξιά ο Τζοκ Χάμιλτον





Παρέλαση ανταρτισσών του ΕΛΑΣ στον Πεντάλοφο, Μάρτιος 1944

Ο Κρις αποτίει φόρο τιμής στους νεκρούς. Πεντάλοφος, Μάρτιος 1944





Ο συγγραφέας προγευματίζει στη σκηνή του στο Μεζίλο, 2 Αυγούστου 1944

Ομάδα έξω από τη σκηνή του Μεζίλου, κατά τη συνάντηση της Αποστολής με τους Ρώσους, το Γ.Ε. του ΕΛΑΣ και την ΠΕΕΑ. Άλλεν (άκρη αριστερά), κυρία Σβώλου, Παπασταματιάδης, Ποπώφ, Σβώλος, ο συγγραφέας και οι τελευταίοι τρεις στα δεξιά: Γουέστ, Σιάντος και Δεσποτόπουλος

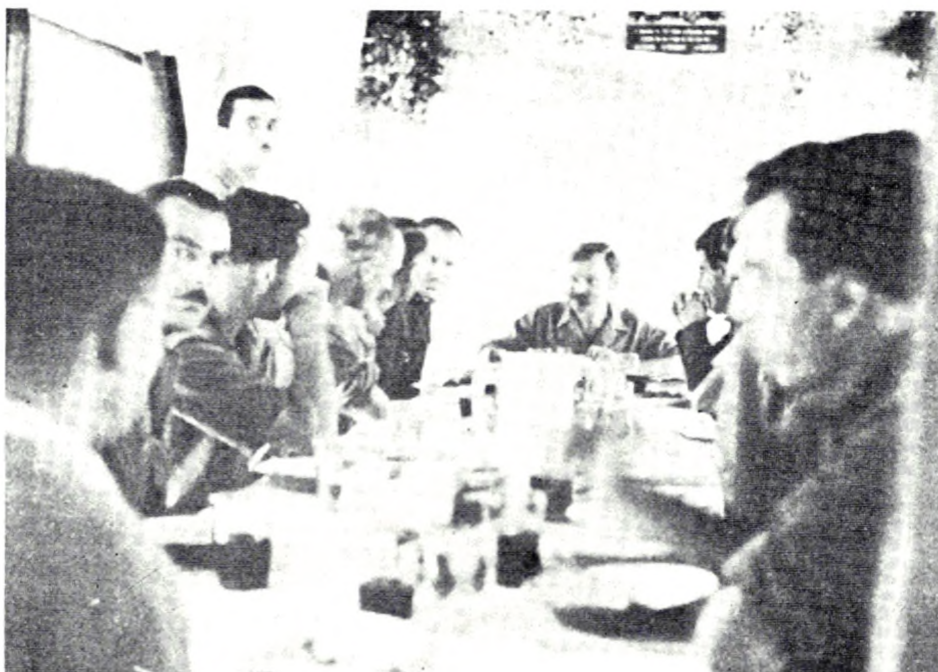




Γουέστ, Ποπώφ, ο συγγραφέας και ο Rough-neck έξω από τη σκηνή στο Μεζίλο

Desborough, Γουέστ και Ποπώφ





Γεύμα με τους Ρώσους στο Μεζίλο. Ο συγγραφέας στην κεφαλή του τραπεζιού, ο Ποπώφ στα δεξιά του και ο Άλλεν (καθιστός) κοιτάζει τη φωτογραφική μηχανή

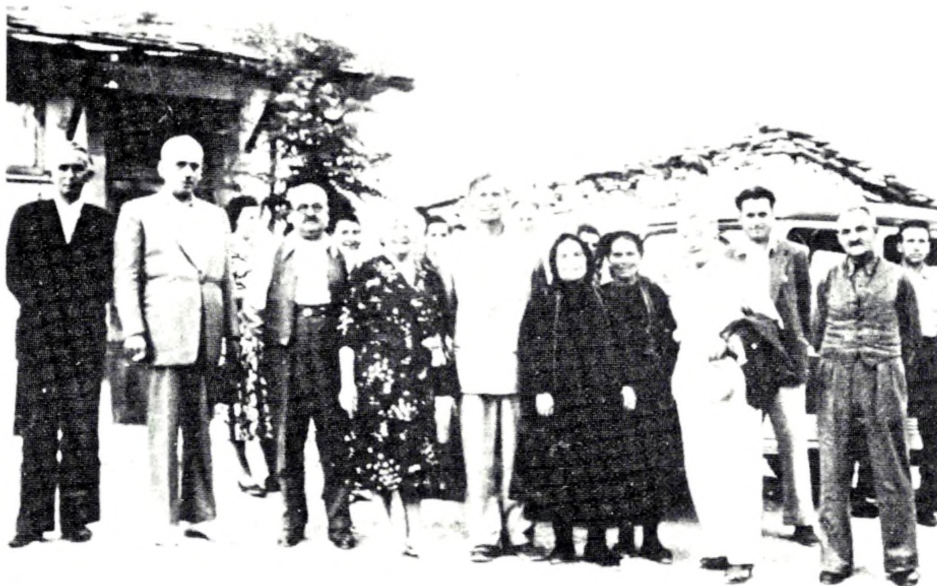
Ο ταξίαρχος Μπάρκερ - Μπένφιλντ και ο θείος Μπιλ μιλούν μ' έναν αξιωματικό του ΕΛΑΣ, Αύγουστος 1944





Ο στρατηγός Σκόμπυ με το Σαράφη και το Ναπολέοντα Ζέρβα

Συνάντηση το 1953 στον Πεντάλοφο. Ο συγγραφέας στο κέντρο, στα αριστερά του η Αφροδίτη και ο Βασίλης με λευκό κοστούμι



NICHOLAS G.L. HAMMOND

ΠΕΡΙΠΕΤΕΙΑ ΜΕ ΤΟΥΣ ΑΝΤΑΡΤΕΣ

1943–44

ελληνικη ευρωεκδοτικη



Μετάφραση:
ΓΙΑΝΝΗΣ ΛΑΜΨΑΣ

Επιμέλεια ύλης και εκδόσεως:
ΔΙΟΝ. Ι. ΤΣΟΥΡΑΚΗΣ

Έκδοση - κεντρική πώληση:
«Ελληνική Ευρωεκδοτική» ΕΠΕ
Ναυαρίνου 14, 106 80 Αθήνα
Τηλ. 3635767, 3617350

Στους Έλληνες φίλους
του πολέμου και της ειρήνης

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος

Μετά την επιστροφή μου στην Αγγλία το Σεπτέμβριο του 1944, μπαινόβγαινα στο νοσοκομείο για μερικούς μήνες. Στο διάστημα αυτό έγραψα το κείμενο που περιλαμβάνεται σ' αυτό το βιβλίο. Σκοπός μου ήταν να καταγράψω τις εμπειρίες μου στην Ελλάδα όσο ήταν ακόμη ζεστές στο νου και στην καρδιά μου. Καθώς είχα διασώσει μόνο το χειρόγραφο του τελευταίου εκτεταμένου τηλεγραφήματός μου, η έκθεση των γεγονότων στηρίχτηκε εξ ολοκλήρου στη μνήμη. Οι απόψεις που είχα τότε, το 1944, παρουσιάζονται στο κείμενο αυτό αναλλοίωτες· γιατί αποτελούν κι αυτές τμήμα του σκηνικού – μιας περιόδου πολέμου σε μια κατακτημένη χώρα, όπου έπρεπε να βλέπει κανείς τα πράγματα μαύρα ή άσπρα και να παίρνει σταθερές αποφάσεις. Το κείμενο διάβασαν οι C.M. Woodhouse, Άλλαιν Σωτηρακόπουλος και R.R. Prentice, που βρέθηκαν μαζί μου σε διάφορες χρονικές στιγμές στην Ελλάδα. Ο Monty Woodhouse, του οποίου το βιβλίο «Το Μήλο της Έριδος» αποτελεί το σημείο αναφοράς γι' αυτή την περίοδο, με προφύλαξε από πάθη στην περιγραφή των γεγονότων, και του εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου γι' αυτό και για πολλά άλλα στην Ελλάδα.

Το 1981 πρόσθεσα την Εισαγωγή, την Αναδρομή και το Παράρτημα. Η σημασία, την οποία διατηρεί αυτή η περίοδος για τη σύγχρονη ελληνική πολιτική ζωή, μου έγινε αντιληπτή πρώτα όταν το 1978 έλαβα μέρος σε ένα συνέδριο, τα πρακτικά του οποίου δημοσιεύθηκαν στον τόμο "Greece: From Resistance to Civil War" (ed. M. Sarafis, Nottingham 1980), κι αργότερα όταν βρέθηκα στη Μακεδονία στις εκλογές του 1981. Σκόπευα πάντοτε να εκδόσω αυτές τις αναμνήσεις μετά τη συνταξιοδότησή μου, όταν θα είχε ουσιαστικά αποκλεισθεί το ενδεχόμενο να βλάψω οποιοδήποτε άλλο πρωταγωνιστή αυτής της περιόδου, ενώ πάλι ορισμένα από τα γεγονότα θα έπρεπε να δια-

φυλαχθούν από τη μεροληψία των «στρατευμένων» αφηγήσεων. Χρωστώ ιδιαίτερη ευγνωμοσύνη στη γυναίκα μου, που με βοήθησε σ' όλη τη διάρκεια αυτής της προσπάθειας και έκανε την τελική δακτυλογράφηση του κειμένου, καθώς και στην κ. Howlett και στους άλλους συνεργάτες μου στο Kimber, οι οποίοι φάνηκαν τόσο καλοί απέναντί μου.

Κατά τη διάρκεια της μεταφράσεως αυτού του βιβλίου, είχα τη μεγάλη ευχαρίστηση της συνεργασίας μου με τους κ. Γιάννη Λάμψα και Θέμη Μαρίνο.

Clare College
Cambridge

N.G.L. Hammond
Δεκέμβριος 1982

Εισαγωγή

Το 1938, το Υπουργείο Στρατιωτικών ρώτησε όλους τους πανεπιστημιακούς αν είχαν καμιά ειδικότητα για την περίπτωση πολέμου. Απάντησα πως μιλούσα ελληνικά και λίγα αλβανικά και γνώριζα πολύ καλά τη βορειο-δυτική Ελλάδα και τη νότια Αλβανία, γιατί είχα κάνει μετά το 1930 μια αρχαιολογική έρευνα σ' αυτές τις περιοχές. Με κάλεσαν το Μάη του 1940, κι έπειτα από μια υποτυπώδη εκπαίδευση στη χρήση εκρηκτικών, μ' έστειλαν αεροπορικά στις 7 Ιουνίου στην Αθήνα, όπου όμως οι ελληνικές αρχές μου αρνήθηκαν την είσοδο. Πιθανότατα είχαν κάποιες υποψίες για το είδος της αποστολής μου, που ήταν να μπω κρυφά στη Αλβανία και να υποκινήσω μια εξέγερση εναντίον των Ιταλών (είχαν καταλάβει την Αλβανία τη Μεγάλη Παρασκευή του 1939). Οι Έλληνες τηρούσαν την εποχή εκείνη προσεκτική ουδετερότητα. Οι Ιταλοί έκαναν την πρώτη κίνηση: Τάχθηκαν με τη Γερμανία στις 10 Ιουνίου, και κάθε αποστολή στην Αλβανία ήταν αδύνατη.

Τον Οκτώβρη του 1940, η Ελλάδα απέρριψε ένα τελεσίγραφο της Ιταλίας κι έγινε σύμμαχός μας εναντίον της Ιταλίας. Στη διάρκεια εκείνου του χειμώνα, ο ελληνικός στρατός απόκρουσε τους Ιταλούς στο έδαφος της Αλβανίας με θαυμαστές πράξεις θάρρους και αντοχής. Έφτασα στην Αθήνα στις 15 Μαρτίου 1941, τη στιγμή που ο ελληνικός στρατός ετοιμαζόταν να εξαπολύσει μια εαρινή επίθεση εναντίον των Ιταλών. Το τμήμα στο οποίο μ' έβαλαν, η «Εκτέλεση Ειδικών Αποστολών» (ΕΕΑ), υπαγόταν στη Βρετανική Πρεσβεία. Αποστολή του δεν ήταν να βοηθήσει την ελληνική επίθεση, αλλά να εκπαιδεύσει μυστικά τους Έλληνες στο χειρισμό ασυρμάτων και στο σαμποτάζ, για την περίπτωση κατοχής της χώρας τους από τις δυνάμεις του Άξονα. Οι Έλληνες που είχαν επιλεγεί ως τότε γι' αυτή την εκπαίδευση ήταν αντίθετοι προς την ελληνική Κυβέρνηση: Μερικοί παλαιοί βενιζελικοί (φιλελεύθεροι δημοκράτες) κι ένας σημαντικός αριθμός κομμουνιστών, που είχαν διατηρήσει τη μυστική τους οργάνωση από το 1936, όταν ο Μεταξάς είχε θέσει εκτός νόμου το Κομ-

μουνιστικό Κόμμα. Οι τελευταίοι ήταν οι πιο σκληροί, μα η συμπάθειά τους στρεφόταν προς τη Ρωσία, που την εποχή εκείνη είχε ειρηνικές σχέσεις με τη Γερμανία και είχε μοιραστεί μαζί της την Πολωνία. Η όλη επιχείρηση ήταν άγνωστη στην ελληνική Κυβέρνηση, παρ' όλο που η Ελλάδα ήταν τότε ο μοναδικός μας σύμμαχος. Ο λόγος αυτής της πολιτικής ήταν ότι ο βασιλιάς της Ελλάδας και η Κυβέρνηση του δικτάτορα Μεταξά, που είχε εκπαιδευθεί ως αξιωματικός στη Γερμανία, θα μπορούσαν να ταχθούν με το μέρος της Γερμανίας, που είχε πολύ έξυπνα μείνει ουδέτερη και δεν έβλεπε με καλό μάτι τον πόλεμο της συμμάχου της Ιταλίας εναντίον της Ελλάδας.

Η τακτική της ΕΕΑ μου φαινόταν παράλογη, κι έπεισα τους επιτελείς στην Αθήνα να διευρύνουν το φάσμα της στρατολόγησης. Όμως, ήταν πολύ αργά. Η Γερμανία έστειλε το τελεσίγραφό της στην Ελλάδα, ο διάδοχος του Μεταξά, Κορυζής, το απέρριψε, και ο γερμανικός στρατός εισέβαλε στις 6 Απριλίου. Πλήθη κόσμου είχαν συγκεντρωθεί έξω από τη Βρετανική Πρεσβεία και τραγουδούσαν το «Ο Θεός να σώζει τη βασίλισσα» και το «Τιπερέρυ». Το ηθικό ήταν πολύ υψηλό, αλλά χρειαζόταν κάτι περισσότερο από ηθικό. Στις 21 Απριλίου, ο ελληνικός στρατός της Αλβανίας παράδωσε τα όπλα. Είχε τελείως υπερφαλαγγιστεί από μια μηχανοκίνητη γερμανική στρατιά. Οι Έλληνες στρατιώτες, που δεν είχαν νικηθεί στη μάχη, άρχισαν το μακρύ δρόμο της επιστροφής προς τα σπίτια τους.

Η βρετανική εκστρατευτική δύναμη δεν είχε άλλη επιλογή από την υποχώρηση. Η ΕΕΑ έκανε τις τελευταίες προετοιμασίες, και μέσα στη νύχτα παράδωσα ασυρμάτους και υλικό για σαμποτάζ σε μερικούς πράκτορες που είχα εκπαιδεύσει και κάποιους άλλους που μου ήταν άγνωστοι. Στη διάρκεια της οπισθοχώρησης ανέλαβα να καταστρέψω τα αποθέματα βαμβακιού της Εταιρίας της Λίμνης Κωπαΐδας, στην Αλίαρτο. Η αποστολή αυτή εκτελέστηκε με επιτυχία τη νύχτα, ενώ τα τελευταία ελληνικά στρατεύματα υποχωρούσαν και μαζί τους προχώρησα με πολύ αργό ρυθμό ανάμεσα σε φάλαγγες περήφανων Ελλήνων στρατιωτών που γύριζαν στα σπίτια τους. Μου φώναζαν: «Ελάτε πίσω, θα πολεμήσουμε στο πλευρό σας!» Λίγο πριν χαράξει, πέρασα μέσα από την Αθήνα. Οι δρόμοι ήταν έρημοι και τα παραθυρόφυλλα κλειστά. Έμειναν κλειστά κι όταν οι Γερμανοί, αργότερα την ίδια εκείνη μέρα, μπήκαν στην πόλη και πρόσταξαν το φρουρό της Ακρόπολης να κατεβάσει την ελληνική σημαία. Εκείνος υπάκουσε, τυλίχτηκε με την ελληνική σημαία και αυτοκτόνησε, πέφτοντας από το βράχο. Ο πρωθυπουργός της χώρας Κορυζής είχε αυτοκτονήσει κι αυτός εννέα μέρες πριν μπουν οι Γερμανοί στην Αθή-

να (τη 18.4.41).

Ο βασιλιάς, η Κυβέρνηση και όσες στρατιωτικές δυνάμεις δεν υπηρετούσαν στο αλβανικό μέτωπο εξακολούθησαν τον πόλεμο, στην Κρήτη και κατόπιν στη Μέση Ανατολή. Δεν διαπιστώθηκε καμιά επίκριση για τη δική μας συμμετοχή στην Ελλάδα, γιατί πιθανότατα όλοι είχαν καλή γνώμη για το ρόλο μας. Εμείς όμως νιώθαμε ένοχοι, επειδή δεν είχαμε κατορθώσει να κρατήσουμε την Κρήτη. Μερικοί Έλληνες στρατιώτες προσφέρθηκαν να γυρίσουν πίσω στην Ελλάδα. Εκπαιδεύθηκαν στη Χάιφα στον ασύρματο, στις ανατινάξεις (την ειδικότητά μου) και τον ανταρτοπόλεμο και τρεις από τους πρώτους εκπαιδευτές τους μιλούσαν ελληνικά: Ο Μόντυ Κρις Γούντχαουζ, ο Πάντυ Λη Φέρμορ κι εγώ, που είχα τότε το παρατσούκλι «Καπετάν Βαμβακοπυρίτης». Το στρατόπεδο εκείνων που εκπαιδεύονταν βρισκόταν στο Άθλιτ, σ' έναν ερειπωμένο πύργο των Σταυροφόρων, όπου χορεύαμε ελληνικούς χορούς και τραγουδούσαμε μαζί ελληνικά τραγούδια. Ανάμεσα σ' αυτούς τους άντρες διαλέξαμε τους συντρόφους μας για την επιστροφή στην Ελλάδα.

Στην κατεχόμενη Ελλάδα είχε σχηματιστεί μια νέα Κυβέρνηση, με την έγκριση των Γερμανοϊταλών. Εμείς κ' οι περισσότεροι Έλληνες τη χαρακτηρίζαμε σαν κυβέρνηση συνεργατών του εχθρού. Οι ειδήσεις για τις ελληνικές εξελίξεις έρχονταν στην ΕΕΑ, στο Κάιρο, από τους ασυρμάτους της Αθήνας, που είχαν εγκατασταθεί αρχικά από τις δυο ομάδες και κατόπιν μόνο από τους κομμουνιστές, επειδή οι βενιζελικοί χειριστές είχαν συλληφθεί. Άλλες πληροφορίες έφταναν από κείνους που δραπέτευαν από την Ελλάδα. Αυτοί μιλούσαν για αντιστασιακά κινήματα που μεγάλωναν, και ειδικά για κάποιο που είχε την επωνυμία «ΕΛΑΣ». Άκουσα μια από τις Ελληνίδες που είχαν διαφύγει, τη Σοφία Βέμπο, να τραγουδάει σ' ένα κοινό έξαλλο από ενθουσιασμό, στην Αλεξάνδρεια, το τραγούδι του Ρήγα, απ' την εποχή της Ελληνικής Επανάστασης εναντίον των Τούρκων: «Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή».

Η πρώτη απόπειρα σύνδεσης με τα αντιστασιακά κινήματα της ηπειρωτικής Ελλάδας έγινε τον Οκτώβρη του 1942, όταν μια ομάδα από εθελοντές, αξιωματικούς και άνδρες, έπεσε με αλεξίπτωτα στα βουνά της Κεντρικής Ελλάδας. Στόχος τους ήταν η σιδηροδρομική γέφυρα του Γοργοπόταμου. Τους είχαν πει από τον ασύρματο της Αθήνας πως θα τους βοηθούσαν οι τοπικές δυνάμεις του ΕΛΑΣ και ο αρχηγός του Άρης. Όμως, ο ΕΛΑΣ δεν έδωσε κανένα σημάδι ζωής. Ο Μόντυ Γούντχαουζ, που είχε ήδη σταλεί σε μια αποστολή στην

κατεχόμενη Κρήτη, βρήκε τρόπο να πάει στη βορειοδυτική Ελλάδα, συνάντησε το Ναπολέοντα Ζέρβα, αρχηγό ενός άλλου κινήματος αντίστασης, του ΕΔΕΣ, και έφερε αυτόν και τους άνδρες του κοντά στο στόχο. Εκείνη τη στιγμή έκαναν την εμφάνισή τους ο Άρης και μια ομάδα πολεμιστών του. Οι τρεις μαζί – Άγγλοι, Εδεσίτες και Ελασίτες – έκαναν συνδυασμένη επίθεση και κατάστρεψαν τη γέφυρα του Γοργοπόταμου, τη νύχτα της 25ης Νοεμβρίου.

Με εξαίρεση το Μόντυ Γούντχαουζ, που έπρεπε να μείνει, η βρετανική ομάδα θά 'φευγε με υποβρύχιο από την ακτή της ΒΔ Ελλάδας. Όλοι τους πέρασαν ένα χειμώνα ταλαιπωριών στην περιοχή του ΕΔΕΣ, όπου μπόρεσαν να επιζήσουν χάρη στο Ζέρβα και τους άντρες του. Το υποβρύχιο δεν ήρθε ποτέ. Κατάλαβαν πως θά 'μεναν εκεί επ' αόριστον. Στο αναμεταξύ, η ΕΕΑ, στο Κάιρο, αποφάσισε να στείλει μια ανεξάρτητη αποστολή στη ΒΑ Ελλάδα, για ν' αποκαταστήσει επαφή μ' αυτόν το μυστηριώδη ΕΛΑΣ, που δεν είχε στην πραγματικότητα υλοποιήσει τα ωραία κατορθώματα που αναφέρονταν από τον ασύρματο της Αθήνας. Οι επιτελείς του «Ελληνικού Γραφείου», που καθοδηγούσαν τα πράγματα στην Αθήνα, συμπαθούσαν λιγότερο τον ΕΔΕΣ παρά τον ΕΛΑΣ, γιατί οι επαφές τους στην Αθήνα περιορίζονταν στους αριστερούς πολιτικούς κύκλους, και πίστευαν τις εκθέσεις ότι ο ΕΛΑΣ είχε στρατιωτικό αντίκρισμα. Οι πληροφορίες τους όμως ήταν ελάχιστες όταν έστειλαν τους πρώτους δυο εθελοντές γι' αυτή την αποστολή, δηλαδή το Ρούφους Σέππαρντ κι εμένα.

Ο Ρούφους είχε περίπου την ηλικία μου, ήταν τριανταπεντάρης. Είχε διδάξει αγγλικά στο πανεπιστήμιο του Καΐρου επί αρκετά χρόνια, και είχε λάβει μέρος στον ανταρτοπόλεμο που οδήγησε στην απελευθέρωση της Αβυσσηνίας από τους Ιταλούς. Δεν μιλούσε ελληνικά, και δεν είχε ειδικές γνώσεις για την Ελλάδα. Ήταν ευχάριστος άνθρωπος, και κάναμε καλή παρέα στο Κάιρο. Το δικό μου παρελθόν ήταν γεμάτο Ελλάδα: Δέκα χρόνια πηγαινοερχόμουν στη χώρα αυτή, τον καιρό της ειρήνης. Παρακολούθησα την εκστρατεία στην ηπειρωτική Ελλάδα και την εκστρατεία της Κρήτης. Κατόπιν ασχολήθηκα με την εκπαίδευση στρατιωτών. Είχα επίσης ασχοληθεί με τη μυστική εκπαίδευση νεαρών Εβραίων επιλεγμένων από την οργάνωση των Σιωνιστών (η πρώτη ομάδα είχε επικεφαλής το Μοσέ Νταγιάν) και την τοποθέτηση πρακτόρων στη Συρία, καθώς και την επιλογή μιας ναυτικής βάσης για καΐκια στην Κύπρο και την εκπαίδευση της πρώτης ομάδας Ελλήνων της Δωδεκανήσου στη χρησιμοποίηση εκρηκτικών «χελωνών» (μαγνητικού εκρηκτικού μηχανήματος, που το τοποθετούσαν στην καρίνα του εχθρικού πλοίου). Ήμουν ίσως ο

μόνος παντρεμένος Βρετανός αξιωματικός - σύνδεσμος. Ο Μόντυ Γούντχαουζ, που ήταν τότε πολύ κάτω από τριάντα, όπως οι περισσότεροι αξιωματικοί - σύνδεσμοι, με είπε κάποτε «γερο-πατέρα» (είχα μια μικρή κόρη που δεν την είχα ακόμα γνωρίσει).

Καθένας μας μπορούσε να διαλέξει τρεις συντρόφους. Ο Ρούφους πήρε έναν Άγγλο ασυρματιστή, ένα αγγλομαθή Ελληνοαιγύπτιο για διερμηνέα του κι ένα Έλληνα στρατιώτη από τη Θεσσαλία, περιοχή όπου θα πήγαινε ο Ρούφους. Εγώ διάλεξα τρεις Έλληνες, από κείνους που είχα εκπαιδεύσει στη Χάιφα: Ο Γιάννης, μόνιμος αξιωματικός της κλάσης του 1940, είχε πολεμήσει στην Αλβανία και είχε αποδράσει από την Αθήνα. Ο Αλέκος, έφεδρος λοχίας της Αεροπορίας, είχε υπηρετήσει σε μια αποστολή στην κατεχόμενη Κρήτη. Ο Παλαιολόγος, Έλληνας της Αιγύπτου, είχε υπηρετήσει μια φορά στην κατεχόμενη Σάμο σαν ασυρματιστής. Είχαμε εκπαιδευθεί όλοι μαζί σε διάφορες χρονικές περιόδους, με κατάληξη μια σύντομη εκπαίδευση στα αλεξίπτωτα, στο Κιμπρίτ της Αιγύπτου.

Η αποστολή μου είχε στρατιωτικό χαρακτήρα. Ο στόχος που είχε επιλεγεί ήταν η στρατιωτική γέφυρα πάνω από τον Πηνειό ποταμό, στα Τέμπη της Θεσσαλίας, κι ο αξιωματικός που μου έδωσε την εντολή ήταν ένας μόνιμος ταξίαρχος, στον οποίο δεν είχα πολλή εμπιστοσύνη. Όμως, οι λοχαγοί δεν μπορούν να παίρνουν μόνοι τους αποφάσεις. Το σπουδαιότερο ήταν να φύγουμε από το Κάιρο όσο πιο γρήγορα μπορούσαμε. Ο Ρούφους κ' οι τρεις άνδρες του έπεσαν στον Όλυμπο, με πανσέληνο, την Πρωτοχρονιά του 1943. Εμείς θα πηγαίναμε το Φεβρουάριο.

1

ΠΡΩΤΕΣ ΕΜΠΕΙΡΙΕΣ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΙΑ

Το κεφάλαιο αυτό καλύπτει την περίοδο απ' το Φεβρουάριο ως το Μάρτη του 1943. Στις αρχές Φεβρουαρίου, η νίκη των Ρώσων στο Στάλινγκραντ τερμάτισε την προσπάθεια του Χίτλερ να καταστρέψει την καρδιά της Ρωσίας. Οι Ρώσοι άρχισαν με τη σειρά τους να προελαύνουν, κ' οι αγγλοαμερικανικές δυνάμεις έδιωξαν τους Γερμανούς από τη Βόρεια Αφρική. Οι Ιάπωνες είχαν καταλάβει τη Βιρμανία, αλλά η προέλασή τους αναχαιτίστηκε στο Γκουανταλκανάλ και τη Νέα Γουινέα.

Η πρώτη μας προσπάθεια να ξεκινήσουμε με το φεγγάρι του Φεβρουαρίου είχε ματαιωθεί. Μείναμε κλεισμένοι ολόκληρες ώρες ως τη στιγμή που ήρθε η είδηση: «Όχι απόψε». Την επόμενη όμως μέρα, μια ξαφνική αλλαγή του προγράμματος μας έφερε στην πρώτη σειρά. Εφοδιαστήκαμε με αλεξίπτωτα. Μού 'δωσαν ένα από χοντρό λάστιχο, αν και είχα ζητήσει ένα άλλο, με στερεές πλευρές και κάλυμμα από καμβά, που είχα μάθει να χρησιμοποιώ στο Κιμπρίτ. Ο αρμόδιος αξιωματικός μας πήγε στο αεροπλάνο, ένα τετρακινητήριο βομβαρδιστικό. Ήταν ακόμα μέρα όταν μπήκαν μπροστά οι κινητήρες και ξεκινήσαμε για τον Κίσσαβο (το αρχαίο βουνό Όσσα), στη βορειοανατολική Θεσσαλία.

Μόλις αρχίσαμε να παίρνουμε ύψος, η ζέστη της Αιγύπτου αντικαταστάθηκε από ένα όλο και πιο διαπεραστικό κρύο. Στο δικό μας μέρος του αεροπλάνου, η θέρμανση είχε χαλάσει, και πετούσαμε πολύ ψηλά πάνω από την Κρήτη, εκεί όπου έλεγαν ότι υπήρχαν Γερμανοί «νυχτερινοί πολεμιστές». Είχαμε κυριολεκτικά παγώσει από το κρύο, και τρώγαμε ποσότητες σοκολάτας για να ζεστάνουμε τα στο-

μάχια μας. Δεν μπορούσαμε να διακρίνουμε τίποτα αφού πετούσαμε μέσα στα σύννεφα ή πάνω απ' αυτά. Ξαφνικά όμως φάνηκε η γη, κάπου μακριά από κάτω μας. Κάποιος απ' το πλήρωμα είπε πως ήταν η Θεσσαλία. Τα χιόνια στις κορυφές των βουνών, τα ποτάμια και η θάλασσα, γυάλιζαν στο φως της σελήνης, και μπορέσαμε να εντοπίσουμε τον Όλυμπο.

Μας είπαν να κάνουμε τις τελικές προετοιμασίες και να υπακούσουμε στο σύστημα φωτισμού, πράσινο για να λάβουμε θέση και πορτοκαλί για την πτώση. Η καταπακτή της εξόδου στο δάπεδο δεν ήταν στρογγυλή, αλλά ορθογώνια. Καθήσαμε γύρω γύρω. Εγώ έπρεπε να πέσω πρώτος, κ' οι άλλοι όσο το δυνατόν πιο γρήγορα μετά από μένα. Ήμαστε τόσο μουδιασμένοι από το κρύο, ώστε κανένας μας δεν είχε το συνηθισμένο αίσθημα πανικού. Ξαφνικά άναψε το πράσινο φως, έπειτα το πορτοκαλί, κι αμέσως γλίστρησα έξω από το τετρακινητήριο. Λαχάνιασα ώσπου να βρω την αναπνοή μου, καθώς έπεφτα στα πρώτα μέτρα σα βολίδα. Έπειτα ένιωσα με ανακούφιση το αλεξίπτωτο ν' ανοίγει. Ταλαντευόμουν στον αέρα σε ύψος χιλιάδων ποδιών, ψηλότερα απ' ό,τι είχα ποτέ πέσει στην εκπαίδευση. Κοίταξα κάτω και είδα ένα φως να λαμπυρίζει. Κοίταξα έπειτα απάνω, και είδα πως το μισό σχεδόν αλεξίπτωτο είχε σχιστεί. Θα έπρεπε να φυσούσε τρομαχτικός αέρας. Κοίταξα πάλι κάτω. Το φιλικό φωτεινό σινιάλο είχε εξαφανιστεί. Ο αέρας με παράσερνε με ταχύτητα, και ταλαντευόμουν όπως το εκκρεμές ενός ρολογιού. Το έδαφος άρχισε να γίνεται αμυδρά ορατό μέσα στο φεγγαρόφωτο: Χιονισμένες εκτάσεις, μαύροι όγκοι από δέντρα και πιο σκούρες επιφάνειες, που ήταν πιθανότατα βράχια. Πήρα πλάγια θέση, που την προτιμούσα για την προσγείωση, και περίμενα την πρόσκρουση στο έδαφος... Κάτι τραβούσε με δύναμη το πόδι μου. Άνοιξα τα μάτια μου και είδα το αλεξίπτωτό μου ν' ανεμίζει με το δεξί μου πόδι μπλεγμένο μέσα στα σχοινιά. Πάτησα με δύναμη τη ζώνη αποσυμπλοκής και ελευθερώθηκα, σύρθηκα μακριά σ' ένα αγκαθωτό πουρνάρι όπου έμεινα ξαπλωμένος αφού ξέμπλεξα το πόδι μου. Ένιωθα σαστισμένος και παραζαλισμένος, και συνειδητοποίησα ότι είχα χτυπήσει αρκετά σοβαρά. Το πάνω μέρος του κεφαλιού μου με πονούσε, κι ένα καρούμπαλο φούσκωνε στην κορυφή, κάτω από την χοντρή κουκούλα. Αν είχα φορέσει το κάλυμμα που προτιμούσα, χωρίς την ενισχυμένη κορυφή, μάλλον δεν θα είχα επιζήσει. Ένιωθα όμως ζεστός και αναστατωμένος. Άναψα μια έγχρωμη φωτοβολίδα, όπως είχε συμφωνηθεί κι έπειτα από ένα διάστημα μου απάντησε μια άλλη φωτοβολίδα. Πήγα προς το μέρος της, και συνάντησα το Γιάννη και τον Παλαιολόγο, που είχαν πέσει πάνω

σε δέντρα. Ήταν γρατσουνισμένοι και καταξεσχισμένοι, αλλά ευτυχώς δεν είχαν πληγωθεί. Είχαν βρει ο ένας τον άλλο με φωτοβολίδες, αλλά δεν υπήρχε σημείο ζωής απ' τον Αλέκο. Κατευθυνθήκαμε αντίθετα προς τον άνεμο, ανηφορικά, γιατί ο αέρας μάς είχε παρασύρει μακριά από τη φωτιά, και πριν περάσει πολλή ώρα ακούσαμε να μας καλωσορίζουν στα ελληνικά, κι εμείς φωνάξαμε δυνατά σε απάντηση. Σκοτεινές, τραχιές μορφές φάνηκαν στο φως του φεγγαριού, μας αγκάλιασαν και μας οδήγησαν ψηλότερα στο λόφο, τραγουδώντας το τραγούδι το Ρήγα: «Καλύτερα μιας ώρας ελεύθερη ζωή, παρά σαράντα χρόνια σκλαβιά και φυλακή». Περάσαμε ένα ύψωμα και κατεβήκαμε σ' ένα μέρος όπου έκαιγε μια φωτιά. Κι άλλοι άντρες μας αγκάλιασαν. Είχαμε φτάσει στον προορισμό μας.

Η αυγή μάς βρήκε μαζεμένους γύρω από τη φωτιά των ξύλων, σε μια μικρή κοιλάδα. Οι πλαγιές του λόφου ήταν χιονισμένες, κι ο κρύος αέρας εξακολουθούσε να φυσάει μανιασμένα. Οι νέοι μας φίλοι φαίνονταν πιο τραχιοί και πιο βρόμικοι την ημέρα παρά στο φως του φεγγαριού. Ο αρχηγός τους, ο Κίσσαβος, φορούσε μια παλιά στολή του ελληνικού στρατού, λεκιασμένη και χωρίς κουμπιά, με πολλά στρώματα βρόμικου ιδρώτα, πουκάμισο και σακάκι, ένα καφέ τσαλακωμένο παντελόνι με τα μπατζάκια χωμένα σε ψηλές μπότες ιππασίας κι ένα χακί λοξό σκούφο μ' ένα κομμάτι άσπρο ύφασμα όπου ήταν ραμμένα τα γράμματα «ΕΛΑΣ». Φορούσε επίσης τρεις ζώνες διαφόρων διαστάσεων, που η μια τους είχε μια θήκη πιστολιού κι ένα περίστροφο, η άλλη σφαίρες κ' η τρίτη μια παλιά θήκη για χάρτες, όπου έβαζε τα χαρτιά του. Ο Κίσσαβος ήταν ένας κοντός, γεροδεμένος άντρας μέσης ηλικίας. Με χτύπησε από την αρχή στην πλάτη, σα να με καλωσόριζε απρόθυμα, και δεν διακρινόταν καθόλου από την αυθόρμητη ελληνική φιλοξενία και εκδηλωτικότητα. Οι άλλοι άντρες φορούσαν κουρέλια διαφόρων αποχρώσεων και υλικών, μερικοί με μια ή περισσότερες φυσιγγιοθήκες και σφαίρες κρεμασμένες κατά μήκος του στήθους τους, ή φθαρμένες στρατιωτικές χλαίνες, κι άλλοι δεν είχαν καθόλου χακί στολές. Μόνο ο Κίσσαβος φορούσε μπότες. Οι άλλοι φορούσαν τσαρούχια, που είχαν σχήμα μικρής γόνδολας, ή μια λεπτή προβιά δεμένη γύρω απ' τον αστράγαλο, ή απλώς κουρελόπανα στερεωμένα στα πόδια τους.

Εκτός από τον Κίσσαβο, είχαν όλοι τη συνηθισμένη ομιλητικότητα και περιέργεια του Έλληνα χωρικού. Μας κοίταζαν με το μεγαλύτερο ενδιαφέρον. Ο πελώριος, αδέξιος Γιάννης, με τις χοντρόσολες λαστιχένιες μπότες του αλεξιπτωτιστή και την ειδική αεροστεγή φόρμα των αεροπόρων με το φερμουάρ και το μεταξωτό κάλυμμα, ο

Παλαιολόγος, γεροδεμένος, μαυριδερός και καυχησιάρης σαν παιδί, περήφανος για το «Λούγκερ» πιστόλι του, το μαχαίρι του καταδρομέα, την πυξίδα και τ' άλλα περίεργα σύνεργά του, κι εγώ, με το πρόσωπο γεμάτο πηγμένο αίμα και βαθιές γρατζουνιές, τόσο πρησμένο ώστε δεν έβλεπα παρά μόνο με το ένα μάτι, αποτελούσαμε αντικείμενο του ενδιαφέροντός τους. Το πόδι μου κι ο αστράγαλός μου ήταν επίσης τόσο πρησμένοι, ώστε δεν χωρούσαν σε μια μπότα. Όπως είπε αργότερα ο Γιάννης, ήμουν ένας αλλόκοτος Εγγλέζος, που τους είχε πέσει απ' τον ουρανό.

Η ομάδα των ανταρτών έφυγε βιαστικά, για να ψάξει να βρει τον Αλέκο και τα μεταλλικά κιβώτια που είχαν πέσει μετά από μας. Ο Αλέκος εμφανίστηκε αρκετές ώρες μετά το ξημέρωμα, γιατί είχε χτυπήσει, πέφτοντας, το κεφάλι του σ' ένα βράχο, κ' είχε μείνει για λίγο αναίσθητος, όπως εγώ. Όταν συνήλθε, αποφάσισε να λουφάξει ως την αυγή και να δει πού βρισκόταν πριν αρχίσει να κινείται. Έφτασε κουβαλώντας το αλεξίπτωτό του και την αεροπορική φόρμα του, προσεχτικά διπλωμένη. Τα μεταλλικά κιβώτια ανακαλύπτονταν κι αυτά σιγά σιγά. Μερικά δεν βρέθηκαν ποτέ, γιατί είχαν παρασυρθεί μίλια μακριά από τον άνεμο, που, όπως μας είπαν, ήταν ο χειρότερος εκείνου του χειμώνα. Το τελευταίο δέμα, η μηχανή φόρτισης του ασύρματου, μεταφέρθηκε από ένα ρωμαλέο χωριάτη, που το είχε βρει σε μια χαμηλή πλαγιά του βουνού και το κουβάλησε στη ράχη του. Δεν έδωσε σημασία στις ευχαριστίες μας, γιατί τον είχε ενθουσιάσει η ιδέα ενός Άγγλου που γύρισε στην Ελλάδα.

Με τον Αλέκο, η παρέα ήταν πλήρης. Ο Κίσσαβος, που δεν είχε σταθεί στιγμή από τότε που ξημέρωσε, επέμεινε πως έπρεπε να κινηθούμε αμέσως προς το βουνό. Μιλούσε με ανησυχία για τις ιταλικές περιπόλους και την ιταλική αεροπορία. Έφεραν μερικά μουλάρια σε αξιοθρήνητη κατάσταση, και προχωρήσαμε προς τη χιονισμένη ζώνη. Πριν ξεκινήσουμε, ο Κίσσαβος μου είπε ότι ήθελε ν' αποκρύψουμε την ταυτότητά μας, γιατί οι Ιταλοί θα μας κυνηγούσαν αν ήξεραν πως ένας Άγγλος βρισκόταν στην ομάδα μας. Πρότεινε να φορέσουμε όλοι την ταινία του ΕΛΑΣ και να περάσουμε για Ελασίτες. Θα πίστευαν έτσι, είπε, πως το αεροπλάνο έριξε εφόδια μόνο κι όχι άντρες. Συμφώνησα, με κάποια διστακτικότητα. Αλλά καθώς δυσκολευόμουν να περπατήσω, θα αποτελούσα σαφώς εμπόδιο αν γινόταν κάποια καταδίωξη, και η αγγλική μου ιδιότητα ίσως να προκαλούσε αυτή την καταδίωξη. Οι συνθήκες μου φάνηκαν παράξενες, αλλά άφησα τον Κίσσαβο να μας οδηγήσει στην αρχή.

Το μεσημέρι πήραμε το πρώτο μας γεύμα, βραστές φακές και λίγη

μπομπότα. Εξακολουθήσαμε το απόγευμα την ανάβαση στο βουνό. Η διαδρομή ήταν άσχημη, και το μουλάρι μου είχε πέσει πολλές φορές. Άρχισα λοιπόν να μαθαίνω πώς να πέφτω χάμω χωρίς να χτυπάω το πληγωμένο μου πόδι. Όταν το χιόνι έγινε πιο βαθύ, χρειάστηκε να κατέβω και να περπατάω κουτσαίνοντας, υποβασταζόμενος στη μια μεριά από έναν Έλληνα. Τελικά, τα μουλάρια ξεφορτώθηκαν και στάλθηκαν σε χαμηλότερη πλαγιά. Κοιμηθήκαμε ψηλά μέσα στο χιόνι, σ' ένα μέρος προστατευμένο από κάτι θάμνους και κλαδιά, με μια τεράστια φωτιά από κορμούς πεύκων στη μέση του κύκλου. Κοιμήθηκα πολύ βαριά, κουκουλωμένος σ' έναν μάλλινο υπνόσακο και μ' ένα χοντρό παλτό από πάνω μου, αλλά ξύπνησα το πρωί κρυώνοντας πολύ και με το κεφάλι μουδιασμένο. Σήκωσα το χέρι μου, και συνειδητοποίησα πως το κρανίο μου ήταν παγωμένο. Αντίθετα από τους άλλους, είχα κοιμηθεί με το κεφάλι έξω από το παλτό. Στη διάρκεια της νύχτας, το χιόνι κ' η παγωνιά είχαν κρυσταλλώσει πάνω στα μαλλιά μου. Την επόμενη νύχτα, κοιμήθηκα με το κεφάλι μέσα στην κουβέρτα.

Οι άλλοι ένιωθαν το κρύο έντονα, στην πραγματικότητα περισσότερο από μένα, έπειτα απ' τον καύσωνα της Αιγύπτου. Ο Γιάννης ειδικά τυλιγόταν με όσα περισσότερα ρούχα μπορούσε. Μείναμε στο χιόνι πολλά μερόνυχτα. Κι ο Κίσσαβος επέμενε ν' αλλάζουμε καταυλισμό κάθε μέρα, για ν' αποφύγουμε τυχόν καταδίωξη. Το κρύο ήταν δριμύ, μέρα νύχτα. Την ημέρα μάλιστα δεν είχαμε φωτιά, για να μην προδώσει ο καπνός την παρουσία μας. Καθώς δεν μπορούσα να περπατήσω αβοήθητος στο χιόνι, δυσκολευόμουν ιδιαίτερα να μείνω ζεστός, ακόμα και ν' απομακρυνθώ λιγάκι για τις σωματικές μου ανάγκες. Είχαμε αφήσει τα εφόδιά μας πιο χαμηλά, και τρεφόμαστε όπως οι αντάρτες, δηλαδή δυο φορές την ημέρα, με φακές ή φασόλια και λίγη μπομπότα. Η μονοτονία της δίαιτάς μας έκανε την πείνα μας πιο βασανιστική.

Στο αναμεταξύ, ο Παλαιολόγος προσπαθούσε μάταια να έρθει σε επαφή με το Κάιρο. Ισχυριζόταν πως το μηχάνημά του κ' οι μπαταρίες του ήταν εντάξει, και επέμενε πως θα 'ρχόταν σύντομα σε επικοινωνία με το Κάιρο. Η μηχανή είχε πάθει κάποια βλάβη, αλλά οι μπαταρίες ήταν σε καλή κατάσταση και θα διαρκούσαν λίγον καιρό. Το γεγονός ότι επιχειρούσε δυο φορές την ημέρα χωρίς επιτυχία να συνδεθεί με το Κάιρο, το ελεεινό και ανεπαρκές φαγητό, το αίσθημα της υποτιθέμενης καταδίωξης και το επίμονο πρήξιμο του αστραγάλου μου, μου προκαλούσαν κατάθλιψη. Το κρύο επίσης ήταν πολύ έντονο, γιατί ο βαρδάρης φυσούσε ασταμάτητα απ' το βορρά. Κάποιο

απόγευμα, ο Κίσσαβος μας είπε πως είχε βρει ένα αντίσκηνο για μας. Μετά το βραδινό γεύμα (φακές και μπομπότα), χώθηκα πρώτος μέσα. Το αντίσκηνο είχε δυο ανοίγματα, ένα από κάθε πλευρά. Αποτελούσε έτσι μια φυσική σήραγγα για το βαρδάρη. Ξαπλωμένος στην απάνεμη πλευρά, φώναξα το Γιάννη, που ξάπλωσε δίπλα μου, κ' οι άλλοι δυο στριμώχτηκαν πιο πέρα, έτσι ώστε είμαστε κ' οι τέσσερις στιβαγμένοι σα σαρδέλες μέσα στο αντίσκηνο. Ξύπνησα τις πρωινές ώρες από το Γιάννη, που έτρεμε σύγκορμος. Σηκώθηκε γρήγορα και βγήκε, και παρατήρησα πως κ' οι άλλοι είχαν πάει έξω, στο συνηθισμένο καταυλισμό της φωτιάς. Έχοντας χάσει την προστασία και τη ζεστασιά που μού 'δινε το ογκώδες σώμα του Γιάννη, άρχισα να τρέμω κι ακολούθησα τους άλλους, που κάθονταν σταυροπόδι γύρω απ' τη φωτιά. Αυτές οι άκαρπες και παγερές μέρες δεν πήγαν χαμένες. Ο Κίσσαβος έμενε ανεξιχνίαστος, μα γνωρίσαμε καλά τους έξι ή εφτά αντάρτες που ζούσαν μαζί μας. Ο Κίσσαβος αποδείχτηκε πως ήταν γιατρός: Εξέτασε τον αστράγαλό μου, και αποφάνθηκε πως δεν είχαν σπάσει τίποτα κόκαλα. Ο μόνος άλλος μορφωμένος της ομάδας ήταν ο Κλέαρχος, ένας λεπτός, ευγενικός άνθρωπος με πολλά ενδιαφέροντα. Πριν από τον πόλεμο είχε δουλέψει στο ελληνικό Γραφείο Ευρεσιτεχνιών, και είχε αρνηθεί για λόγους συνείδησης να πολεμήσει στον αλβανικό πόλεμο εναντίον της Ιταλίας. Ο χειμώνας του 1941-42 στην Αθήνα άλλαξε τη στάση του. Η γυναίκα του και τα παιδιά του επέζησαν απ' το λιμό, αλλά είχε δει παιδιά κι ενήλικους να πεθαίνουν στους δρόμους, εγκαταλειμμένοι όχι μόνο από τους Γερμανούς και τους Ιταλούς, αλλά κι από τους Έλληνες που είχαν χρήματα και συνεπώς τα μέσα να σώσουν τους λιμοκτονούντες συμπατριώτες τους. Άφησε τη γυναίκα του και τα παιδιά του σε κάτι φίλους στο Βόλο και κατατάχτηκε στην πρώτη αντιστασιακή μονάδα, που έτυχε να είναι ο ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία, με σκοπό να εκδικηθεί και να απελευθερώσει την Ελλάδα.

Όταν τον ρώτησα τι ρόλο είχε στην ομάδα, μου είπε πως ήταν ο άνθρωπος που εκτελούσε μ' ένα τσεκούρι τους αιχμαλώτους και τους συνεργάτες του εχθρού. Τα θύματά του, είπε, ήταν σχεδόν πάντα Έλληνες, συμπατριώτες του, και το έγκλημά τους ήταν η συνεργασία με τον εχθρό. Μου είπε πως ένιωθε μεγάλη ευχαρίστηση κόβοντας τα κεφάλια εκείνων που είχαν μετάσχει στο γερμανικό έγκλημα της λιμοκτονίας των Ελλήνων. Ειδικά σ' αυτό το θέμα, ο Κλέαρχος ήταν σαφώς ανισόρροπος. Κατά τα άλλα ήταν ένας ευγενικός και μορφωμένος άντρας, και γίναμε πολύ στενοί φίλοι. Ο Γιάννης επίσης συμπάθησε αυτό τον καλλιεργημένο νέο, που ήταν Αθηναίος όπως ο

ίδιος.

Τα άλλα μέλη της ομάδας ήταν Θεσσαλοί χωρικοί και βοσκοί, με ανάμεικτα κίνητρα – λίγο πατριωτισμό, λίγη αγάπη της περιπέτειας, λίγη ματαιοδοξία να γίνουν ήρωες. Ήταν επίσης ένας τρόπος να μην πεινάσουν. Ήταν τραχιοί και αμόρφωτοι άνθρωποι. Οι περισσότεροι είχαν πείρα του πολέμου απ' την Αλβανία, και ξεκίνησαν με πολύ κέφι, έτοιμοι για πραγματικές κακουχίες. Τους συμπαθήσαμε, και θελήσαμε να τους γνωρίσουμε.

Παρ' όλο που ο Φεβρουάριος κόντευε να τελειώσει, το πόδι μου δεν πήγαινε καλύτερα. Ο Κίσσαβος απουσίαζε όλο και πιο συχνά, ο Παλαιολόγος ανέβηκε σχεδόν στην κορυφή της Όσσας στη μάταιη προσπάθειά του ν' αποκαταστήσει κάποια επαφή με τον ασύρματο, και δυο από τις μπαταρίες του θρυμματίστηκαν απ' τη μεγάλη παγωνιά. Είπα στον Κίσσαβο πως έπρεπε ν' αλλάξουμε σχέδιο. Εγώ έπρεπε να πάω σε κάποιο σπίτι ώσπου να γιατρευτεί το πόδι μου, ο Γιάννης να συγκεντρώσει τις ομάδες των ανταρτών στο Μαυροβούνι και το Πήλιο, κ' οι άλλοι δυο να μείνουν μαζί με τον ίδιο και την ομάδα του. Του έδωσα σόλες για τις μπότες και κουβέρτες από τις προμήθειές μας, και του πρόσφερα μερικές αγγλικές χρυσές λίρες. Στην αρχή προσβλήθηκε, μουρμουρίζοντας τις λέξεις «η κίτρινη λέπρα», και αρνήθηκε να τις πάρει, σχεδόν σα να είχα επιχειρήσει να τον δωροδοκήσω. Τελικά δέχτηκε να πάρει εκατό λίρες, μόνο και μόνο για ν' αγοράσει μπότες για τους άντρες του.

Την άλλη μέρα, όταν νύχτωσε, με πήγε σ' ένα χωριό που τό 'λεγαν Σπηλιά, και μ' άφησε στο πιο φτωχό σπίτι, απ' ό,τι έμοιαζε τουλάχιστον. Ο οικοδεσπότης μου ήταν ένας τραχύς και βρόμικος άντρας, η γυναίκα του ήταν καχύποπτη, και το παιδάκι τους, τριών χρονών, ήταν σιχαμερό. Το δωμάτιο δεν είχε καθόλου έπιπλα, το ίδιο κι όλο το σπίτι, εκτός από μερικές ξεχαρβαλωμένες καρέκλες. Το φαγητό ήταν χειρότερο από κείνο που έτρωγα μέχρι τότε, αλλά και πολύ λιγότερο, και δεν είχα καμιά συντροφιά και τίποτα να διαβάσω, εκτός από το αγγλοελληνικό λεξικό του Γιάνναρη. Όταν μετά από μερικές μέρες το πρήξιμο του ποδιού μου άρχισε να ελαττώνεται, ο Κίσσαβος με μετέφερε σ' ένα καλύβι, σε μια δασωμένη πλαγιά. Κανένας απ' το χωριό δεν ήρθε να με δει, εκτός από ένα φίλο του οικοδεσπότη, που ήταν το ίδιο τραχύς και καχύποπτος. Φεύγοντας απ' το χωριό, μίλησα σ' έναν πιο καλοντυμένο άντρα, μα ήταν φανερό πως εκείνος απόφευγε να μου απαντήσει, επειδή με συνόδευε ο οικοδεσπότης μου.

Στην καλύβα, ήρθαν και με βρήκαν ο Γιάννης κι ο Παλαιολόγος. Αποχτήσαμε τώρα μπαταρίες απ' τη Λάρισα, κι ο Αλέκος επιδιόρθω-

σε τη μηχανή μ' ένα τσεκούρι κι ένα μαχαίρι καταδρομών. Επιτέλους, ο Παλαιολόγος κατάφερε να συνδεθεί με το Κάιρο. Τώρα πια ο Γιάννης ήταν μαζί μας, και μπορούσα να δώσω στο Κάιρο μια εικόνα του ΕΛΑΣ όπως τον είχαμε βρει. Από πλευράς στρατιωτικής οργάνωσης, ο ΕΛΑΣ απαρτιζόταν από ομάδες δεκαπέντε περίπου αντρών. Μερικές τέτοιες ομάδες αποτελούσαν ένα «συγκρότημα», που κάλυπτε μια περιοχή όπως η Όσσα ή ο Όλυμπος. Το συγκρότημα διευθυνόταν από κάποιο ανώτερο κεντρικό όργανο, που δεν το είχα γνωρίσει. Το ζωντανό στοιχείο ήταν η ομάδα των δεκαπέντε, που τον πρώτο εκείνο χειμώνα της αντίστασης έζησε μια σκληρή και μερικές φορές επικίνδυνη ζωή, φτωχά εφοδιασμένη με ελληνικά ή ιταλικά τουφέκια, λίγα πολυβόλα και ελάχιστα πυρομαχικά. Οι άνθρωποι αυτοί, πολύ κακοντυμένοι για χειμωνιάτικη διαμονή στις βουνοπλαγιές, είχαν αναπτύξει μια συναδελφική ηθική και κάποια στρατιωτική συνείδηση. Είχαν επιτεθεί εναντίον μικρών στρατιωτικών εγκαταστάσεων και προκάλεσαν κάποια ανησυχία στους Ιταλούς. Στη δική μας περιοχή, οι ομάδες βρίσκονταν στην Όσσα, στο Μαυροβούνι, στο Πήλιο και στο Τσαγκλί (ενδοχώρα του Βόλου).

Η όλη δύναμη διευθυνόταν από τον Κίσσαβο, που υπολόγιζε το συνολικό αριθμό των ένοπλων ανταρτών του στους 400.000. Οι μεμονωμένες ομάδες διατρέφονταν από τα χωριά της περιοχής, εθελοντικά ή με τη βία, και υπήρχε ένα σύστημα επίταξης, σύμφωνα με το οποίο ο διοικητής του ΕΛΑΣ έδινε μια απόδειξη πληρωτέα από τη μελλοντική ελληνική κυβέρνηση, μετά την απελευθέρωση. Οι άθλιες μερίδες φαγητού των ανταρτών, το Φεβρουάριο του 1943, έδειχναν πως δεν υπήρχε σπουδαία αυθόρμητη βοήθεια από τους ντόπιους.

Εκτός από τους ένοπλους αντάρτες, υπήρχαν και οι αντάρτες των χωριών, η πολιτοφυλακή, που είχαν κάποιον οπλισμό και υποτίθεται πως προορίζονταν για να υπερασπίσουν τα χωριά τους. Αυτοί ήταν οργανωμένοι σε κάθε χωριό, και αποτελούσαν τις «εφεδρικές ομάδες», σύμφωνα με το λεξιλόγιο του ΕΛΑΣ. Αρχηγός τους ήταν συνήθως ο «υπεύθυνος» του ΕΛΑΣ στο χωριό. Η επικοινωνία ανάμεσα στις ομάδες και τα συγκροτήματα γινόταν κυρίως με αγγελιαφόρους κάθε χωριού, που ανήκαν στην πολιτοφυλακή, και με τον ίδιο τρόπο συλλέγονταν οι πληροφορίες και τα εφόδια από τις πόλεις, οπουδήποτε μπορούσε να οργανωθεί πολιτοφυλακή του ΕΛΑΣ.

Η οργάνωση προσαρμόστηκε στα γεγονότα και τις γεωγραφικές συνθήκες ενός εφηβικού ανταρτοπόλεμου. Άφησε σχεδόν ολοκληρωτικά την πρωτοβουλία στα χέρια του αρχηγού κάθε ομάδας ή συγκροτήματος. Οι απαιτήσεις της από τα χωριά σε ανθρώπινο υλικό

ήταν μικρές, και περιορίζονταν στη χρησιμοποίηση μικρών ευκίνητων ομάδων, ικανών να κλονίζουν το ηθικό των Ιταλών, που ήταν πάντα χαμηλό. Τα μέλη των ομάδων του ΕΛΑΣ ήταν κυρίως άντρες ώριμης ηλικίας, εκπαιδευμένοι στρατιωτικά, που είχαν υπηρετήσει στην Αλβανία, απλοϊκοί και τραχιοί, αποφασισμένοι ειλικρινά να χτυπήσουν τους Ιταλούς για την υπόθεση της πατρίδας τους. Γενικά, ο ΕΛΑΣ είχε στρατιωτικές δυνατότητες. Αν αποκτούσε ρουχισμό και όπλα, θα μπορούσε να επεκταθεί και να φέρει σε δύσκολη θέση τις δυνάμεις κατοχής.

Το σοβαρότερο πρόβλημα, πάντως, ήταν ο τρόπος διοίκησής του. Ο Κίσσαβος, ο γιατρός, ήταν πραγματικά άξιος για οργάνωση και ικανός να επιβάλει πειθαρχία, αλλά έμοιαζε σκουντούφλης και καχύποπτος. Γιατί άραγε ήταν τόσο κρυψίνους, γιατί φοβόταν να δεχτεί τις λίρες, γιατί προσπαθούσε να κρύψει την παρουσία μου ανάμεσα στους άντρες του; Ίσως να ήταν τέτοια η ιδιοσυγκρασία του, αλλά έμενε το ερώτημα, γιατί είχαν διαλέξει ένα γιατρό με τόσο σκυθρωπό χαρακτήρα για να διευθύνει μια περιοχή; Δεν είχε καθόλου στρατιωτική πείρα. Όταν τον ρώτησα για τις πολιτικές θέσεις του κινήματος, μου μίλησε για τον όρκο που είχαν κάνει όλα τα μέλη του ΕΛΑΣ ν' αντισταθούν στις δυνάμεις κατοχής, ν' απελευθερώσουν την Ελλάδα και να αντιταχθούν στην επάνοδο του βασιλιά ώσπου να γίνει δημοψήφισμα. Όπως επισήμανε ο Κίσσαβος, αυτό τον όρκο τον είχαν δεχτεί όλοι οι Έλληνες πατριώτες, ακόμα κ' οι βασιλόφρονες, υπό τον όρο να γίνει το δημοψήφισμα.

Εξήγησε πως ο ΕΛΑΣ ήταν η στρατιωτική δύναμη μιας πολιτικής οργάνωσης του ΕΑΜ, που οργάνωνε την αντίσταση στις πόλεις και τα χωριά. Σ' αυτό το ΕΑΜ ανήκαν όλες οι δημοκρατικές δυνάμεις. Το πολιτικό υπόβαθρο του ΕΛΑΣ ήταν λοιπόν μια μετριοπαθής δημοκρατική οργάνωση. Σε γενικές γραμμές, ο Κίσσαβος έμοιαζε να λέει την αλήθεια, και οι ομάδες που γνώρισα (γιατί στο αναμεταξύ είχα εκπαιδεύσει αρκετές στη χρήση εκρηκτικών, στην καλύβα) αποτελούνταν από άτομα με τέτοιες πολιτικές αντιλήψεις. Εξακολουθούσε όμως να μένει παράξενη η επιλογή του Κίσσαβου σαν διοικητή και του οικοδεσπότη μου στη Σπηλιά σαν υπεύθυνου. Παράξενες ήταν κ' οι αντιδράσεις των χωρικών, που ήταν τόσο ανόμοιες μ' εκείνες των προπολεμικών και προκατοχικών ημερών.

Σ' αυτό το σημείο, κατάλαβα πως η πρωτοβουλία μου να διαλέξω Έλληνες αντί για Άγγλους σα συντρόφους μου απέδιδε καρπούς. Ο Γιάννης, Αθηναίος και μόνιμος αξιωματικός, ήταν φοιτητής πολιτικών επιστημών. Δεν ήταν φανατικός, παρ' όλο που είχε φιλοβασιλι-

κές πεποιθήσεις. Του είχε κάνει αμέσως εντύπωση η ορολογία του ΕΛΑΣ και ταξιδεύοντας στα χωριά του Πηλίου άκουσε κι άλλη προπαγάνδα απ' τους Ελασίτες. Με βεβαίωσε πως η προπαγάνδα αυτή ήταν κομμουνιστικής βασικά προέλευσης. Ο Γιάννης έφερε μαζί του μερικά δείγματα εαμικής φιλολογίας, που είχε τα ίδια χαρακτηριστικά. Αυτή η κομμουνιστική προέλευση, ζήτημα επιλογής λέξεων μάλλον παρά περιεχομένου, δεν ήταν φανερή σ' έναν ελληνόφωνο Άγγλο, ακόμα, και σ' έναν Έλληνα χωρικό, αν δεν γνώριζε το αθηναϊκό πολιτικό λεξιλόγιο. Λόγου χάρη, δεν την αντιλαμβανόταν ο Παλαιολόγος, Έλληνας του Καΐρου, και την παρατηρούσε ελάχιστα ο Αλέκος, Κορίνθιος με μικρή βασική μόρφωση.

Ο Γιάννης έφερε επίσης μαζί του πολλές πληροφορίες που είχε πάρει από ένα διοικητή του ΕΛΑΣ στο Μαυροβούνι, νεαρό αξιωματικό και μόνιμο σαν το Γιάννη. Αυτός είπε του Γιάννη πως ήταν αρχικά αξιωματικός σ' ένα αντιστασιακό κίνημα, την ΕΟΜ, Εθνική Οργάνωση Μαγνησίας, τοπικό κίνημα με προέλευση το Βόλο. Η ΕΟΜ είχε δράσει στο Πήλιο κ' ήταν πρόθυμη να συνεργαστεί με τον ΕΛΑΣ, που βρισκόταν τότε στη νηπιακή του ηλικία. Ο ΕΛΑΣ όμως είχε αμέσως αρνηθεί τη συνεργασία. Έπειτα, με την υποστήριξη του ΕΑΜ Βόλου, κατάφερε να τρομοκρατήσει την ΕΟΜ και να την διαλύσει. Ο φίλος του Γιάννη, ο Χρήστος, υπηρετούσε στον ΕΛΑΣ ως στρατιωτικός διοικητής. Ο Χρήστος πίστευε πως μερικοί από τους συνεργάτες του στην ΕΟΜ είχαν δολοφονηθεί, κ' ήταν εντελώς βέβαιος πως ο ανώτατος έλεγχος του ΕΛΑΣ βρισκόταν σε κομμουνιστικά χέρια. Ο Γιάννης είχε επίσης ακούσει για ένα κίνημα νεολαίας του ΕΑΜ στο Βόλο, που είχε ένα δυσάρεστο προηγούμενο: Την Εθνική Οργάνωση Νεολαίας, φασιστική οργάνωση του καθεστώτος Μεταξά. Απ' το άλλο μέρος, ο Αλέκος, σαν δημοκρατικός και αριστερός, ήταν πιο συγκρατημένος σε ό,τι αφορούσε το πολιτικό χρώμα του κινήματος ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Αναφερόταν μόνο στις ικανότητές του να χτυπήσει τις δυνάμεις κατοχής. Περιφρονούσε τους ανθρώπους όπως ο Κίσσαβος, αλλά το ίδιο περιφρονούσε κάθε Έλληνα αξιωματικό. Ο Παλαιολόγος δεν είχε καμιά γνώμη, από το 'να μέρος επειδή δεν ήταν πολύ διορατικός, κυρίως όμως επειδή ήταν Έλληνας της Αιγύπτου. Λόγου χάρη, πήγε μια μέρα στο πανηγύρι κάποιας εκκλησίας και γύρισε πίσω λέγοντας πως όλοι εκεί φώναζαν «Ζήτω η Ρωσία»! Ο Γιάννης θεώρησε το γεγονός ενδεικτικό, όταν όμως ρώτησα τον Παλαιολόγο, ανακάλυψα πως αυτός ο ίδιος είχε αρχίσει πρώτος να φωνάζει!

Μ' αυτό τον τρόπο, είχαμε σχηματίσει κάποια ιδέα για το ΕΑΜ -

ΕΛΑΣ, και συνειδητοποιήσαμε τις αμφιβολίες και τα ερωτηματικά που εξακολουθούσαν να υπάρχουν, πριν ακόμα συνδεθεί ο Παλαιολόγος με το Κάιρο. Καθώς είχα τη διαταγή να συγκεντρωθώ στα στρατιωτικά θέματα και ν' αφήσω τις πολιτικές υποθέσεις στο Ρούφους Σέππαρντ, έστειλα αυστηρά στρατιωτικές πληροφορίες για τον ΕΛΑΣ, τις ιταλικές θέσεις και τα ιταλικά στρατόπεδα. Το μόνο πολιτικό ερώτημα που μου έκανε το Κάιρο αφορούσε την πραγματική φύση του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Έδωσα τη γνώμη που είχα σχηματίσει με βάση τα υπάρχοντα στοιχεία, και πρόσθεσα ότι μόνο η επαφή με την ανώτατη διοίκηση του ΕΛΑΣ και με τις επιτροπές του ΕΑΜ θα μου επέτρεπαν μια πιο έγκυρη διάγνωση.

Τις τελευταίες μέρες μας στη Σπηλιά, ο Ρούφους Σέππαρντ ήρθε απ' το σταθμό του στον Όλυμπο για να δει σε ποια κατάσταση βρισκόμουν. Είχε πέσει τον Ιανουάριο με αλεξίπτωτο στον Όλυμπο, όπου έδρευε το αρχηγείο του ΕΛΑΣ Θεσσαλίας, που ήταν συγκροτημένο σε σώμα στρατού. Εκεί ο Ρούφους είχε συναντήσει τους στρατιωτικούς διοικητές και τον κύριο εκπρόσωπο του ΕΑΜ στη Θεσσαλία. Οι εντυπώσεις του ήταν ολωσδιόλου ευνοϊκές για το ΕΑΜ - ΕΛΑΣ. Πίστεψε τις εκθέσεις τους για συχνές και μεγάλης κλίμακας επιτυχείς επιθέσεις εναντίον του εχθρού, και υιοθέτησε την εικόνα που έδιναν οι ίδιοι, εικόνα ενός ανοιχτού πολιτικού κινήματος που ήταν ουσιαστικά υπερκομματικό. Τα ερωτήματα που είχαν δημιουργηθεί στο Γιάννη και σ' εμένα δεν ανήκαν στη σφαίρα του ενδιαφέροντός του. Αυτό δεν ήταν παράξενο, για πολλούς λόγους: Ο Ρούφους δεν ήξερε καθόλου ελληνικά. Δεν είχε ιδέα για τα πολιτικά πράγματα της Ελλάδας, ο ασυρματιστής του ήταν Άγγλος, κι ο Έλληνας λοχίας του, Παπαδάκης, είχε έρθει από το Κάιρο. Το τέταρτο μέλος της ομάδας του, κάποιος Παπαγιάννης, ένας Θεσσαλός χωρικός, είχε σκοτωθεί στην πτώση, όταν το αλεξίπτωτό του δεν μπόρεσε ν' ανοίξει. Καθώς ο Ρούφους είχε μείνει τον περισσότερο καιρό με τους διοικητές του ΕΛΑΣ κι ο Παπαδάκης είχε χτυπήσει στον αστράγαλο πέφτοντας με τ' αλεξίπτωτο, δεν είχαν την ευκαιρία να διασταυρώσουν τις επίσημες εκθέσεις για να δουν αν ήταν αληθινές. Το ερώτημα ποιος είχε τον έλεγχο της πολιτικής του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ ήταν πολύ σημαντικό για μας. Ήμαστε Άγγλοι αξιωματικοί - σύνδεσμοι ανάμεσα στο Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και τον άτακτο ελληνικό στρατό σ' έναν πόλεμο που τον θεωρούσαμε συνέχεια του πολέμου 1940-41. Ο πόλεμος εκείνος είχε διεξαχθεί υπό την καθοδήγηση της βρετανικής και της ελληνικής Κυβέρνησης εναντίον της Γερμανίας και της Ιταλίας. Ήταν φυσικό οι πολιτικές προτιμή-

σεις του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής να στρέφονται προς τις κυβερνήσεις των δυτικών συμμάχων. Και μια απ' αυτές ήταν η εξόριστη Κυβέρνηση του βασιλέως Γεωργίου. Όμως αν τα άτακτα στρατεύματα του ΕΛΑΣ ελέγχονταν τελικά από το ελληνικό κομμουνιστικό κόμμα, ήταν φανερό πως δεν θα ήθελαν να συνεργαστούν ούτε με το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, ούτε με οποιαδήποτε δυτική Κυβέρνηση, αλλά μόνο με τη Μόσχα. Σ' αυτή την περίπτωση, τα καθήκοντα που εκτελούσαμε σαν σύνδεσμοι και εκπρόσωποι του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής θα ήταν, αργά ή γρήγορα, ανεπιθύμητα στον ΕΛΑΣ. Ίσως ο άμεσος στόχος του ελληνικού ΚΚ και της Μόσχας να ήταν ίδιος με το δικό μας, δηλαδή η διενέργεια επιθέσεων εναντίον των δυνάμεων κατοχής. Αυτό όμως δεν μας εξασφάλιζε καθόλου ότι θα υπήρχε τέτοιος κοινός σκοπός και στο μέλλον.

Εκείνες τις μέρες δεν θεωρούσαμε τη Ρωσία σαν φερέγγυο σύμμαχο. Κι αυτό γιατί η ανάμνηση του συμφώνου της με τη χιτλερική Γερμανία, του βομβαρδισμού του Ελσίνκι και της μοιρασιάς της Πολωνίας και των Βαλτικών χωρών ήταν πράγματα πολύ νωπά στη μνήμη μας. Ο Ισπανικός Εμφύλιος Πόλεμος επίσης μας είχε διδάξει ότι κάθε κομμουνιστικό κόμμα που συνδεόταν με τη Μόσχα είχε σα στόχο να καταλάβει την εξουσία και κατόπιν να εφαρμόζει την πολιτική της Ρωσίας. Οι μέρες που το ρωσικό σύστημα κομμουνισμού είχε θεωρηθεί σαν παράδεισος ισότητας και ελευθερίας είχαν περάσει από καιρό, και οι περισσότεροί μας συμμεριζόμαστε την άποψη που είχε εκφράσει ο Τσώρτσιλ στο βιβλίο του «Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος« (τόμος II, σ. 117): *«Ο Χίτλερ και ο Στάλιν είχαν πολλά κοινά σημεία σαν ολοκληρωτικοί ηγέτες, και τα συστήματα διακυβέρνησης που ασκούσαν ήταν πολύ συγγενικά».* Με δυο λόγια, ο ΕΛΑΣ δεν μπορούσε να υπηρετεί δυο κυρίους. Αν οι ιδέες του το οδηγούσαν σε αφοσίωση στη Ρωσία, θα 'ταν χρήσιμο να το γνωρίσουμε όσο το δυνατόν πιο γρήγορα.

Οι μέρες στην καλύβα ήταν μάλλον κουραστικές, γιατί ο αστράγαλός μου αργούσε να γιατρευτεί. Στις αρχές Μαρτίου, ο καιρός ξαφνικά άλλαξε και το χιόνι, το χιονόνερο και η παγωμένη καταχνιά μεταβλήθηκαν σε μια ηλιόλουστη άνοιξη. Ο αστράγαλός μου άρχισε να πηγαίνει καλύτερα μόλις εμφανίστηκαν τα πρώτα βότανα. Το φαγητό μας εξακολουθούσε να είναι εξαιρετικά φτωχό, τόσο ώστε, κάποιο μεσημέρι, ένας από την ομάδα μας, που δεν θα πω το όνομά του, έκλεψε το καρβέλι της μπομπότας κι έφαγε ένα μέρος του, προς μεγάλη αγανάκτηση των υπολοίπων, όταν το έγκλημα ανακαλύφθηκε. Τα φα-

σόλια και τις φακές μας τις μαγείρευε ένας βοσκός, που ζούσε με τον εγγονό του και τα σκυλιά του σ' ένα κοντινό καλύβι, όπου είχε μαντρώσει τα πρόβατά του. Αυτό το γέρο τον ονομάζαμε «παππού» και είχε όλη τη θυμοσοφία των ηλικιωμένων. Καθόμαστε πολλά βράδια μαζί του και συζητούσαμε. Στη διάρκεια μιας συζήτησης για τη θρησκεία και τη νηστεία, αναφέρθηκα στις νηστείες του Ραμαζανιού στην Αίγυπτο και την απροθυμία των Άγγλων να νηστέψουν. Εκείνος τότε απάντησε επιγραμματικά: «Νηστεύουνε οι Αραπάδες και τρώνε οι Άγγλοι!» Αυτός ήταν ο ορισμός του για τον ιμπεριαλισμό. Στη μέση των συζητήσεών μας, ο γέρος έβγαζε μια χαρακτηριστική κραυγή για να τρομάζει τους λύκους. Ο Αλέκος επίσης (ο ευνοούμενός του) χυμούσε μέσα στη νύχτα με τα σκυλιά, που γαύγιζαν και αλυχτούσαν. Το κόλπο πάντα πετύχαινε. Τουλάχιστον δεν χάθηκε ποτέ κανένα πρόβατο...

Λυπηθήκαμε πολύ όταν αφήσαμε το γέρο «παππού» στα τέλη Μαρτίου, τότε που ο αστράγαλός μου καλυτέρεψε και μπορούσα πια να περπατάω κουτσαίνοντας. Ο καιρός ήταν τώρα ζεστός. Είχαμε κάνει ό,τι καλύτερο μπορούσαμε για τον Κίσσαβο. Είχα βρει μια περιοχή κατάλληλη για αεροπορικές ρίψεις. Με είχε πάει ως εκεί ένα μουλάρι, και χρησιμοποίησα και τους ώμους ενός αντάρτη για τα χιονισμένα μονοπάτια. Τελικά, ήρθε ένα αεροπλάνο κι έριξε προμήθειες, ελαφρά οπλοπολυβόλα, πυρομαχικά, μπότες και τρόφιμα για μας. Ακούσαμε το βόμβο του αεροπλάνου στην καλύβα, ακριβώς τη στιγμή που ο Παλαιολόγος έπιανε επαφή με το Κάιρο. Όταν το αεροπλάνο έκανε τα σινιάλα που περιμέναμε με τα φώτα του, ο Παλαιολόγος άρχισε να χοροπηδάει από τη χαρά του, και νιώσαμε την ευτυχία της επαφής με τον έξω κόσμο.

Ο Αλέκος είχε πάει για αναγνώριση στην ακτή. Τον είχα στείλει να βρει μικρούς κόλπους, κατάλληλους για βάσεις καϊκιών, για να γίνονται ταξίδια ως την τουρκική ακτή. Γύρισε ένα βράδυ μ' ένα σάκο γεμάτο σουπιές, που ήταν μια θαυμάσια αλλαγή από τη συνηθισμένη μου δίαιτα, τα φασόλια και τις φακές. Είχε κάνει θαυμάσια αναγνωριστική εργασία, και δυο από τους μικρούς κόλπους που ανακάλυψε χρησιμοποιήθηκαν αργότερα για το σκοπό που θέλαμε. Επιβεβαίωσε ότι μερικές ομάδες του ΕΛΑΣ είχαν χτυπήσει ιταλικές βάσεις στα νότια του Πηνειού, κι άκουσε για κάποιο καΐκι που είχε αφεθεί εκεί για το χειμώνα, και που θα μπορούσε να χρησιμοποιηθεί για ένα ταξίδι στην Τουρκία.

Εκείνες τις μέρες ήρθε να δει το πόδι μου ένας γιατρός του ΕΛΑΣ που λεγόταν Σκουφάς. Ήταν ένας εγκάρδιος, καλόκαρδος άνθρωπος,

που ήξερε να κάνει τα πάντα. Μου είπε πως καταγόταν απ' τη Σκιάθο. Συζήτησα μαζί του το σχέδιό μου, που ήταν να ναυλώσω ένα καΐκι και ν' αρχίσω επικοινωνία με την Τουρκία και τη Μέση Ανατολή. Ο Σκουφάς έδειξε μεγάλο ενθουσιασμό. Παραδέχτηκε πως ελάχιστα καΐκια ήταν διαθέσιμα, αλλά είπε πως η τιμή ενός μικρού καϊκιού ήταν 250 χρυσές λίρες. Πρόσθεσε πως θα 'ταν προτιμότερο να επιτάξουμε ένα καΐκι, χωρίς να γίνει πολύς θόρυβος. Μου είπε αργότερα πως ήξερε κάποια πλοιάρια πού θα μπορούσαμε να αποκτήσουμε έτσι. Η άλλη δουλειά που είχαμε να τελειώσουμε πριν αφήσουμε την Όσσα ήταν να εκπαιδεύσουμε τους άντρες στις ανατινάξεις και στα μικρά όπλα. Αυτό το κάναμε γώ κι ο Γιάννης. Στείλαμε μερικούς αντάρτες για αναγνώριση στα στενά των Τεμπών, και ιδιαίτερα στη σιδηροδρομική γέφυρα του Πηνειού που, όπως μου είχαν πει πριν φύγω από το Κάιρο, θα μπορούσε να είναι ο πρώτος μεγάλος στόχος μου. Ο Γιάννης και ο Αλέκος έκαναν πλήρη αναγνώριση αργότερα, ενώ εγώ πήγα με μουλάρι και βρήκα ένα έδαφος κατάλληλο για ρίψεις πάνω σ' ένα οροπέδιο, στους λόφους πάνω απ' τη γέφυρα του Πηνειού. Ο Αλέκος πήρε μια ομάδα του ΕΛΑΣ, που την είχαμε εκπαιδεύσει για ανατινάξεις, και πήγε κοντά στις γραμμές του τρένου, στο τέλος του θεσσαλικού περάσματος των Τεμπών. Εκεί τοποθέτησαν ένα φορτίο δυναμίτη με πυροκροτητή που δούλευε με το πάτημα ενός κουμπιού, και το πρώτο τρένο που πέρασε προκάλεσε την έκρηξη της δυναμίτιδας και εκτροχιάστηκε. Όμως δεν πήγαινε αρκετά γρήγορα ώστε να πάθουν σοβαρές ζημιές οι μηχανές και τα εμπορεύματα.

Άλλος ενδιαφέρων στόχος σ' αυτή την περιοχή της Θεσσαλίας ήταν το χρώμιο που έβγαζαν από το Τσαγκλί. Οι αρχές της Μέσης Ανατολής ήθελαν κάθε δυνατή πληροφορία που θα μπορούσα να έχω σχετικά με το χρώμιο, γιατί ήταν μέταλλο πολύ σημαντικό για τους πολεμικούς σκοπούς. Οι άνθρωποι του ΕΛΑΣ μου είπαν πως είχαν συλλάβει ένα Γερμανό μηχανικό και τη γυναίκα του στη διάρκεια μιας επιδρομής στο Τσαγκλί, αλλά δεν είχαν κανένα που να ξέρει γερμανικά και να τον ανακρίνει. Τους επισκέφθηκα σ' ένα σπίτι στη Σπηλιά, όταν τους έφεραν στο αρχηγείο του ΕΛΑΣ στον Όλυμπο. Ήταν κ' οι δυο τρομοκρατημένοι από τους αντάρτες. Ξαφνιάστηκαν και δεν πίστευαν τα μάτια τους όταν είδαν έναν Άγγλο, αλλά φάνηκαν πρόθυμοι να μου δώσουν κάθε πληροφορία που θα ήθελα. Ο Γερμανός ήταν μεσόκοπος, άρρωστος και ακίνδυνος. Ήταν ο αρχιμηχανικός των ορυχείων στη Βόρεια Ελλάδα, και μούδωσε όλα τα στοιχεία σχετικά με την παραγωγή και τους αριθμούς εργατών στα ορυ-

χεία της Μακεδονίας και της Θεσσαλίας. Ο ρόλος που του είχαν αναθέσει ήταν να επισπεύσει την παραγωγή όσο ήταν δυνατόν. Παραδέχτηκε πως δεν είχε πετύχει αυτό το στόχο, εν μέρει, όπως είπε, εξαιτίας της δραστηριότητας των ανταρτών. Η γυναίκα του ήταν πολύ φοβισμένη. Διαμαρτυρήθηκε ζωηρά για την τροφή που τους έδιναν (ήταν ίδια μ' εκείνη που έτρωγαν οι αντάρτες), αλλά της είχαν φερθεί όσο καλύτερα το επέτρεπαν οι συνθήκες του ανταρτοπόλεμου.

Στα τέλη Μαρτίου, περπάτησα έξω από την καλύβα για πρώτη φορά χωρίς βοήθεια, κάπου έξι βδομάδες μετά την πτώση μου με το αλεξίπτωτο, και ανέβηκα στο κορφοβούνι, πάνω απ' τη μικρή κοιλάδα όπου βρισκόταν η καλύβα. Από κάτω μου απλωνόταν η επίπεδη θεσσαλική πεδιάδα, όσο έφταναν τα μάτια μου. Η Λάρισα φαινόταν καθαρά, και πίσω απ' τη Λάρισα η κορυφογραμμή της Πίνδου. Ο κεντρικός δρόμος από τη Λάρισα (έδρα του ιταλικού αρχηγείου στη Θεσσαλία) φαινόταν καθαρά από κάτω μας, και ανηφόριζε προς τη Σπηλιά. Στην πραγματικότητα, δεν ήμαστε μακριά από τούς Ιταλούς, αλλά δεν είχαν κινηθεί όλο το χειμώνα και την άνοιξη. Είχαμε ένα αίσθημα απόλυτης ασφάλειας στο βουνό μας. Θάψαμε το μεγαλύτερο μέρος του υλικού μας κοντά στην καλύβα του «παππού» (ήταν ο μόνος που ήξερε την ακριβή θέση), και ξεκινήσαμε με τα μουλάρια. Πολλούς μήνες αργότερα έστειλα τον Αλέκο στην καλύβα, κι ο παππούς είχε κρατήσει το μυστικό. Προχωρούσα μ' έναν οδηγό που μού 'δωσε στο χωριό της Σπηλιάς, έναν ανόητο νέο που έχασε το δρόμο. Ξενυχτήσαμε σε κάτι πυκνούς θάμνους, με σωρούς από χιόνια γύρω γύρω. Η κουραστική διαδρομή μέσα στο σκοτάδι μου ξανάφερε τον πόνο στον αστράγαλο, αλλά τις επόμενες λίγες μέρες υποχώρησε.

Ήμαστε στο δρόμο για τον Όλυμπο. Αυτό σήμαινε πως έπρεπε να περάσουμε τη σιδηροδρομική γραμμή του Πηνειού, τον κεντρικό δρόμο και το ποτάμι, περιοχή φρουρούμενη από γερμανικά στρατεύματα. Φτάσαμε κάποιο απόγευμα σ' ένα χωριό, στην άκρη της πεδιάδας. Εκεί άφησα τον Παλαιολόγο στο σπίτι του «υπεύθυνου», και ανέβηκα στο λόφο για να συναντήσω την ομάδα του ΕΛΑΣ που είχε ανατινάξει τη σιδηροδρομική γραμμή υπό τις οδηγίες του Αλέκου. Ήταν μια καλή ομάδα, μ' ένα μόνιμο αξιωματικό, γνωστό του Γιάννη. Άφησα μαζί τους τον Αλέκο για άλλη μια ανατίναξη (βλέπε πιο κάτω). Το σούρουπο, γύρισα στον Παλαιολόγο. Είχε κρυφτεί σ' ένα πίσω δωμάτιο, γιατί στο μπροστινό μπήκαν δυο Γερμανοί στρατιώτες. Είχαν έρθει ν' αγοράσουν αυγά. Μας είπαν πως οι Γερμανοί έρχονταν συχνά, δυο-δυο ή τρεις-τρεις, από τα φυλάκια της σιδηροδρομικής γραμμής και του δρόμου. Δεν συνέφερε ούτε σ' αυτούς ούτε σ'

εμάς να δημιουργηθούν φασαρίες.

Στη διάρκεια της νύχτας περάσαμε το δρόμο και τη σιδηροδρομική γραμμή, εγώ πάνω σε μουλάρι αφού ο αστράγαλός μου με δυσκόλευε στο σκοτάδι. Οι Γερμανοί έμοιαζαν εκνευρισμένοι έπειτα από τον πρόσφατο εκτροχιασμό. Είδαμε ν' ανάθουν πολλές φωτοβολίδες, και διασχίσαμε τη γραμμή μέσα στην ανταύγειά τους, λίγο πριν περάσει ένα αργό τρένο. Όταν το φεγγάρι άρχισε να κατεβαίνει, φτάσαμε στο σημείο διαπόρθμευσης των δικών μας, στον Πηνειό. Λίγο πριν απ' την αυγή, ένας γερο-βαρκάρης ήρθε μ' ένα μικρό σκάφος και μας πέρασε απέναντι. Ο φύλακας του ΕΛΑΣ που είχε έρθει μαζί μας από την Όσσα μας αποχαιρέτησε, και βρήκαμε μια ομάδα του ΕΛΑΣ απ' τον τομέα του Ολύμπου στ' άλλο μέρος του ποταμού. Μαζί τους σκαρφαλώσαμε στο λόφο πάνω απ' το ποτάμι, με τις πρώτες ακτίνες του ήλιου.

Την άλλη μέρα, το πόδι μου πήγαινε καλύτερα, και προχώρησα χωρίς βοήθεια μπροστά από τα μουλάρια. Έφτασα στο αρχηγείο του Ρούφους Σέππαρντ κατά το βραδάκι. Στη διάρκεια της διαδρομής έκανα φίλους μερικούς χωροφύλακες της ελληνικής κυβέρνησης που είχαν ακολουθήσει τον ΕΛΑΣ. Ένας τους περπάτησε μόνος μαζί μου. Με προειδοποίησε πως η διοίκηση και ο έλεγχος του ΕΛΑΣ βρίσκονταν στα χέρια των κομμουνιστών, και πως είχαν διαπράξει πολλά εγκλήματα. Αυτός κ' οι συνάδελφοί του είχαν ακολουθήσει τον ΕΛΑΣ γιατί δεν είχαν άλλη επιλογή: Ο ΕΛΑΣ είχε επιτεθεί σε κάποιο φυλάκιο όπου υπηρετούσαν, κ' είχαν υποχρεωθεί να πάνε μαζί του. Ο Ρούφους ζούσε σ' ένα χωριάτικο σπίτι στην Καρίτσα, στον Όλυμπο. Ο χειριστής του ασυρμάτου του, που τον έλεγαν Ήθανς, ήταν άσσος στη δουλειά του, αλλά το δωμάτιό του ήταν σωστό αχούρι. Ζούσαν βασικά με τα τρόφιμα που τους έριχναν τα αεροπλάνα όταν τους επισκέπτονταν, κι αυτό είχε γίνει αρκετές φορές. Ο Γιάννης και ο Παλαιολόγος τους ζήλευαν για τον τρόπο ζωής τους, γιατί εγώ φύλαγα το μικρό απόθεμα κονσερβών μας για περίπτωση έκτακτης ανάγκης.

Από την εποχή της συνάντησής μας στις αρχές Μαρτίου, ο Ρούφους κι εγώ είχαμε διαφοροποιηθεί ακόμα περισσότερο στις εκτιμήσεις μας για τον ΕΛΑΣ. Καθώς το Κάιρο είχε αναθέσει σ' εκείνον ν' ασχοληθεί κυρίως με την πολιτική πλευρά, εγώ δεν επέμεινα στο θέμα αυτό, κι άλλωστε ο ίδιος δεν ήταν πρόθυμος να συζητήσει ή να πεισθεί. Μου επανέλαβε τους ισχυρισμούς των ανθρώπων του ΕΛΑΣ, και τις εκτιμήσεις τους γι' αυτά που θα μπορούσαν να πετύχουν αν ήταν σωστά εξοπλισμένοι. Οι αμφιβολίες που διατύπωσα έπεσαν στο

κενό, σαν το νερό στη ράχη μιας πάπιας.

Το αποκορύφωμα σημειώθηκε όταν οι δυο μας συναντήσαμε το διοικητή του ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία, τον Καραγιώργη, άνθρωπο φιλικό και ελκυστικό, αληθινό διπλωμάτη, που δεν ήταν στρατιωτικός, αλλά δικηγόρος. Ο Ρούφους είχε πει στον Καραγιώργη ότι ο τομέας μου ήταν μόνο οι ανατινάξεις και το σχέδιο για τα καΐκια, κι έτσι δεν έλαβα μέρος στη γενική συζήτηση, παρά μόνο για το θέμα εξεύρεσης δρόμου για τα καΐκια. Ο Ρούφους μου είχε πει ότι ο Καραγιώργης δεν μιλούσε καθόλου αγγλικά. Δεν μιλούσα κι εγώ τότε ελληνικά. Ο Παπαδάκης ανέλαβε το ρόλο του διερμηνέα.

Ευθύς εξαρχής, ο Καραγιώργης είχε δισταγμούς για την επικοινωνία με τα καΐκια. Προσπάθησε να εξασφαλίσει τη συγκατάθεση του Ρούφους και άκουγε τις παρατηρήσεις μου σαν απλές σκέψεις ενός νεαρού αξιωματικού (ο Ρούφους κι εγώ ήμαστε κ' οι δυο ταγματάρχες, αλλά εκείνος ήταν ανώτερος στη Θεσσαλία). Παρ' όλες τις αντιρρήσεις του, τον ρώτησα πόσο νόμιζε ότι θα στοίχιζε η αγορά ενός καϊκιού. Είπε πως έπρεπε να στοιχίζει γύρω στις 2000 χρυσές λίρες. Θυμήθηκα τις 250 λίρες που μου είχε αναφέρει ο Σκουφάς, κ' είπα στο Ρούφους στ' αγγλικά ότι το ποσόν αυτό ήταν εξωφρενικό, αναφέροντας τιμές καϊκιών στην Κρήτη το 1941. Αν και τίποτα απ' αυτά δεν μεταφράστηκε, ο Καραγιώργης εξακολούθησε να υποστηρίζει την υψηλή τιμή, πράγμα που μου έδειξε ότι είχε καταλάβει. Συνειδητοποίησα τότε ότι ο Καραγιώργης ήξερε πολύ καλά αγγλικά, αλλά το έκρυβε κι έβγαλα το συμπέρασμα πως δεν ήθελε τη θαλάσσια επικοινωνία με τη Μέση Ανατολή. Το είπα αυτό αργότερα στο Ρούφους, αλλά εκείνος δε συμφώνησε. Με νόμιζε κυνικό, αλλά εγώ πίστευα πραγματικά ότι δεν υπήρχε άλλη λογική εξήγηση. Προς το παρόν, ο Καραγιώργης είχε πετύχει το σκοπό του. Το πρώτο καΐκι έφτασε αργότερα, το ίδιο εκείνο έτος, απ' τη Μέση Ανατολή, σ' έναν από τους κολπίσκους του Αλέκου, στην ακτή της Θεσσαλίας. Δεν υπήρξε καμιά επικοινωνία απ' την πλευρά μας σ' εκείνο το στάδιο.

Με την ίδια ευκαιρία, μας συνάντησε ο γραμματέας του ΕΑΜ όλης της Θεσσαλίας. Μας συστήθηκε με τ' όνομα Δήμος. Το πρόσωπό του μου ήταν γνωστό. Καθώς συζητούσαμε, θυμήθηκα πως ήταν αδερφός ενός από τους προπολεμικούς μου φίλους στα Γιάννενα, και πως τον είχα κάποτε συναντήσει σ' ένα χωριό που λεγόταν Χουλιαράδες. Ο Δήμος ήταν φανερό πως δε με αναγνώρισε, με τη στολή και τα μεγάλα κοκκινωπά μουστάκια μου. Στο τέλος της συζήτησης, είπα πως τον είχα συναντήσει στα Γιάννενα, μα εκείνος το αρνήθηκε. Μόνο αργότερα, όταν μείναμε μόνοι, παραδέχτηκε την ταυτότητά του

και με παρακάλεσε να μη την γνωστοποιήσω. Όπως όλα τα μέλη του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ (ιδιαίτερα οι άνθρωποι-κλειδιά), χρησιμοποιούσε ψευδώνυμο και έκρυβε προσεκτικά το πραγματικό του όνομα. Κι εγώ είχα το ψευδώνυμο «Εγκς» (Αυγά), επειδή σαν μαθητής αγαπούσα πολύ τα τηγανιτά αυγά με χοιρομέρι (αγγλικά λέγεται χαμ εντ εγκς), ενώ ο Σέππαρντ είχε το ψευδώνυμο «Χιλλς» (Λόφοι). Η ανακάλυψή μου για το ψευδώνυμο του Δήμου δε με βοήθησε πολύ να καταλάβω την πολιτική του ΕΑΜ, γιατί τον γνώριζα μόνο σαν ικανό δικηγόρο στην Αθήνα, κ' ήξερα πως ο αδερφός του ήταν βενιζελικός.

Σ' εκείνη τη συγκέντρωση, έφερα το ζήτημα του Κίσσαβου σαν διοικητή, και είπα ότι, κατά τη γνώμη μου, εκμεταλλευόταν τη θέση του για να κάνει πολιτική προπαγάνδα. Ο Καραγιώργης παραδέχτηκε πως αυτό ήταν πολύ ανάρμοστο. Φάνηκε ν' αγανακτεί ακόμα περισσότερο όταν είπα ότι έκανε προπαγάνδα για το Κομμουνιστικό Κόμμα. Στην πραγματικότητα, δεν είχα πολλά στοιχεία, αλλά προσπαθούσα απλώς να δοκιμάσω ποια θα 'ταν η αντίδραση του Καραγιώργη. Εγώ πίστευα πως η αντίδρασή του ήταν ψεύτικη, ενώ ο Ρούφους τη θεώρησε ειλικρινή. Ο Καραγιώργης είπε ότι ο Κίσσαβος θα απομακρυνόταν από το πόστο του. Έτσι έγινε πράγματι, αλλά τον συνάντησα τον επόμενο Σεπτέμβριο να έχει μια ανώτερη θέση σε κάποιο άλλο μέρος.

Η ζωή στην Καρίτσα ήταν από κάποιες πλευρές περισσότερο άνετη απ' ό,τι στην καλύβα της Όσσας, αλλά η παρουσία της βρετανικής αποστολής ήταν πασίγνωστη στην περιοχή. Γερμανικά αεροπλάνα είχαν περάσει πρόσφατα, και την αυγή της επομένης της άφιξής μας ήρθαν ξανά και βομβάρδισαν το χωριό, μάλλον χωρίς επιτυχία. Αλλά στους χωρικούς δεν άρεσε αυτό, και φοβηθήκαμε για τους ασυρμάτους μας. Την άλλη μέρα το μεσημέρι, μας είπαν ότι είχε αρχίσει μια γερμανική επίθεση από διάφορες πλευρές του Ολύμπου, κ' η διοίκηση του ΕΛΑΣ μας ειδοποίησε νάμαστε έτοιμοι να φύγουμε.

Μουλάρια επιτάχθηκαν και φορτώθηκαν αργά τ' απόγευμα. Καθώς ανεβαίναμε απ' το χωριό στο λόφο, ακούγαμε πυροβολισμούς όχι μακριά απ' τη βουνοπλαγιά, κοντά στην Ελασσόνα. Υποχωρούσαμε όλη τη νύχτα προς την κατεύθυνση από την οποία έρχονταν οι Γερμανοί, αλλά σε υψηλότερο επίπεδο. Καθώς φεύγαμε από την Καρίτσα, ακούσαμε μερικούς πυροβολισμούς κοντά στο χωριό. Μου είπαν πως οι Ελασίτες εκτελούσαν τους αιχμαλώτους τους, κι ανάμεσά τους το Γερμανό μηχανικό ορυχείων και τη γυναίκα του*.

* Βλέπε Ντ. Χάμσον: «Με τους Έλληνες στο Γοργοπόταμο», Λονδίνο 1946, σ. 150, και Ε. Μάγιερς, «Εμπλοκή στην Ελλάδα», Λονδίνο 1945, σ. 15 και 125.

Την αυγή, είχαμε φτάσει στην πλαγιά του Ολύμπου, ψηλά πάνω από τον κεντρικό δρόμο που περνάει στα βόρεια της Ελασσόνας. Τα μουλάρια μας προχωρούσαν πολύ αργά, και ανακάλυψα πως έλειπε ένα μουλάρι. Το είχαμε φορτώσει μ' ένα δοχείο που είχε μέσα 800 χρυσές λίρες. Έστειλα το Γιάννη πίσω για να το βρει. Στη διάρκεια αυτών των ερευνών, παρατήρησα σύννεφα καπνού ν' ανεβαίνουν στον ορίζοντα, και διαπίστωσα πως ένα από τα κέντρα της φωτιάς ήταν η Καρίτσα, που είχε πυρποληθεί ολοκληρωτικά από τους Γερμανούς. Ήταν μια από τις πολλές περιπτώσεις που οι αντάρτες υποχώρησαν και οι χωρικοί υπέφεραν.

Πριν νυχτώσει, κινηθήκαμε χαμηλότερα, και περάσαμε όλη τη νύχτα περνώντας από δυο κεντρικούς δρόμους ώσπου να φτάσουμε στο πρώτο χωριό. Όλες οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ υποχωρούσαν τώρα απ' τον Όλυμπο, και ήμαστε ένα άτακτο μπουλούκι, πάνω από εκατό άτομα, με τα μουλάρια και τα γαϊδούρια μας. Κάθε κεντρικό δρόμο τον περνούσαμε σε μικρές ομάδες, πέφτοντας καταγής όταν τύχαινε να περνάει κάποια γερμανική φάλαγγα. Όπως συνήθως, όλες οι προφυλάξεις σταμάτησαν μόλις περάσαμε το δρόμο και βρεθήκαμε στο πρώτο χωριό. Ξεφορτώσαμε τα ζώα και ξαπλώσαμε στον ήλιο. Δεν βάλαμε καν φρουρές, παρ' όλο που ένας πλάγιος δρόμος οδηγούσε στο χωριό μας. Κάποια στιγμή μας τρόμαξε μια γερμανική φάλαγγα που περνούσε απ' τον κεντρικό δρόμο.

Γύρω στο μεσημέρι, προχωρήσαμε προς τη δασωμένη περιοχή των Χασιών. Συνεχίσαμε το δρόμο μας όλη εκείνη τη νύχτα, με το ρυθμό του αργότερου μουλαριού. Κοντεύαμε να πέσουμε χάμω από τη νύστα. Ο Ρούφους έμοιαζε να έχει την ικανότητα να κοιμάται όρθιος, καθώς σερνόταν στο αμυδρό φεγγαρόφωτο. Ακούγαμε τ' αηδόνια που κελαηδούσαν μέσα στη νύχτα, και καμιά φορά περνούσαμε μέσα απ' τον πνιγηρό καπνό της φωτιάς που είχε αναφτεί επίτηδες για να καούν τα χαμόκλαδα των θελανιδιών. Την άλλη μέρα περάσαμε από την Άκρη, όπου επισήμανα ένα καλό πεδίο ρίψεων, και κοντά στο μεσημέρι φτάσαμε στο Αγιόφυλλο, ένα βρόμικο χωριό με κοπάδια από γουρουνόπουλα. Εκεί σταματήσαμε επιτέλους για λίγες μέρες. Έκανα μπάνιο σε μια πηγή που σχημάτιζαν οι βράχοι, προς μεγάλη έκπληξη των Ελλήνων. Ήταν η πρώτη φορά που έπλενα ολόκληρο το κορμί μου από τότε που φύγαμε από την Αίγυπτο.

Η σύμπτυξη οργανωμένη από τον Καραγιώργη και το Σμόλικα, ένα νεότερο άντρα, έμπειρο στα στρατιωτικά, είχε γίνει πολύ καλά: Δεν είχαν σημειωθεί απώλειες, ούτε υπερκόπωση, αλλά μόνο κάποια έλλειψη καλής θέλησης από μέρους των χωρικών. Ένα αποτέλεσμα αυ-

τής της σύμπτυξης ήταν ότι αρκετές εκατοντάδες αντάρτες βρέθηκαν μαζί, ενώ ως τότε ενεργούσαν σε ομάδες από δεκαπέντε. Ένιωθαν τώρα σα μέλη ενός σημαντικού κινήματος, κι ο Καραγιώργης κι ο Σμόλικας έκαναν ό,τι μπορούσαν για να ενισχύσουν αυτό το αίσθημα. Η σύμπτυξη παρουσιαζόταν σαν μια έξυπνη στρατηγική κίνηση ευέλικτης δράσης. Από πλευράς ανταρτοπολέμου, ήταν μια φρόνιμη κίνηση, αλλά για τους πολίτες αποτέλεσε σωστή τραγωδία, όπως έμαθα αργότερα, αν και κανένας δεν νοιαζόταν για τα βάσανα των χωρικών.

Λίγο πριν φύγουμε από τον Όλυμπο, έπεσε με αλεξίπτωτα μια άλλη ομάδα, για να ενισχύσει το Ρούφους. Επικεφαλής της ήταν ο Τζιμ Πάουερ, γνωστός με το παρατσούκλι «Χορς» (Άλογο). Ήταν ένας καλόκαρδος και ντόμπρος αξιωματικός του μηχανικού. Απ' το Αγιόφυλλο, ο Καραγιώργης οπισθοχώρησε ακόμα περισσότερο στην οροσειρά της Πίνδου, και ο Ρούφους τον ακολούθησε, προς μεγάλη στενοχώρια του Πάουερ και δική μου. Μας ξανασυνάντησε τότε ο Γιάννης, που είχε βρει το δοχείο με τις λίρες πίσω σ' ένα πεσμένο μουλάρι και διάβηκε τον κεντρικό δρόμο μετά από μας, καθώς κι ο Αλέκος, που είχε ολοκληρώσει την τελευταία του προσπάθεια εναντίον της σιδηροδρομικής γραμμής στην κοιλάδα του Πηνειού. Ο Αλέκος είχε μια πολύ ενδιαφέρουσα περιπέτεια. Επειδή η γραμμή είχε ανατιναχθεί πρόσφατα, τα γερμανικά τρένα ταξίδευαν με πολύ αργό ρυθμό, ώστε αν σημειωνόταν κάποια έκρηξη, να μην εκτροχιάζεται ολόκληρο το τρένο. Αφού τοποθέτησε την εκρηκτική ύλη στη γραμμή, σε μια στροφή, ο Αλέκος είχε σχεδιάσει να πηδήσει στη μηχανή, να τη βάλει να τρέξει ολοταχώς και να πηδήσει κάτω πριν φτάσει στη στροφή. Αυτός κι ένας ελασίτης περίμεναν κοντά σε μια στάση του σιδηροδρόμου, ενώ μια ομάδα του ΕΛΑΣ ήταν κρυμμένη στο λόφο πάνω απ' τη στάση, έτοιμη να επέμβει αν τα πράγματα έπαιρναν άσχημη τροπή.

Όταν φάνηκε το τρένο, ο Αλέκος κι ο ελασίτης πήδησαν στο βαγόνι του οδηγού. Κατά καλή τύχη, ο οδηγός κι ο θερμαστής του ήταν άοπλοι Έλληνες. Ο ελασίτης τους πήρε με την απειλή του όπλου του, ενός αυτόματου τύπου Στεν, και τους κατέβασε κάτω. Ο Αλέκος σκέφτηκε πως θα 'ταν πιο σίγουρο αν τοποθετούσε μια ωρολογιακή βόμβα μέσα στην καπνοδόχο της ατμομηχανής. Καθώς άρχιζε να εκτελεί το σχέδιό του, η ομάδα των ελασιτών άνοιξε πρόωρα φωτιά. Ο καταιγισμός των πυροβολισμών που απάντησε έδειξε πως το τρένο ήταν γεμάτο στρατιώτες. Ο Αλέκος αναγκάστηκε να καλυφθεί από τις σφαίρες των ελασιτών πίσω από την αμαξοστοιχία. Ξαφνικά, το τρένο άρχισε να κινείται, κι ο Αλέκος κατάλαβε πως θα 'πρεπε να εί-

χαν επανδρώσει την ατμομηχανή κάποιοι Γερμανοί. Καθώς το τρένο ξεκινούσε αργά, άρχισε να πυροβολεί αδειάζοντας τον ένα γεμιστήρα μετά τον άλλο από μια μεριά από την οποία οι Γερμανοί δεν περίμεναν πυροβολισμούς. Όταν το τρένο έφτασε στη στροφή, έγινε η μεγάλη έκρηξη. Η ατμομηχανή έπαθε ζημιές μα το τρένο δεν εκτροχιάστηκε. Οι Γερμανοί στρατιώτες που βρίσκονταν στο τρένο ήταν μερικοί απ' αυτούς που έπαιρναν μέρος στην επίθεση στον Όλυμπο. Στη διάρκεια της μάχης, ο Αλέκος έμεινε πεσμένος στο έδαφος. Αργότερα, ανέβηκε στον Όλυμπο και μίλησε με τους χωρικούς. Απ' αυτούς έμαθε πως οι Γερμανοί είχαν πυρπολήσει μερικά χωριά και είχαν σκοτώσει αρκετούς χωρικούς στην Καρίτσα, σε αντίποινα για το φόνο Γερμανών αιχμαλώτων από τον ΕΛΑΣ.

Εκείνη την εποχή αποφασίστηκε πως θα πήγαινα στη Μακεδονία για να συνεργαστώ με την αντίσταση εκεί. Αλλά η αναχώρησή μου καθυστέρησε επειδή πήρα οδηγίες να κάνω αμέσως μια έρευνα σχετικά με την αντιδικία μεταξύ του ΕΛΑΣ και μιας ανεξάρτητης δύναμης υπό τους Σαράφη και Κωστόπουλο. Η γενική κατάσταση σ' αυτό το στάδιο ήταν μάλλον περίπλοκη. Η αρχική αποστολή, υπό τις διαταγές του ταξίαρχου Έντι Μάγιερς, και με υπαρχηγό τον Κρις (όπως ήταν τώρα γνωστός ο Μόντυ Γούντχαουζ), βρισκόταν ολόκληρη στη βορειοδυτική Ελλάδα ή στη Ρούμελη (κεντρική Ελλάδα στα νότια της Θεσσαλίας), και κυρίως σε ζώνες όπου δεν υπήρχε ο ΕΛΑΣ. Ο Ρούφους πίστευε ότι ο Έντυ ήταν υπερβολικά φίλος του Ζέρβα και αντίθετος προς τον ΕΛΑΣ. Οι απόψεις του ήταν γνωστές στον Καραγιώργη, που εκθείαζε τις επιτυχίες του ΕΛΑΣ και παρουσίαζε εξογκωμένες τις αποτυχίες του Ζέρβα και του ΕΔΕΣ. Είχα προτείνει λοιπόν στο Ρούφους να επισκεφτούμε, μαζί ή χωριστά, τον Έντυ, για να επιχειρήσουμε κάποιο συντονισμό της πολιτικής μας. Ο Ρούφους δεν το δέχτηκε, και κατάλαβα ότι σκοπός του ήταν να δυσφημήσει τόσο τον Έντυ όσο και το Ζέρβα. Κάποιες προστριβές είχαν εκδηλωθεί ανάμεσα στο Ρούφους και τον Έντυ, καθώς κι ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ εξαιτίας της σύγκρουσης με το Σαράφη και τον Κωστόπουλο, δυο αξιωματικούς που είχαν ηγηθεί μιας ανεξάρτητης ομάδας έξω απ' τα Τρίκαλα, και είχαν επιχειρήσει να δημιουργήσουν ένα νέο κίνημα στους πρόποδες της Δυτικής Θεσσαλίας. Εκεί, ο ΕΛΑΣ είχε επιτεθεί εναντίον της ομάδας και την είχε διαλύσει. Στους αιχμαλώτους περιλαμβανόταν ο Σαράφης, ένας Έλληνας συνταγματάρχης με καλή στρατιωτική φήμη και παλαιός επαναστάτης με βενιζελικές (δηλαδή φιλελεύθερες, δημοκρατικές) πεποιθήσεις. Το επιχείρημα του ΕΛΑΣ ήταν ότι ο Σαράφης κ' οι άλλοι πληρώνονταν από

τους Γερμανούς και σκόπευαν να δράσουν σαν πέμπτη φάλαγγα. Ο Καραγιώργης μου είπε ότι είχε γραπτές αποδείξεις που ενίσχυαν αυτή την άποψη, αλλά δεν τις είδα, ούτε ήθελα να τις δω, γιατί κανένας δεν μπορούσε να ξέρει αν θα 'ταν γνήσιες ή πλαστές. Έπρεπε να κάνω την έρευνά μου ανεξάρτητα, στην περιοχή όπου έγινε η μάχη. Έτσι, ανέβηκα ο ίδιος στην κοιλάδα του Πηνειού, από την Καλαμπάκα ως ψηλότερα, στο Μαλακάσι.

Στο δρόμο συνάντησα τον Ντένυς Χάμσον, έναν αξιωματικό της Αποστολής του Έντυ, που ήταν γεμάτος πικρία, πολύ αντίθετος προς τον Έντυ και εχθρικός προς τους Έλληνες. Είχε προσφερθεί να λάβει μέρος μόνο στην επιχείρηση του Γοργοπόταμου, και είχε την εντύπωση πως η παράταση της χρησιμοποίησής του ήταν μια παρασπονδία. Είχαμε συναντηθεί στο Κάιρο, και ανταλλάξαμε τώρα φιλικούς χαιρετισμούς. Του είπα τι σκόπευα να κάνω, μα εκείνος δεν φάνηκε να ενθουσιάζεται. Κατέβηκε στην Καλαμπάκα. Συνάντησα επίσης τον Κόζακα, έναν αγριωπό διοικητή του ΕΛΑΣ, που πολεμούσε εναντίον των Γερμανών στην περιοχή δυτικά του στενού του Ζυγού. Είπε πως του είχαν επιτεθεί μερικοί άντρες του Μαλακάσι. Έπεσαν πολλοί πυροβολισμοί και πολυβολισμοί, και ψήθηκαν πολλά κατασχεμένα αρνιά, όλα προς τιμήν του αναστημένου Χριστού και ενός ήρωα του ΕΛΑΣ που είχε σκοτωθεί στη μάχη κάτω απ' το Ζυγό.

Ο Κόζακας ήταν ένας νέος, ωραίος άντρας, που είχε υπηρετήσει σαν ημιονηγός στον αλβανικό πόλεμο και καμάρωνε για τον ταπεινό βαθμό που είχε τότε. Είχε τη φυσική κομπορρημοσύνη που ταιριάζει σ' έναν αρχηγό ανταρτών. Οι χωρικοί στο Μαλακάσι τον έτρεμαν, όπως έτρεμαν και τους άντρες του ΕΛΑΣ. Είχα φίλους στο Μαλακάσι το 1939 και νωρίτερα, αλλά οι απόπειρές μου να έρθω πιο κοντά σε οποιονδήποτε χωρικό εκτός από τον «υπεύθυνο» και τους φίλους του απέτυχαν εντελώς. Στη διάρκεια της επιστροφής μου μέσω Καλαμπάκας, σταμάτησα σ' ένα χωριό όπου τα στρατεύματα του ΕΛΑΣ έδειξαν την εχθρότητά τους γυρίζοντάς μου την πλάτη όταν περπάτησα στην πλατεία του χωριού, ως τη στιγμή που παρατήρησα έναν άνθρωπο με τεράστια μουστάκια. Τα δικά μου κόκκινα μουστάκια είχαν γίνει στο μεταξύ τόσο μεγάλα, που μπορούσαν οι άκρες τους να φαίνονται από πίσω από το κεφάλι μου. Πήγα λοιπόν προς το μέρος εκείνου του άντρα και είπα στα ελληνικά: «Κακομοίρη μου, τι είναι αυτό το πραγματάκι που έχεις κάτω απ' τη μύτη σου;» Οι άλλοι μας κοίταξαν κι έβαλαν τα γέλια. Γρήγορα αποκτήσαμε καλές σχέσεις. Είπαν πως έδειξαν ψυχρότητα επειδή νόμισαν πως ερχόμουν από τον ΕΔΕΣ, όπως ο Χάμσον.

Μια νύχτα κοιμήθηκα σ' ένα χωριό όπου η εχθρότητα προς τον ΕΛΑΣ ήταν πολύ έντονη. Ο άνθρωπος που με φιλοξένησε ήταν πολύ επιφυλακτικός, γιατί ένας «υπεύθυνος» του ΕΛΑΣ με είχε φέρει στο σπίτι του, αλλά αργά τη νύχτα ήρθε μια χήρα και μου είπε, κλαίγοντας υστερικά, πως η αστυνομία του ΕΛΑΣ είχε βασανίσει και δολοφονήσει τον άντρα της με την κατηγορία της συνεργασίας με τον εχθρό –κατηγορία που, όπως ορκιζόταν, ήταν ψεύτικη. Η ίδια είχε διωχτεί από το σπίτι της και περιφερόταν από το ένα φιλικό σπίτι στο άλλο. Δεν είχα τρόπο να εξακριβώσω τι έγινε, και δεν μπορούσα να κάνω τίποτα για τη βοηθήσω.

Οι έρευνές μου αποδείχθηκαν εξαιρετικά δύσκολες. Δεν κατόρθωσα να δω το Σαράφη και να του υποβάλω ερωτήσεις. Κανένας δεν μπορούσε να ξεχωρίσει τα γεγονότα από τα φανταστικά στοιχεία στις διάφορες διηγήσεις των χωρικών του Κόζακα, του Καραγιώργη και άλλων. Ίσως ο ΕΛΑΣ να είχε λάβει μέτρα για να εμποδίσει κάθε άλλη ομάδα να εγκατασταθεί στη Θεσσαλία, όπως είναι βέβαιο πως είχε γίνει προηγουμένως με την ΕΟΜ (βλέπε πιο κάτω). Αλλά αυτό δεν σήμαινε ότι η ομάδα του Σαράφη ήταν υπεράνω υποψίας και δεν είχε κάνει κάποια συμφωνία με τους Γερμανούς ή τους Ιταλούς, ή ότι ο ΕΛΑΣ ήταν αδικαιολόγητος, από πολεμικής πλευράς, όταν προσπαθούσε να συγκεντρώσει όλη την οργανωμένη αντίσταση σ' αυτό τον τομέα κάτω από μια σημαία, τη δική του, αφού συνεργαζόταν με Άγγλους αξιωματικούς. Όποια κι αν ήταν τα κίνητρα της δράσης του ΕΛΑΣ, δεν ήταν ακόμα καθαρά. Ένα πράμα ήταν φανερό, πως σ' αυτή την περιοχή, όπου είχαν συγκρουστεί ο ΕΛΑΣ, ο Σαράφης και ο ΕΔΕΣ, οι χωρικοί ήταν φοβισμένοι, τρομοκρατημένοι. Η ιστορία της χήρας μου έδωσε μια πρώτη εικόνα για τα αντίποινα που εφάρμοζαν οι ομάδες των ανταρτών εναντίον των αμάχων. Απ' την Καλαμπάκα, πήγα στο νέο και μακρινό αρχηγείο του Ρούφους, δυτικά του χωριού Αγιόφυλλο. Έκανα μια έκθεση για την υπόθεση Σαράφη, αλλά βρήκα το Ρούφους (όπως έπρεπε να το περιμένω) αδικαιολόγητα εύπιστο απέναντι στην εκδοχή του Καραγιώργη. Ο Ρούφους ήταν περισσότερο αγανακτημένος με τη βρετανική διοίκηση παρά με τους Έλληνες. Θεωρούσε τον Έντυ Μάγιερς κατά κάποιο τρόπο υπεύθυνο για το επεισόδιο Σαράφη, και δυσανασχετούσε για την παρουσία του Ντένυς Χάμσον στη Θεσσαλία, που τη θεωρούσε δική του περιοχή. Ο Ρούφους κάθισε λοιπόν κι έφτιαξε ένα οργισμένο σήμα προς το Κάιρο. Ήθελε να προκαλέσει μια αναμέτρηση για το θέμα της διοίκησης στην Ελλάδα. Εγώ δεν ήμουν πρόθυμος να υποστηρίξω τις απόψεις του Ρούφους σχετικά με τον ΕΛΑΣ ή τον Έντυ Μάγιερς (δεν

γνώριζα ακόμα τον Έντυ, αλλά ήξερα τον Κρις, τον υπαρχηγό του), κι ετοιμάστηκα με ανακούφιση να φύγω για τη Μακεδονία.

Ήταν τώρα αρχές Μαΐου 1943. Είχα ζήσει σχεδόν αποκλειστικά με ομάδες του ΕΛΑΣ, στην ύπαιθρο ή σε καλύβια ή χωριάτικα σπίτια, και είχα ταλαιπωρηθεί από τις ψείρες και τις μύγες. Τώρα που άρχιζε το καλοκαίρι έκαναν την εμφάνισή τους οι κοριοί. Το φαγητό μας ήταν εξαιρετικά πενιχρό, γιατί τρώγαμε μαζί με τους αντάρτες, και πολύ συχνά μας έδιναν το χειρότερο μερίδιο από τα τρόφιμά τους. Ο Γιάννης, που ήταν ο πιο σωματώδης από μας, είχε υποφέρει περισσότερο, αλλά τον έστελνα συχνά σε διάφορες αποστολές, και τότε έβρισκε καλύτερο φαγητό. Αυτή την εποχή ήταν στην Άκρη, όπου οργάνωνε ένα πεδίο ρίψεων για τα είδη που έφερναν τ' αεροπλάνα. Του έστειλα μήνυμα να έρθει να με βρει στα Γρεβενά. Ξεκίνησα πριν από τον Παλαιολόγο και τον Αλέκο, που θά 'φερναν τον ασύρματο και άλλα υλικά με τα μουλάρια. Ο Καραγιώργης, ο γλυκομίλητος δικηγόρος, παρατήρησε, όταν του είπαν για την αποστολή μου στη Μακεδονία, ότι εκείνος είχε τη διοίκηση όλης της Βόρειας Ελλάδας, καθώς και του ΕΛΑΣ Μακεδονίας.

2

Η ΕΞΑΠΛΩΣΗ ΤΟΥ ΕΛΑΣ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Τα επόμενα τρία κεφάλαια καλύπτουν την περίοδο από το Μάιο ως τον Ιούλιο του 1943. Αγγλοαμερικανικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στη Σικελία στις 10 Ιουλίου, και τα γερμανικά στρατεύματα στη Ρωσία έκαναν μια αντεπίθεση που απέτυχε.

Βρισκόμουν τώρα σε μια περιοχή που τη γνώριζα από τις προπολεμικές μέρες. Προχώρησα μόνος μου ως το Κηπουριό, όπου στάθμευε μια μονάδα του ΕΛΑΣ. Ο επικεφαλής τηλεφώνησε στα Γρεβενά, αναγγέλλοντας πως ερχόμουν. Έφτασα στα Γρεβενά από ένα συντομότερο δρόμο, μέσα στην κάψα του καλοκαιριού. Δεν είχα στρατιωτικό πηλήκιο, κι έτσι το κεφάλι μου ήταν ασκέπαστο. Κρατούσα το στρατιωτικό χιτώνα μου, και φορούσα ένα σκούρο μπλε παντελόνι, μπλε υφασμάτινες γκέτες και στρατιωτικές μπότες με χοντρά καρφιά. Μ' αυτή την εμφάνιση, και μυρίζοντας άσχημα απ' τον ιδρώτα, προχώρησα απαρατήρητος στην πλατεία των Γρεβενών, εμπορικό κέντρο μιας μεγάλης περιοχής και πήγα στο τοπικό αρχηγείο του ΕΛΑΣ.

Όταν κατάλαβαν πως ήμουν ο αναμενόμενος «ταγματάρχης Εγκς» φάνηκαν ξαφνιασμένοι και μάλλον απογοητευμένοι. Έπειτα από κάποια καθυστέρηση, με οδήγησαν σ' ένα μεγάλο κτίριο (τράπεζα), όπου με καλωσόρισε διαχυτικά ο δήμαρχος Γρεβενών (προφανώς ένας από τους «υπεύθυνους» του ΕΑΜ), ο μητροπολίτης Κοζάνης, εντυπωσιακή φυσιογνωμία με κατακόκκινο ράσο, μακριά γενειάδα και ψηλό καλυμμαύχι, ο τοπικός διοικητής του ΕΛΑΣ και οι προύχοντες των Γρεβενών. Μου πρότειναν να κάνω ένα μπάνιο, μα εγώ αρνήθηκα, γιατί μπάνιο ίσως να σήμαινε απλό κατάβρεγμα με φλυτζάνια νερού, και επιπλέον δεν είχα ρούχα ν' αλλάξω. Πάντως, ήταν

όλοι πολύ εγκάρδιοι. Μου ζήτησαν να παραστώ σε μια παρέλαση που θα γινόταν προς τιμήν μου, και στην οποία θά 'πρεπε να βγάλω λόγο. Ο μητροπολίτης ζήτησε να δει το λόγο μου, αλλά δεν είχα τίποτα έτοιμο. Τον ρώτησα λοιπόν τι νόμιζε εκείνος πως θά 'πρεπε να πω. Μου πρότεινε ν' αρχίσω με τις λέξεις «Μέλη του ΕΑΜ και συμπολεμιστές του ΕΛΑΣ!» Τότε αποσύρθηκα και πήρα κάτι να φάω.

Η παρέλαση θα γινόταν το απόγευμα. Ο μητροπολίτης, ο διοικητής του ΕΛΑΣ – ένας μάλλον ελαφρός τύπος, που είχε μετάσχει στην περίφημη «σύμπτυξη» από τον Όλυμπο – κι εγώ ανεβήκαμε σε μια υπερυψωμένη κρήνη, στο κέντρο της πλατείας. Οι στρατιώτες του ΕΛΑΣ και οι οπαδοί του ΕΑΜ παρέλασαν τότε γύρω από την πλατεία, με πολλές φανφάρες και στρατιωτικά προστάγματα. Ο μητροπολίτης με παρουσίασε πρώτος. Μίλησε πολλή ώρα και με περισπούδαστο ύφος, επισύροντας την προσοχή του συγκεντρωμένου λαού των Γρεβενών στο γεγονός ότι στο πρόσωπό μου οι «μεγάλοι μας σύμμαχοι» έδειχναν την υποστήριξή τους προς τον ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ. Εγώ έβγαλα ένα σύντομο λόγο, τονίζοντας την υποστήριξή μας προς όλους τους Έλληνες που μάχονταν στο πλευρό των συμμάχων, σε οποιαδήποτε οργάνωση κι αν ανήκαν. Ο αρχηγός του ΕΛΑΣ μίλησε τελευταίος, εξαπολύοντας μια βίαιη επίθεση εναντίον των ενεργειών του ΕΔΕΣ και του Ζέρβα, που τον αποκάλεσε «μεθύστακα» και «προδότη», καθώς και εναντίον των ομάδων του Κωστόπουλου και του Σαράφη, που είχαν βέβαια διαλυθεί. Αυτός ο λόγος μπορεί να οφειλόταν στην ιδιοσυγκρασία του ομιλητή, αλλά είχε διαλέξει άσχημη στιγμή για να τον εκφωνήσει: Έδειξε πως, κι εδώ επίσης, ο ΕΛΑΣ προσπαθούσε ν' αποκλείσει κάθε ενδεχόμενο αντίζηλο.

Μια γενική συγκέντρωση του ΕΑΜ Νοτιοδυτικής Μακεδονίας είχε οριστεί για την επόμενη μέρα σε μια μεγάλη αίθουσα των Γρεβενών. Ο μητροπολίτης δήλωσε πως θα το θεωρούσαν αγένεια αν δεν παρευρισκόμουν κι εγώ. Πήγα λοιπόν, κι έβγαλα ένα σύντομο λόγο, τονίζοντας ότι εκείνοι που υπέφεραν πολύ από τον ανταρτοπόλεμο ήταν οι χωρικοί, αλλά η βοήθειά τους μας ήταν απαραίτητη. Είπα επίσης πως οι Έλληνες έλπιζαν πάντα σε μια γρήγορη νίκη, μα οι Άγγλοι προχωρούσαν «αργά αλλά σταθερά». Το είπα σε επιγραμματικό τόνο, και συχνά οι χωρικοί μου το επαναλάμβαναν αργότερα: «Τρέχουνε οι Έλληνες, μα οι Άγγλοι βαδίζουν σιγά σιγά αλλά σίγουρα». Η συγκέντρωση κράτησε απ' την αυγή ως το βράδυ, και υποχρεώθηκα ν' ακούσω ατέλειωτους λόγους ανάμεσά τους και τρεις ενθουσιώδεις ομιλίες του μητροπολίτη. Η ικανότητα του ακροατηρίου ν' ακούει ομιλίες με ξάφνιασε. Αλλά η πολιτική είναι η ουσία της

ζωής για τους Έλληνες, και οι πολιτικοί λόγοι τούς είχαν λείψει πάνω από δυο χρόνια.

Μήνες αργότερα, ο «υπεύθυνος» των Γρεβενών (που είχε περισσότερο χιούμορ από τους άλλους) μου είπε πως η άφιξή μου είχε προκαλέσει μεγάλη απογοήτευση. Είχαν στείλει ένα αυτοκίνητο και σαλπιγκτές για να με υποδεχτούν και να με συνοδέψουν θριαμβευτικά στην πόλη. Περίμεναν να δουν ένα καλοβαλμένο Άγγλο αξιωματικό, καβάλα σε άλογο και με πολυμελή συνοδεία. Αντί γι' αυτό, παρουσιάστηκε ένας ιδρωμένος, βρόμικος τύπος, με τεράστια κόκκινα μουστάκια και σκούρο παντελόνι, που έμοιαζε σαν βλάχος βοσκός. Είχα αρνηθεί να κάνω μπάνιο, κι έβγαλα λόγο χωρίς διερμηνέα, σε ελληνικά που θα μπορούσε να χρησιμοποιήσει κι ένας βλάχος. Η διοίκηση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ φοβήθηκε πως ο κόσμος δεν θα πίστευε πως ήμουν Άγγλος, αλλά άνθρωπος του ΕΑΜ μεταμφιεσμένος σε Άγγλο. Ευτυχώς, ο λόγος μου απόκλεισε αυτό το ενδεχόμενο, γιατί είχα εκφράσει την προθυμία αναγνώρισης της ελληνικής αντίστασης κάτω από οποιαδήποτε ηγεσία κι αυτό ήταν το τελευταίο που ήθελε το ΕΑΜ.

Στα Γρεβενά είχα συζητήσεις με πολλούς ηγέτες του ΕΑΜ, που ήρθαν να μ' επισκεφτούν. Ήταν άνθρωποι με διαφορετική προέλευση και νοοτροπία ο καθένας. Ο μητροπολίτης Κοζάνης παρουσίαζε τον εαυτό του σαν τον πνευματικό αρχηγό του ΕΑΜ. Ήταν ένας ματαιόδοξος και ανόητος άνθρωπος, και τον συνόδευε ένας αλλόκοτος διάκος, οπλισμένος μ' ένα τεράστιο μαχαίρι, που ο επίσκοπος τον ονόμασε «Μίκυ Μάους».

Ο γραμματέας του ΕΑΜ Νοτιοδυτικής Μακεδονίας, που λεγόταν Ανδρέας, ήταν ένας άνθρωπος με χαρακτηριστικά και μάτια φανατικού, αλλά κέρδισε το σεβασμό μου. Ήταν πολύ πιο ανοιχτός από κάθε άλλο στέλεχος του ΕΑΜ. Λόγου χάρη, μου είπε πόσα μέλη του Κομμουνιστικού Κόμματος Μακεδονίας ήταν μέλη του ΕΑΜ. Αποτελούσαν χωρίς αμφιβολία ένα πολύ μικρό ποσοστό των μελών του ΕΑΜ. Ένα άλλο ηγετικό στέλεχος ήταν ο δημοσιογράφος Δημητριάδης, ένας έξυπνος δημοκράτης, βενιζελικής προέλευσης. Συνάντησα κι έναν ικανό γιατρό, τον Κόκκινο, που διεύθυνε μια κλινική με χειρουργείο. Όλοι αυτοί ήταν προύχοντες των Γρεβενών και των περιχώρων της πόλης. Με διαβεβαίωσαν πως ο ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ είχαν πλατιά πολιτική νοοτροπία, περιλάμβαναν ανθρώπους απ' όλα τα κόμματα, και οργάνωναν μια πραγματική και αποτελεσματική αντίσταση εναντίον των δυνάμεων κατοχής.

Δεν υπήρχε αμφιβολία πως η αντίσταση ήταν αποτελεσματική. Ένα ιταλικό τάγμα, με όλο το υλικό του, είχε πρόσφατα αναγκαστεί

να παραδοθεί, κ' η ιταλική διοίκηση είχε τότε εκκενώσει τα Γρεβενά. Αυτό αποτελούσε πραγματικά ένα κατόρθωμα, αντίθετα προς τις πολλές δήθεν μάχες για τις οποίες υπερηφανευόταν ο ΕΛΑΣ (λόγου χάρη, είχα δει μια τέτοια «μάχη» κοντά στην Καλαμπάκα, που δεν ήταν παρά μια αψιμαχία, παρ' όλο που οπισθοχώρησαν μερικοί Ιταλοί). Αυτή και μερικές άλλες επιτυχίες είχαν «απελευθερώσει» τις υπώρειες της Νοτιοδυτικής Μακεδονίας. Ο ΕΛΑΣ είχε επισκευάσει μερικά αυτοκίνητα και μοτοσικλέτες και χρησιμοποιούσε τους δρόμους στην «απελευθερωμένη» περιοχή, δηλαδή σ' ένα μέτωπο 50 περίπου μιλίων απέναντι στον εχθρό, προς την πλευρά της υπόλοιπης Μακεδονίας.

Ο Γιάννης κ' οι άλλοι δυο ήρθαν τώρα μαζί μου. Ο Γιάννης είχε διάφορα μικρά νέα: Ο ΕΛΑΣ του είχε δώσει μια συστατική επιστολή, που την άνοιξε και είδε μέσα ότι τον χαρακτήριζαν «προδότη πουλημένο στους Άγγλους». Αυτές οι λέξεις ήταν πολύ ανησυχητικές. Έδειχναν, όπως είχαν υποψιαστεί, πως η διοίκηση του ΕΛΑΣ ήταν εχθρική προς τους Άγγλους, και με προειδοποιούσαν πως οι Έλληνες σύντροφοί μου βρίσκονταν σε σοβαρό κίνδυνο. Γιατί, αν ένας «προδότης» έπεφτε στα χέρια του ΕΛΑΣ, τον εκτελούσαν χωρίς δίκη. Ήταν λοιπόν ουσιώδες να τους προστατέψουμε εμείς οι αξιωματικοί - σύνδεσμοι, χαρακτηρίζοντάς τους σα στρατιώτες που υπηρετούσαν υπό τις διαταγές του Γενικού Αρχηγείου Μέσης Ανατολής, και τονίζοντάς το αυτό στον ΕΛΑΣ από καιρό σε καιρό.

Ενώ ο Αλέκος και ο Παλαιολόγος έμειναν στα Γρεβενά για να εγκαταστήσουν τον ασύρματο, πήρα το Γιάννη μαζί μου σε μια μεγάλη περιοδεία στην περιοχή, με την ελπίδα να βρούμε ένα ή περισσότερα πεδία ρίψεων. Αυτή η περιοδεία μου έδωσε την εντύπωση πως ο ΕΛΑΣ στη Μακεδονία είχε διαμορφώσει έναν καλύτερο τύπο ανθρώπου απ' ό,τι ο ΕΛΑΣ στη Θεσσαλία, και πως οι χωρικοί δεν ήταν τρομοκρατημένοι, αλλά υποστήριζαν ειλικρινά το κίνημα. Η αρχική επιτυχία στη Μακεδονία οφειλόταν εν μέρει στο γεγονός ότι υπήρχαν χωριστές διοικήσεις Ιταλών και Γερμανών (η γερμανική περιοχή άρχιζε στην Κοζάνη), και εν μέρει στο καλό ανθρώπινο υλικό που υπήρχε εκεί, τόσο σε αξιωματικούς όσο και σε άντρες.

Ένας από τους αξιωματικούς ήταν ο Γιαννάκος, μόνιμος υπαξιωματικός, που διοικούσε τη Σιάτιστα, κοντά στην Κοζάνη, κ' είχε αποκτήσει μεγάλη φήμη στον ΕΛΑΣ. Συνομήλικος και φίλος του Γιάννη, μπορούσε να συγκριθεί με το Χρήστο στο Πήλιο και με τον Ευάγγελο, έναν εξαιρετικό Έλληνα αξιωματικό του μηχανικού που είχα συναντήσει στον Όλυμπο. Η παρουσία του έδειχνε ότι ο ΕΛΑΣ κα-

τόρθωνε να προσελκύει μερικούς τουλάχιστον μόνιμους αξιωματικούς.

Βρήκαμε με το Γιάννη ένα σημείο κατάλληλο για τη ρίψη αλεξιπτωτιστών κοντά στην Ομαλή, περίπου είκοσι μίλια βορείως των Γρεβενών. Ενώ κανονίζαμε με ποιο τρόπο θα μπορούσαμε να υποδεχτούμε εκεί αεροπλάνα, βρισκόμουν σ' επαφή με το αρχηγείο του ΕΛΑΣ, που ήταν κοντά. Οι σχέσεις μας ήταν πολύ εγκάρδιες, και ανακάλυψα μερικά εξαιρετικά ενδιαφέροντα πράγματα. Η επικοινωνία ανάμεσα στις μονάδες γινόταν με τη βοήθεια δρομέων που συχνά μεταβίβαζαν προφορικά μηνύματα κ' ήταν έτσι πολύ καλά πληροφορημένοι. Έπιασα κουβέντα με κάποιον από το αρχηγείο του ΕΛΑΣ και τον ρώτησα ποιο ήταν το χωριό του. Μου απάντησε πως ήταν το Λάμποβο, στην Αλβανία*. Όταν τον ρώτησα τι γύρευε στην Ομαλή, μου είπε πως ήταν ταχυδρόμος - σύνδεσμος ανάμεσα στο αλβανικό αντάρτικο και τον ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Σύμφωνα με τις περιγραφές του, το αλβανικό κίνημα ήταν ίδιο με τον ΕΛΑΣ σ' ό,τι αφορούσε την ονομασία, την πολιτική και το σύστημα των ομάδων και συγκροτημάτων. Αύξανε τώρα τα μέλη του όπως ο ΕΛΑΣ, κ' είχε μια οργάνωση αντίστοιχη με το ΕΑΜ στα χωριά και τις πόλεις. Γνώρισα κι έναν άλλο ταχυδρόμο, που μου είπε ότι ο αδερφός του ήταν σύνδεσμος μ' ένα αντιστασιακό κίνημα στη Βουλγαρία.

Άκουσα και κάτι φήμες ότι ο ΕΛΑΣ είχε επιτρέψει σε μερικούς Γιουγκοσλάβους αντάρτες να μπουν απ' τα σύνορα στην Ελλάδα, στην Καλλινίκη, κοντά στη Φλώρινα. Αργότερα, αλλά πάντα το Μάιο, συνάντησα έναν από τους ηγέτες τους, τον Τέμπο, στο αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Η εξήγηση αυτών των ευρύτερων διασυνδέσεων ήταν μάλλον ότι όλα αυτά τ' αντιστασιακά κινήματα ήταν εμπνευσμένα απ' τα βαλκανικά κομμουνιστικά κόμματα κι όχι απ' τη Ρωσία, που είχε αποκοπεί μετά τη γερμανική εισβολή που έγινε το καλοκαίρι του 1941. Άκουσα επίσης ότι υπήρχε μια ομάδα ανταρτών στο βουνό Καϊμακτσαλάν, με αρχηγό κάποιον με το παρατσούκλι «Αετός», κοντά στα γιουγκοσλαβικά σύνορα. Ήταν βέβαια ανεξάρτητη απ' τον ΕΛΑΣ. Ο ΕΛΑΣ έμοιαζε να κατέχει την πλευρά της Μακεδονίας που βρισκόταν δυτικά απ' τον ποταμό Βαρδάρη.

Μόλις οργανώθηκε το σημείο όπου θα μπορούσαν να πέσουν οι αλεξιπτωτιστές, άφησα το Γιάννη εκεί και γύρισα μόνος μου στα Γρεβενά. Έστειλα μια σειρά από αναφορές σχετικά με το κίνημα της αντίστασης στο Κάιρο. Περιλάμβαναν όλες τις πολιτικές παρατηρήσεις που ανάφερα στην παραπάνω παράγραφο (βλέπε και σελ. 52 πα-

* Του είπα πως είχα πάει εκεί, κι ανάφερα τ' όνομα του παπά. Ενθουσιάστηκε.

ρακάτω). Έτσι, το Μάιο του 1943, το Κάιρο και το Φόρεϊν Όφφις είχαν πολλές ενδείξεις ότι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήταν τμήμα μιας μεγαλύτερης οργάνωσης, εμπνευσμένης από τα βαλκανικά κομμουνιστικά κόμματα.

Οι αναφορές μου αφορούσαν περισσότερο τη στρατιωτική κατάσταση. Η Μακεδονία δεν ήταν μόνο η πιο σημαντική στρατηγική περιοχή της Ελλάδας, αλλά κ' η καρδιά της γερμανικής κατοχής στα Βαλκάνια. Έμοιαζε θετική η ιδέα της υποκίνησης στη Μακεδονία ενός ισχυρού αντάρτικου κινήματος που φαινόταν να επιθυμεί τη συνεργασία με γειτονικά αντίστοιχα κινήματα στην Αλβανία και τη Γιουγκοσλαβία. Ο ΕΛΑΣ στη Μακεδονία ήταν σίγουρα μια δημοφιλής και ταχύτατα αυξανόμενη δύναμη, οργανωμένη σε ομάδες και συγκροτήματα, διοικούμενη από ικανούς ηγέτες. Μέχρι στιγμής είχε απρόσμενα επιτυχημένη δράση, η ηγεσία του έδειχνε διάθεση συνεργασίας μαζί μου και κάλυπτε ένα ευρύ φάσμα πολιτικών αντιλήψεων. Το Κάιρο αποφάσισε να ενισχύσει τον ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Με ειδοποίησαν ότι μια ομάδα μ' επικεφαλής έναν ταγματάρχη και με μια μεγάλη ποσότητα εφοδίων θα έπεφτε με αλεξίπτωτα στην Ομαλή.

Εκείνη την εποχή, υπήρχαν στον ΕΛΑΣ δυο διοικητές με φαινομενική ίση δύναμη. Ο ένας λεγόταν Βαγγέλης κ' ήταν ένας γεροδεμένος άντρας με μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του, που ισχυριζόταν ότι ήταν αξιωματικός του ιππικού. Τριγυρνούσε καμαρωτός, με παντελόνι ιππασίας, μπότες και σπιρούνια, και συχνά πάνω σε άλογο. Νομίζω ότι ήταν Μακεδόνας με ελληνικό και γιουγκοσλαβικό αίμα. Δεν του είχα εμπιστοσύνη απ' την εικόνα που μου είχε μέχρι τότε παρουσιάσει. Μια φορά με παρακίνησε να πάω μαζί του ιππασία με κάτι άλογα που είχαν πάρει από τους Ιταλούς. Μου έφεραν στο σπίτι μου ένα τεράστιο ζώο και το καβάλλησα πηδώντας από ένα μπαλκόνι, γιατί δεν ήξερα καλά ιππασία, πριν εμφανιστεί εκείνος με τ' άλογό του. Ξεκίνησε με μεγάλη ταχύτητα. Τ' άλογό μου άρχισε να καλπάζει για να τον φτάσει, κι αυτό με βοηθούσε να κρατάω την ισορροπία μου. Περνούσαμε από ένα βραχώδες μονοπάτι όταν τ' άλογό του παραπάτησε και τον έριξε κάτω. Το δικό μου τότε σταμάτησε, και γλίστρησα κι εγώ κάτω. Στο δρόμο του γυρισμού, οδηγούσα τ' άλογό μου με μεγάλη ανακούφιση και παρηγορούσα το Βαγγέλη. Αλλά είχε πληγωθεί το φιλότιμό του, κι έτσι δεν ξαναπήγαμε ποτέ μαζί ιππασία.

Ο άλλος διοικητής ήταν ένας κοντός, ζωηρός, καλοβαλμένος άντρας τριανταπέντε με σαράντα χρονών, με πολύ χιούμορ, ζωντάνια και μαύρο μουστάκι. Λεγόταν Κικίτσας, απ' το όνομα ενός αρχηγού της ελληνικής επανάστασης, και είχε σαν πρότυπο τις παραδόσεις

της εποχής εκείνης. Μου έδωσε την εντύπωση ενός πραγματικού αντάρτη, πολεμιστή ικανού να επιβληθεί στους άντρες του, χωρίς μεγάλη ιδέα για τον εαυτό του. Ήταν ένας άνθρωπος που με άγγιζε.

Στα Γρεβενά ζούσαμε ο Αλέκος, ο Παλαιολόγος κι εγώ σ' ένα μικρό σπίτι, στη δυτική πλευρά της πόλης. Όταν σκοτείνιαζε φωτιζόμαστε μ' ένα φιτίλι, τοποθετημένο σ' ένα πιατάκι με λάδι. Έτσι τα μάτια μας κουράζονταν πολύ, γιατί έπρεπε κάθε μέρα να κρυπτογραφούμε και ν' αποκρυπτογραφούμε μηνύματα, προς και από το Κάιρο. Χαρήκαμε όταν, απροσδόκητα, η ομάδα μας μεγάλωσε: Ο διοικητής του ΕΛΑΣ στα Γρεβενά με παρακάλεσε να εξετάσω έναν άντρα που ισχυριζόταν ότι ήταν Άγγλος αιχμάλωτος πολέμου που είχε αποδράσει αλλά που ο διοικητής πίστευε ότι ήταν στην πραγματικότητα Γερμανός σταλμένος για να με σκοτώσει. Τέτοια κόλπα είχαν δοκιμαστεί αλλού. Ο άντρας που μού 'στειλαν με συνοδεία ήταν φαλακρός, με γουρλωτά μάτια. Βρισκόταν σε άσχημη κατάσταση γιατί είχε καεί απ' τον ήλιο και το δέρμα του ήταν ξεφλουδισμένο και γεμάτο φουσκάλες. Κούτσαινε, γιατί περπατούσε πατώντας στο πάνω μέρος των καταστραμμένων παπουτσιών του.

Στην αρχή ψέλλιζε με δυσκολία κάτι λέξεις που μόλις ακούγονταν σαν αγγλικά. Όταν είπα στους Ελασίτες που τον συνόδευαν ότι δεν έμοιαζε καθόλου για Άγγλος, θέλησαν να τον τουφεκίσουν. Αλλά εγώ τον πήρα μαζί μου σπίτι και τον έβαλα να καθήσει σ' ένα πάγκο, για να μοιραστεί μαζί μας τις βραδινές φακές. Σιγά σιγά, άρχισε να μιλάει πιο εύκολα. Τα αγγλικά του είχαν ουαλλική προφορά, και μας είπε την ιστορία του. Είχε πιαστεί αιχμάλωτος στα Χανιά, στην Κρήτη, όπου υπηρετούσε σ' ένα νοσοκομείο. Ήξερα το νοσοκομείο που ανάφερε. Τον ρώτησα λοιπόν αν θυμόταν εκεί τίποτα ανθρώπους του ναυτικού. Είχε τα ονόματα μερικών επιζώντων του πλοίου «Ράινεκ». Ήταν άντρες που είχαμε φέρει απ' τα νησάκια Ανάνες, έξω από το Μαλέα, όταν το σκάσαμε απ' την ηπειρωτική Ελλάδα και πήγαμε στον κόλπο της Σούδας. Η απάντησή του επιβεβαίωσε τις καλές του προθέσεις.

Είχαν περάσει δυο χρόνια από τότε που ο Άλφρεντ Μπουθ, όπως ονομαζόταν ο άγνωστος, κι ένας νεότερος άντρας, ο Άτκινς, ενώ ταξίδευαν προς το βορρά διασχίζοντας τη Μακεδονία μ' ένα τρένο γεμάτο αιχμαλώτους πολέμου, κατάφεραν να κόψουν τα σύρματα στο παράθυρο του βαγονιού. Πήδησαν έξω με το κεφάλι και τράβηξαν για τα βουνά. Δεν ήξερα πού βρίσκονταν, δεν είχαν φαΐ κι έκανε πολύ κρύο. Αφού περιπλανήθηκαν μερικές μέρες, ο Άτκινς σταμάτησε, αποφασισμένος να παραδοθεί. Ο Μπουθ συνέχισε μόνος του. Λίγο

πριν νυχτώσει, πήγε σ' ένα χωριό για να ζητήσει φαΐ, κι εκεί συνάντησε ένα αγοράκι που τον πήγε στο σπίτι του παππού του. Έφαγε μαζί τους εκείνο το βράδυ. Καθώς ετοιμάστηκε να φύγει, του είπαν ότι μπορούσε να μείνει ως το πρωί. Έμεινε σχεδόν δυο χρόνια, κατοικώντας σ' ένα χώρο ανάμεσα στη σοφίτα και τη στέγη. Έβγαινε έξω μόνο τη νύχτα, γιατί υπήρχαν Γερμανοί στο χωριό κ' οι πολιτικές αντιλήψεις των χωρικών ήταν διαιρεμένες. Σ' αυτά τα δυο χρόνια έμαθε τη γλώσσα των Λαζών (μια τουρκο-ελληνική διάλεκτο), τα παιχνίδια και τις παροιμίες του χωριού καθώς και όλα τα τοπικά τραγούδια. Είχε μια πολύ ωραία ουαλλική φωνή. Ήταν ένα παράδειγμα ανθρώπου που τα ενδιαφέροντά του τον κράτησαν πνευματικά υγιή.

Μετά από μερικές μέρες, ο Μπουθ εγκαταστάθηκε μαζί μου και προσαρμόστηκε αμέσως στις νέες συνθήκες ζωής του. Είχε βγει απ' τον κρυψώνα του για να με βρει, γιατί κάποιο μέλος της οικογένειας που τον φιλοξενούσε είχε ακούσει το λόγο μου στα Γρεβενά και του τον είχε μεταφράσει. Ο ηλικιωμένος παππούς ήρθε αργότερα να τον επισκεφτεί και τον αγκάλιασε σα να ήταν γιος του. Ο Μπουθ ήταν παντρεμένος, είχε μια κόρη όπως εγώ κι έτσι γίναμε γρήγορα φίλοι*. Ο νεότερος σύντροφος του Μπουθ, ο Άτκινς, βρέθηκε το 1944 κι ακολούθησε την Αποστολή στη Μακεδονία όταν εγώ είχα πια φύγει. Είχε γλιτώσει κι αυτός με ανάλογο τρόπο.

Ένας άλλος αιχμάλωτος πολέμου, που είχε αποδράσει, ήταν ένας Αυστραλός που, μετά από πολλές περιπέτειες και στερήσεις, έσμιξε με μια από τις πρώτες ομάδες του ΕΛΑΣ στον Όλυμπο. Όταν έφτασε ο Ρούφους, εκείνος πήγε και τον βρήκε, αλλά ο Ρούφους αποφάσισε πως ήταν καλύτερο να μείνει στον ΕΛΑΣ. Ο Αυστραλός είχε μιλήσει μαζί μου στη διάρκεια της υποχώρησης απ' τον Όλυμπο, και τώρα είχε έρθει με άδεια για να κάτσει μια-δυο μέρες στα Γρεβενά. Στην πραγματικότητα ήθελε να με προειδοποιήσει για τον ΕΛΑΣ. Είχε συνεργαστεί μαζί του απ' την αρχή και είχε υποστεί μεγάλη κομμουνιστική προπαγάνδα. Είχε δει πολλούς ανθρώπους να βασανίζονται και να σκοτώνονται για καθαρά πολιτικούς λόγους. Ήξερε ότι πολλοί απ' τους αρχηγούς του ήταν εναντίον των Άγγλων.

Η διήγηση του Αυστραλού επιβεβαίωσε απλά τις υποψίες που μου είχαν δημιουργήσει άλλα στοιχεία. Αυτά που είπε δεν είχαν μόνα τους μεγάλη βαρύτητα (τουλάχιστο για το Ρούφους), γιατί είχε περάσει πολλές δοκιμασίες που είχαν επηρεάσει το μυαλό και το χαρακτήρα του. Λίγο αργότερα, ήταν απ' τους πρώτους που εκκενώθηκαν

* Το Σεπτέμβριο, τον έστειλα στην πατρίδα με το βαθμό του λοχία. Πέθανε εκεί πέφτοντας απ' το ποδήλατό του. Αποδείχτηκε ότι είχε ένα ασυνήθιστα εύθραυστο κρανίο.

απ' τον ορμίσκο του Αλέκου, στην περιοχή Όσσα του Πηλίου. Τον έδιωξαν επειδή είχε γίνει ανισόρροπος και πυροβόλησε έναν Έλληνα με το όπλο του.

Η επόμενη άφιξη ήταν του ταγματάρχη Τζόνσον και της ομάδας του. Όπως ο Ρούφους, είχε πολεμήσει στο αντάρτικο της Αβησσυνίας, όπου και είχε παρασημοφορηθεί. Ήταν ένας ευθύς άνθρωπος, με ανοιχτά γαλανά μάτια και κλειστό χαρακτήρα. Μισούσε τις θορυβώδεις εκδηλώσεις αλλά δεν στάθηκε τυχερός: του έκαναν την υποδοχή που εγώ είχα αποφύγει. Το επόμενο πρωί μετά την πτώση του με αλεξίπτωτο στην Ομαλή, αυτός και η ομάδα του οδηγήθηκαν στα Γρεβενά μέσα στο ξεχαρβαλωμένο φορτηγό ενός χασάπη, που ήταν το επίσημο μεταφορικό μέσο του ΕΛΑΣ. Όταν έφτασαν εκεί, φιλήθηκαν και στολίστηκαν με λουλούδια, ευλογήθηκαν απ' το Μητροπολίτη Κοζάνης κι οδηγήθηκαν από ένα ενθουσιώδες πλήθος στην Τράπεζα, όπου ο Δήμαρχος κι άλλοι δημότες του πρόσφεραν ένα τιμητικό γεύμα, που έμοιαζε περισσότερο με τις φακές, τα φασόλια και τη μπομπότα που τρώγαμε εμείς κάθε μέρα παρά με τις γαστρονομικές λιχουδιές του Καΐρου. Ο Τζόνσον χάρηκε πολύ που πήγα και τον απήγαγα απ' το γλέντι. Μου ήταν πολύ συμπαθής, αλλά δεν ήταν εύκολο να τον εκπαιδεύσω σαν αξιωματικό - σύνδεσμο. Η έλλειψη ενδιαφέροντος που έδειχνε για τις τοπικές υποθέσεις και η αδιαλλαξία του απέναντι στους ελληνικούς ελιγμούς τον έκαναν αντιπαθή στους Ελασίτες. Έτσι, του ανέθεσα κυρίως επιχειρήσεις καταδρομών.

Όλ' αυτά έγιναν στα Γρεβενά, στη Νοτιοδυτική Μακεδονία και κράτησαν μια ή δυο βδομάδες. Στο αναμεταξύ, στη Θεσσαλία, οι μονάδες του ΕΛΑΣ δεν είχαν ξαναγυρίσει στον Όλυμπο και ο Ρούφους βρισκόταν ακόμα στο Αγιόφυλλο. Οι τοπικοί διοικητές του ΕΛΑΣ είχαν αρχίσει να μου μηνούν ότι οι Γερμανοί συγκεντρώνονταν στη Μακεδονία κι ετοιμάζονταν να περάσουν απ' τα Γρεβενά στην Καλαμπάκα (μέσω Αγιόφυλλου). Μου ζήτησαν να μετακινηθώ προς τα δυτικά και να πάω μαζί τους στην Πίνδο. Εκείνες τις μέρες είχα βάλει τον Τζόνσον να εγκαταστήσει ένα σταθμό ασυρμάτου στα μετόπισθεν, στο Ροδοχώρι, κοντά στην Ομαλή, και ανακάλυψα ότι τα Γρεβενά, σαν εμπορική πόλη, ήταν ένα καλό κέντρο για τη συγκέντρωση πληροφοριών από μη στρατιωτικές πηγές. Επειδή δεν υπήρχε καμιά σοβαρή ένδειξη για έφοδο των Γερμανών, αρνήθηκα να μετακινηθώ. Ο ΕΛΑΣ σιγά-σιγά οπισθοχώρησε. Μερικοί πολίτες επίσης εγκατέλειψαν τα Γρεβενά. Σ' αυτό το διάστημα, το Κάιρο μου μεταβίβαζε σήματα απ' το Ρούφους κι άλλους αξιωματικούς της Θεσσαλίας, επαναλαμβάνοντας την ίδια πληροφορία ότι έρχονται οι Γερμανοί. Απα-

ντούσα στο Κάιρο ότι αυτό ήταν μάλλον ένα εύρημα του ΕΛΑΣ, χωρίς καμιά βάση.

Όταν ο ΕΛΑΣ έφυγε απ' τα Γρεβενά, η ζωή εκεί έγινε ευχάριστη, και δεν ακούστηκε πια τίποτα για μετακινήσεις των Γερμανών. Αλλά δεν μπόρεσα να μείνω εκεί όσο θα ήθελα. Το Κάιρο με διέταξε να πάω να δω το Ρούφους στο Κηπουρειό. Βρισκόταν εκεί με τον Καραγιώργη, κ' ήταν κ' οι δυο επηρεασμένοι απ' τη φήμη της εφόδου των Γερμανών. Μου ζήτησαν να φύγω απ' τα Γρεβενά. Επειδή ο Ρούφους ήταν ιδιαίτερα ανήσυχος, έφυγα και πήγα να βρω το Τζόνσον στο Ροδοχώρι. Στην πραγματικότητα, οι Γερμανοί δεν είχαν μετακινηθεί καθόλου. Η επιμονή μου είχε επιτύχει κάτι: Είχε αποδείξει στο Κάιρο πόσο η πληροφόρησή μας είχε την τάση να γίνεται μέσω του ΕΛΑΣ και να χρωματίζεται αντίστοιχα. Ο ΕΛΑΣ είχε οπισθοχωρήσει για τελείως διαφορετικούς λόγους. Μόλις συγκέντρωσε τις δυνάμεις του στη σίγουρη περιοχή της Πίνδου, οργάνωσε κάποιες υποτυπώδεις εκλογές, τις πρώτες μετά το ξέσπασμα του πολέμου του 1940. Για πρώτη φορά οι αντάρτες συνειδητοποίησαν την έκταση της δύναμής τους. Ήταν η πρώτη καθαρή ένδειξη της πολιτικής σκοπιμότητας του όλου κινήματος και της μεθόδου με την οποία οργανωνόταν.

Στα τέλη Μαΐου, πριν φύγω απ' τα Γρεβενά, έστειλα μια μεγάλη αναφορά στο Κάιρο για την όλη κατάσταση. Το Κάιρο είχε ήδη αποφασίσει τη χρησιμοποίηση των δυνάμεων του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Θα γίνονταν διάφορες επιχειρήσεις τον Ιούνιο, και δεν υπήρχαν εκεί άλλες ενεργές δυνάμεις εκτός απ' τον ΕΛΑΣ. Από στρατιωτική σκοπιά, οι Ελασίτες της Μακεδονίας άξιζαν περισσότερο από εκείνους της Θεσσαλίας, για διάφορους λόγους. Ήταν στελεχωμένοι από πολύ διαφορετικούς ανθρώπους.

Δεν είχαν ακόμα διχαστεί από πολιτικές διαφωνίες και δεν είχαν πολεμήσει άλλους Έλληνες (όπως είχε γίνει στην Καλαμπάκα κι αλλού) ώστε να διαταραχτεί το ηθικό τους. Είχαν δράσει με μεγάλη επιτυχία, αιχμαλωτίζοντας ένα ιταλικό τάγμα με όλο του τον πολεμικό εξοπλισμό και απελευθερώνοντας τα Γρεβενά και τη Σιάτιστα. Στη διάρκεια της πρώτης φιλικής περιόδου μου με τον ΕΛΑΣ είχα μάθει πληροφορίες για τα όπλα και τα εφόδια που είχε ο ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Μου τις είχαν δώσει για να εκτιμήσω τι θα μπορούσαν να πάρουν απ' το Κάιρο. Η εξάπλωση των δυνάμεών τους προχωρούσε τώρα γρήγορα.

Όπως και στη Θεσσαλία, οι χειμωνιάτικοι μήνες ήταν σκληροί, κ' οι άντρες ήταν λίγοι, γιατί η ζωή ήταν πολύ δύσκολη και δεν υπήρ-

χε οργάνωση για την τροφοδοσία πολλών ατόμων. Αλλά μόλις μπήκε η άνοιξη, οι άνθρωποι και τα ζώα βγήκαν στην ύπαιθρο, και το Μάιο οι βοσκοί και τα πρόβατά τους πέρασαν απ' τις κατεχόμενες πεδινές περιοχές στα «ελεύθερα» βουνά. Η ζωή του αντάρτικου ήταν τώρα πολύ πιο εύκολη. Το φαγητό ήταν καλύτερο και η πείρα είχε δείξει πως ήταν μια σχετικά ασφαλής απασχόληση, με πολλή δόξα. Έτσι, η στρατολόγηση ήταν εύκολη. Ο ΕΛΑΣ τώρα στρατολογούσε κατά προτίμηση νεαρούς και όχι μεγάλους άντρες. Στις αρχές του καλοκαιριού, η δύναμή του στη Μακεδονία ήταν γύρω στους 3.000 άντρες, απ' τους οποίους οι περισσότεροι βρίσκονταν νοτιοδυτικά. Ένα απ' τα καθήκοντά μου ήταν να εξοπλίσω σωστά αυτή τη δύναμη. Στην πραγματικότητα, δεν μπορούσε να σταλεί μεγάλη ποσότητα εξοπλισμού με αλεξίπτωτα, κι έτσι προσπάθησα να πείσω τον ΕΛΑΣ να μη στρατολογεί άλλους άντρες.

Ένα πρόβλημα ήταν η βοήθεια στα χωριά που είχαν καεί. Στη διάρκεια της οπισθοχώρησής τους απ' τη Σιάτιστα και τα Γρεβενά, οι Ιταλοί είχαν κάψει μια σειρά από χωριά που βρίσκονταν στον κεντρικό δρόμο, και είχαν καταστρέψει όλο το βιος των χωρικών. Είχα ήδη επισκεφτεί μερικά απ' αυτά τα χωριά. Οι άνθρωποι κόντευαν να πεθάνουν από την πείνα. Υπήρχε και κίνδυνος επιδημιών, γιατί ζούσαν στριμωγμένοι σε αντίσκηνα. Ο μητροπολίτης Κοζάνης τόνισε την ηθική υποχρέωση που είχαν οι «Μεγάλοι Σύμμαχοι» να βοηθήσουν τους χωρικούς. Στην πραγματικότητα, η μόνη βοήθεια που μπορούσαμε να δώσουμε ήταν χρυσές βρετανικές λίρες, που θα επέτρεπαν στους χωρικούς ν' αγοράσουν σιτάρι απ' τις γερμανοκρατούμενες πεδιάδες. Το πρόβλημα ήταν να εξασφαλίσουμε ότι τα λεφτά θά 'μεναν στα χέρια των χωρικών και δεν θα πήγαιναν στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

Η δική μου πρόταση ήταν να δημιουργηθεί σε κάθε χωριό μια επιτροπή από τρεις, τον πρόεδρο της κοινότητας του 1941, τον παπά και το δάσκαλο. Η επιτροπή αυτή θ' αναλάμβανε το όλο ζήτημα και οι Βρετανοί θα μοίραζαν τις λίρες στους χωρικούς μπροστά της. Το Κάιρο ενέκρινε τη μέθοδο αυτή. Αρχικά το κόστος ήταν μικρό, μπροστά στην ανακούφιση του κόσμου απ' τη συμφορά και τις συμπάθειες που μας εξασφάλιζε αυτή η στάση μας.

Έπρεπε επίσης ν' αναφέρω την ανάγκη φαρμάκων, ειδικότερα για την ελονοσία. Η υγεία των κατοίκων ήταν εκπληκτικά καλή, αν και σε κατώτερο επίπεδο απ' την εποχή της ειρήνης. Η κυριότερη ανάγκη ήταν για φάρμακα και χειρουργικά γάντια. Έκανα προσπάθειες πολλούς μήνες ώσπου να έρθουν τα γάντια, γιατί υπήρχε έλλειψη. Και σ' αυτή την περίπτωση, ήταν δύσκολο να βεβαιωθούμε ότι το

ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν θα έπαιρνε τα φάρμακα για δική του χρήση. Άλλο πρόβλημα ήταν η διατροφή των ανταρτών. Το Κάιρο πρότεινε να δίνει μια χρυσή λίρα το μήνα για τη συντήρηση κάθε άντρα. Ήμουν αντίθετος σ' αυτό, γιατί ήταν σημαντικό από κάθε άποψη, και ιδιαίτερα για τη μεγαλύτερη αποτελεσματικότητα του αγώνα, να μην αυξηθούν οι αντάρτες. Αν πληρώναμε μια χρυσή λίρα το άτομο, ο ΕΛΑΣ θα αύξανε πολύ γρήγορα τις δυνάμεις του, στερώντας ακόμα περισσότερο τους κατοίκους των ορεινών χωριών από τα τρόφιμά τους. Παρ' όλη την αντίθεσή μου (και ανεξάρτητα απ' τη γνώμη του Κρις), το σύστημα της μιας χρυσής λίρας κατ' άτομο καθιερώθηκε σε όλα τα αντάρτικα της Ελλάδας μόλις έφυγα απ' τα Γρεβενά.

Ενισχύοντας τον ΕΛΑΣ, έπρεπε να λάβουμε υπόψη μας πόσο οι κομμουνιστές έλεγχαν το σύμπλεγμα ΕΑΜ-ΕΛΑΣ και πόσο περισσότερο θα μπορούσαν να το κάνουν αν ο ΕΛΑΣ διογκωνόταν. Ήταν σχεδόν βέβαιο ότι υπήρχε συγκεντρωτικός έλεγχος. Η υποταγή της στρατιωτικής διοίκησης στην πολιτική ήταν απόλυτη. Πράγματι, και οι περισσότεροι από τους ανώτερους διοικητές δεν είχαν τ' απαραίτητα προσόντα για να κατέχουν στρατιωτικά αξιώματα, π.χ. ο Κίσσαβος, ο Βαγγέλης και ο Καραγιώργης. Η «οπισθοχώρηση» του Μαΐου με το πρόσχημα της γερμανικής επίθεσης ήταν μια πολιτική κίνηση. Υπήρχαν επίσης κρούσματα κομμουνιστικής προπαγάνδας που γινόταν προσεχτικά σε μικρές ομάδες. Κατά καιρούς μαθαίναμε και για βαρβαρότητες που γίνονταν για πολιτικούς λόγους. Κάθε μονάδα είχε το δικό της εκτελεστή, όπως ήταν ο Κλέαρχος στο βουνό Όσσα. Εκτελεστής στα Γρεβενά ήταν ένας αξιωματικός του ΕΛΑΣ, ο Αούτης, που μου ήταν ιδιαίτερα αντιπαθής. Αργότερα δολοφονήθηκε.

Ήταν επίσης φανερό ότι το ΕΑΜ είχε μια αποτελεσματική μέθοδο για να οργανώνει τα χωριά και τις πόλεις. Σε κάθε χωριό υπήρχε ένας «υπεύθυνος», που δρούσε σαν σύνδεσμος με τον ΕΛΑΣ για τους καταυλισμούς, τις επιτάξεις και τις στρατολογήσεις. Γιατί τώρα πια ο ΕΛΑΣ ήταν εγκαταστημένος κυρίως στα χωριά και ζητούσε διάφορες υπηρεσίες απ' τους κατοίκους τους. Ο διορισμένος απ' τον ΕΛΑΣ «υπεύθυνος» είχε πάρει τη θέση του εκλεγμένου προέδρου, που είχε βρεθεί στη θέση αυτή με συμβατικά κριτήρια. Ο «υπεύθυνος» ήταν συνήθως το σκληρότερο μέλος του χωριού. Η αλλαγή αυτή έδειχνε σίγουρα μια αριστερή τάση στην οργάνωση. Απ' την άλλη μεριά, όπως μου είπε ο Ανδρέας στα Γρεβενά, ο αριθμός των κομμουνιστών στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ Μακεδονίας ήταν περιορισμένος, παρ' όλο που οι κομμουνιστές ήταν οι πιο δραστήριοι. Η μεγάλη πλειοψηφία των

Ελασιτών και μερικοί αρχηγοί του ΕΑΜ, όπως ο Δημητριάδης, είχαν μετριοπαθείς πολιτικές απόψεις. Υπήρχε μια βάσιμη ελπίδα ότι αν ο ΕΛΑΣ επεκτεινόταν, το κομμουνιστικό στοιχείο δεν θα μπορούσε να υπερτερήσει. Ο Ανδρέας, όπως κι ο μητροπολίτης, πίστευαν ότι όλοι οι Έλληνες πατριώτες έπρεπε ν' ακολουθήσουν τον ΕΛΑΣ, στηρίζοντάς το καθένας σε διαφορετικούς λόγους.

Όταν ήμουν με το Ρούφους και τον Καραγιώργη στο Κηπουρειό, με σύστησαν στο νεοδιορισμένο διοικητή του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία, κάποιον Καρατζά, που είχε ονομαστεί έτσι από έναν ήρωα της Ελληνικής Επανάστασης. Ήταν εξαιρετικά νευρικός και κάπως αγροίκος. Υπέθεσα ότι ήταν άνθρωπος του Καραγιώργη κι όχι Μακεδόνας. Με ακολούθησε στο Ροδοχώρι κι έστησε το αρχηγείο του κοντά στην Ομαλή. Ο Βαγγέλης, απ' ό,τι έμαθα, εξαφανίστηκε για πάντα από κει. Στο διάστημα που έμεινα στο Ροδοχώρι, η φύση του ΕΛΑΣ άρχισε να γίνεται πιο καθαρή. Η ομοιότητά του με τ' άλλα βαλκανικά κινήματα έγινε πιο εμφανής. Ένας απ' τους ανθρώπους του Τζόνσον που είχε το ψευδώνυμο «Ηρακλής» καταγόταν απ' αυτή την πλευρά της Μακεδονίας. Ήταν ένας δυναμικός, λαμπρός αξιωματικός, που είχε πολεμήσει ηρωικά στην Αλβανία. Ήταν γύρω στα τριάντα, κι όπως οι περισσότεροι μόνιμοι αξιωματικοί αυτής της ηλικίας ήταν βασιλικός. Έφτασε στην Ελλάδα την ίδια ακριβώς μέρα που ο πατέρας του ξυλοκοπήθηκε μέχρι θανάτου από μερικούς Ελασίτες επειδή, σύμφωνα με τον Ηρακλή, είχε διαφορετικές πολιτικές αντιλήψεις.

Το χωριό όπου είχε γεννηθεί, η Χρούπιστα, βρισκόταν σε μια περιοχή όπου μερικά χωριά μιλούν ελληνικά κι άλλα μιλούν βουλγάρικα. Οι Ιταλοί φρουρούσαν την περιοχή και είχαν εξοπλίσει μερικούς κομιτατζήδες, δηλαδή αντάρτες που μιλούσαν βουλγάρικα, για να πολεμήσουν ενάντια στον ΕΛΑΣ. Αυτό έφερε τον ΕΛΑΣ σε δύσκολη θέση, γιατί η ιδεολογία του ΕΑΜ – όπως την άκουσα να εκφράζεται στη συγκέντρωση στα Γρεβενά – διακήρυσσε ότι όλοι οι Βαλκανικοί λαοί, ακόμα και οι Βούλγαροι, ήταν αδέρφια, κι ότι αν φιλονικούσαν, αυτό γινόταν επειδή είχαν παραπλανηθεί απ' τα φασιστικά τέρατα. Αυτές οι διεθνιστικές απόψεις είχαν ανατραπεί απ' την εθνική αντίθεση που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στους κομιτατζήδες και τους Ελασίτες.

Δυο φορές έτυχε να συναντήσω προσωπικά κομιτατζήδες. Την πρώτη, ανέκρινα δυο απ' αυτούς που είχαν αιχμαλωτιστεί. Ήταν απλοϊκοί, σχεδόν ηλίθιοι άνθρωποι, που είχαν εξοπλιστεί απ' τους Ιταλούς. Όταν τους ρώτησα γιατί πολεμούσαν, μου απάντησαν ότι τό

'καναν για να προστατέψουν τα χωριά τους απ' τους Έλληνες που, σύμφωνα με τους Ιταλούς, θα τους τα έκαιγαν. Όταν τους είπα ότι ήταν πολύ πιο πιθανό να κάψουν τα χωριά τους οι Ιταλοί, δέχτηκαν κ' οι δυο με χαρά να πολεμήσουν με τον ΕΛΑΣ.

Η δεύτερη φορά ήταν ένα απόγευμα που βρισκόμουν πάνω σ' ένα μηχανάκι μ' έναν αγγελιαφόρο του ΕΛΑΣ. Μερικοί κομιτατζήδες μας πυροβόλησαν με κυνηγετικά όπλα, αλλά ευτυχώς αστόχησαν. Παλιότερα ο ΕΛΑΣ, όταν είχε αρχηγό το Βαγγέλη, είχε κάψει τα χωριά των κομιτατζήδων.

Αργότερα, ο ΕΛΑΣ άλλαξε πολιτική (όπως και αρχηγό, τον Καρατζά), κι άρχισε να στρατολογεί τους Βουλγάρους. Απόφευγε τις προστριβές με τους κομιτατζήδες, και οι μονάδες τους γρήγορα διαλύθηκαν. Η νέα αυτή στάση αποκάλυψε ότι η πολιτική του αρχηγείου του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήταν αντίθετη από κείνη των τοπικών διοικητών του, και δεν υπήρχε αμφιβολία ότι αυτό οφειλόταν στην κομμουνιστική ιδεολογία και πολιτική. Γιατί ήταν δηλωμένος στόχος της σταλινικής Ρωσίας η δημιουργία ενός ανεξάρτητου μακεδονικού κράτους, όπου οι Έλληνες, οι Σέρβοι, οι Αλβανοί και οι Βούλγαροι θα ήταν ενωμένοι σε μια κοινότητα χωρίς εθνικές αντιθέσεις.

3

Η ΑΠΟΣΤΟΛΗ ΕΠΕΚΤΕΙΝΕΤΑΙ

Η άφιξη του Μπιλ Τζόνσον και της ομάδας του και η αποχώρηση απ' τα Γρεβενά στο Ροδοχώρι τερμάτισαν την πρώτη φάση της παραμονής μου στην Ελλάδα. Ως τότε δούλευα μόνος μου, χρησιμοποιώντας τους τρεις δικούς μου Έλληνες για ειδικές αποστολές. Ο Παλαιολόγος ήταν αργός αλλά καλός ασυρματιστής. Δεν είχε μάθει να κωδικοποιεί ή ν' αποκωδικοποιεί με κάποια ταχύτητα. Έκανα όλη αυτή τη βαρετή δουλειά το βραδάκι, με το φως ενός φιτιλιού που έκαιγε λάδι ελιάς. Η άφιξη του Μπουθ ήταν μεγάλη βοήθεια για μένα. Έστελνα συχνά το Γιάννη μπροστά για να κάνει τις πρώτες επαφές με τους διοικητές του ΕΛΑΣ, κ' είχε φτιάξει κι οργανώσει πολύ καλά το πεδίο πτώσης των αλεξιπτωτιστών στον Ομαλό. Είχα στείλει τον Αλέκο πίσω στην πρώτη βάση μας στον Κίσσαβο, κοντά στη Σπηλιά, για να καταστρέψει τις εκρηκτικές ύλες που είχαμε αφήσει εκεί και να κάνει μια παραπέρα εξερεύνηση της ακτής με σκοπό τη δημιουργία μιας βάσης για καΐκια.

Από τότε που φύγαμε απ' τον Κίσσαβο, ήμαστε όλοι σε μεγάλη υπερένταση. Επειδή δεν είχαμε καιρό να οργανώσουμε ξεχωριστά αποθέματα τροφής, τρεφόμαστε με το συσσίτιο των ανταρτών, που ήταν πολύ φτωχό. Επί τέσσερις μήνες τρώγαμε αποκλειστικά ψωμί, φακές και φασόλια. Αυτό ήταν βασικά δικό μου σφάλμα, γιατί προτιμούσα να ζω όπως οι αντάρτες και να διαψεύδω έτσι τις ιστορίες για τον πολυτελή τρόπο ζωής των Άγγλων.

Όταν ήρθαν μαζί μας ο Τζόνσον, ο Άγγλος ασυρματιστής του Μάικ, ο Άγγλος καταδρομέας λοχίας του Κάιτ κι ο Έλληνας αξιωματικός Ηρακλής, έγινε δυνατό, και μάλιστα αναγκαίο, ένα πιο οργανωμένο και άνετο αρχηγείο. Έστειλα το Τζόνσον να διαλέξει ένα μέρος στο Ροδοχώρι, όμορφο χωριό πάνω σ' ένα λόφο, που απείχε οχτώ ώρες με τα πόδια απ' τα Γρεβενά. Κατόπιν μετακίνησα και το δικό

μου αρχηγείο εκεί. Μείναμε σε διάφορα σπίτια και φτιάξαμε μια αποθήκη εφοδίων και τροφίμων, απ' αυτά που μας είχαν πετάξει τ' αεροπλάνα στην Ομαλή. Έτσι απ' το Μάιο κι έπειτα είχαμε πάντα ένα σταθερό αρχηγείο (παρ' όλο που αργότερα μετακινιόταν πολύ συχνά), όπου μπορούσαμε να πάμε για ξεκούραση και καλύτερο φαγητό. Λίγο μετά την εγκατάσταση αυτού του αρχηγείου, έπεσε με αλεξίπτωτο στην Ομαλή ο Λέο Βόλλερ, ένας ασυρματιστής της ΡΑΦ. Ανέλαβε τον ασύρματό μου κι έδωσε μια απαραίτητη ανάπαυλα στον Παλαιολόγο.

Το βασικό καθήκον μας ήταν η όσο το δυνατόν καλύτερη οργάνωση και ανάπτυξη του στρατού του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία, για τις σχεδιαζόμενες επιχειρήσεις του Ιουνίου. Καθώς οι διοικητές του ΕΛΑΣ είχαν τον ίδιο στόχο, στοχεύοντας βέβαια και πιο μακριά, η συνεργασία τους μαζί μας ήταν άψογη. Δεν άγγιζαν καν τις λίρες που μοιράζαμε στους κατοίκους των καμένων χωριών. Είχαν περίπου 3.000 με 4.000 άνδρες, οπλισμένους κυρίως με ελληνικά και ιταλικά τουφέκια και πολύ λίγα πολυβόλα. Οι περισσότεροι άντρες είχαν πάει στον ΕΛΑΣ για πατριωτικούς κι όχι πολιτικούς λόγους, και σαν Μακεδόνες ήταν ικανοί πολεμιστές, και όχι τόσο ευερέθιστοι όσο οι Έλληνες των νότιων περιοχών.

Στα τέλη Μαΐου κι αρχές Ιουνίου, ένας μεγάλος αριθμός αεροπλάνων πέταξαν με αλεξίπτωτο, τουφέκια, πολυβόλα, πολεμοφόδια κι εκρηκτικά στην Ομαλή και τους Φιλιππαίους στο βοηθητικό μας πεδίο ρίψεων. Όταν τα γερμανικά αεροπλάνα άρχισαν να βομβαρδίζουν τις φωτιές που είχαμε ανάψει για να καθοδηγήσουμε τ' αεροπλάνα μας, έδωσα διαταγές ν' αναφτούν φωτιές σ' ένα εικονικό πεδίο ρίψης. Οι Γερμανοί βομβάρδισαν εκείνο το σημείο. Όταν έφυγαν, περιμέναμε το συμφωνημένο σινιάλο απ' τ' αεροπλάνα μας κι ανάψαμε φωτιές στο σωστό πεδίο ρίψης. Διασκεδάσαμε πολύ με το Λέο Βόλλερ ακούγοντας τους Γερμανούς να κάνουν στάχτη έναν ξερό λόφο. Ο Τζόνσον, ο Κάιτ κι ο Ηρακλής εκπαίδευσαν επίλεκτες ομάδες ανδρών του ΕΛΑΣ σαν καταδρομείς και μονάδες ανατίναξης για μελλοντικές κοινές επιχειρήσεις.

Επισκέφτηκα προωθημένες μονάδες του ΕΛΑΣ κοντά στην Καστοριά και στη Σιάτιστα. Οι ιταλικές δυνάμεις στη Μακεδονία ήταν τώρα περιορισμένες στην Καστοριά, γιατί είχαν χάσει όλη την ύπαιθρο δυτικά και νότια απ' τον Αλιάκμονα. Ο νέος διοικητής του ΕΛΑΣ, ο Καρατζάς, οργάνωσε μια βραδινή επίθεση στην Καστοριά που απέτυχε παταγωδώς. Αυτό δεν με ξάφνιασε, γιατί ήμουν πάντα αντίθετος προς τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ σε πόλεις. Δεν υπήρχε απολύ-

τως καμιά πιθανότητα να παρθεί μια πόλη που φυλαγόταν από τακτικό στρατό, αλλά ακόμα κι αν μπορούσε να γίνει αυτό, δεν είχε νόημα να περιοριστούν οι δυνάμεις του αντάρτικου στην υπεράσπιση μιας πόλης. Πίστευα ότι υπήρχε κάποιος συγκεκριμένος λόγος που ο ΕΛΑΣ προσπάθησε να πάρει την Καστοριά. Γιατί από κει μπορούσε κανείς, απ' τους λόφους, να φτάσει εύκολα στην Κορυτσά, στην Αλβανία, και με την Καστοριά στα χέρια του ΕΛΑΣ, η επικοινωνία με το αριστερό αλβανικό κίνημα του Εμβέρ Χότζα θα διευκολυνόταν πολύ.

Η μονάδα που υπήρχε στη Σιάτιστα έκανε χρήσιμη δουλειά. Κατάφερε να μπλοκάρει τον κεντρικό δρόμο της κοιλάδας του Αλιάκμονα απ' την Κοζάνη, την κοντινότερη γερμανική βάση, και να φέρνει προμήθειες απ' τη γερμανοκατεχόμενη περιοχή στον κεντρικό δρόμο που εξυπηρετούσε την κοιλάδα του Αλιάκμονα. Ένας μικρός αριθμός φορτηγών και μοτοποδηλάτων μεταφέρθηκε απ' την κατεχόμενη περιοχή στο έδαφος του ΕΛΑΣ, κι αυτό διευκόλυνε τις συγκοινωνίες και τον ανεφοδιασμό, όσον καιρό η Σιάτιστα ελεγχόταν από τους αντάρτες.

Διοικητής του ΕΛΑΣ στη Σιάτιστα ήταν ο Γιάννης Λαμιώτης, ένας νέος μόνιμος αξιωματικός με μεγάλη γενναιότητα και ηγετική ικανότητα. Γίναμε πολύ φίλοι, αλλά ποτέ δεν μου ανοίχτηκε σχετικά με τις πολιτικές τάσεις του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ. Έλεγε ότι η πολιτική δεν τον ενδιέφερε, κι ότι ζούσε μόνο για τον πόλεμο και την απελευθέρωση. Πιστεύω ότι ήταν ειλικρινής. Μια μέρα με πήγε βόλτα στη Σιάτιστα, κι εγώ μοίρασα μερικές χρυσές λίρες κι έβγαλα λόγο στους πλησιέστερους συγγενείς των ανδρών που σκοτώθηκαν όταν οι Ιταλοί κατέλαβαν την πόλη. Οι γυναίκες ήταν μαυροφορεμένες κι έκλαιγαν γοερά, αλλά όλοι οι κάτοικοι ήταν περήφανοι για τα κατορθώματά τους, όπως και για κείνα του ΕΛΑΣ. Με τη συνηθισμένη ελληνική αισιοδοξία, δεν έβλεπαν τον κίνδυνο. Ο δρόμος μεταξύ Κοζάνης και Σιάτιστας ήταν ανοιχτός, και οι Γερμανοί μπορούσαν να περάσουν από κει και να πάρουν την πόλη όποτε ήθελαν.

Εκείνη την ημέρα έφαγα για τελευταία φορά με το Γιάννη. Ήπιαμε στην υγειά μας το πολύ καλό ντόπιο κρασί και μετά έφυγα για το Ροδοχώρι. Λίγο αργότερα σκοτώθηκε, στη διάρκεια μιας νυχτερινής επίθεσης εναντίον μιας τεθωρακισμένης γερμανικής μονάδας που κατέλαβε κι έκαψε τη Σιάτιστα. Ήταν ο μόνος αξιωματικός του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία που πρότεινα να παρασημοφορηθεί. Ήταν ένας απ' τους λίγους μόνιμους Έλληνες αξιωματικούς που είχαν πάει με τον ΕΛΑΣ από πολύ νωρίς.

Η μεγάλη δύναμη του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία ήταν τώρα συγκεντρωμένη στα βουνά δυτικά και νότια του Αλιάκμονα, ανάμεσα απ' τις δυο εμπορικές πόλεις Καστοριά και Γρεβενά. Η οπισθοχώρηση από τη Θεσσαλία, απ' τον Κίσσαβο και τον Όλυμπο, στην Πίνδο, στην οποία είχαμε πάρει μέρος, ακολουθήθηκε από οπισθοχωρήσεις απ' την Πιερία και το Βέρμιο προς τα βουνά της βορειοανατολικής Πίνδου. Όλη η περιοχή κατεχόταν απ' τον ΕΛΑΣ. Υπήρχαν φήμες ότι προγραμματίζονταν πανελλήνιες εκλογές στην «Ελεύθερη Ελλάδα», και οι «υπεύθυνοι» των χωριών ήταν ιδιαίτερα εξυπηρετικοί. Γίνονταν συχνά συγκεντρώσεις όπου υπογραμμιζόταν ιδιαίτερα η υποστήριξη του ΕΛΑΣ απ' τους «Μεγάλους Συμμάχους». Αυτός ο όρος βέβαια συμπεριλάμβανε και τη Ρωσία. Μια παράξενη εκδήλωση φιλορωσικών τάσεων έγινε στην Ομαλή, όπου μερικοί άντρες δεν είχαν στα καπέλα τους τ' αρχικά του ΕΛΑΣ, αλλά ένα πεντάγωνο αστέρι. Φώναξα τον Καρατζά και του ζήτησα να μου εξηγήσει τη σημασία της αλλαγής. Μου είπε ότι αυτοί οι άντρες είχαν έρθει απ' τη βόρεια Μακεδονία, όπου οι πρώτες δυνάμεις του αντάρτικου είχαν σαν έμβλημα ένα τέτοιο αστέρι, κι ανέλαβε να τους πείσει να το αλλάξουν.

Στα τέλη Μαΐου, ήρθε να με δει ο Έντυ Μάγιερς. Ήταν τώρα Ταξίαρχος της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής κι ο Ρούφους Σέππαρντ κι εγώ βρισκόμαστε υπό τις διαταγές του. Όταν τον συνάντησα σ' ένα χωριατόσπιτο κοντά στο Ροδοχώρι, με πήγε κοντά στο φως και με κοίταξε καλά:

«Είσαι ο Νικ Χάμμοντ», μου είπε.

Ήμασταν μαζί στο Καίμπριτζ, στο Κάιους Κόλλετζ, εκείνος σαν αξιωματικός με ειδίκευση μηχανικού του βρετανικού στρατού κι εγώ σαν φοιτητής. Μιλήσαμε πολύ για την κατάσταση στη Μακεδονία. Συμφώνησε μαζί μου ότι υπήρχαν μεγαλύτερες δυνατότητες για τον ΕΛΑΣ της Μακεδονίας κι ότι η Μακεδονία ήταν η περιοχή με τη μεγαλύτερη στρατηγική αξία στην Ελλάδα. Συμφωνούσε με την πολιτική του Καΐρου για την ανάπτυξη του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία, αν και είχε συνείδηση του κινδύνου που υπήρχε αν υπερτερούσε το κομμουνιστικό στοιχείο. Ενδιαφέρθηκε για τη βοήθεια που δίναμε στους πυροπαθείς, και μου μίλησε για μια πρόταση χρηματοδότησης του ΕΛΑΣ με χρυσές λίγες για να μαζέψει προμήθειες για το χειμώνα. Ήμουν εναντίον αυτής της πρότασης. Του είπα πως ο ΕΛΑΣ θά 'παιρνε έτσι κι αλλιώς τα εφόδια με κατασχέσεις και επιστρατεύσεις και πως το χρυσάφι θα πήγαινε στα χρηματοκιβώτια του ΕΑΜ. Μου φάνηκε ότι, σ' αυτό το στάδιο, δεν είχε ακόμα αρκετή καχυποψία απέναντι στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

Τον Ιούνιο, πήραμε διαταγή να προετοιμαστούμε για επιθέσεις

στις γραμμές επικοινωνίας του εχθρού. Οι επιθέσεις αυτές θ' ακολουθούσαν άλλες που θ' άρχιζαν νοτιότερα και θα κλιμακώνονταν στην ώρα τους. Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ και το Γενικό Αρχηγείο του ΕΔΕΣ είχαν συμφωνήσει να δεχτούν τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής γι' αυτές τις επιχειρήσεις, κι ο Βρετανός αξιωματικός - σύνδεσμος έπρεπε να βρει έναν τρόπο συνεργασίας με τον αντίστοιχο αξιωματικό του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Έκανα διάφορα σχέδια με το Τζόνσον στο Ροδοχώρι, και μετά τα συζήτησα με το αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Το πρώτο πράγμα που ζήτησα ήταν να τεθεί ο Κικίτσας επικεφαλής κάθε δύναμης του ΕΛΑΣ που θά 'πρεπε να συνεργαστεί μαζί μου, και προς μεγάλη μου χαρά ο όρος αυτός έγινε δεκτός. Ο Κικίτσας ήταν ενθουσιώδης κι αγαπούσε τη δράση. Αλλά το αρχηγείο του ΕΛΑΣ μου είπε επίσης ότι το δικό τους Γενικό Αρχηγείο δεν είχε ακόμα στείλει διαταγές για τέτοιες επιχειρήσεις, κι ότι καμιά δύναμη του ΕΛΑΣ δεν μπορούσε να μετακινηθεί ώσπου νά 'ρθει διαταγή.

Τελικά, όλοι συμφώνησαν για τα σχέδια. Ο Τζόνσον θα χτυπούσε μερικά σημεία του κεντρικού δρόμου που πήγαινε απ' την Κοζάνη στην Ελασσόνα. Στόχοι του ήταν ένας πρόχειρος δρόμος - γέφυρα πάνω απ' τον Αλιάκμονα στα Σέρβια και μερικές μικρότερες γέφυρες και τούνελ. Εγώ έπρεπε να χτυπήσω μερικά σημεία της παραλιακής σιδηροδρομικής γραμμής που πήγαινε απ' τον Πλαταμώνα ως τη νότια πλευρά του Αλιάκμονα.

Χρειαζόταν μια βδομάδα πορεία απ' το Ροδοχώρι ως τη σιδηροδρομική γραμμή και βιαζόμουν να ξεκινήσω. Αλλά ο Καρατζάς κ' οι σύντροφοί του επέμεναν ότι δεν είχαν πάρει ακόμα σχετικές διαταγές. Η στάση τους μετά τη μεγάλη «οπισθοχώρηση» ήταν τελείως αμυντική σε ό,τι αφορούσε τον εχθρό, κ' ήταν δύσκολο να μη μπει κανείς σε υποψίες. Περιμέναμε πολλές μέρες. Στο μεταξύ, κανόνισα ένα αόριστο ραντεβού με το «Χορς» (Τζιμ Πάουερ) κοντά στο σημείο όπου είχαμε διασχίσει το δρόμο Ελασσόνας-Κοζάνης τον Απρίλιο, για να συντονίσουμε το χρόνο της επίθεσής μας στη σιδηροδρομική γραμμή. Καθώς το αρχηγείο του ΕΛΑΣ εξακολουθούσε ν' αρνείται ότι είχε λάβει διαταγές, έστειλα τον Τζόνσον ν' ακολουθήσει την καμπή του ποταμού Αλιάκμονα και να πάρει θέση κοντά στο Λιβαδερό, πάνω απ' τα Σέρβια. Μετά έπεισα τον ΕΛΑΣ να με αφήσει να φύγω μαζί με τον Κικίτσα και μια μικρή δύναμη περίπου τριακοσίων ανδρών. Φτάσαμε τον Τζόνσον πριν πάει στο Λιβαδερό και κανονίσαμε να πάνε μαζί του μερικές απ' τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Ο Κικίτσας κι εγώ πήγαμε στο ραντεβού με το «Χορς». Ήταν εκεί μαζί με μερικούς

Ελασίτες απ' τη Θεσσαλία.

Η ιστορία του ήταν ίδια με τη δική μου. Ο ΕΛΑΣ δεν είχε πάρει ακόμα διαταγές για να δράσει. Δεν είχαμε πια πολύ χρόνο, γιατί έπρεπε να συντονίσουμε τις επιθέσεις μας για το πρωί μιας καθορισμένης μέρας, όπως μας είχε ανακοινώσει το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Ακόμα κι αν ξεκινούσαμε αμέσως, δύσκολα θα φτάναμε στους στόχους μας. Ο Πάουερ κι εγώ συζητήσαμε καθαρά την κατάσταση με τον Κικίτσα και το Θεσσαλό διοικητή του ΕΛΑΣ, και τελικά είπα ότι θα πηγαίναμε χωρίς αυτούς. Τότε αποφάσισαν να έρθουν μαζί μας. Το επόμενο πρωί είπαν ότι μόλις είχαν λάβει τις διαταγές για δράση.

Ο Κικίτσας κι εγώ κινηθήκαμε στον κεντρικό δρόμο Ελασσόνας-Κοζάνης το βράδυ, και την αυγή ήμαστε ψηλά στη βορειοδυτική πλαγιά του Ολύμπου. Το μεσημέρι φτάσαμε σ' ένα ψηλό σημείο πάνω απ' το δρόμο Κατερίνης - Ελασσόνας, και στον καθαρό ορίζοντα μπορούσαμε να δούμε την ακτή και τη σιδηροδρομική γραμμή. Εδώ είχε εγκαταστήσει ο Παλαιολόγος τον ασύρματο σταθμό του. Μόλις έδυσε ο ήλιος, ξεκινήσαμε πάλι. Ήταν βασικό τώρα να περάσουμε απαρατήρητοι. Περπατούσαμε όλη νύχτα μέσα από δάση, θέλοντας να φτάσουμε σ' ένα σημείο που απείχε πέντε ώρες απ' τη σιδηροδρομική γραμμή. Την αυγή βρεθήκαμε σ' ένα πυκνό δάσος από βελανιδιές, κι ο Κικίτσας είπε ότι φτάσαμε στο σημείο. Έστειλα τον Αλέκο με κανονικά ρούχα να κάνει αναγνώριση των δυο μας στόχων κι ο Κικίτσας τού 'δωσε μερικούς άντρες του ΕΛΑΣ. Συμφωνήσαμε να τους συναντήσουμε τα μεσάνυχτα στην κοιλάδα, σε μια μικρή εκκλησία που ήταν πάνω σ' ένα ύψωμα.

Οι υπόλοιποι μείναμε στο ίδιο μέρος δώδεκα ώρες. Έβρεχε όλη την ημέρα. Ήμαστε μούσκεμα και πεινασμένοι. Το μόνο φαγητό που είχαμε ήταν καλαμποκένιο ψωμί, τυρί και κατσικίσιο γάλα, που μας είχε δώσει ένας βοσκός. Ήμουν όλη μέρα κάτω από μια κάπα από βαρύ δέρμα κατσίκας, που ήταν βαριά και υγρή απ' τη βροχή, και η γεύση απ' το κατσικίσιο γάλα ανέβαινε απ' το άδειο στομάχι μου. Στις 7 μ.μ. φάγαμε άλλο ένα λιτό γεύμα. Μετά ξεκινήσαμε, προχωρώντας πρώτα στο δάσος και μετά, μέσα στο σκοτάδι, ως την άκρη της πεδιάδας. Ήταν μια νύχτα φωτεινή αν και δεν είχε φεγγάρι, με καθαρό ουρανό και λαμπερά αστέρια. Γύρω στα μεσάνυχτα βρήκαμε τον Αλέκο και κάτι άντρες του ΕΛΑΣ ντυμένους με κανονικά ρούχα στην εκκλησία πάνω στο ύψωμα. Μας μίλησε για τους δυο στόχους. Ο ένας δεν φυλαγόταν. Ο άλλος φυλαγόταν από Έλληνες αστυνομικούς που ήταν στην υπηρεσία των Γερμανών. Τον έστειλα στον πρώτο στόχο

με δεκαπέντε Ελασίτες φορτωμένους με εκρηκτικές ύλες που είχαμε μεταφέρει μ' ένα μουλάρι. Ανέλαβα το δεύτερο στόχο. Είχαμε ορίσει με τον Πάουερ ότι η κατάλληλη ώρα για την επίθεσή μας ήταν στις 2 το πρωί.

Πήρα τους δεκαπέντε Ελασίτες μου και το μουλάρι με τα εκρηκτικά και διασχίσαμε τον κεντρικό δρόμο. Μετά πήγαμε στα χωράφια ανατολικά απ' το Λιτόχωρο. Καθώς υπήρχε ένας Γερμανός σκοπός στο σταθμό του Λιτόχωρου, ένα μίλι απ' το στόχο μου, ήταν σημαντικό να ξεφορτωθούμε αθόρυβα τους Έλληνες αστυνομικούς που τον φρουρούσαν. Το συγκεκριμένο αυτό τμήμα του ΕΛΑΣ μου είχε δοθεί πριν από τρεις μέρες, κι έτσι είχα γνωρίσει προσωπικά όλα τα μέλη του. Αρχηγός του ήταν ένας πονηρός γερο-χωρικός. Οι περισσότεροι άλλοι, νέα παιδιά που δεν είχαν ξαναπολεμήσει. Ο αρχηγός κ' οι άντρες του προχώρησαν στα χωράφια κι εγώ έμεινα με το μουλάρι. Μετά από μια μεγάλη σιωπή, προχώρησα για να δω τι γίνεται. Συνάντησα τον αρχηγό της ομάδας με τους άντρες του και την ελληνική αστυνομία, που είχε συμφωνήσει να παραδοθεί μόλις αντιμετώπισε τα δυο πολυβόλα των ανταρτών.

Τοποθέτησα την ομάδα στα χωράφια, στη δυτική πλευρά του μονοπατιού, με διαταγή να καλύπτουν τη γέφυρα ώσπου να επιστρέψω. Μαζί μ' ένα νεαρό αντάρτη, ξεφορτώσαμε το μουλάρι και μετέφερα τα εκρηκτικά. Ήταν μια σιδερένια κρεμαστή γέφυρα. Το βασικό της δοκάρι περνούσε κατά μήκος της κορυφής της και ήταν πριτσινωτή. Υπολόγισα ότι μόλις μου έφταναν τα εκρηκτικά που είχα, κι άρχισα να τα τοποθετώ χρησιμοποιώντας πολλά μαγνητικά εκρηκτικά μηχανήματα στο κάτω μέρος της γέφυρας. Τα είχα γεμίσει με εκρηκτικές ύλες κάποια στιγμή που είχαμε κάνει μια στάση κάτω από κάτι θάμνους. Ο αντάρτης ήταν νευρικός, γιατί φαίνονταν φώτα κάτω προς το μέρος όπου ήταν το γερμανικό φυλάκιο κι έτσι τον έστειλα να πάει με τους άλλους αντάρτες.

Έπρεπε να δουλέψω προσεχτικά ανάμεσα στα δοκάρια, απ' όπου μπορούσα να δω το νερό του βαθιού κι απότομου ποταμού. Πριν προφτάσω να βάλω όλο το υλικό και πριν συνδέσω το φιτίλι ώστε να γίνουν ταυτόχρονα οι εκρήξεις, άκουσα να πλησιάζει ένα τρένο απ' τη Θεσσαλονίκη. Ήταν δυο παρά δέκα. Συνειδητοποίησα ότι δεν μπορούσα ν' αφήσω τα εκρηκτικά να τινάξουν τη γέφυρα την ώρα που θα περνούσε από πάνω της το τρένο. Έτσι, απομακρύνθηκα απ' τη γέφυρα και κάθησα στην όχθη του ποταμού, κοιτάζοντας το τρένο να περνάει κάτω απ' τον αστραφτερό ουρανό. Στα βαγόνια διακρίνονταν οχήματα και τεθωρακισμένα αυτοκίνητα, και υπήρχε ένας φρουρός

σε κάθε πέντε βαγόνια. Ήταν πολύ απογοητευτικό το γεγονός ότι το τρένο θα περνούσε χωρίς να πάθει τίποτα. Αν ανατιναζόταν η γέφυρα την ώρα που περνούσε το τρένο, θα είχαμε εξυπηρετήσει δυο σκοπούς: θα είχε καταστραφεί το τρένο και θα είχε τιναχτεί η γέφυρα. Μόλις πέρασε το τρένο, γύρισα πίσω στη γέφυρα, τελείωσα την τοποθέτηση των εκρηκτικών, τα συνέδεσα με το φιτίλι κι έβαλα φωτιά.

Έτρεξα πίσω για να ειδοποιήσω τους Ελασίτες, αλλά είχαν φύγει. Έτσι, κρύφτηκα πίσω από ένα ανάχωμα. Τότε ακούστηκε η τρομαχτική έκρηξη μ' ένα διαπεραστικό κρότο και τον κουδουνιστό ήχο των μετάλλων που έπεφταν. Έτρεξα πίσω στη γέφυρα και είδα ότι είχε κοπεί στα δυο και γκρεμίστηκε. Ακούστηκαν πυροβολισμοί απ' το γερμανικό φυλάκιο καθώς έτρεχα μέσα απ' τα χωράφια προς το δρόμο που ήταν παράλληλος με τη σιδηροδρομική γραμμή. Παρά λίγο να σκοντάψω πάνω σ' έναν αντάρτη που, τρομαγμένος απ' το θόρυβο, είχε ξαπλώσει χάμω. Ήρθε μαζί μου και φτάσαμε κοντά στους άλλους δέκα λεπτά αργότερα. Είχαν εγκαταλείψει τα πόστα τους όταν άκουσαν το τρένο να πλησιάζει.

Διασχίσαμε τρέχοντας την πεδιάδα. Την αυγή φτάσαμε σε κάτι χωράφια κοντά στο Λιτόχωρο, όπου υπήρχε η φήμη ότι στάθμευε γερμανικός στρατός. Δυο ώρες αργότερα φτάσαμε στους θάμνους και μπορέσαμε να περπατήσουμε πιο αργά. Ήμαστε τώρα στους πρόποδες των λόφων κι έκανε πολλή ζέστη, αλλά πηγαίναμε όσο πιο γρήγορα μπορούσαμε ως το μεσημέρι. Τελικά φτάσαμε σ' έναν κρυστάλλινο πεντακάθαρο χείμαρρο, που έτρεχε από μια πηγή του Ολύμπου. Όπως είχαμε προσυμφωνήσει, συναντηθήκαμε εκεί με τους άλλους. Ο Αλέκος είχε τινάξει κι αυτός τη δική του γέφυρα, που την αποτελούσαν δυο τμήματα. Είχε δει κι εκείνος το ποθητό τρένο να περνάει χωρίς ζημιά.

Επιτέλους, μπορέσαμε να βγάλουμε τις μπότες μας και βούτηξα στο παγωμένο νερό. Μετά κάθησα στη σκιά, αλλά παρ' όλ' αυτά το δέρμα στους αστραγάλους μου είχε στεγνώσει και με τραβούσε. Πολλοί απ' τους αντάρτες ξάπλωσαν στον ήλιο και τσουρουφλίστηκαν άσχημα. Μετά από ένα γεύμα, το πρώτο μετά το βραδινό στο δάσος με τις βαλανιδιές, σκαρφαλώσαμε όλοι στις απότομες πλαγιές του Ολύμπου, περνώντας από μια βαθιά χαράδρα με πεύκα που είχε χρησιμοποιηθεί απ' τον Κικίτσα σαν κρυψώνας τον πρώτο καιρό που ήταν στην Πιερία. Ήταν τόσο καλά κρυμμένη, ώστε ανάψαμε φωτιά και κοιμηθήκαμε εκεί το βράδυ.

Την αυγή ξεκινήσαμε μπροστά ο Αλέκος κι εγώ για να φτάσουμε ως τ' απόγευμα στον Παλαιολόγο και στον ασύρματο. Περάσαμε

ανάμεσα από πανέμορφα δάση με θελανιδιές, πεύκα και οξιές, είδαμε κόκκινους σκίουρους και φάγαμε κεράσια απ' τα δέντρα. Μείναμε μια μέρα με τον Παλαιολόγο στην καλύβα του, που ήταν πάνω σ' ένα ύψωμα. Απ' την αετοφωλιά μας είδαμε ένα τρένο να μένει ακίνητο μια ολόκληρη μέρα βόρεια απ' τη γέφυρα που τίναξα κάτω απ' το Λιτόχωρο. Παρατηρήσαμε κατόπιν με συγκίνηση να περνούν τριάντα μεγάλα βομβαρδιστικά αεροπλάνα που γυάλιζαν στον ήλιο. Πήγαιναν προς τη Θεσσαλονίκη και τη βορειοανατολική πλευρά της χώρας. Ήταν αμερικανικά.

Οι αντάρτες, που είχαν φτάσει πια, βρίσκονταν σε φοβερή υπερένταση. Εκείνη μόλις τη στιγμή, στα τέλη Ιουνίου του 1943, είχαν μάθει ότι ο εχθρός είχε εκδιωχθεί από τις αφρικανικές ακτές, κι ότι μια εισβολή στην Ευρώπη ήταν πολύ πιθανή. Πίστευαν ότι τ' αεροπλάνα αυτά ήταν προμήνυμα μιας εισβολής των Συμμάχων απ' τη θάλασσα στην πεδιάδα της Θεσσαλονίκης. Φώναζαν ότι η απελευθέρωση ήταν κοντά. Αλλά κατά κάποια ειρωνεία της τύχης, σκοπός των επιχειρήσεών μας ήταν να δημιουργήσουμε εμείς στους Γερμανούς την εντύπωση ότι προετοιμάζαμε μια τέτοια εισβολή. Πραγματικά, πετύχαμε το σκοπό μας*: Μερικές μεραρχίες της Λουφτβάφε μεταφέρθηκαν απ' την Ιταλία στη Μακεδονία ακριβώς πριν απ' την εισβολή των συμμάχων στη Σικελία. Αλλά τότε δεν είχαμε ιδέα απ' όλα αυτά. Ούτε ξέραμε ότι τ' αμερικανικά αεροπλάνα που πέρασαν πάνω απ' το κεφάλι μας πήγαιναν στο Πλοέστι της Ρουμανίας, που ήταν η βασικότερη πηγή πετρελαίου των Γερμανών. Αργότερα μάθαμε τι έγινε με τη γέφυρα στο Λιτόχωρο. Όταν έφτασαν απ' τα φυλάκια οι Γερμανοί στρατιώτες, βρήκαν ένα εκρηκτικό μηχάνημα που δεν είχε εκραγεί. Επειδή είχαν συνδυάσει τους μηχανισμούς αυτού του τύπου με τα σαμποτάζ των πλοίων, συμπέραναν ότι η καταστροφή ήταν έργο βρετανικών δυνάμεων που είχαν αποβιβαστεί με υποβρύχιο. Έτσι, όλος ο γερμανικός στρατός του Λιτόχωρου έτρεξε προς την ακτή τη στιγμή που εμείς πηγαίναμε στην ενδοχώρα. Το μεγάλο πλεονέκτημα αυτής της εσφαλμένης εκτίμησης των Γερμανών ήταν ότι δεν έκαναν αντίποινα στον ελληνικό πληθυσμό.

Η έκρηξη είχε κόψει στα δυο τη γέφυρα που κατόπιν έπεσε στο ποτάμι, κι απ' τη μια πλευρά κατέστρεψε τα θεμέλιά της. Πέρασαν τέσσερις-πέντε μέρες ώσπου να στηθεί μια νέα πρόχειρη γέφυρα και να ξαναδιασχίσουν τρένα το ποτάμι. Η γέφυρα που ανατίναξε ο Αλέ-

---

* Βλ. Ουίνστον Τσώρτσιλ: «Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος», κεφ. 31: «Το αποτέλεσμα ήταν ότι δυο γερμανικές μεραρχίες που θα μπορούσαν να είχαν χρησιμοποιηθεί στη Σικελία μεταφέρθηκαν στην Ελλάδα».

κος είχε σχεδόν τελείως καταστραφεί, και πιο νότια ο Πάουερ παρά τρίχα να χτυπήσει το τρένο, που πρόλαβε να περάσει πριν απ' την έκρηξη.

Την επόμενη μέρα τραβήξαμε με τον Αλέκο για το βορρά. Θέλαμε να διασχίσουμε τον κεντρικό δρόμο Σερβίων-Ελασσόνας σ' ένα στενό του σημείο νότια απ' τα Σέρβια με το φως της ημέρας. Μόλις φτάσαμε στην ανατολική πλευρά του περάσματος, είδαμε μια σειρά από σταματημένα αυτοκίνητα στο σημείο που θέλαμε να διασχίσουμε. Πήγαμε προς τα κει και είδαμε ότι είχαν λεηλατηθεί. Μερικά είχαν καεί, και τα λάστιχά τους είχαν αφαιρεθεί ή κομματιαστεί.

Στραφήκαμε προς τα δυτικά και το απόγευμα βρήκαμε το Τζόνσον κοντά στο Λιβαδερό. Είχε καταστρέψει όλους τους στόχους του στις 2 το πρωί εκτός απ' την προσωρινή γέφυρα στα Σέρβια, που ήταν πολύ καλά φυλαγμένη. Είχε περάσει δύσκολες στιγμές, γιατί ο δρόμος είχε πολλή κίνηση. Συνολικά ήταν μια επιτυχημένη επιχείρηση. Παρόλο που οι Ελασίτες δεν είχαν μετάσχει πολύ στη δράση, η συνεργασία τους ήταν ουσιαστική για να φτάσουμε στους στόχους μας. Ήμαστε ιδιαίτερα ευγνώμονες στον Κικίτσα, που είχε διαλέξει πολύ σωστά μονοπάτια και είχε συγχρονίσει καλά τις κινήσεις μας.

Μετά απ' όλα αυτά, πήρα το μακρύ δρόμο της επιστροφής στο Ροδοχώρι, όπου είχα αφήσει το σταθμό στα χέρια του Φίλλιπς, ενός νεοφερμένου νεαρού αξιωματικού.

Είχε εγκατασταθεί με τον Τζόνσον στο Κρίμινι, ένα γειτονικό χωριό που ήταν γνωστό σαν «το Μικρό Παρίσι». Έμεναν στο σπίτι ενός εύθυμου Ελληνοαμερικανού, που είχε το μοναδικό μπάνιο σ' όλη την περιοχή. Όταν πήγα εκεί να κάνω μπάνιο, συνάντησα τον Τζων Στήβενς. Όταν έφυγα το Φεβρουάριο, ήταν επικεφαλής του Ελληνικού Τμήματος του Καΐρου και τέλειωνε το γύρο των σταθμών της Αποστολής στη βόρεια πλευρά της Πελοποννήσου. Ήταν αδικαιολόγητα ευνοϊκός προς τον ΕΛΑΣ, εξαιτίας μιας αρχικής προκατάληψης που είχε απ' το Κάιρο αλλά κι απ' τη σύντομη εμπειρία του στην Ελλάδα. Προσπάθησα να τον επηρεάσω, αλλά δεν το κατόρθωσα σ' αυτή τη φάση. Ήταν έξυπνος άντρας, με δυνατό χαρακτήρα και γρήγορους ενθουσιασμούς.

Με είχαν διατάξει να τον πάω στη Χαλκιδική, όπου υπήρχε μια ομάδα πρακτόρων του Καΐρου. Θα τον έστελναν μετά απ' τη θάλασσα στην Τουρκία. Ο ΕΛΑΣ ανέλαβε να τον πάει στη Χαλκιδική, αλλά από ένα δρόμο που περνούσε βόρεια απ' τη Θεσσαλονίκη. Έφυγε έχοντάς τους μεγάλη εμπιστοσύνη. Λίγες μέρες αργότερα, γύρισε πίσω έξαλλος. Μόλις είχε αποφύγει την αιχμαλωσία, κ' είχε χάσει

έναν από τους οδηγούς του σ' ένα χωριό όπου υπήρχε γερμανικό φυλάκιο. Τώρα η άποψή του για τον ΕΛΑΣ είχε αλλάξει ριζικά. Τελικά, τον έστειλα με τον Αλέκο στη βάση των καϊκιών, που βρισκόταν τώρα σε μια ακτή βόρεια απ' το Βόλο, στη Θεσσαλία, και πέρασε από κει με ασφάλεια στην Τουρκία.

Ήταν φυσικό ν' αναρωτηθώ τι είχε προκαλέσει αυτή την επίσκεψη. Είχε παρατηρηθεί μια βασική διαφορά ανάμεσα σ' αυτούς που υπηρετούσαν στα γραφεία κι αυτούς που ήταν στο πεδίο μάχης, όχι μόνο σήμερα αλλά και στις προηγούμενες εμπειρίες μου στην Ελλάδα το 1941 και στην Παλαιστίνη. Ήταν φυσικό να υπάρχει. Για να καταλάβει κανείς τα αντιστασιακά κινήματα (και κυρίως τις ομάδες νεαρών Εβραίων της Σιωνιστικής Οργάνωσης), έπρεπε να μοιράζεται τον τρόπο ζωής τους, να συζητάει για τα προβλήματά τους και να γνωρίζει καλά τους αρχηγούς τους. Δεν υπήρχε άλλος τρόπος, όσο έξυπνος κι αν ήταν ο επισκέπτης απ' τα γραφεία. Το είδαμε αυτό καλά στην περίπτωση του Στήβενς: εξαιτίας της απειρίας του, άλλαξε τελείως η γνώμη του για τον ΕΛΑΣ. Φαίνεται πως η επίσκεψη προκλήθηκε από μια σοβαρή έλλειψη εμπιστοσύνης για την πολιτική που υπεράσπιζαν όσοι βρίσκονταν στο πεδίο μάχης, και που είχε χαραχτεί απ' την ομάδα των Βρετανών Αξιωματικών Συνδέσμων. Εγώ πάντως έκανα ό,τι μπορούσα για να υποστηρίξω αυτή την πολιτική, που μου φαινόταν απόλυτα σωστή κάτω απ' τις συνθήκες που βρήκαμε στην Ελλάδα. Άλλη τέτοια επίσκεψη δεν ξανάγινε ως την ημέρα που η «Δύναμη 133» (όπως ονομάστηκε αργότερα η Αποστολή μας) σχεδόν ολοκλήρωσε το έργο της.

4

ΤΑΞΙΔΙ ΣΤΗ ΘΕΣΣΑΛΟΝΙΚΗ

Τον Ιούλιο, ένα σχέδιό μου έγινε ξαφνικά πραγματικότητα. Είχα σκεφτεί να πάμε στη γερμανοκρατούμενη Θεσσαλονίκη μεταμφιεσμένοι. Είχα αυτή την ιδέα από τότε που πρωτοπήγα στα Γρεβενά, γι' αυτό είναι απαραίτητο να κάνω μια σκιαγράφηση των γεγονότων. Εκείνη την εποχή, ο ΕΛΑΣ δεν είχε αρκετούς ικανούς αξιωματικούς, κι αυτό είχε αντίκτυπο στη στρατιωτική του αποτελεσματικότητα και στην πολιτική του εικόνα. Ισχυριζόταν διαρκώς ότι ήταν ένα μη κομματικό κίνημα, που αγκάλιαζε όλες τις τάσεις, αλλά παρ' όλα αυτά δεν είχε να δείξει παρά ένα μικρό αριθμό μόνιμων ή εφέδρων αξιωματικών. Συμφωνούσα μ' αυτή τη διεκδίκησή τους, και είπα ότι θα έκανα ό,τι μπορούσα για να προσελκύσω ικανούς αξιωματικούς, αν είχα τη δυνατότητα να πάω στη Θεσσαλονίκη και να τους πείσω ότι οι Σύμμαχοι συνεργάζονταν με τον ΕΛΑΣ. Έτσι, συνήθισα τους διοικητές του ΕΛΑΣ στην ιδέα ότι θά 'πρεπε να πάω στη Θεσσαλονίκη. Βέβαια, κι από τις δυο πλευρές υπήρχε κάποια έλλειψη ειλικρίνειας. Ο ΕΛΑΣ ήθελε τέτοιους αξιωματικούς για να φτιάξει την πρόσοψή του κι όχι για ν' αλλάξει πολιτική, ενώ εγώ έλπιζα ότι μερικοί αξιωματικοί με επιρροή μπορεί να απομάκρυναν τον ΕΛΑΣ απ' το πολιτικό τμήμα του, το ΕΑΜ.

Αν πήγαινα στη Θεσσαλονίκη, θα ήμουν στα χέρια και στο έλεος του ΕΛΑΣ. Θα ήταν πολύ εύκολο να με ξεφορτωθούν, με προδοσία ή δολοφονία. Γι' αυτό, έπρεπε να ζυγίσω σωστά τη στάση τους απέναντί μου. Σε προσωπικό επίπεδο, καθώς μιλούσα καλά ελληνικά και μου άρεσε να διασκεδάζω μαζί με τους Έλληνες, είχα φιλικές σχέσεις με όλους, εκτός απ' τον Καρατζά, που ήταν νευρικός κι απότομος. Αλλά η φιλία αυτή ήταν τελείως επιφανειακή. Φαινομενικά, έκανα ότι συμφωνούσα με τους ισχυρισμούς τους, και ποτέ δεν έκανα υπονοούμενα ότι ίσως να βρίσκονται κάτω απ' τον έλεγχο των κομ-

μουνιστών. Είχα συγκεντρώσει τις προσπάθειές μου στην καλή διαχείριση της στρατιωτικής και οικονομικής βοήθειας που ήθελαν, και παρόλο που ήμουν πιο αυστηρός από άλλους αξιωματικούς - συνδέσμους στον έλεγχο του αριθμού των στρατιωτών και των εφοδίων και στο πού πήγαιναν οι χρυσές λίρες, είχαν αποκτήσει πολλά με τη βοήθειά μου. Φαινομενικά πίστευαν ότι ήμουν ένας απλοϊκός στρατιωτικός, πολιτικά αφελής. Αν ήταν έτσι, δεν θά 'πρεπε νά 'χουν λόγο νά με βγάλουν απ' τη μέση.

Ένας άλλος λόγος για να πάω στη Θεσσαλονίκη παρουσιάστηκε τότε που περιμέναμε να ολοκληρώσουμε τις επιχειρήσεις μας με τον ΕΛΑΣ. Η συλλογή μυστικών πληροφοριών απ' την Ελλάδα δεν γινόταν απ' την Διεύθυνση Ειδικών Επιχειρήσεων, αλλά από μια άλλη οργάνωση, την ISLD, που δεν είχε καμιά επαφή με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Η Θεσσαλονίκη ήταν ένα ιδιαίτερα σημαντικό κέντρο για την ISLD, αλλά οι πράκτορές της δεν μπορούσαν να πάνε εύκολα εκεί. Το Κάιρο με ρώτησε αν θα μπορούσα να περάσω πράκτορες της ISLD στη Θεσσαλονίκη, αλλά εγώ πίστευα ότι αυτό μπορούσε να γίνει μόνο αν είχα τις δικές μου επαφές εκεί, γιατί οι πράκτορες ήταν Έλληνες και θα επισημαίνονταν σίγουρα αν πήγαιναν εκεί με τη βοήθεια του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που προτιμούσε να μεταδίδει τη δική του άποψη των γεγονότων. Έτσι, κανόνισα να στείλω το Γιάννη στη Θεσσαλονίκη. Θα τον ακολουθούσα κι εγώ, αν έβρισκε ότι ήταν δυνατό να στρατολογήσουμε ικανούς αξιωματικούς. Το αρχηγείο του ΕΛΑΣ είδε με καλό μάτι το ταξίδι του κι έτσι έφυγε μ' έναν ταχυδρόμο του ΕΑΜ. Ήταν πολύ γενναίο εκ μέρους του ότι έβαλε τη ζωή του στα χέρια του ΕΑΜ, που τον είχε χαρακτηρίσει «προδότη» και μπορεί ν' αποφάσιζε να τον βγάλει απ' τη μέση.

Ο Γιάννης μου έστειλε ένα κωδικοποιημένο μήνυμα απ' τη Θεσσαλονίκη. Μου τό 'φερε ένας ταχυδρόμος του ΕΑΜ. Έλεγε ότι ο ίδιος δεν μπορούσε εύκολα να προχωρήσει, αλλά ότι πίστευε πως εγώ μπορεί να ήμουν πολύ πιο αποτελεσματικός. Είπα τότε στο αρχηγείο του ΕΛΑΣ ότι η αναφορά του Γιάννη ήταν θετική κι ότι θα έφευγα για τη Θεσσαλονίκη με τον ίδιο άνθρωπο του ΕΑΜ. Ο Καρατζάς κι' οι άλλοι δεν με πήραν στα σοβαρά. Τους ανέπτυξα τότε όλα τα επιχειρήματα που οι ίδιοι είχαν τόσο συχνά χρησιμοποιήσει για τη στρατολόγηση ικανών αξιωματικών και τη διατήρηση του μη κομματικού χαρακτήρα του κινήματός τους κλπ. κλπ. Συμφώνησαν διστακτικά, και επέμειναν ότι θα έπρεπε να πάρω εγώ την ευθύνη αυτού του ταξιδιού. Έφυγα πριν προφτάσουν ν' αλλάξουν γνώμη, αφήνοντας την αποστολή στον Τζόνσον και λέγοντάς του να ειδοποιήσει το

Κάιρο.

Ένα βαλκανικού τύπου κοστούμι που είχα αγοράσει στο Κάιρο ήταν πολύ επίσημο για την περίσταση. Έτσι, στη διάρκεια του ταξιδιού, νοίκιασα ένα παλιό κοστούμι από ένα γνωστό μου που έμενε στο Τσοτίλι. Τράβηξα το φουντωτό μουστάκι μου προς τα κάτω, ξύρισα το κέντρο του στο απάνω χείλος κι άφησα τις άκρες να κρέμονται. Τώρα έμοιαζα κάπως με βλάχο βοσκό που έρχεται στην πόλη. Διασχίσαμε τον ποταμό Αλιάκμονα και περιμέναμε να νυχτώσει για να περάσουμε την απαγορευμένη ζώνη που χώριζε την «Ελεύθερη Ελλάδα» απ' τη γερμανική ζώνη. Ήταν μια περιοχή γεμάτη λόφους, που ελεγχόταν πιο συχνά απ' τον ΕΛΑΣ παρά απ' τις γερμανικές δυνάμεις. Καθώς τη διασχίζαμε, μας σταμάτησε μια μονάδα του ΕΛΑΣ. Ήξερα τον επικεφαλής αξιωματικό, αλλά εκείνος μου έριξε μια ματιά χωρίς να μ' αναγνωρίσει. Ο ταχυδρόμος του ΕΑΜ είχε μια γενική άδεια περάσματος που κάλυπτε και τους συντρόφους του.

Έτσι προχωρήσαμε, και πριν ξημερώσει, ο δρομέας μ' άφησε στην καλύβα ενός χωρικού. Εκείνος πήγε να κανονίσει την κατασκευή μιας πλαστής ταυτότητας για μένα, με τ' όνομα Σωτήρης Μπάκας. Η γυναίκα του χωρικού ήταν περίεργη, και με ρώτησε πολλά πράγματα για τους «ελεύθερους Έλληνες». Προσπαθώντας να μπω στο πετσί ενός βλάχου βοσκού, απαντούσα κοιτάζοντας να μη προδοθώ. Αλλά όταν με ρώτησε για τις μεθόδους κατασκευής διαφόρων τυριών, της είπα αποφασιστικά: «Σκάσε γιαγιά!». Μαζί μου ήταν κι ένας πράκτορας της ISLD, που το Κάιρο μου είχε στείλει για να τον περάσω στη Θεσσαλονίκη. Ήταν ένας αντιπαθητικός και υπερβολικά σίγουρος για τον εαυτό του νεαρός Έλληνας αξιωματικός, που έβλεπε το ΕΑΜ με καχυποψία.

Το βράδυ, ο χωρικός μάς πήγε να κοιμηθούμε στα χωράφια, για την περίπτωση που οι Γερμανοί θα έκαναν έφοδο στις καλύβες. Υπήρχαν σύννεφα από κουνούπια, που με τσίμπησαν άσχημα. Ξεκινήσαμε πριν ξημερώσει και φτάσαμε έξω απ' την Κοζάνη, όπου υπήρχε ισχυρή γερμανική φρουρά. Όπως είχαμε προσυμφωνήσει, ο χωρικός μάς παρέδωσε σ' ένα νεαρό που, περνώντας μας απ' τους πιο απόκεντρους δρόμους της Κοζάνης, μας πήγε σ' ένα μοναστήρι. Στον πρώτο απ' αυτούς τους δρόμους, συναντήσαμε μια ομάδα από έφιππους Γερμανούς, που μας προσπέρασε. Όταν φτάσαμε στο μοναστήρι, καθήσαμε και περιμέναμε. Ο νεαρός μας είπε ότι υπήρχε κάποιο πρόβλημα, γιατί κανονικά έπρεπε να μας συναντήσει κάποιος άλλος. Ο πράκτορας της ISLD έχασε την ψυχραιμία του κι έβρισε το νεαρό.

«Ηλίθιε», του είπα, «βρίσκεσαι στα χέρια του ΕΑΜ, κι αν ξανακα-

τακρίνεις τις αποφάσεις του, θα σε παρατήσω και θα φύγω!» Δεν ξαναδημιούργησε φασαρία.

Μετά από πολύωρη αναμονή, ένας άλλος άνδρας εμφανίστηκε και μας πήγε σε μια εγκαταλειμμένη αποθήκη, έξω απ' την Κοζάνη. Μερικοί νεαροί ήρθαν να μας συναντήσουν. Μας είπαν ότι οι ταυτότητες δεν ήταν ακόμα έτοιμες. Ενώ περιμέναμε, μας έφεραν να φάμε. Επειδή τα παπούτσια μου ήταν πολύ καλά για το ρόλο του βλάχου βοσκού, τ' άλλαξα μ' εκείνα ενός απ' τους νεαρούς. Ήταν πολύ φθαρμένα, αλλά μου ήταν πολύ άβολα στην αρχή. Αργότερα ήρθε ο ταχυδρόμος του ΕΑΜ με τις ταυτότητες, και αφήσαμε πίσω μας την Κοζάνη, μπαίνοντας σ' ένα αραιό δάσος που βρισκόταν δίπλα στον κεντρικό δρόμο. Ένα φορτηγό σταμάτησε για ένα λεπτό. Πηδήσαμε μέσα και καθήσαμε πάνω σε κάτι σακιά με σιτάρι.

Βρισκόμαστε τώρα στον κεντρικό δρόμο που πήγαινε στη Θεσσαλονίκη. Το φορτηγό σκαρφάλωσε πάνω στην πλαγιά του Βέρμιου και σταμάτησε στην άκρη του περάσματος, δίπλα σ' ένα καφενείο και σε μια κελαρυστή πηγή (τη Ζωοδόχο Πηγή). Κατεβήκαμε όλοι κάτω και πήγα προς την πηγή, όπου δυο άντρες έπιναν πριν από μένα. Όταν ξεδίψασα, γύρισα το κεφάλι μου και είδα δίπλα μου δυο Γερμανούς στρατιώτες. Ταράχτηκα, αλλά παραμέρισα κι αυτοί πήγαν να πλυθούν. Μόλις είχε φτάσει ένα γερμανικό καραβάνι, και υπήρχαν πολλοί στρατιώτες στο δρόμο. Προχώρησα πάνω απ' την πηγή και ξάπλωσα στη σκιά, κάτω από ένα μικρό παρεκκλήσι. Ο ταχυδρόμος του ΕΑΜ ήρθε και με βρήκε, και μου είπε ότι ήμαστε έτοιμοι να συνεχίσουμε. Καθώς σκαρφαλώναμε στο φορτηγό, ένας Γερμανός αξιωματικός, καθισμένος σ' ένα τραπεζάκι, μας κοίταζε όπως κοιτάζει κανείς αφηρημένα πίνοντας τον καφέ του. Έπρεπε να φανώ πολύ πιο ήρεμος απ' ό,τι ένιωθα την ώρα που περνούσαμε μπροστά απ' την πομπή.

Μόλις φτάσαμε στην αρχή της Βέροιας, κατεβήκαμε απ' το φορτηγό και πήγαμε στην πόλη. Καθήσαμε σ' ένα καφενείο, ενώ ο ταχυδρόμος πήγε να βρει το σύνδεσμό του. Όταν γύρισε, μας είπε ότι είχαμε χάσει το επόμενο φορτηγό λόγω της καθυστέρησης που είχαμε στην Κοζάνη κι ότι θά 'πρεπε να συνεχίσουμε το ταξίδι μας με λεωφορείο. Ανεβήκαμε με δυσκολία σ' ένα πολύ γεμάτο λεωφορείο. Μπήκα τελευταίος και κάθησα στο μπροστινό κάθισμα, αλλά όχι για πολύ. Ο οδηγός ήρθε με τους φίλους του και μ' έδιωξε με κραυγές, προς μεγάλη διασκέδαση των άλλων επιβατών. Κάθισα στο πάτωμα, γιατί δεν υπήρχε άλλη άδεια θέση, και μετά από μεγάλη καθυστέρηση ξεκινήσαμε για τη διαδρομή μας που ήταν όλο προστάγματα. Ένα

κοριτσάκι γύρω στα δέκα μου έπιασε κουβέντα γι' αρκετή ώρα. Ξαφνικά, είπε στη μητέρα της: «Είναι αλλιώτικος!» Η μάνα της της είπε τότε να καθήσει φρόνιμα και να κοιτάει τη δουλειά της. Όλα πήγαν καλά στους σταθμούς ελέγχου και το απόγευμα φτάσαμε στη Θεσσαλονίκη.

Όταν βγήκαμε απ' το λεωφορείο, ο ταχυδρόμος μάς είπε να τον ακολουθήσουμε κρατώντας κάποια απόσταση. Ανεβήκαμε στο λόφο, προς το παλιό μέρος της πόλης, που είχε καεί στον πόλεμο του 1914-1918 και μόνο σε λίγα σημεία είχε ξαναχτιστεί. Στρίβοντας σ' ένα δρομάκι, φτάσαμε σ' ένα σπίτι με δυο δωμάτια και κουζίνα. Εκεί έμενε ένα ζευγάρι μ' ένα τρίχρονο αγοράκι. Ο ταχυδρόμος μάς άφησε να περάσουμε εκεί τη νύχτα. Μείναμε την επόμενη μέρα και νύχτα σ' ένα δωμάτιο. Ο άντρας του σπιτιού ήταν οδηγός φορτηγού. Αυτός κ' η γυναίκα του ήταν από οικογένειες προσφύγων της Μικράς Ασίας που είχαν εγκατασταθεί στη Θράκη. Είχαν έρθει πρόσφατα απ' τη Θράκη στη Θεσσαλονίκη, όταν οι Βούλγαροι πήραν τη Θράκη κάτω απ' τον έλεγχό τους με τη βοήθεια των δυνάμεων του Άξονα. Μας μίλησαν για τις φρικαλεότητες των Βουλγάρων και τους συγγενείς που είχαν χάσει έτσι. Συμπαθούσαν κ' οι δυο τους κομμουνιστές, ήταν δραστήρια μέλη του ΕΑΜ και μισούσαν τον Άξονα. Είχαν μάθει ακόμα και το αγοράκι τους να πετάει πέτρες στους Γερμανούς στρατιώτες. Όταν φύγαμε, τους ευχαρίστησα για τη φιλοξενία, αλλά εκείνοι δεν έμοιαζαν να νοιάζονται για το θανάσιμο κίνδυνο που είχαν διατρέξει, γιατί ήταν αφοσιωμένοι στον αγώνα εναντίον του εχθρού.

Επόμενος οδηγός μου ήταν ένας κοντός μαυριδερός άντρας, που με ανέλαβε για όλη την υπόλοιπη διάρκεια της παραμονής μου. Ήταν ένα ηγετικό στέλεχος του ΕΑΜ που είχε υπηρετήσει σαν αξιωματικός στον ελληνικό στρατό. Δεν τον συμπαθούσα, αλλά ήξερε τη δουλειά του. Με πήγε σ' ένα μεγάλο άθλιο διαμέρισμα στο εβραϊκό γκέττο, όπου μοιραζόμαστε το δωμάτιό μας με διάφορους νέους με γκαγκστερική όψη. Το δωμάτιο ήταν βρόμικο. Μια κοπέλα φοιτητικής ηλικίας μαγείρευε άσχημα το φαγητό. Ένας άλλος οδηγός είχε αναλάβει τον πράκτορα της ISLD. Ο άνθρωπός μου μου εξήγησε τα πλεονεκτήματα του γκέτο. Οι Γερμανοί είχαν πρόσφατα μεταφέρει τους κάπου 35.000 Εβραίους της Θεσσαλονίκης (ήταν ισπανικής προέλευσης) και δεν έλεγχαν πια ποιος ζούσε στο γκέτο, που ήταν γεμάτο πρόσφυγες και παράνομους κατοίκους. Μου έδωσε ένα ζευγάρι φτηνά σκούρα γυαλιά για να καλύψω τα μπλε μάτια μου και βγήκαμε για να συναντήσουμε το Γιάννη, που ζούσε σ' ένα δωμάτιο κάποιου ετοιμόρροπου σπιτιού.

Ο Γιάννης μου είπε ότι οι αξιωματικοί της Θεσσαλονίκης ήταν πολύ καχύποπτοι απέναντι στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ κι ότι εκεί υπήρχαν πολλές άλλες αντίπαλες οργανώσεις: ΥΒΕ (Υπερασπισταί Βορείου Ελλάδος), με αρχηγούς τέσσερις συνταγματάρχες: τον Αυγερινό, τον Αθδελά, το Μουστεράκη και το Δημάρατο, που ήταν δεξιών φρονημάτων, ο ΕΔΕΣ με το λοχαγό Χατζηγιάννη και μια ομάδα βενιζελικών αξιωματικών. Κανείς απ' αυτούς δεν είχε εμπιστοσύνη στους άλλους, ούτε στο ΕΑΜ. Την επόμενη μέρα είχα συναντήσεις με διάφορους αγγελιαφόρους και τελικά βρέθηκα σε μια γειτονιά έξω απ' τη Θεσσαλονίκη, που είχε καλύτερα σπίτια. Εκεί έμεινα πολλές μέρες.

Με φιλοξενούσε ο Βασιλείου, αρχιμηχανικός Θεσσαλονίκης, που υπηρετούσε κάτω απ' τους Γερμανούς, αλλά είχε ήδη δεχτεί στο σπίτι του εφτά Άγγλους που πήγαιναν στην Τουρκία μέσω Χαλκιδικής. Μιλούσε καλά αγγλικά. Η γυναίκα του ήταν γαλλόφωνη Ελβετίδα. Είχαν ένα ωραίο ισόγειο διαμέρισμα. Η παρουσία μου ήταν γνωστή στην παντρεμένη κόρη τους που έμενε από κάτω, αλλά όχι στον άντρα της (όσοι λιγότερο το ήξεραν, τόσο το καλύτερο). Έτσι, κλείδωναν τον κάτω όροφο. Είχαν δυο εγγόνια που γέμιζαν το σπίτι, ένα δεκαπεντάχρονο κορίτσι κι ένα δεκατριάχρονο αγόρι. Το βράδυ κοιμόμουν στο κρεβάτι της κυρίας Βασιλείου, κάτω από μια κουνουπιέρα. Στο διπλανό κρεβάτι κοιμόταν ο κύριος Βασιλείου. Εκείνη κοιμόταν αλλού. Αυτό γινόταν γιατί είχαμε σκεφτεί ότι αν οι Γερμανοί ερχόντουσαν τη νύχτα να ψάξουν το σπίτι, θα με πέρναγαν για την κυρία Βασιλείου κάτω απ' την κουνουπιέρα. Την ημέρα, όταν οι Βασιλείου έλειπαν, κλείδωναν το σπίτι. Δεν μπορούσε κανείς να βγει εύκολα από κει παρά μόνο απ' την εξώπορτα. Όταν έβγαινα στο δρόμο, διασκέδαζα να προσπερνάω Γερμανούς, αλλά μ' εκνεύριζε να κάθομαι σ' ένα κλεισμένο σπίτι. Ένα πρωί, ενώ βρισκόμουν σ' ένα πλαϊνό δωμάτιο, μ' ένα παράθυρο που έβλεπε στο δρόμο, είδα ένα γερμανικό ατσάλινο κράνος να περνάει κάτω απ' το περβάζι. Ο άντρας σταμάτησε και χτύπησε πολλές φορές την πόρτα. Πάγωσα απ' το φόβο μου, αλλά μετά από μερικά ακόμα χτυπήματα ο Γερμανός έφυγε.

Την ώρα της σιέστας, έβγαινα συνήθως έξω με το γνωστό μου οδηγό και μερικές φορές με κάποιον άλλον Εαμίτη. Διαλέξαμε εκείνη την ώρα επειδή κυκλοφορούσαν λιγότεροι αστυνομικοί. Η πρώτη μου συνάντηση με το συνταγματάρχη Αυγερινό ήταν παγερή, γιατί είχα μαζί τον αξιωματικό του ΕΑΜ, με τον οποίο δεν είχε καλές σχέσεις. Τη δεύτερη φορά, δεν άφησα τον αξιωματικό του ΕΑΜ να μπει μέσα μαζί μου, προς μεγάλη του δυσφορία κι ο Αυγερινός μου μίλησε

πιο ανοιχτά. Ήταν φανερό ότι μισούσε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Μου είπε ότι, λίγους μήνες πιο πριν, ο ΕΛΑΣ είχε επιτεθεί σε κάτι άντρες της ΥΒΕ που ήθελαν να στήσουν το δικό τους αντάρτικο. Ήθελε κι ο ίδιος να ξεκινήσει ένα αντάρτικο κίνημα στην Πιερία, αν μπορούσε να το κάνει κάτω απ' την προστασία των Βρετανών.

Συνάντησα και τον επικεφαλής του ΕΔΕΣ Θεσσαλονίκης. Δεν ήταν τόσο εχθρικός απέναντι στο ΕΑΜ, αλλά δεν είχε εμπιστοσύνη στην ΥΒΕ. Μια άλλη φορά, συνάντησα τον επικεφαλής του Συνδέσμου Εφέδρων Αξιωματικών. Με σύστησε σ' αυτόν ο Γιάννης κρυφά απ' το ΕΑΜ. Τα μέλη της ομάδας αυτής ήθελαν να μάθουν τι έπρεπε να κάνουν και να εκτελέσουν τις διαταγές της εξόριστης ελληνικής κυβέρνησης, αλλά χωρίς να πάρουν καμιά πρωτοβουλία, γιατί φοβόντουσαν μήπως κάνουν κάποιο λάθος. Δεν είχαν εμπιστοσύνη ούτε στον ΕΛΑΣ ούτε στην ΥΒΕ. Στον πρώτο επειδή τον έλεγχαν κομμουνιστές και στη δεύτερη επειδή την διοικούσαν αξιωματικοί της κυβέρνησης Μεταξά. Καθώς δεν είχαν έτοιμες ομάδες αντρών για να κάνουν αντάρτικο, δεν μπορούσα να κάνω τίποτα γι' αυτούς. Κάθε άντρας έπρεπε ν' αποφασίσει για τον εαυτό του αν θα πήγαινε σε μια απ' τις υπάρχουσες οργανώσεις ή αν θα υπόμενε παθητικά την κατοχή. Ήταν φανερό ότι οι περισσότεροι δεν θά 'καναν τίποτα, τουλάχιστον ώσπου να πλησιάσει η Απελευθέρωση.

Παρόλο που η γερμανική αστυνομία απαγόρευε τις συγκεντρώσεις πάνω από τριών ατόμων, κάναμε δυο συνεδριάσεις σε ιδιωτικά σπίτια την ώρα της σιέστας. Η ΥΒΕ έστειλε δυο εκπροσώπους, τον Αυγερινό και τον Αβδελά, το ΕΑΜ δυο, τον κοντό μελαχρινό αξιωματικό κι έναν πιο ηλικιωμένο που είχα ξαναδεί, ο ΕΔΕΣ το Χατζηγιάννη και τον Παπαχριστοδούλου. Φτιάξαμε τον κατάλογο με το Γιάννη.

Η πρώτη συνεδρίαση πέρασε με κατηγορίες και καυγάδες, αλλά σιγά σιγά φάνηκε ότι η ΥΒΕ κι ο ΕΔΕΣ δεν ήθελαν να ενταχθούν στον ΕΛΑΣ. Ήθελαν να δρουν ανεξάρτητα, αν τους το επέτρεπε ο ΕΛΑΣ. Οι εκπρόσωποι του ΕΑΜ κατηγόρησαν την ΥΒΕ, και λιγότερο τον ΕΔΕΣ, ότι συνεργάζονταν με τη δοσίλογη ελληνική κυβέρνηση, ή τουλάχιστον δεχόντουσαν τη γερμανική κατοχή. Η πρώτη συνάντηση διαλύθηκε μετά από πολλούς καυγάδες, αλλά τους έπεισα όλους να ξανασυναντηθούμε.

Πριν γίνει η δεύτερη συνάντηση, πίεσα τους εκπροσώπους του ΕΑΜ να ξεκαθαρίσουν τη στάση τους. Είπαν ότι δεν είχαν αρμοδιότητα να κάνουν καμιά συμφωνία χωρίς να πάρουν την άδεια της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ στην Αθήνα και του Αρχηγείου του

ΕΛΑΣ. Ήταν φανερό ότι δεν ήθελαν να πάρουν μέρος στο αντάρτικο η ΥΒΕ κι ο ΕΔΕΣ, αλλά δεν ήθελαν να το πουν ανοιχτά, γιατί έτσι θα διέψευδαν την προπαγάνδα τους ότι τάχα ήθελαν να βγουν όλοι «στον αγώνα». Μίλησα με τον Αυγερινό πριν από τη συνάντηση, και του είπα ότι ο ΕΛΑΣ είχε την πρωτοβουλία και θά 'πρεπε νά 'ναι πιο διαλλακτικός.

Η κατάληξη της δεύτερης συνεδρίασης ήταν μια συμφωνία που τη σχεδιάσαμε εγώ κι ο Γιάννης και που την υπέγραψαν όλοι. Μόνο το ΕΑΜ πρόβαλε την επιφύλαξη ότι οι εκπρόσωποί του δεν είχαν απόλυτο δικαίωμα υπογραφής κι ότι οι υπογραφές τους θα επικυρώνονταν απ' το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Μ' αυτή τη συμφωνία, τα τρία κινήματα δέχτηκαν να συνεργαστούν στο αντάρτικο υπό τη διοίκηση του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Η ΥΒΕ και ο ΕΔΕΣ θ' άρχιζαν να ετοιμάζονται για να στείλουν ομάδες από αντάρτες μόλις το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ θα επικύρωνε τη συμφωνία. Ήταν μια σημαντική επιτυχία, και ήμουν πολύ ικανοποιημένος. Αλλά υπήρχε ένα αντίτιμο. Οι εκπρόσωποι του ΕΑΜ ήταν τώρα καχύποπτοι σχετικά με τα κίνητρά μου, γιατί είχαν υπογράψει κάτω από μια ηθική πίεση και δεν τους άρεσε. Φοβόντουσαν επίσης μήπως είχαν φασαρίες με τους ανωτέρους τους.

Ήμουν τώρα πάνω από μια βδομάδα στη Θεσσαλονίκη. Ο οικοδεσπότης μου, ο Βασιλείου, μου είχε δώσει χρήσιμες πληροφορίες για τα γερμανικά αεροδρόμια, που τα ήξερε καλά σαν αρχιμηχανικός. Όταν περπατούσα στη Θεσσαλονίκη έπρεπε να είμαι ιδιαίτερα προσεχτικός για το σύντροφό μου. Ο Βασιλείου μπορούσε να μιλήσει αγγλικά μαζί μου. Ο Γιάννης ήταν πολύ φοβισμένος και το έδειχνε, ειδικά μέσα στο τραμ. Είχα αντισταθεί στον πειρασμό να κάνω μπάνιο. Ήξερα ότι πολλοί Άγγλοι είχαν εντοπιστεί την ώρα που έκαναν μπάνιο, γιατί το μη μαυρισμένο δέρμα τους ήταν πολύ πιο άσπρο απ' του μέσου Έλληνα.

Μια μέρα, παρατήρησα ότι ο Εαμίτης που ήταν μαζί μου ερχόταν αριστερά μου κάθε φορά που διασχίζαμε ένα δρόμο ή που στρίβαμε. Όταν τον ρώτησα γιατί γινόταν αυτό, μου είπε ότι το έκανε από σεβασμό προς εμένα. Αλλά εγώ ήμουν ντυμένος σαν φτωχός τσοπάνος, ενώ εκείνος είχε περιποιημένη εμφάνιση. Του είπα λοιπόν ότι αυτό μπορεί να συγκέντρωνε την προσοχή πάνω μας. Τα ελληνικά μου δεν με είχαν προδώσει άλλη φορά μετά τη συζήτηση με το κοριτσάκι στο λεωφορείο, αλλά κινδύνευα επειδή δεν γνώριζα καλά αυτή την κατεχόμενη πόλη. Ένα απόγευμα, ενώ περίμενα έναν καινούριο οδηγό σ' ένα καφενείο, σκέφτηκα ότι κάποιος που καθόταν δίπλα μου και μου

έκανε ερωτήσεις μπορεί να γινόταν ενοχλητικός, κι έτσι βγήκα έξω κι ακούμπησα σ' έναν τοίχο, στον ήλιο. Στο χέρι μου κρατούσα ένα ανοιγμένο πακέτο τσιγάρα. Ξαφνικά ένας άντρας σταμάτησε και με ρώτησε: «Πόσο το πουλάς;»

Είπα αμέσως: «Πάρε ένα, δεν πουλάω», γιατί δεν είχα ιδέα πόσο κόστιζε ένα τσιγάρο εκείνη την εποχή.

Ο αξιωματικός του ΕΑΜ σκέφτηκε ότι θά 'πρεπε να φύγουμε. Ο Γιάννης ήταν σίγουρος ότι είχε διαρρεύσει στους Γερμανούς η πληροφορία ότι ένας Άγγλος αξιωματικός βρισκόταν στη Θεσσαλονίκη. Έτσι, το βράδυ, μετά από τη δεύτερη συνεδρίαση, πήγαμε με το Γιάννη στο σπίτι όπου είχα μείνει στην αρχή της παραμονής μου. Ο δρομέας του ΕΑΜ που μας είχε φέρει στη Θεσσαλονίκη κανόνισε να φύγουμε μ' ένα φορτηγό. Λίγο μετά το ξημέρωμα, βγήκαμε απ' τη Θεσσαλονίκη. Διασχίσαμε μια φτωχική συνοικία και πήγαμε στο κανονισμένο μέρος του ραντεβού, μερικά μίλια πιο μακριά, στον κεντρικό δρόμο που πήγαινε προς τη Βέροια.

Το ραντεβού ήταν τελικά σ' ένα σταυροδρόμι. Για κακή μας τύχη, είχε στρατοπεδεύσει εκεί μια γερμανική μονάδα. Δούλευε για την επισκευή του παρακαμπτήριου δρόμου της σιδηροδρομικής γραμμής, ακριβώς πίσω απ' τον κύριο δρόμο, κ' είχαν συσσωρευθεί εκεί ποσότητες από μαγνητικές νάρκες και πυρομαχικά. Ο ταχυδρόμος, ο Γιάννης κι εγώ καθήσαμε στη σκιά, κάτω απ' τον τοίχο του μοναδικού σπιτιού που βρισκόταν στο σταυροδρόμι. Ο ιδιοκτήτης του πουλούσε καφέ, κ' είχε μια βρύση με τρεχούμενο νερό όπου ερχόντουσαν να πιουν οι Γερμανοί. Ήταν πολύ ακατάλληλο μέρος για τη συνάντησή μας. Έγινε ακόμα πιο ακατάλληλο καθώς περνούσαν οι ώρες χωρίς να φαίνεται το φορτηγό.

Κατά το μεσημέρι, ένας Γερμανός λοχίας και δυο δεκανείς πλησίασαν τη βρύση και μετά έκαναν μια βόλτα γύρω μας καθώς ήμαστε ξαπλωμένοι στο έδαφος. Τους άκουσα να μιλάνε για μας. Η γνώση μου των γερμανικών φάνηκε χρήσιμη. Γιατί είπαν ότι σκόπευαν να μας συλλάβουν ως υπόπτους, αλλά θα επισήμαιναν πρώτα την παρουσία μας σ' έναν αξιωματικό. Όταν έφυγαν τα είπα στο Γιάννη και τον ταχυδρόμο, που δεν ήξεραν γερμανικά. Μόλις απομακρύνθηκαν αρκετά, σηκωθήκαμε κι αρχίσαμε να περπατάμε σα να μη συνέβαινε τίποτα προς τη Θεσσαλονίκη. Μόλις βγήκαμε απ' το πεδίο ορατότητάς τους, τρέξαμε προς τα χωράφια. Όταν φτάσαμε κοντά στη Θεσσαλονίκη, πήγαμε και φάγαμε σ' ένα μαγαζί που ήταν σ' ένα δρομάκι. Μπήκαν μέσα δυο Γερμανοί. Τους καλημερίσαμε και μας ανταπόδωσαν το χαιρετισμό. Μείναμε εκεί ώσπου να νυχτώσει. Τότε ξαναμπή-

καμε στη Θεσσαλονίκη, φάγαμε πάλι, και ξαναπήγαμε στο σπίτι όπου είχαμε μείνει την προηγούμενη νύχτα.

Μάθαμε απ' τον οικοδεσπότη ότι το φορτηγό δεν είχε καν ξεκινήσει. Ήθελα οπωσδήποτε να φύγουμε την επομένη, γιατί δεν είχα εμπιστοσύνη ότι οι τόσοι Έλληνες που ήξεραν θα κρατούσαν το στόμα τους κλειστό. Ο ταχυδρόμος μας αποφάσισε να πάμε με λεωφορείο. Πήρε εισιτήρια για όλους με τις ταυτότητές μας, ενώ εγώ κι ο Γιάννης καθήσαμε σ' ένα μεγάλο καφενείο. Μετά από μεγάλη καθυστέρηση το λεωφορείο έφτασε. Καθήσαμε ξεχωριστά, και με πήρε ο ύπνος απ' τη ζέστη.

Με ξύπνησε μια φωνή που φώναζε: «Πώς σε λένε;»

Απάντησα δυνατά, χωρίς καν να το σκεφτώ: «Μπάκας».

Ευτυχώς, απ' τα πολλά ψευδώνυμα που είχα χρησιμοποιήσει αυτό ήταν το σωστό. Αλλιώς, ο Έλληνας αστυνομικός που έλεγχε τα ονόματα για τις ταυτότητες κι ο Γερμανός της Στρατιωτικής Αστυνομίας θα με είχαν συλλάβει.

Επιτέλους ξεκινήσαμε. Περάσαμε γρήγορα το σταθμό ελέγχου και βγήκαμε απ' τη Θεσσαλονίκη. Έτυχε να κάτσω στην αριστερή άκρη μιας μεγάλης σανίδας που βρισκόταν στη μέση του λεωφορείου. Όμως η σανίδα ήταν κάπως μικρή. Καθώς το λεωφορείο έστριψε δεξιά κι έγειρε, η άκρη της σανίδας όπου καθόμουν έφυγε απ' το στήριγμά της και πέσαμε όλοι κάτω. Αυτό επαναλαμβανόταν σχεδόν κάθε δέκα λεπτά, σ' όλη τη διάρκεια του ταξιδιού. Άρχισα ν' ανταλλάσσω αστεία με τον άνθρωπο που καθόταν στην άλλη άκρη της σανίδας, κι έτσι όλη η προσοχή των επιβατών του λεωφορείου συγκεντρώθηκε πάνω μου.

Ξαφνικά το λεωφορείο χάλασε, στη μέση της γέφυρας του ποταμού Βαρδάρη που φυλαγόταν από Γερμανούς. Έτσι τουλάχιστον μπόρεσα να παρατηρήσω καλά την κατασκευή της γέφυρας. Μας διέταξαν να βγούμε όλοι έξω και να σπρώξουμε το λεωφορείο ως την άκρη της γέφυρας. Μετά από κάποια καθυστέρηση, ξαναξεκινήσαμε. Μας σταμάτησαν πάλι στο σταθμό ελέγχου που υπήρχε έξω απ' τη Βέροια. Οι Γερμανοί φρουροί έλεγξαν τις ταυτότητές μας διασχίζοντας το λεωφορείο. Ο οδηγός τούς έδωσε τσιγάρα, και μετά μας έκαναν νόημα να ξεκινήσουμε. Ο θερισμός είχε αρχίσει στα χωράφια, και νιώθαμε ευδιάθετοι καθώς κατευθυνόμαστε προς τη Βέροια, όπου το λεωφορείο τερμάτισε το ταξίδι του. Καθήσαμε σε διάφορα καφενεδάκια και περιπλανηθήκαμε στην πόλη μέχρι που ήρθε και μας βρήκε ο ταχυδρόμος με το ευχάριστο νέο ότι είχε βρει ένα φορτηγό. Καθήσαμε πίσω με κάτι χωρικούς και περάσαμε με μεγάλη ταχύτητα

τα περίχωρα της Κοζάνης. Μετά κατεβήκαμε και τραβήξαμε προς τα χωράφια.

Είχε σκοτεινιάσει, και κοιμηθήκαμε το βράδυ σ' ένα χωράφι όπου μας τάραξαν τα κουνούπια. Σηκωθήκαμε πριν ξημερώσει, περάσαμε έξω απ' την Κοζάνη και φτάσαμε στο χωριό όπου είχαμε ξαναμείνει πριν λίγο καιρό. Φάγαμε, και μετά κρυφτήκαμε στα χωράφια ώσπου να νυχτώσει. Αρχίσαμε να περπατάμε προς τα σύνορα. Παραλίγο να μας πυροβολήσει μια ανήσυχη ομάδα από Ελασίτες, αλλά τελικά μπήκαμε πάλι σώοι στην Ελεύθερη Ελλάδα. Παρόλο που τα παπούτσια μου με στένευαν, φτάσαμε γρήγορα στο Ροδοχώρι.

Όταν προβάλαμε, ο Γιάννης κι εγώ, στη μέση του μεσημεριανού φαγητού, μας υποδέχτηκαν με πολλή χαρά. Κοίταξα τα μηνύματα που μας είχε στείλει το Κάιρο. Ανάμεσά τους υπήρχε η είδηση της συμφωνίας των ελληνικών ομάδων αντίστασης, που είχε μόλις υπογραφεί τον Ιούλιο*. Με τη βοήθεια του Έντυ και του Κρις, οι τρεις αντιστασιακές οργανώσεις τότε σε δράση, ο ΕΛΑΣ, ο ΕΔΕΣ και η ΕΚΚΑ, είχαν συμφωνήσει να δημιουργήσουν ένα Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών και να έχουν όλες οι ομάδες ανταρτών των αναγνωρισμένων οργανώσεων την ονομασία «Εθνικές Ομάδες». Μετά από σκληρές διαπραγματεύσεις, ο ΕΛΑΣ κατέληξε να έχει τρεις εκπροσώπους στο Κοινό Στρατηγείο Ανταρτών και οι άλλοι από έναν. Οι τρεις οργανώσεις υποσχέθηκαν να συνεργάζονται μεταξύ τους και εξασφάλισαν η μια στην άλλη το δικαίωμα να συγκροτούν ομάδες μέσα σε περιοχές που ως τώρα ανήκαν στη δικαιοδοσία μιας μόνο οργάνωσης. Έτσι, η ΕΚΚΑ, που ήταν συγκεντρωμένη στη Φωκίδα και Λοκρίδα, κι ο ΕΔΕΣ, που ήταν συγκεντρωμένος στην Ήπειρο, είχαν τώρα τη δυνατότητα να οργανώσουν ομάδες ανταρτών κάτω από το δικό τους έλεγχο σε περιοχές όπως η Μακεδονία. Το ίδιο κι ο ΕΛΑΣ μπορούσε να δημιουργήσει ομάδες στη Φωκίδα, τη Λοκρίδα και την Ήπειρο.

Στην πραγματικότητα όμως, αυτή η συμφωνία δύσκολα μπορούσε να λειτουργήσει, γιατί καμιά απ' τις τρεις οργανώσεις δεν έβλεπε με καλό μάτι την ιδέα του ανταγωνισμού στη δική της περιοχή και ήταν πολύ δύσκολο να βρεθούν αρχηγοί σ' αυτές τις περιοχές που θα έχουν τη δύναμη να φτιάξουν ομάδες ξέροντας ότι οι άλλες οργανώσεις θα τους αντιμετωπίσουν ανταγωνιστικά. Έτσι, στην πράξη, οι καινούριες ομάδες δεν δημιουργήθηκαν από τοπικούς αρχηγούς.

* Βλ. το βιβλίο του Μόντυ Κρις Γούντχαουζ: «Apple of Discord» («Μήλο της Έριδας»), Λονδίνο 1948, σελ. 138, και το βιβλίο του Ε.Σ. Μάγιερς «Greek Entanglement» («Ελληνική περιπλοκή»), Λονδίνο 1955.

Κρίθηκε σωστότερο το σχέδιο να σταλούν μερικές σκληρές ομάδες που να εμφανίζονται σαν καινούριες στην περιοχή του αντιπάλου, για να μπορούν να επιβληθούν στην υπάρχουσα οργάνωση. Ο ΕΛΑΣ ήταν ο πιο ικανός κι αδίσταχτος σ' αυτό το παιχνίδι.

Όπως είχε συμφωνηθεί, η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή συνεργαζόταν με το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών, όπου υπήρχε κι ένας απ' τους αξιωματικούς της σαν εκπρόσωπος της Διοίκησης Μέσης Ανατολής. Ο ρόλος των Βρετανών αξιωματικών σε σχέση με τους αντάρτες ήταν η εξασφάλιση της επικοινωνίας των αντιστασιακών κινημάτων με το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Υπήρχε η άποψη να δημιουργηθούν Ενωμένα Υπαρχηγεία για μερικές μεγάλες περιοχές όπως η Θεσσαλία κ' η Μακεδονία. Ο ανώτερος εκεί Βρετανός αξιωματικός θα έπαιζε το ρόλο του συνδέσμου με τη Μέση Ανατολή. Ήταν μια έξυπνη και πρακτική ιδέα.

Μια παράγραφος της συμφωνίας, που τη θεωρούσαν πολύ σημαντική, πρόβλεπε ότι κάθε καινούρια αντάρτικη οργάνωση θά 'πρεπε ν' αναγνωριστεί απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής κι απ' το Κοινό Στρατηγείο Ανταρτών. Μετά την αναγνώρισή της, η νέα οργάνωση θα μπορούσε να εκπροσωπηθεί στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών και θα είχε τα ίδια δικαιώματα με τον ΕΔΕΣ, την ΕΚΚΑ και τον ΕΛΑΣ. Συμπτωματικά, αυτή η παράγραφος είχε συζητηθεί όταν ήμουν στη Θεσσαλονίκη για να διαπραγματευτώ πάνω στις ίδιες βάσεις. Όταν ανάφερα τη συμφωνία της Θεσσαλονίκης, το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και το Κοινό Στρατηγείο Ανταρτών αναγνώρισαν κατ' αρχήν την ΥΒΕ και της έδωσαν το δικαίωμα να μετάσχει στο αντάρτικο, κάτω από ορισμένες προϋποθέσεις. Την ίδια εποχή ο ΕΔΕΣ πήρε την άδεια να μετακινήσει τις ομάδες του έξω απ' τη Θεσσαλονίκη.

Το επόμενο βήμα ήταν να πληροφορήσουμε τους αρχηγούς της ΥΒΕ και του ΕΔΕΣ για τη νέα κατάσταση και να μάθουμε πού σκόπευαν να στείλουν τις ομάδες τους. Δεν μπορούσε να γίνει επίσημη αναγνώριση πριν μάθουμε αυτά τα στοιχεία και πριν γίνουν κάποιες προσωπικές επαφές. Είχαμε μόνο δυο κανάλια επικοινωνίας, τον ΕΛΑΣ και την ILSD. Όταν μίλησα με τον Καρατζά και τους συντρόφους του, υποσχέθηκαν να στείλουν τα μηνύματα που είχα ετοιμάσει στους αρχηγούς της ΥΒΕ και του ΕΔΕΣ, αλλά δεν πήρα ποτέ καμιά απάντηση απ' τη Θεσσαλονίκη. Αργότερα έμαθα απ' τους αρχηγούς της ΥΒΕ και του ΕΔΕΣ ότι δεν είχαν λάβει ποτέ το μήνυμά μου. Έστειλα τα ίδια μηνύματα στο Κάιρο για να τα μεταβιβάσουν πράκτορες της ISLD στους αρχηγούς, αλλά ούτε και τότε έφτασαν στον

προορισμό τους. Δεν ήξερα βέβαια ότι και τα δυο κανάλια είχαν αποδειχθεί άχρηστα. Αργότερα έμαθα ότι μηνύματα που είχε στείλει το Κοινό Στρατηγείο Ανταρτών με ταχυδρόμους του ΕΛΑΣ δεν έφτασαν ποτέ στους αρχηγούς της ΥΒΕ.

Η ολοκληρωμένη αναφορά που έστειλα στο Κάιρο πάνω στις συνθήκες που επικρατούσαν στη Θεσσαλονίκη είχε γίνει με τη βοήθεια του Γιάννη, που είχε συγκεντρώσει πολλές χρήσιμες πληροφορίες με μεγάλη αντικειμενικότητα. Λ.χ. περιγράψαμε τη φύση και τους πόρους του ΕΔΕΣ και της ΥΒΕ στη Θεσσαλονίκη, την εξέλιξη των δυο συνεδριάσεων και τις απόψεις που επικρατούσαν για το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Δηλαδή είπαμε, ότι η μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου που δεν ήταν καλά πληροφορημένη το θαύμαζε (όπως ο Βασίλειος), ενώ όσοι είχαν την εμπειρία των μεθόδων του ΕΑΜ το μισούσαν. Δώσαμε στοιχεία για τη δύναμη της ελληνικής αστυνομίας στη Θεσσαλονίκη. Προσπαθήσαμε να εκτιμήσουμε πώς θ' αντιδρούσε η αστυνομία σε ορισμένες περιπτώσεις, δηλαδή πώς θ' αντιδρούσε απέναντι στις γερμανικές δυνάμεις αν είχε τη βοήθεια των συμμάχων, κι αν, στην περίπτωση που δεν θα είχε τη βοήθεια των συμμάχων, θ' αντιδρούσε στην προσπάθεια του ΕΛΑΣ να επικρατήσει στη Θεσσαλονίκη. Δώσαμε στοιχεία για τους επικεφαλής της αστυνομίας. Αναφέραμε πολλά στοιχεία για τη θέση των γερμανικών μονάδων, την κατασκευή αεροδρομίων, την ανάπτυξη του σιδηροδρομικού δικτύου και τους στόχους που μπορούσαν να βομβαρδιστούν. Η παρακαμπτήριος με τις νάρκες που είχαμε περάσει ήταν ένας απ' αυτούς.

Το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία πίστευε τώρα ότι έπρεπε να μετακινηθούν οι άντρες του σε προωθημένες θέσεις, δηλαδή στα βουνά Καϊμακτσαλάν, Πάικο και Βέρμιο και προς την ακτή της Πιερίας. Σ' αυτό το στάδιο, οι Γερμανοί επιτέθηκαν στη Σιάτιστα. Στη διάρκεια της επίθεσης σκοτώθηκε ο αξιόλογος αξιωματικός του ΕΛΑΣ Γιάννης Λαμιώτης. Παρόλο που ο Άγγλος Κάιτ κι ένας άλλος αρχηγός του ΕΛΑΣ, ο Υψηλάντης, κατάστρεψαν πολλά γερμανικά φορτηγά με νάρκες εδάφους, οι Γερμανοί κατέλαβαν τη Σιάτιστα χωρίς δυσκολία. Μετά προχώρησαν στο Τσοτίλι και στα περίχωρα του Κρίμινι. Αναγκαστήκαμε να μετακινήσουμε το αρχηγείο μας σ' ένα πιο ορεινό χωριό, τον Πεντάλοφο.

Την ίδια εποχή, ο Τζόνσον με τον Μπιλ Ντάνιελς, τον ασυρματιστή του, και με μια δύναμη του ΕΛΑΣ, είχαν ξεκινήσει για το βουνό Πάικο. Ενώ διέσχιζαν μια πλαγιά του Βίτσι, έπεσαν σε ενέδρα των Γερμανών σε μια δασώδη περιοχή κι ο Τζόνσον πυροβολήθηκε στον ώμο. Οι άνθρωποι του ΕΛΑΣ εξαφανίστηκαν όλοι. Ο Τζόνσον κι ο

Ντάνιελς γύρισαν πίσω προχωρώντας μέσα απ' τους θάμνους όταν έπεφτε η νύχτα. Όταν έφτασαν σ' εμάς, η πληγή του Τζόνσον ήταν γεμάτη σκουλήκια, πράγμα που σήμαινε ότι τουλάχιστον δεν είχε πάθει γάγγραινα.

Μερικές βδομάδες αργότερα, όταν ο ώμος του ήταν καλύτερα, ξανάφυγε για το Πάικο, όπου εγκατέστησε το αρχηγείο του. Από κει μπορούσε να επικοινωνεί μ' έναν άνθρωπο του Τίτο στη Γιουγκοσλαβία, τον Τέμπο, που είχα συναντήσει το Μάιο. Όταν το Κάιρο αποφάσισε να στείλει μια Βρετανική Αποστολή στον Τέμπο, οι άντρες έπεσαν με αλεξίπτωτο στο Πάικο και πέρασαν με τη βοήθεια του Τζόνσον στη γιουγκοσλαβική Μακεδονία. Την ίδια περίοδο βρισκόμουν σ' επαφή μέσω του ΕΛΑΣ με μια βρετανική αποστολή που τη διοικούσε ο Σμάιλυ στην Αλβανία. Του έστειλα τρόφιμα κι έναν ασυρματιστή. Μπόρεσα βέβαια να το κάνω μόνο με τη βοήθεια του ΕΛΑΣ.

Το αρχηγείο του ΕΛΑΣ ήταν δυσαρεστημένο απ' τις ενέργειές μου στη Θεσσαλονίκη, αλλά εξακολουθήσαμε να έχουμε εγκάρδιες προσωπικές σχέσεις, γιατί οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ βρίσκονταν ακόμα σε στάδιο διαμόρφωσης. Οι Βρετανοί τους έστειλαν πολλά εφόδια, που περιλάμβαναν και όλμους των δυο και τριών ιντσών. Οι Ελασίτες ανταμείβονταν για τη συμμετοχή τους στις επιχειρήσεις του Ιουνίου. Εκτιμούσαν την αξία της εκπαίδευσης που δώσαμε στις ομάδες τους ανατίναξης και καταδρομών, και είχαν πολεμήσει καλά όταν οι Γερμανοί επιτέθηκαν στη Σιάτιστα. Άρχισαν να έχουν αξιώσεις. Ο ΕΛΑΣ αυτοανακηρύχθηκε σε στρατό και αρίθμησε τις μεραρχίες του σύμφωνα με το πρότυπο του επίσημου ελληνικού στρατού. Έτσι, το Αρχηγείο Μακεδονίας του ΕΛΑΣ έγινε Αρχηγείο της 9ης Μεραρχίας. Η αλλαγή του ονόματος ήταν κωμική, αλλά ο στόχος ήταν πολιτικός. Ο ΕΛΑΣ ισχυριζόταν ότι ήταν ο τακτικός στρατός της «Ελεύθερης Ελλάδας», σε αντίθεση με τις ένοπλες δυνάμεις του βασιλιά και της εξόριστης κυβέρνησής του. Άφηνε απ' έξω τα άλλα αντάρτικα κινήματα που είχαν αναγνωριστεί απ' το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών.

Ο ΕΛΑΣ είχε την τύχη να διαθέτει στη Μακεδονία ένα φημισμένο στρατιωτικό διοικητή. Παλιότερα, ο μόνος που είχαν καταφέρει να βάλουν ήταν ένας παλαίμαχος του Ελληνοτουρκικού πολέμου του 1922, κάποιος Τζότζος, που είχε ξεθαφτεί από ένα χωριό. Ήταν πολύ ηλικιωμένος κι όταν έπαθε καρδιακή προσβολή και αποτραβήχτηκε, μπήκε στη θέση του ο συνταγματάρχης Δημάρατος, που είχε διοικήσει την πραγματική 9η Μεραρχία το 1940-41. Όταν ήμουν στη Θεσ-

σαλονίκη, ήταν ένας απ' τους τέσσερις αρχηγούς της ΥΒΕ. Αλλά όταν άκουσε αυτά που ειχα να πω, αισθάνθηκε πως ήταν καθήκον του να υποστηρίξει τους Συμμάχους πηγαίνοντας σε μια οργάνωση που αποδέχονταν, ακόμα κι αν αυτή ήταν ο ΕΛΑΣ. Έτσι, έφυγε απ' τη Θεσσαλονίκη κι έφερε μαζί του μερικούς ικανούς αξιωματικούς. Αυτό ήταν ένα πολύ καλό αποτέλεσμα της επίσκεψής μου στη Θεσσαλονίκη. Ήταν ακριβώς αυτό που ήθελε ο ΕΛΑΣ, αλλά θ' αποδεικνυόταν θετικό και για μένα, γιατί δυο απ' τους αξιωματικούς του μου έδωσαν αργότερα πολύτιμες πληροφορίες για τον ίδιο τον ΕΛΑΣ.

Στον Πεντάλοφο, το αρχηγείο μας ήταν πολύ κοντά σ' εκείνο του ΕΛΑΣ. Ως τότε, είχα προτιμήσει να μένω σ' ένα γειτονικό χωριό, αλλά η πίεση της δουλειάς μ' έκανε τώρα να θέλω να είμαι στο ίδιο μέρος με τον ΕΛΑΣ. Έτσι, αρχίσαμε να μαθαίνουμε περισσότερα ο ένας για τον άλλο. Λ.χ. ο ΕΛΑΣ άρχισε να ελέγχει όλη την πληροφόρηση μέσα κι έξω απ' τον Πεντάλοφο. Όλα τα ραδιόφωνα έπρεπε να παραδοθούν, με την απειλή θανατικής ποινής. Ένα μεγάφωνο του ΕΛΑΣ στην πλατεία της αγοράς έδινε τη δική του διαστρεβλωμένη άποψη των γεγονότων. Μόνο ο ΕΛΑΣ μπορούσε να μοιράζει προκηρύξεις και πληροφοριακά έντυπα. Έστησε μάλιστα κι ένα τυπογραφείο στο Πεντάλοφο και τύπωνε μια τοπική εφημερίδα. Φυσικά, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ παρουσιαζόταν πάντα ηρωικά. Όλες οι άλλες οργανώσεις χαρακτηρίζονταν προδοτικές. Όλα τα όπλα έπρεπε να παραδοθούν στον ΕΛΑΣ, με απειλή θανάτου. Ο ΕΛΑΣ έλεγχε τη δικαιοσύνη κάτω απ' το στρατιωτικό νόμο, καθώς και τις κινήσεις των πολιτών.

Ως τότε, είχαμε αναλάβει εμείς την περίθαλψη των πολιτών, αλλά το πλήθος των προσφύγων μετά τη γερμανική εισβολή στη Σιάτιστα με ανάγκασε ν' αναθέσω στον ΕΛΑΣ την παροχή συσσιτίου, γιατί κανείς άλλος δεν μπορούσε να ετοιμάσει γρήγορα φαγητό. Συνέβαλα οικονομικά, με τις συνηθισμένες προϋποθέσεις της μη διάκρισης.

Όσο ο ΕΛΑΣ σκλήραινε τον έλεγχό του, συναντούσε μεγαλύτερες αντιδράσεις. Σ' ένα θέμα, άλλαξε την προπαγάνδα του. Όταν πρωτοβρέθηκα στη Μακεδονία, η γραμμή του ΕΑΜ ήταν ότι οι Αλβανοί, οι Γιουγκοσλάβοι κ' οι Βούλγαροι ήταν άδελφοί με τους Έλληνες, κι ότι κι εκείνοι, όπως οι Έλληνες στο παρελθόν, είχαν παραστρατήσει κάτω απ' την επιρροή φασιστικών ή βασιλικών καθεστώτων. Όταν θα έσπαζαν τα δεσμά τους και θα δέχονταν την αρχηγία των αντιστασιακών κινημάτων, θα αποδείκνυαν ότι είναι πραγματικοί αδελφοί και θα δημιουργούσαν μια Βαλκανική Ένωση.

Αυτή η αφελής προπαγάνδα ξεπήδησε από την ελπίδα ότι με την εγκαθίδρυση συγγενικών καθεστώτων θα μπορούσε να δημιουργηθεί

μια Βαλκανική Ένωση που θα βασιζόταν στην Κομμουνιστική Διεθνή. Γι' αυτό και αντιδρούσαν τόσο οι αρχηγοί της ΥΒΕ (Υπερασπισταί Βορείου Ελλάδος), που πίστευαν ότι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήθελε να προδώσει τη Βόρεια Ελλάδα παραχωρώντας την στους Ρώσους. Εκείνη την εποχή, η ΥΒΕ είχε δίκιο. Το ρωσικό σχέδιο για τα Βαλκάνια ήταν να δημιουργηθεί μια Σοβιετική Δημοκρατία της Μακεδονίας σε βάρος του εθνικού εδάφους της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας, και λιγότερο της Αλβανίας και της Βουλγαρίας. Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ το είχε υποστηρίξει.

Μερικές ενδείξεις για το ρωσικό σχέδιο φάνηκαν το Μάιο. Τότε μια ομάδα από Γιουγκοσλάβους αντάρτες είχε καταφύγει κοντά στη Φλώρινα φορώντας το κόκκινο άστρο στο καπέλο τους και μια σημαία στα μανίκια τους. Όταν περιέγραψα τη σημαία στο Κάιρο και ρώτησα τι αντιπροσώπευε, μου είπαν ότι ήταν η σημαία της Εσωτερικής Μακεδονικής Επαναστατικής Οργάνωσης*, ενός κινήματος για αυτόνομο μακεδονικό κράτος. Ο ΕΛΑΣ είχε ένα εθνικό σύμβολο στα καπέλα του, δηλαδή τα ελληνικά αρχικά ΕΛΑΣ, που σήμαιναν Εθνικός Λαϊκός Απελευθερωτικός Στρατός. Έγινε όμως μια συμφωνία, κι έτσι τα αρχικά και η σημαία εξαφανίστηκαν. Οι δυο ομάδες ανταρτών εμφανίζονταν σαν αδερφές κάτω απ' το πεντάγωνο κόκκινο ρωσικό αστέρι.

Η πολιτική του ΕΛΑΣ απέναντι στους Κομιτατζήδες και η στρατολόγηση αντρών απ' τα βουλγαρόφωνα χωριά σκόπευε να ενισχύσει το αίσθημα της αδελφοσύνης. Αλλά τον Ιούλιο, ο ΕΛΑΣ συνειδητοποίησε ότι η ανοιχτή διακήρυξη αυτής της πολιτικής απομάκραινε πολλούς Έλληνες απ' τη Μακεδονία και ιδίως απ' τη Θεσσαλονίκη, που ήταν γεμάτη πρόσφυγες απ' την ελληνική Θράκη που ήρθαν για να ξεφύγουν απ' τη βουλγαρική κατοχή. Γιά μερικούς μήνες, δεν ξανακούσαμε τίποτα για τη βαλκανική αδελφότητα.

Μια πιο σκληρή μορφή αντίδρασης στον ΕΛΑΣ από κεινη της ΥΒΕ προήλθε από ένα συνταγματάρχη του ελληνικού στρατού. Ονομαζόταν Πούλος, κι έφτιαξε μια αντικομμουνιστική δύναμη στη Θεσσαλονίκη και τα περίχωρά της. Αυτός και οι άντρες του συνεργάστηκαν με τους Γερμανούς για την κατάληψη της Σιάτιστας και την προέλαση στο Τσοτίλι. Εκεί κι αλλού, προκάλεσαν μεγάλες απώλειες στον ΕΛΑΣ, πράγμα που δεν ήταν περίεργο, γιατί οι Γερμανοί τους έδιναν όπλα κι εφόδια. Ο ΕΛΑΣ τους παρουσίαζε σαν κοινούς κακοποιούς. Αλλά πιθανόν μερικοί να ήταν, οι επιζώντες απ' τα αντιστασιακά κινήματα που ο ΕΛΑΣ είχε εξαφανίσει.

---

* «Vatrashna Makedonska Revolutsionna Organizatsia». Ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη το 1893.

Ο Πούλος κ' οι άντρες του δεν ήταν παρά ένα μόνο παράδειγμα της αυξανόμενης αντίστασης απέναντι στον ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Ήδη τον Ιούνιο, όταν ο Τζόνσον δρούσε κοντά στα Σέρβια και την Κοζάνη, ανακάλυψε ότι οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ που τον υποστήριζαν δεν μπορούσαν να μπουν σε μερικά χωριά. Ερευνώντας το θέμα, έμαθε ότι σ' αυτά τα χωριά έμεναν Πόντιοι, δηλαδή πρόσφυγες απ' τον Πόντο, στην Τουρκία, που είχαν έρθει στη Μακεδονία στα πλαίσια μιας ανταλλαγής πληθυσμού που έγινε το 1923. Αυτοί οι Πόντιοι είχαν οργανώσει μια ανεξάρτητη ομάδα για να πολεμήσουν τους Γερμανούς. Ο ΕΛΑΣ είχε σκοτώσει τους αρχηγούς τους.

Στα τέλη Ιουλίου, όλοι οι τοπικοί διοικητές της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής κλήθηκαν στο Περτούλι, στη δυτική Θεσσαλία, για μια σύσκεψη. Πήγα εκεί με αυτοκίνητο, μαζί με μια ομάδα Ελασίτες. Ανάμεσά τους ήταν κι ο μητροπολίτης Κοζάνης. Το αυτοκίνητο, ένα ξεχαρβαλωμένο φορτηγό κάποιου χασάπη, δεν είχε καθίσματα παρά μόνο μπροστά, όπου κάθονταν ο μητροπολίτης κι ο οδηγός. Οι υπόλοιποι ταρακουνιόμαστε στην καρότσα καθώς περνούσαμε από λακκούβες και χαλάσματα απ' το Τσοτίλι στα Γρεβενά. Διασχίσαμε έπειτα τον ποταμό των Γρεβενών, περάσαμε τις επίπεδες και δασώδεις περιοχές της Μουργκάνας και της Καλαμπάκας, κι ακολουθήσαμε το δρόμο από κει ως την Πόρτα, στην άκρη του Θεσσαλικού κάμπου.

Η μηχανή άναβε συχνά κι έπρεπε να σπρώχνουμε τ' αυτοκίνητο στις γέφυρες των ποταμών. Σε μια τέτοια περίπτωση βγήκαμε όλοι έξω, εκτός απ' τον οδηγό και το μητροπολίτη Κοζάνης. Καθώς το σπρώχναμε προς την άκρη της γέφυρας, το αυτοκίνητο αναποδογυρίστηκε κι ο μητροπολίτης ξεπρόβαλε με τα πορφυρά του άμφια γεμάτα γράσο. Η εμφάνιση και τα λόγια του δεν ταίριαζαν καθόλου με τους κανόνες της Εκκλησίας. Απ' την Πόρτα, ένα άλλο αυτοκίνητο μας πήγε στο Περτούλι. Αυτή η διαδρομή έδειχνε καθαρά τη νίκη του ΕΛΑΣ απέναντι στους Ιταλούς. Γιατί δεν ήταν μικρό πράγμα ο έλεγχος ενός δρόμου που πήγαινε απ' την Καστοριά ως την άκρη της Νοτιοδυτικής Θεσσαλίας και κάλυπτε πάνω από εκατό μίλια.

Η σύσκεψη ήταν εποικοδομητική, για διάφορους λόγους*. Είχαμε όλοι οργανώσει επιθέσεις τον Ιούνιο εναντίον των γραμμών επικοινωνίας του εχθρού, και μπορούσαμε τώρα να συγκρίνουμε τη βοήθεια που είχαμε λάβει απ' τις αντιστασιακές οργανώσεις. Υπήρχαν πολλές έντονες και αληθινά τσουχτερές απόψεις. Τα μέλη της αρχικής αποστολής είχαν μια έντονη προτίμηση προς τον ΕΔΕΣ και τον αρ-

* Βλ. E.C. Myers: "Greek Entanglement", σ. 224 κ.ε.

χηγό του, το Ναπολέοντα Ζέρβα. Αυτό ήταν φυσικό, αν λάβει κανείς υπόψη τις εμπειρίες τους (βλέπε σελ. 13), γιατί μόνο ο Ζέρβας είχε βοηθήσει την αποστολή εκείνο το δύσκολο και καταθλιπτικό χειμώνα. Τα μέλη της αρχικής αποστολής είχαν αντιπαθήσει τότε τον ΕΛΑΣ, κ' οι περισσότεροι δεν έβλεπαν γιατί έπρεπε ν' αλλάξουν τώρα γνώμη. Ο Ρούφους εξακολουθούσε να υποστηρίζει τον ΕΛΑΣ, κι έκανε δηλητηριώδεις παρατηρήσεις για τον ΕΔΕΣ.

Χάρηκα που ξανασυνάντησα τον Κρις, για πρώτη φορά μετά τή συνεργασία μας στη Χάιφα (βλ. σελ. 13). Οι εμπειρίες του στην Ελλάδα και την Κρήτη τον είχαν κάνει πολύ πιο δυναμικό απ' ό,τι ήταν στη Χάιφα. Ήταν ένας θαυμάσιος υποδιοικητής, και καταλάβαινε πολύ καλύτερα τον ελληνικό χαρακτήρα και την ελληνική πολιτική απ' τους άλλους της αρχικής αποστολής, ακόμα κι απ' τον Έντυ. Συμπαθούσα πολύ τον Τομ Μπαρνς, έναν αξιαγάπητο ντόμπρο Νεοζηλανδό, που ήταν ο ανώτερος αξιωματικός - σύνδεσμος με τον ΕΔΕΣ και εκτιμούσε πολύ το Ζέρβα.

Τη σύσκεψη παρακολούθησε κι ο Νταίηβιντ Γουάλλας, αντιπρόσωπος του Φόρεϊν Όφφις, που τον είχε στείλει ο Ήντεν για να διερευνήσει την κατάσταση και να κάνει μια αναφορά*. Όπως οι περισσότεροι Βρετανοί αξιωματικοί, ήταν γύρω στα είκοσι κ' είχε γρήγορη αντίληψη. Ενδιαφερόταν αποκλειστικά για την πολιτική πλευρά των αντιστασιακών οργανώσεων και είχε διαβάσει τις αναφορές μου για το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Μιλήσαμε πολύ για το πολιτικό κλίμα και τις επαφές του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, καθώς και για την πιθανότητα να προκληθούν αργότερα ταραχές.

Μπόρεσα να προσθέσω κι άλλα δυο σημεία στις αναφορές μου. Το ένα ήταν ότι το κίνημα του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στη Μακεδονία δεν είχε εκδηλωθεί πριν εμπλακεί η Ρωσία στον πόλεμο. Μόνο τότε άρχισε να επιτίθεται σε κάποιους στόχους στα βόρεια της Θεσσαλονίκης. Το άλλο ήταν ότι μερικοί Γιουγκοσλάβοι μου είχαν συστηθεί στο Αρχηγείο του ΕΛΑΣ στην Ομαλή. Ο αρχηγός τους, ο Τέμπο, ήθελε να κανονίσω την τροφοδοσία του αντάρτικού του στη νότια Γιουγκοσλαβία, και δεν υπήρχε αμφιβολία ότι συναντούσε δυσκολίες στο να επιβάλει το κίνημα του Τίτο, που βρισκόταν σε αντίθεση με τους Τσέτνικς του Μιχαήλοβιτς, του Σέρβου ηγέτη που δρούσε από το 1941. Ο Κρις μου μίλησε και για τις πολιτικές αντιλήψεις του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ήταν το μόνο μέλος της αποστολής που είχε συναντήσει την Κε-

* Οι πληροφορίες που προέρχονταν από την Αποστολή περνούσαν συνήθως απ' τη Διεύθυνση Ειδικών Επιχειρήσεων στη Μέση Ανατολή και στο Λονδίνο, ή απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και το Υπουργείο Αμύνης.

ντρική Επιτροπή του ΕΑΜ όταν είχε πάει στην Αθήνα, στις αρχές του 1943. Ήξερε ότι η Κεντρική Επιτροπή ήταν βασικά κομμουνιστικής προέλευσης και ασκούσε κομμουνιστική πολιτική. Δεν τον είχε εξαπατήσει η προπαγάνδα του ΕΛΑΣ.

Η σύσκεψη είχε μεγάλη επιτυχία. Έδωσε την ευκαιρία να συναντηθούν άντρες που γνωρίζονταν μόνο με τα ψευδώνυμα των τηλεγραφημάτων της Μέσης Ανατολής. Μπορέσαμε ν' ανταλλάξουμε απόψεις για τα διάφορα κινήματα και να αισθανθούμε ότι είμαστε μια ενωμένη δύναμη, όσο μακριά απ' το κέντρο κι αν βρίσκονταν οι περιοχές μας. Καθώς τα μηνύματα απ' όλους τους σταθμούς μεταδίδονταν με ασύρματο στο Κάιρο, δεν είχαμε άμεση επικοινωνία αναμεταξύ μας. Αποφασίσαμε να προσπαθήσουμε στο μέλλον να κρατάμε επαφή μέσω αγγελιαφόρων με το αρχηγείο μας στο Περτούλι, όσο ήταν δυνατόν.

Περπάτησα τα ογδόντα περίπου μίλια ως το αρχηγείο μας στη Μακεδονία συντροφιά με τον Μπουθ, που τον είχα πάρει μαζί μου στο Περτούλι. Περάσαμε την ορεινή περιοχή, και κατόπιν την Καστανιά (όπου ο Ρούφους είχε το σταθμό του), την Κουτσούφλιανη, την Κρανιά και τους Φιλιππαίους. Ήταν μια πολύ ωραία πορεία, με θαυμάσιο καιρό. Νιώθαμε ευδιάθετοι και σχεδόν ανέμελοι καθώς κατηφορίζαμε προς τον Πεντάλοφο.

5

ΜΙΑ ΑΠΟΤΥΧΗΜΕΝΗ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΗ

Αυτό και το επόμενο κεφάλαιο καλύπτουν την περίοδο απ' τον Αύγουστο ως το Νοέμβριο του 1943. Οι Ρώσοι νίκησαν το γερμανικό στρατό και προχώρησαν πέρα απ' το Δνείπερο. Στις 3 Σεπτεμβρίου, αγγλοαμερικανικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στην Ιταλία, και στις 8 Σεπτεμβρίου παραδόθηκε η ιταλική κυβέρνηση. Βρετανικές δυνάμεις κατέλαβαν τη Λέρο, την Κω και το Καστελλόριζο, αλλά τα ξανάχασαν στις 17 Νοεμβρίου. Αυστραλιανές και αμερικανικές δυνάμεις προέλασαν στη Νέα Γουινέα.

Όταν, τον Ιούλιο, αναγκαστήκαμε να ξαναγυρίσουμε στον Πεντάλοφο, είχαμε χάσει το πεδίο ρίψεων στην Ομαλή. Αυτό που μας είχε μείνει στους Φιλιππαίους δεν ήταν κατάλληλο για την πτώση αντρών. Έτσι, η επόμενη ομάδα Βρετανών αξιωματικών έπεσε στη Θεσσαλία, και τρεις απ' αυτούς ήρθαν στη Μακεδονία. Ο Άρθουρ Γουίκστεντ κι ο Μπιλ Γουίνλοου είχαν σπουδάσει κλασική φιλολογία στο Καίμπριτζ, όπου τους είχα γνωρίσει λιγάκι. Ο Ρόναλντ Πρέντις είχε υπηρετήσει στο Γραφείο του Καΐρου, όπου και τον είχα γνωρίσει στα τέλη του 1942. Έστειλα το Γουίνλοου στην Πιερία, να δουλέψει με τον Κικίτσα και το Λαζάνη, που διοικούσαν τις εκεί δυνάμεις του ΕΛΑΣ. Ο Γουίκστεντ κι ο Πρέντις ήρθαν στον Πεντάλοφο. Το Αρχηγείο της Αποστολής με ενημέρωσε ότι θα έρχονταν να με βρουν κι άλλοι αξιωματικοί, για μια ειδική επιχείρηση.

Μετά τις επιθέσεις του Ιουνίου, είχε αποφασιστεί να γίνει μόνο μια περιστασιακή επιχείρηση εναντίον ενός μεγάλου στόχου. Διατάχθηκα ν' αναλάβω την πρώτη τέτοια αποστολή. Μου είπαν να πάρω

τον Τζιμ Πάουερ υπό τις διαταγές μου γι' αυτό το σκοπό. Βρισκόταν στο νότιο Όλυμπο. Είχα ήδη μελετήσει τη γέφυρα του Πηνειού στα Τέμπη όταν έμεινα στον Κίσσαβο, αλλά τώρα αποφάσισα ότι θα είχαμε μεγαλύτερες δυνατότητες επιτυχίας αν διαλέγαμε τη γέφυρα του Αλιάκμονα, βορειοανατολικά της Πιερίας. Και οι δυο αυτοί στόχοι μπορούσαν να χτυπηθούν μόνο με τη βοήθεια του ΕΛΑΣ. Φαντάζομαι ότι η επιλογή ανατέθηκε σε μένα, επειδή ο ΕΛΑΣ ήταν πολύ πιο συνεργάσιμος στη Μακεδονία απ' ό,τι αλλού.

Για την επιχείρηση αυτή μου έστειλαν τρεις αξιωματικούς: Το Σκοτ, γνωστό σαν Σκότυ, αξιωματικό του Μηχανικού, τον Ίντερ, έναν Αγγλοϊνδό ειδικό στις ανατινάξεις και τον Τζακ Χάμιλτον, Σκωτσέζο καταδρομέα που είχε υπηρετήσει μόνο με τον ΕΔΕΣ και δεν είχε ακόμα σχηματίσει γνώμη για τον ΕΛΑΣ. Μαζί τους ήρθε κι ένας Άραβας λοχίας απ' την Παλαιστίνη που λεγόταν Κούρι. Είχε γλιτώσει την αιχμαλωσία όταν η μονάδα του έμεινε πίσω, στη διάρκεια της ελληνικής εκστρατείας, και είχε ενταχθεί στον ΕΛΑΣ απ' την αρχή της δράσης του. Ο Κούρι, τολμηρός μαχαιροβγάλτης και ικανός πολεμιστής, ήταν κοντά στον περιβόητο «Άρη» (Βελουχιώτη) ως την άφιξη των πρώτων αξιωματικών της Αποστολής. Τότε συνεργάστηκε μαζί τους και πήρε μέρος στην καταστροφή της γέφυρας του Γοργοπόταμου.

Ο Σκότυ κι ο Κούρι ήταν μέλη της ομάδας που είχε ανατινάξει τη γέφυρα του Ασωπού στις 20 Ιουνίου. Απ' ό,τι θυμάμαι, η ιστορία τους ήταν η ακόλουθη*. Η σιδηροδρομική γέφυρα που υψωνόταν πάνω απ' το βαθύ κι απότομο ποταμό είχε επιλεγεί σαν στόχος πριν από τις επιχειρήσεις του Ιουνίου. Ο Έντυ είχε ζητήσει απ' τον ΕΛΑΣ να συνεργαστεί με τους Βρετανούς. Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ αρνήθηκε. Πειραγμένος απ' τη στάση αυτή, ο Έντυ απάντησε με στόμφο ότι οι Βρετανοί θα έκαναν την επιχείρηση μόνοι τους. Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ τον ειρωνεύτηκε.

Μπορούσε κανείς να φτάσει στη γέφυρα μόνο απ' τα σιδηροδρομικά τούνελ που υπήρχαν στις δυο άκρες της. Επειδή τα τούνελ αυτά φυλάγονταν από Γερμανούς, η βρετανική ομάδα έπρεπε να φτάσει με κάποιο τρόπο στη χαράδρα, που είχε τη φήμη ότι ήταν απροσπέλαστη. Το κατάφερε όμως σιγά σιγά, ρίχνοντας δέντρα και χρησιμοποιώντας σχοινιά. Στο τελευταίο στάδιο, ο Ντον Στοτ (ένας Νεοζηλανδός που προσπάθησα μάταια να του μάθω τα ελληνικά στο Κάιρο), ο Κούρι κι ένας άλλος κατάφεραν να φτάσουν στην ύστατη καμπή της χαράδρας. Από πάνω βρισκόταν η γέφυρα. Τότε ξαναγύρι-

* Βλ. E.C.W. Myers: "Greek Entanglement", σελ. 180, για μια πιο πλήρη περιγραφή.

σαν πίσω, αφήνοντας στερεωμένα σχοινιά στα χειρότερα σημεία, και συγκέντρωσαν τρεις ακόμα άντρες (τον Κρηντ, το Σκότυ και τον Ίντερ) και εκρηκτικές ύλες μέσα σε αδιάβροχους σάκους.

Οι έξι άντρες κατέβηκαν στη χαράδρα μόλις σκοτείνιασε, πέρασαν την τελευταία καμπή και πλησίασαν το κεντρικό υποστύλωμα, που ήταν γνωστό ότι φυλαγόταν από νάρκες. Όταν έφτασαν στο αγκαθωτό συρματόπλεγμα, το βρήκαν τρύπιο. Περνώντας μέσα απ' το άνοιγμα, έφτασαν στο υποστύλωμα. Μια ομάδα Γερμανών, που δούλευε εκεί, είχε βγάλει προσωρινά τις νάρκες κι άνοιξε το συρματόπλεγμα. Την ώρα που οι δυο απ' τη βρετανική ομάδα βρίσκονταν ανάμεσα στα σιδερένια δοκάρια, ένας προβολέας άναψε και το φως του έπεσε ακριβώς πάνω στο υποστύλωμα. Ερχόταν απ' το φυλάκιο που ήταν πάνω στη γέφυρα. Οι δυο άντρες κόλλησαν πάνω στα δοκάρια σίγουροι ότι θα τους έβλεπαν. Αλλά ο προβολέας, αφού κάλυψε όλη τη γέφυρα και ξαναπέρασε απ' το σημείο όπου βρίσκονταν, έσβησε. Ήταν απλά μια επιθεώρηση ρουτίνας.

Λίγο μετά, ο Κρηντ, που στεκόταν στο μονοπάτι ανάμεσα στο υποστύλωμα και στο φυλάκιο, είδε ένα φως νά 'ρχεται προς το μέρος του. Κατάλαβε αμέσως ότι ήταν ένα αναμμένο τσιγάρο. Κρύφτηκε σ' ένα θάμνο δίπλα στο μονοπάτι, περίμενε ώσπου να περάσει ο άντρας –γιατί ήταν μόνο ένας– και τότε τον χτύπησε μ' όλη του τη δύναμη και τον έριξε στα βάθη της χαράδρας. Έπεσε χωρίς πολύ θόρυβο. Όταν τα εκρηκτικά τοποθετήθηκαν και μπήκε σε λειτουργία ο ωρολογιακός μηχανισμός, η ομάδα των έξι έφυγε όπως είχε έρθει. Βρισκόντουσαν στη στροφή της χαράδρας όταν άκουσαν τον ήχο της έκρηξης. Χρειάστηκαν δώδεκα ώρες για να σκαρφαλώσουν ως απάνω. Αν οι Γερμανοί είχαν μαντέψει πως είχε φτάσει κάτω η ομάδα, θα τους περίμεναν στην κορυφή της χαράδρας. Αλλά όταν ξεπρόβαλαν, κανείς δεν ήταν εκεί.

Έστειλαν κατόπιν έναν Έλληνα να φωτογραφίσει τη γέφυρα για να δουν το μέγεθος της καταστροφής. Ο Έλληνας γύρισε πίσω με μια φωτογραφία που έδειχνε τη γέφυρα ανέπαφη! Την είχε αγοράσει σ' ένα διπλανό χωριό. Στην πραγματικότητα, η γέφυρα είχε διαλυθεί, και η συγκοινωνία διακόπηκε για πολλούς μήνες.

Για τη δική μας επιχείρηση είχαμε μια καταπληκτική ομάδα απ' τη βρετανική πλευρά. Ο Καρατζάς και οι σύντροφοί του στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ στον Πεντάλοφο ήταν όλο αντιρρήσεις, αλλά είχα με το μέρος μου τον Κικίτσα. Του άρεσε η επιχείρηση, γιατί ήταν πολύ ικανός αξιωματικός κι ήξερε τέλεια την Πιερία. Τελικά ο ΕΛΑΣ του έδωσε την άδεια να συνεργαστεί μαζί μας με άλλους 250

άντρες. Το σχέδιό μας ήταν να μετακινηθούμε τη νύχτα, όσο πιο αθόρυβα γινόταν, προς τη δασώδη πλευρά νότια της Βέροιας που βρίσκεται πάνω απ' τη χαράδρα του Αλιάκμονα. Εκεί θα μας πετούσαν με αλεξίπτωτο εφόδια κι εκρηκτικά. Μετά θα κάναμε μια αναγνώριση της σιδηροδρομικής γέφυρας του Αλιάκμονα που ήταν κοντά στην ακτή. Η υπόλοιπη ομάδα και η δύναμη του Κικίτσα ξεκίνησαν πριν από μένα. Πριν φύγω απ' τον Πεντάλοφο, ανάθεσα στον Πρέντις τις επαφές με το αρχηγείο του ΕΛΑΣ και τη φροντίδα του σταθμού για όσο θα έλειπα. Ήταν δύσκολη δουλειά για έναν άνθρωπο που δεν είχε καμιά πρακτική εμπειρία συνεργασίας με τον ΕΛΑΣ, αλλά είχε σωστές ιδέες και δυνατό χαρακτήρα.

Εκείνη την εποχή ήρθε απ' την Ήπειρο ο «Μικ ο Μυλωνάς» (Γκάυ Μίκλθουαιητ), που τον είχα μαζί μου στο Κάιρο λίγο πριν φύγω. Ήθελε να πάει στη Θράκη, και το Κάιρο τον είχε τοποθετήσει υπό τις διαταγές μου. Είχα οδηγίες να τον περάσω απ' τον ποταμό Στρυμόνα. Καθώς είχα ακόμα καλές σχέσεις με τον ΕΛΑΣ, τους έπεισα ότι ο Μικ θα μπορούσε να βοηθήσει το κίνημά τους στη Θράκη. Μου έστειλαν δυο άντρες που (απ' ό,τι είπαν) είχαν μόλις έρθει απ' το Παγγαίο, ανατολικά του Στρυμόνα. Δήλωσαν ότι θα πήγαιναν το Μικ στη Βόρεια Πιερία, και μετά, αφού περνούσαν το Βέρμιο, το Πάικο, το Κρούσα Μπαλκάν και το Μπεζίκ Νταγκ, θα έφταναν στο Στρυμόνα. Τους είπα ότι ήταν καλύτερη η διαδρομή μέσω Θεσσαλονίκης, αλλά ο ΕΛΑΣ απάντησε πως δεν είχε ταχυδρόμους για τη Θεσσαλονίκη, πράγμα που δεν πίστεψα. Έτσι, ο Μικ ξεκίνησε για τη βόρεια Πιερία.

Μια μέρα αργότερα, συνάντησα στα Γρεβενά δυο ταχυδρόμους του ΕΑΜ που πήγαιναν στη Θεσσαλονίκη και τους έπεισα να πάρουν μαζί τους το Μικ αν τον έβρισκα έγκαιρα. Τον πρόλαβα περπατώντας πολύ γρήγορα. Καθήσαμε το μεσημεράκι κάτω από ένα δέντρο και του εξήγησα το σχέδιό μου, που ήταν τελείως καινούριο γι' αυτόν. Έπρεπε να πάει στη Θεσσαλονίκη σαν Έλληνας παπάς με πλαστή ταυτότητα. Το μαύρο μουστάκι και τα γένια του, τα λαμπερά σκούρα μάτια του ταίριαζαν με το ρόλο του και πίστευα ότι είχε μεγάλες πιθανότητες επιτυχίας, παρόλο που ήξερε λίγα ελληνικά.

Ο Μικ δέχτηκε αμέσως, και φάνηκε ενθουσιασμένος απ' την ιδέα ότι θα παρίστανε τον παπά. Ενώ κατευθυνόμουν προς την Πιερία, εκείνος γύρισε πίσω στα Γρεβενά, όπου είχα αφήσει τους ταχυδρόμους του ΕΑΜ. Τον πήγαν χωρίς δυσκολίες στη Θεσσαλονίκη. Εκεί τον εγκατέλειψαν, αλλά μια Ελληνίδα, μέλος του ΕΑΜ, τον πήγε με λεωφορείο ως τη γέφυρα του Στρυμόνα. Χάρη στην πλαστή του ταυ-

τότητα, μπόρεσε να περάσει στη βουλγαρική ζώνη κατοχής. Λίγα μίλια πιο πέρα, ο Μικ κ' η κοπέλα βγήκαν απ' το λεωφορείο με τις βαλίτσες τους και σκαρφάλωσαν στις πλαγιές του Παγγαίου.

Εκεί ξεκίνησε τη σταδιοδρομία του σαν αντάρτης με τον ΕΛΑΣ. Αλλά μετά απ' αυτό το καταπληκτικό ξεκίνημα, ο Μικ πέρασε δύσκολες στιγμές. Σύντομα μήνυσε ότι δεν ήταν ευχαριστημένος απ' τη συνεργασία με τον ΕΛΑΣ. Εγώ ζήτησα απ' το Κάιρο να μην είναι πια κάτω απ' τις διαταγές μου. Αυτό με γλίτωσε από πολλούς μπελάδες, γιατί αργότερα συνεργάστηκε με μια αντίπαλη ομάδα. Με την υποστήριξή της, πολεμούσε εναντίον του βουλγαρικού στρατού και του ΕΛΑΣ στο Μποζ Νταγ.

Περπατούσα γρήγορα όλη την ημέρα και το βράδυ κοιμόμουν στο χώμα, πράγμα που μ' έκανε να ξεπαγιάζω, γιατί δεν είχα μαζί μου παρά μόνο μια λεπτή αμερικανική κουβέρτα. Τελικά, πρόφτασα την κεντρική ομάδα, που περιλάμβανε τον Παλαιολόγο με τον ασύρματο, το Γιάννη και τον Αλέκο. Βρισκόμαστε τώρα κοντά στον κεντρικό δρόμο ανάμεσα στα Σέρβια και την Ελασσόνα, όπου είχε καταστραφεί μια γερμανική φάλαγγα αυτοκινήτων τον Ιούνιο. Όλα τα χωριά που βρίσκονταν απ' τη μια πλευρά του δρόμου είχαν καεί. Ο θερισμός είχε ήδη γίνει, γιατί ο καιρός ήταν ζεστός και βρισκόμασταν στις αρχές Αυγούστου.

Πριν διασχίσουμε τον κεντρικό δρόμο εκείνη τη νύχτα, κάθησα με το Γιάννη, τον Αλέκο και τον Παλαιολόγο κάτω από ένα δέντρο. Ήμαστε στην αρχή ενός χωριού, στο σκοτάδι. Ήταν η επέτειος της μέρας που είχαμε φτάσει στην Ελλάδα, κι ο Αλέκος είπε ότι αυτό θα μας έφερνε γούρι. Ήμαστε χαρούμενοι που βρεθήκαμε πάλι όλοι μαζί μετά από τόσες βδομάδες, και νιώθαμε ο ένας για τον άλλο την ίδια συμπάθεια, παρόλο που διαφέραμε τόσο αναμεταξύ μας σ' όλα τα επίπεδα. Τους διασκέδασα ρωτώντας τ' όνομα ενός πουλιού που κελαηδούσε μονότονα. Όταν μου απάντησαν πως τό 'λεγαν μπούφο, άρχισα αμέσως να φωνάζω τον Παλαιολόγο μ' αυτό το παρατσούκλι, γιατί το πουλί ήταν τόσο ηλίθιο και το κελάηδημά του έμοιαζε με τον ήχο του ασυρμάτου. Η λέξη «μπούφος» έγινε το τρυφερό παρατσούκλι του Παλαιολόγου, του νεότερου απ' όλους μας.

Λίγο πριν νυχτώσει, άνθρωποι και μουλάρια μετακινήθηκαν σιγά προς τον κεντρικό δρόμο. Τον διασχίσαμε αφού νύχτωσε. Σκοπός του Κικίτσα ήταν τώρα να διασχίσουμε μια τριγωνική έκταση που βρισκόταν ανάμεσα στον κεντρικό δρόμο και σ' έναν μικρότερο, που οδηγούσε στην Κατερίνη. Μετά θα διασχίζαμε το μικρότερο δρόμο, πριν ξημερώσει πάλι, γιατί οι Γερμανοί χρησιμοποιούσαν και τους

δυο δρόμους. Λίγο μετά τα μεσάνυχτα, κατάλαβα ότι οι οδηγοί μας είχαν χάσει το δρόμο τους. Αυτό δεν ήταν περίεργο, γιατί υπήρχαν βαθιές χαράδρες κ' οι οδηγοί έμοιαζαν να γυρνάνε γύρω - γύρω καθώς προσπαθούσαν να τις αποφύγουν. Υπήρχε μια μικρή πιθανότητα να μας προλάβει το ξημέρωμα ανάμεσα στους δυο δρόμους, και τότε θα γινόμαστε σίγουρα αντιληπτοί. Στη χειρότερη περίπτωση θα μας χτυπούσε μια γερμανική δύναμη, και στην καλύτερη θα γινόταν γνωστό ότι μια μεγάλη ομάδα του ΕΛΑΣ μετακινείται στην Πιερία. Μετά από μια σύσκεψη με τον Κικίτσα, ανέλαβα εγώ τη θέση των οδηγών. Βασιζόμουν στον αστραφτερό ουρανό και στην αίσθηση προσανατολισμού μου. Η τύχη ή η λογική ήταν με το μέρος μου, κι έτσι η ομάδα των τριακοσίων αντρών κι εκατό μουλαριών διέσχισε το δρόμο της Κατερίνης πριν ξημερώσει.

Καθώς άρχισε να φέγγει, ο Τζοκ Χάμιλτον κι εγώ προχωρήσαμε μπροστά απ' τους άλλους, σκαρφαλώσαμε σ' ένα λόφο και φτάσαμε στην Καλλιθέα, ένα χωριό που είχα επισκεφτεί τον Ιούνιο. Τα πρώτα σπίτια που φάνηκαν στον γκρίζο ορίζοντα είχαν τρομαχτική όψη: Ανακαλύψαμε ότι όλο το χωριό είχε καεί σε αντίποινα για τις επιχειρήσεις του Ιουνίου. Καθώς περπατούσαμε, έμαθα ότι ο Τζοκ είχε σπουδάσει στο ίδιο μέρος με μένα, αλλά ήταν δέκα χρόνια νεότερός μου. Μείναμε κρυμμένοι όλη την ημέρα. Μετακινιόμαστε κυρίως τη νύχτα, μέσα από ψηλούς θάμνους και πευκοδάση. Δυο - τρεις μέρες αργότερα φτάσαμε σ' ένα στρατόπεδο, δίπλα σ' ένα πλάτωμα που είχε επιλεγεί σαν πεδίο πτώσης αλεξιπτωτιστών. Στη διάρκεια αυτών των ημερών, οι δυνάμεις του ΕΛΑΣ χωρίστηκαν σε διάφορες ομάδες, καθεμιά με το δικό της στρατόπεδο. Ο Γιάννης πήγε με μια ομάδα σ' ένα άλλο πεδίο πτώσης αλεξιπτωτιστών, που θα ήταν κάτω απ' τον έλεγχό του.

Αφού συνεννοηθήκαμε με το Κάιρο για να μας στείλουν τα εκρηκτικά, ο Σκότυ, ο Αλέκος κι εγώ ξεκινήσαμε με τρεις Ελασίτες για μια αναγνώριση της γέφυρας του Αλιάκμονα. Μας είπαν ότι απείχε εφτά ώρες δρόμο. Βάλαμε πολιτικά ρούχα, διασχίσαμε μες στο σκοτάδι τα χωριά που βρίσκονταν κοντά στην πεδιάδα και φτάσαμε σ' ένα απόκρημνο σημείο πάνω απ' τη γέφυρα λίγο πριν ξημερώσει. Ξαπλώσαμε πίσω από μικρούς θάμνους που μας επέτρεπαν να παρακολουθούμε τη γέφυρα με κυάλια. Ενώ ήταν ακόμα νύχτα, πλησίασε απ' το βορρά ένα τρένο με δυνατά φώτα. Σταμάτησε λίγο πριν απ' τη γέφυρα και μετά τη διέσχισε προσεχτικά προς το νότο, σίγουρα μετά από κάποιον έλεγχο.

Την αυγή, ο καιρός ήταν μουντός. Μια χαμηλή ομίχλη είχε σηκω-

θεί απ' το ποτάμι κι ανακατευόταν με τον καπνό που έβγαινε απ' το γερμανικό φυλάκιο. Λίγο μετά το ξημέρωμα, ένα τρένο φάνηκε απ' το νότο. Πέρασε μέσα απ' το συρματόπλεγμα που τώρα διακρινόταν καθαρά, και σταμάτησε λίγο πριν απ' τη γέφυρα για έλεγχο. Προσέξαμε ότι ο σταθμός ελέγχου ήταν απέναντι απ' τα κτίσματα του γερμανικού φυλακίου. Μετά τον έλεγχο, το τρένο πέρασε σιγά πάνω απ' τη γέφυρα, πέρασε μπροστά απ' τη δεύτερη σειρά κτισμάτων, και μετά απ' τα συρματοπλέγματα. Μετά απ' αυτό, άλλαξε η σκοπιά. Οι κινήσεις των στρατιωτών μάς βοήθησαν να μάθουμε πολλά για το αμυντικό τους σύστημα. Υπήρχαν πολλοί σκοποί με πολυβόλα κι αντιαεροπορικά όπλα, κι ένα φυλάκιο με μεγάλη φρουρά μέσα στο χώρο με τα συρματοπλέγματα, που έλεγχε την είσοδο απ' το νότο.

Καθώς είχε πια ξημερώσει για τα καλά, απομακρυνθήκαμε μπουσουλώντας ώσπου να βγούμε απ' το πεδίο ορατότητας των φρουρών. Ξεκινήσαμε για το μεγάλο ανηφορικό ταξίδι της επιστροφής μέσα στο φως του ήλιου. Στην αρχή παρακάμπταμε τα χωριά που είχαμε διασχίσει τη νύχτα. Η ζέστη κ' η σκόνη μας εξαντλούσαν. Αποφασίσαμε να μπούμε στο επόμενο χωριό, που ήταν το τελευταίο κοντά στην πεδιάδα αντί να το παρακάμψουμε. Δυο απ' τους Ελασίτες ήταν από την Πιερία και θα μπορούσαν ν' αναγνωριστούν, αλλά ο τρίτος καταγόταν απ' τη βόρεια Μακεδονία. Έτσι, αυτός κι ο Αλέκος προχώρησαν πρώτοι. Ακολουθήσαμε ο Σκότυ κι εγώ, καθένας μ' έναν απ' τους πιθανά αναγνωρίσιμους Ελασίτες. Είχαμε όλοι γεμάτα περίστροφα στις τσέπες μας ή σε ταγάρια.

Στο κέντρο του χωριού, ο Αλέκος κι ο σύντροφός του σταματήθηκαν από έναν Έλληνα αξιωματικό της Χωροφυλακής, που ο Ελασίτης που ήταν μαζί μου τον χαρακτήρισε σαν επικίνδυνο άνθρωπο. Ο Αλέκος άρχισε να τον βρίζει κι έγινε καυγάς. Στο διάστημα αυτό, προχωρήσαμε όλοι. Καθώς περνούσα, ο Αλέκος ρωτούσε τον αξιωματικό τι σήμαιναν τα γαλόνια του, κι έκανε τον κατάπληκτο επειδή δεν ήταν απλός χωροφύλακας. Όλη αυτή η πλάκα διασκέδασε αφάνταστα το συγκεντρωμένο πλήθος. Τα γέλια έκαναν τον αξιωματικό να ντραπεί, κι άφησε τον Αλέκο και το σύντροφό του να περάσουν χωρίς να τους ζητήσει ούτε ταυτότητα. Ευτυχώς γιατί κανείς απ' τους δυο δεν είχε...

Ασφαλείς έξω απ' το χωριό, ανεβήκαμε σε μια βοϊδάμαξα κατασκευασμένη για τη μεταφορά ξυλείας. Αλλά ήταν τόσο σκονισμένη κι άβολη, ώστε σε λίγο συνεχίσαμε πάλι με τα πόδια. Το απόγευμα φτάσαμε σε περιοχή του ΕΛΑΣ, και φάγαμε ένα καλό γεύμα με αυγά. Περπατούσαμε συνέχεια εικοσιτέσσερις ώρες, με πολύ λίγες στά-

σεις. Καθώς ανεβαίναμε την τελευταία πλαγιά για να φτάσουμε το στρατόπεδό μας στο σκοτάδι, ακούσαμε αεροπλάνα και καταλάβαμε ότι έριχναν τα εκρηκτικά που είχαμε ζητήσει.

Ενώ τα μαζεύαμε, ο Σκότυ έφτιαξε ένα μεγάλο ομοίωμα της γέφυρας από έλατα, που μερικά τα κόψαμε γι' αυτό το σκοπό. Έδειξε στους Βρετανούς που ήταν ειδικοί στις ανατινάξεις πού να βάλουν τα εκρηκτικά, έκανε πρόβα της όλης επιχείρησης και υπολόγισε το χρόνο που του ήταν απαραίτητος. Λογιαριάσαμε πως η φρουρά πρέπει να έφτανε τους 200 με 300 Γερμανούς. Οι 250 Ελασίτες μας ήταν κακά εκπαιδευμένοι και οπλισμένοι για κανονική μαζική επίθεση, αλλά θα ήταν τώρα καλά εφοδιασμένοι για σύγκρουση σώματος προς σώμα με τα όπλα τύπου Στεν που μας είχε στείλει το Κάιρο.

Ο Κικίτσας συμφώνησε αρχικά με το σχέδιό μου. Σύμφωνα μ' αυτό, θά 'πρεπε να μπούμε στο σταθμό στα νότια της γέφυρας λίγο πριν ξημερώσει, κι όταν ερχόταν το τακτικό τρένο του νότου και σταματούσε, θα καταλαμβάναμε τη μηχανή και τα μπροστινά βαγόνια. Διακόσιοι από μας θα γέμιζαν το τρένο. Ο Αλέκος θα οδηγούσε την ατμομηχανή ως το σταθμό ελέγχου κι εκεί θα σταματούσε. Η πλειοψηφία των αντρών μας θα πηδούσε έξω, θα έμπαινε στα κτίσματα και θα πυροβολούσε τους Γερμανούς που θα κοιμόντουσαν. Στο αναμεταξύ, ο Αλέκος θα οδηγούσε το τρένο πάνω απ' τη γέφυρα ως το σημείο που βρισκόταν η δεύτερη σειρά κτισμάτων. Εκεί, μια μικρότερη ομάδα αντρών θα έβγαινε έξω και θα πυροβολούσε. Ο Αλέκος θα ξαναγύριζε μετά το τρένο πίσω στη γέφυρα, όπου το τμήμα ανατίναξης θα δούλευε κιόλας.

Αν καταλαμβάναμε τα δυο βασικά κτίσματα, θα μπορούσαμε εύκολα να καταλάβουμε και τα φυλάκια, που, απ' ό,τι είχαμε μπορέσει να δούμε, έβλεπαν προς τα έξω. Όσο για τους υπόλοιπους άντρες μας, μερικοί θα έβαζαν νάρκες στη σιδηροδρομική γραμμή βόρεια και νότια απ' τα κτίρια και άλλοι θα τοποθετούσαν νάρκες σε δυο σημεία της κεντρικής οδού. Αν κατορθώναμε να καταλάβουμε τη γέφυρα, θά 'πρεπε να υπολογίσουμε κι άλλη μια ώρα για να τελειώσουμε την επιχείρησή μας. Μετά θά 'πρεπε να φύγουμε περνώντας από εκτεθειμένη περιοχή. Ήταν ριψοκίνδυνο σχέδιο, αλλά το καλύτερο που θα μπορούσαμε ν' ακολουθήσουμε.

Η συμφωνία του Κικίτσα με καθησύχασε κατά κάποιο τρόπο. Όλα τα μέλη της Βρετανικής Ομάδας δέχτηκαν θερμά το σχέδιο, εκτός απ' τον Τζοκ Χάμιλτον, που θα έπρεπε να είναι επικεφαλής των αντρών που θα έλεγχαν τον κεντρικό δρόμο και που προτιμούσε να βρίσκεται πιο κοντά προς το κέντρο της δράσης. Οι υπόλοιποι θα

ήμασταν μέσα στο τρένο. Η δουλειά μου ήταν να κατευθύνω, μαζί με τον Κικίτσα, την πρώτη επίθεση στα κτίρια. Ο Σκότυ θα ήταν επικεφαλής της ομάδας ανατίναξης.

Όλα είχαν συμφωνηθεί και ταχτοποιηθεί χαρούμενα, όταν έφτασαν τα κιβώτια που είχαν ρίξει τ' αεροπλάνα. Ανακαλύψαμε τότε ότι είχε χαθεί το κιβώτιο με το ακαριαίο φιτίλι. Αυτό ήταν μοιραίο. Η γέφυρα είχε ατσάλινο σκελετό, και η ταυτόχρονη εκπυρσοκρότηση θα μπορούσε να γίνει μόνο με τέτοιο φιτίλι. Επιπλέον, αν το κιβώτιο είχε πέσει ή έπεφτε στα χέρια των Γερμανών, ο εχθρός θα ενίσχυε τη φρουρά στη γέφυρα και θα ήταν έτοιμος για κάθε επίθεση. Όταν μηνύσαμε στο Κάιρο να μας στείλει άλλο, μας είπαν ότι θά 'πρεπε να περιμένουμε δέκα μέρες, γιατί άλλαζαν τ' αεροδρόμιά τους. Ο Κικίτσας είχε φοβηθεί. Οι πιθανότητες να μείνει κρυφή η παρουσία μιας τόσο μεγάλης δύναμης αντρών μειωνόντουσαν μέρα με την ημέρα. Παρ' όλ' αυτά, συμφώνησε να μετάσχει στο αρχικό σχέδιο αν μας έστελναν φιτίλι κι αν οι Γερμανοί δεν ενίσχυαν τη φρουρά της γέφυρας.

Μερικές μέρες αργότερα, ο Ίντερ, ο Αλέκος και δυο Ελασίτες πήγαν κάτω γι' αναγνώριση. Απ' ό,τι είδαν, η κατάσταση στη γέφυρα ήταν ίδια. Αλλ' αυτή τη φορά σταματήθηκαν στην επιστροφή τους από κάτι αντάρτες που δεν ήταν Ελασίτες. Όταν ο Ίντερ είπε ότι ήταν Άγγλος αξιωματικός, αρνήθηκαν να τον πιστέψουν. Ο Αλέκος κι αυτός τό 'σκασαν και τους πυροβόλησαν, αλλά ήταν τυχεροί και γλίτωσαν.

Ο Κικίτσας ήταν έξαλλος. Είπε ότι οι αντάρτες ήταν μέλη της ΠΑΟ, που παλιότερα ήταν γνωστή σαν ΥΒΕ. Αυτός κι άλλοι ανάφεραν παραδείγματα επιθέσεων αντρών της ΠΑΟ-ΥΒΕ εναντίον Ελασιτών, και θέλησε να ξεμπερδέψει αμέσως μ' αυτούς. Του επισήμανα ότι αν τους χτυπούσε θα μάθαιναν οι Γερμανοί ότι βρισκόμαστε εκεί και δεν θα μπορέσουμε να καταστρέψουμε τη γέφυρα του Αλιάκμονα. Μετά από πολύωρη συζήτηση, συμφώνησε να στείλει ένα δικό του μήνυμα με κάποιον ουδέτερο στους ηγέτες τους. Στο μήνυμα πρότεινε μια σύσκεψη στο χωριό Ελαφίνα, σ' ένα ωραίο σπίτι που είχε χτιστεί από έναν Ελβετό μηχανικό πριν απ' τον πόλεμο. Αρχικά οι αρχηγοί της ΠΑΟ αρνήθηκαν να έρθουν, φοβούμενοι κάποια παγίδα. Καθώς όμως τους είχα γνωρίσει στη Θεσσαλονίκη τον Ιούλιο, μπόρεσα σύντομα να τους πείσω γραπτά για την ταυτότητά μου. Τελικά, τρεις αξιωματικοί ήρθαν στη σύσκεψη στην Ελαφίνα.

Αρχηγοί τους ήταν ο συνταγματάρχης Μουστεράκης κι ο συνταγματάρχης Αργυρόπουλος. Και οι δυο ήταν μαζί μου στη σύσκεψη της Θεσσαλονίκης. Με διαβεβαίωσαν ότι κανένα απ' τα μηνύματα που εί-

χαν σταλεί απ' το Ενιαίο Αρχηγείο δεν είχε φτάσει σ' αυτούς κι ότι δεν ήξεραν καν αν το Γενικό Αρχηγείο Μέσης Ανατολής ήταν πρόθυμο ν' αναγνωρίσει το κίνημά τους.

Καθώς δεν είχαν λάβει κανένα μήνυμα από μένα ή από κάποιο Γενικό Στρατηγείο (Μέσης Ανατολής ή Ανταρτών), οι αρχηγοί της ΠΑΟ είχαν αποφασίσει να ξαναπάνε στα βουνά. Πολλές φορές οι μικρές ομάδες τους είχαν συντριβεί απ' τον ΕΛΑΣ. Αυτή τη φορά είχαν προσπαθήσει με μια πιο μεγάλη ομάδα να στήσουν μια βάση στους λόφους. Είχαν πάει αρχικά βόρεια απ' τη Βέροια, αλλά ο ΕΛΑΣ τους είχε διώξει απ' το Βέρμιο. Ήταν απλή σύμπτωση το γεγονός ότι είχαν εγκατασταθεί τώρα στους χαμηλούς λόφους της Πιερίας. Το μόνο που ήθελαν ήταν ένα χώρο δράσης και τη μη επέμβαση του ΕΛΑΣ. Υπήρχε άπλετος χώρος, είπαν, στα ελληνικά βουνά για όλες τις ανταρτικές ομάδες και άπειρα γερμανικά φυλάκια για να επιτεθούν όλοι.

Αυτά τα σημεία μεταφέρθηκαν απ' τους δυο συνταγματάρχες της ΠΑΟ σε μένα, αλλά και στον Κικίτσα και τους συντρόφους του, που περιλάμβαναν το Λαζάνη, ένα σκληρό κι απότομο άντρα μ' επιρροή, κι ένα νεοφερμένο, το Μάρκο (Βαφειάδη). Σύντομα φάνηκε ότι ο Μάρκος ήταν η πολιτική δύναμη που κρυβόταν πίσω απ' τον ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Αποκαλύφθηκε ότι ήταν ο πολιτικός κομμισάριος όλης της Μακεδονίας. Τότε έμοιαζε να είναι εγκάρδιος και λογικός άνθρωπος. Το επιχείρημα του ΕΛΑΣ ήταν ότι οι οργανωτές της κίνησης ΠΑΟ-ΥΒΕ είχαν συνεργαστεί συχνά με τον εχθρό και είχαν προδώσει μέλη του ΕΑΜ στη Θεσσαλονίκη. Αν τους άφηναν να εγκατασταθούν στους λόφους, θα έδιναν αναφορά για τις κινήσεις των μονάδων του ΕΛΑΣ. Οι Ελασίτες επέμεναν ότι όποιος ήθελε να πολεμήσει τον εχθρό έπρεπε να ενταχθεί στον ΕΛΑΣ. Ήταν μια καθιερωμένη δύναμη, είχε κερδίσει πολλές νίκες και δεχόταν όλους τους Έλληνες στους κόλπους του.

Η πρώτη σύσκεψη πέρασε με λασπολογίες της μιας πλευράς εναντίον της άλλης. Είχαν όλοι βυθιστεί στην ανάμνηση περασμένων επεισοδίων και παραπόνων. Η προσπάθειά μου να τους κάνω να σκεφτούν το μέλλον δεν ήταν πολύ αποτελεσματική. Κανονίσαμε όμως να κάνουμε άλλη μια σύσκεψη. Ως τότε άσκησα πιέσεις στον ΕΛΑΣ. Καθώς η ΥΒΕ είχε αναγνωριστεί τον Ιούλιο απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής κι από το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών (ΕΛΑΣ, ΕΚΚΑ και ΕΔΕΣ) ήταν τετελεσμένη απόφαση ότι η ΥΒΕ ή ΠΑΟ όπως αυτοονομαζόταν τώρα, ήταν ελεύθερη να βγει στα βουνά κι ελεύθερη να συνεργαστεί με τον ΕΛΑΣ. Ακόμα, ο ΕΛΑΣ στη Μα-

κεδονία είχε αναλάβει να πραγματοποιήσει τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και να επιτεθεί στη γέφυρα του Αλιάκμονα. Είχε δεχτεί εφόδια γι' αυτό το σκοπό. Το βασικό ζήτημα ήταν να δεχτεί η ΠΑΟ να μεταφέρει τους άντρες της σ' άλλο σημείο, για να έχουμε ελεύθερο το πεδίο για την επιχείρησή μας. Ξεκαθάρισα στον ΕΛΑΣ ότι αν συνέχιζε τις επιθέσεις εναντίον της ΠΑΟ, θα πρότεινα στο Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής να σταματήσει κάθε ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ, με το επιχείρημα ότι χρησιμοποιεί τα εφόδιά μας για να κάνει επιθέσεις σε Έλληνες κι όχι σε Γερμανούς.

Τα επιχειρήματα αυτά ανάγκασαν τον ΕΛΑΣ να κάνει μερικές προτάσεις. Ο Κικίτσας κι ο Μάρκος πρότειναν ν' αφήσουν την ΠΑΟ να κινείται ελεύθερα στην κοιλάδα του Αλιάκμονα, που είναι απότομη και δασώδης. Εκεί η ΠΑΟ θα ήταν περιορισμένη απ' τους Γερμανούς στη Βέροια κι απ' τον ΕΛΑΣ στην Ελαφίνα. Δεν μπόρεσα να τους αποσπάσω τίποτα παραπάνω. Επιπλέον ο Μάρκος είπε ότι δεν είχε τη δικαιοδοσία να επιτρέψει στην ΠΑΟ να εγκατασταθεί στους λόφους. Θά 'πρεπε ν' αναφέρει το όλο θέμα στην Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ στην Αθήνα, που ήταν το αρμόδιο όργανο. Αλλά μπορούσε προσωρινά να διακινδυνεύσει ν' αφήσει την ΠΑΟ να εγκατασταθεί στην κοιλάδα, μόνο και μόνο για να πραγματοποιηθεί η επίθεση στη γέφυρα του Αλιάκμονα.

Η δεύτερη σύσκεψη έγινε μερικές μέρες αργότερα. Την πρώτη μέρα κατάφερα να κάνω τον ΕΛΑΣ να δεχτεί να οδηγήσει τον Αργυρόπουλο και το Μουστεράκη στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο στο Περτούλι, για να θέσουν το θέμα της αναγνώρισης της ΠΑΟ. (Ξεκίνησαν αμέσως κι έφτασαν στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών, όπου δέχτηκαν να υπογράψουν τη συμφωνία των «Εθνικών Ομάδων»). Κατά τα άλλα, όλες οι πλευρές εξακολούθησαν τις επιθέσεις. Τη δεύτερη μέρα, μίλησα πρώτα μόνο με τους αξιωματικούς της ΠΑΟ και τους εξήγησα ότι ετοιμαζόμασταν να επιτεθούμε στη γέφυρα του Αλιάκμονα. Μου πρότειναν ν' αναλάβουν αυτοί την επιχείρηση, δείχνοντας την έπαρση και το πείσμα που έχουν μερικοί μόνιμοι Έλληνες αξιωματικοί. Σίγουρα πίστευαν ότι σε μια κοινή επιχείρηση οι Ελασίτες θα μας πυροβολούσαν πισώπλατα. Δεν μπορούσαν να καταλάβουν πώς είχα επιζήσει τόσον καιρό με τον ΕΛΑΣ. Τους εξήγησα τότε ότι ο ΕΛΑΣ είχε ήδη λάβει τα εφόδια για να γίνει η επιχείρηση απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής κι ότι είμαστε έτοιμοι να πραγματοποιήσουμε το στόχο μας. Αλλά για να γίνει αυτό, έπρεπε η ΠΑΟ να μετακινήσει τις δυνάμεις της μακριά απ' το σημείο που βρισκόμαστε εμείς. Οι αξιωματικοί της ΠΑΟ δέχτηκαν να μετακινή-

σουν τις δυνάμεις τους, αν τους παραχωρούσαν μια καλή περιοχή κι αν τους συνόδευε ένας Βρετανός αξιωματικός - σύνδεσμος.

Τότε πήρε μέρος στη συζήτηση και το τριο του ΕΛΑΣ – ο Μάρκος, ο Κικίτσας κι ο Λαζάνης. Άρχισαν οι συνηθισμένες βρισιές, αλλά καθοδήγησα τις διαπραγματεύσεις, αναγκάζοντας τον ΕΛΑΣ να προτείνει μια τοποθεσία στην ΠΑΟ. Στην κατάλληλη στιγμή, έγινε η πρόταση για την κοιλάδα του Αλιάκμονα. Οι αρχηγοί της ΠΑΟ ανατρίχιασαν με την ιδέα να βρεθούν σε μια τέτοια παγίδα, κι έγιναν έξαλλοι. Πρότεινα να στείλω με την ΠΑΟ στην κοιλάδα του Αλιάκμονα ένα Βρετανό αξιωματικό - σύνδεσμο (ο Τζοκ Χάμιλτον θα δεχόταν ν' αναλάβει αυτή τη φρικτή αγγαρεία). Όσο πλησίαζε το μεσημέρι, οι αξιωματικοί της ΠΑΟ φαίνονταν να συμφωνούν, αν ο ΕΛΑΣ δεν είχε άλλες απαιτήσεις.

Διαλύσαμε τη σύσκεψη για να φάμε και ξεμονάχιασα το Μάρκο για να τον πιέσω. Ομολόγησε τελικά πως είχε μάθει απ' την Κεντρική Επιτροπή του ΕΑΜ ότι δεν θα δινόταν άδεια στην ΠΑΟ να εγκατασταθεί στους λόφους. Είπε ότι λυπάται πολύ γι' αυτό κλπ. αλλά τα χέρια του ήταν δεμένα. Ήταν φανερό, ότι όσο πίεζα, ο ΕΛΑΣ γινόταν σκληρότερος. Μετά το γεύμα, η σύσκεψη ήταν πολύ τυπική και ευγενική. Καμιά πλευρά δεν φαινόταν να παίρνει κάποια απόφαση σχετικά με την εγκατάσταση της ΠΑΟ στην κοιλάδα του Αλιάκμονα, κ' ήταν φανερό ότι το αδιέξοδο ήταν άλυτο. Τελικά όλοι σηκώθηκαν, χαιρετήθηκαν, μου έσφιξαν το χέρι κι έφυγαν. Ήταν ολοφάνερο ότι καμιά πλευρά δεν ήταν διατεθειμένη να κάνει συμβιβασμούς. Η λασπολογία τουλάχιστον είχε αφήσει περισσότερες ελπίδες απ' την τωρινή τυπικότητα. Παρ' όλ' αυτά, εκείνη τη νύχτα κάθησα ως αργά στο σπίτι του Ελβετού, για την περίπτωση που κάποιος θα ήθελε να με συμβουλευτεί.

Την αυγή, ξύπνησα απ' τον ήχο ενός πολυβόλου. Ένας φύλακας του ΕΛΑΣ μου είπε ότι η ΠΑΟ είχε επιτεθεί στα εξωτερικά φυλάκια του ΕΛΑΣ. Ήμουν μόνος. Ένα τμήμα του ΕΛΑΣ είχε μείνει μαζί μου, αλλά μόνο ένας άντρας απ' όλο το τμήμα ήταν στη θέση του. Πήγα προς την κατεύθυνση που ακουγόταν το πολυβόλο κι έφτασα σε μια βραχώδη έκταση, όπου μερικοί Ελασίτες ήταν ξαπλωμένοι και καλά προφυλαγμένοι. Γινόταν ανταλλαγή σποραδικών πυροβολισμών με μια άλλη ομάδα –της ΠΑΟ– που κατείχε μια ανάλογη έκταση σε απόσταση ενός μιλίου. Σ' αυτή την απόσταση, οι περισσότερες σφαίρες αστοχούσαν και πήγαιναν χαμένες. Έμαθα ότι ο Κικίτσας ήταν επικεφαλής και τον φώναξα. Μου είπε το παραμύθι ότι η ΠΑΟ είχε επιτεθεί σ' ένα εξωτερικό φυλάκιο του ΕΛΑΣ κι εκείνοι είχαν

αντεπιτεθεί. Θα έδιωχναν την ΠΑΟ απ' τους λόφους. Αυτό ήταν πιο εύκολο απ' ό,τι φαινόταν, γιατί η ΠΑΟ βρισκόταν στον τελευταίο λόφο και η κοιλάδα που ήταν από κάτω κατεχόταν απ' τους Γερμανούς.

Ξεκαθάρισα στον Κικίτσα ότι δεν πίστεψα το παραμύθι του. Του εξήγησα σκληρά πόσο ανόητο θα ήταν να ξεκινήσουν έναν εμφύλιο πόλεμο, και τις επιπτώσεις που αυτό θα είχε στις σχέσεις με το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και στη βοήθεια που έδινε στον ΕΛΑΣ. Μετά από έντονη συζήτηση, διέταξα τον Κικίτσα να σταματήσει τις εχθροπραξίες, για να πάω στο στρατόπεδο της ΠΑΟ και να τους πείσω να κάνουν κι αυτοί το ίδιο. Μετά, θά 'πρεπε να οργανώσουμε μια σύσκεψη για να σταματήσουν αυτές οι ανοησίες. Συμφώνησε να σταματήσει τους πυροβολισμούς απ' τις 2.30 ως τις 3 μ.μ., με τον όρο να μην πάω εγώ, γιατί ήταν επικίνδυνο σ' αυτό το δασώδες έδαφος. Ένας καλόγερος από ένα μοναστήρι που βρισκόταν στην κοιλάδα, ανάμεσα στις δυο πλευρές, θα μετέφερε το μήνυμά μου στην ΠΑΟ.

Έγραψα λοιπόν στην ΠΑΟ να σταματήσει τους πυροβολισμούς ανάμεσα στις 2.30 και στις 3, τονίζοντας ότι κι ο ΕΛΑΣ θα έκανε το ίδιο. Πρόσθεσα ότι στις 3 μ.μ. θα πήγαινα στο μοναστήρι για να συσκεφτούμε. Ο καλόγερος δέχτηκε να πάει. Τον είδαμε να φεύγει με το μήνυμά μου. Ήταν καβάλα σ' ένα γκρίζο αλογάκι, και κρατούσε ένα άσπρο σεντόνι πάνω απ' το κεφάλι του μ' ένα μακρύ κοντάρι. Διέσχισε τη κοιλάδα κι εξαφανίστηκε πίσω απ' τους θάμνους. Δεν γύρισε πίσω. Στις 2.30 ο ΕΛΑΣ σταμάτησε τους πυροβολισμούς. Η ΠΑΟ συνέχισε. Στις 3 μ.μ. ο Κικίτσας διέταξε τον ΕΛΑΣ να ξαναρχίσει τις εχθροπραξίες, κι εγώ γύρισα πίσω στην Ελαφίνα.

Στη διάρκεια της ανακωχής που είχε κάνει ο ΕΛΑΣ, ενώ καθόμαστε και κοιτούσαμε την κοιλάδα, είδαμε κάτι στρατιωτικά φορτηγά να έρχονται απ' την κατεύθυνση της Βέροιας και να διασχίζουν την κοιλάδα, ως τους πρόποδες του λόφου όπου βρίσκονταν οι αντάρτες της ΠΑΟ. Ο Κικίτσας μου έδειξε τα φορτηγά. Υποστήριζε ότι ήταν γερμανικά κι ερχόντουσαν να βοηθήσουν την ΠΑΟ. Όπως είπε, ήταν μια καθαρή περίπτωση σύμπραξης με τον εχθρό*.

Το άλλο πρωί, ο Κικίτσας έφτασε στην Ελαφίνα, ευχαριστημένος με τον εαυτό του και με τον ΕΛΑΣ. Ήρθε ο ίδιος να μου διηγηθεί τα γεγονότα. Οι άντρες του είχαν επιτεθεί τη νύχτα κ' είχαν διώξει την ΠΑΟ απ' τους λόφους. Μέσα στη σύγχιση που προκάλεσε η οπισθο-

* Βέβαια οι Γερμανοί θα ήταν ευτυχείς να προκαλέσουν έναν εμφύλιο πόλεμο ανάμεσα στις αντίπαλες ελληνικές ανταρτικές ομάδες. Αυτό όμως δεν σημαίνει ότι η ΠΑΟ συνεργαζόταν μαζί τους.

χώρηση, και μέσα στο σκοτάδι αυτής της πυκνοδασωμένης περιοχής, δυο ομάδες της ΠΑΟ άρχισαν να πυροβολούν η μια την άλλη. Σκοτώθηκαν πολλοί, κι ο ΕΛΑΣ δεν είχε απώλειες. Η διήγηση του Κικίτσα επιβεβαιώθηκε όταν ανέκρινα δυο αιχμαλώτους που είχαν πιαστεί απ' τον ΕΛΑΣ. Κι οι δυο είχαν πολεμήσει στην Αλβανία κι είχαν ενταχθεί στην ΠΑΟ από πατριωτικά κίνητρα. Έμειναν κατάπληκτοι όταν είδαν πόσο οι Ελασίτες έμοιαζαν μ' αυτούς, και ότι δεν ήταν τα κομμουνιστικά τέρατα που περίμεναν να δουν. Κ' οι δυο συμφώνησαν να ενταχθούν στον ΕΛΑΣ τώρα που η ΠΑΟ είχε εκμηδενιστεί.

Είχαμε φτάσει πια στο τέλος Αυγούστου του 1943. Τις επόμενες μέρες, ο Κικίτσας ανέφερε ότι η φρουρά της γέφυρας του Αλιάκμονα είχε πολύ ενισχυθεί. Αυτό επιβεβαιώθηκε κι από άλλες πλευρές. Είχα στείλει τον Τζοκ Χάμιλτον κάτω στην κοιλάδα, και είχε πάρει πληροφορίες απ' τους χωρικούς. Ακούσαμε την αναφορά τεσσάρων Κυπρίων που εκείνη την εποχή βγήκαν απ' τους κρυψώνες τους κ' ήρθαν και μας βρήκαν. Δεν υπήρχε πια ελπίδα για μια αιφνιδιαστική επίθεση στη γέφυρα.

Σ' αυτή τη δύσκολη περίοδο, είχαμε πολλά προβλήματα με τον ασύρματο και τη μπερδεμένη μας επικοινωνία με το Κάιρο. Επειδή κάθε σταθμός επικοινωνούσε μόνο με το Κάιρο, χρειάστηκαν τρεις βδομάδες για να πάρω απάντηση σ' ένα υπερεπείγον μήνυμα που είχα στείλει στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο στο Περτούλι, γιατί κ' οι δυο περιμέναμε να μεσολαβήσει το Κάιρο, μ' όλες τις καθυστερήσεις που αυτό συνεπαγόταν. Είχα βέβαια αναφέρει τη διαφωνία του ΕΛΑΣ και της ΠΑΟ με κάθε λεπτομέρεια, και είχα ζητήσει να σταματήσει ο ανεφοδιασμός του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία, εκτός από όσα ήταν απαραίτητα για τις άμεσες επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών.

Πήρα τις απαντήσεις του Κρις απ' το Περτούλι πολύν καιρό μετά τα γεγονότα. Μερικές με ενόχλησαν, γιατί έλεγαν ότι κανένας δεν έπρεπε να δίνει διαταγές σ' έναν αξιωματικό του ΕΛΑΣ, ότι έπρεπε να προσφεύγαμε σε μεσολάβηση κι άλλα πολλά. Αλλά ήμουν ευχαριστημένος που είχε γίνει αποδεκτή η πρότασή μου να σταματήσει ο ανεφοδιασμός του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Συμφωνήσαμε τελικά να φέρω τον Κικίτσα και το Μάρκο στο Ενιαίο Αρχηγείο για να συζητήσουμε το όλο θέμα. Τη στιγμή που καταλήξαμε σ' αυτό, είχαν περάσει τέσσερις βδομάδες απ' τα επεισόδια.

Στο αναμεταξύ, είχαμε λάβει φιτίλια και εφόδια για προσωπική μας χρήση από ένα αεροπλάνο. Τα μέλη της ομάδας μας είχαν ενοχληθεί που ματαιώσαμε την επίθεση στη γέφυρα του Αλιάκμονα, κι

αποφασίσαμε ν' απομακρυνθούμε απ' το στρατόπεδο του ΕΛΑΣ και να κατασκηνώσουμε σ' ένα βουνό που είχε θέα ανατολικά προς τη θάλασσα. Η παραμονή μας στους λόφους πάνω απ' την Ελαφίνα είχε κάνει καλό σε όλους. Είχαμε φάει και λίγο σταρένιο ψωμί αντί για την αιώνια μπομπότα. Δοκιμάσαμε κι ένα είδος πηχτού χυλού, ελαφρά γλυκού, που φτιαχνόταν από το μούστο που περίσσευε όταν έκαναν κρασί. Λεγόταν θρεψίνη κ' ήταν πολύ δυναμωτικό για μας.

Όταν ήμαστε πια έτοιμοι να μετακομίσουμε στο νέο μας στρατόπεδο, ανέβηκα στο πεδίο πτώσης αλεξιπτωτιστών για να ελέγξω αν είχαμε ξεχάσει τίποτα. Περπατούσα μόνος ανάμεσα από κάτι φτέρες όταν είδα μπροστά μου δυο πτώματα, με τα πόδια κομμένα κάτω απ' τα γόνατα και το σώμα φαγωμένο απ' τα τσακάλια. Η μυρωδιά απ' την αποσύνθεση των νεκρών μου έφερε ναυτία. Αυτό επιβεβαίωσε την υποψία μου ότι το απόσπασμα του ΕΛΑΣ στο πεδίο πτώσης αλεξιπτωτιστών ήταν εκτελεστικό. Επικεφαλής του ήταν ένας άντρας με παράξενη έκφραση. Μου θύμιζε τον Κλέαρχο, τον τρελό εκτελεστή του Κισσάβου. Τα πήγαινε καλά μαζί μας, αλλά δεν έπαυε να είναι τέτοιος τύπος ανθρώπου. Τα δυο άταφα πτώματα με τα κομμένα πόδια ήταν σίγουρα θύματά του.

Εκείνη την εποχή, έστειλα τον Τζοκ Χάμιλτον να γίνει αξιωματικός - σύνδεσμος με τον ΕΛΑΣ στο Βέρμιο, και δεν θα τον ξανάβλεπα ως το τέλος του πολέμου. Ήρθε στην Πιερία ένας νεοφερμένος, ο Φίλλιπς. Είχε πέσει με αλεξίπτωτο κοντά στην Ομαλή. Τον έστειλα στο Πάικο μέσω Βερμίου, όπου ήταν εγκαταστημένος ο Τζόνσον. Στο νέο μας στρατόπεδο, ζούσαμε σε σκηνές από ύφασμα αλεξίπτωτου, τοποθετημένες κάτω από μια τεράστια καρυδιά. Κάθε βράδυ ανάβαμε φωτιά. Στην ομάδα μας προστέθηκε ο Γουίνλοου, που ήταν με τον ΕΛΑΣ στην Πιερία, κι αργότερα ο Γουίκστεντ, που τον πήρα απ' το σταθμό του κοντά στην Ομαλή. Είχα στείλει τον Αλέκο κάτω στην ακτή για να βρει κάποιο μέσο προσπέλασης στη Χαλκιδική. Είχε ανακαλύψει ένα φιλικό ιδιοκτήτη καϊκιού. Πρότεινα τότε στον Κικίτσα να πάει ο Γουίνλοου αξιωματικός - σύνδεσμος με τον ΕΛΑΣ στη Χαλκιδική. Ο Κικίτσας συμφώνησε, και κάναμε τις απαραίτητες προετοιμασίες. Όταν ο Γουίνλοου έφτασε εκεί, ανακάλυψε ότι υπήρχαν ανάλογα προβλήματα ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και στην ΠΑΟ και στη Χαλκιδική.

Ήμουν ανήσυχος όχι μόνο γι' αυτόν, αλλά και για έναν Έλληνα αξιωματικό μου, τον Ηρακλή, που έλειπε εδώ και κάμποσον καιρό. Είχε πάει γι' αναγνώριση της παρακαμπτήριας σιδηροδρομικής γραμμής που συνέδεε την Έδεσσα με τη Φλώρινα. Ήταν οπαδός της

ΠΑΟ, και φοβόμουν μήπως τον σκότωνε ο ΕΛΑΣ. Ο Σκότυ κι ο Ίντερ είχαν κάνει αναγνώριση σ' όλες τις γέφυρες που βρίσκονταν ανάμεσα στις εκβολές του Αλιάκμονα και του Πηνειού. Ανακάλυψαν αρκετούς ενδιαφέροντες στόχους δευτερεύουσας σημασίας, και στείλαμε ένα σχεδιάγραμμα επιχειρήσεων στο Κάιρο. Το σχέδιο έγινε αποδεκτό. Πραγματοποιήθηκε μ' επιτυχία με τη βοήθεια του ΕΛΑΣ, αλλά αφού είχα ξεκινήσει για το Ενιαίο Γενικό Αρχηγείο.

Οι σχέσεις μου με τον ΕΛΑΣ είχαν αλλάξει ριζικά μετά το επεισόδιο με την ΠΑΟ. Είχα τιμωρήσει τον ΕΛΑΣ Μακεδονίας σταματώντας τον ανεφοδιασμό του απ' το Γενικό Αρχηγείο Μέσης Ανατολής, κι ο Κικίτσας κι ο Μάρκος ήξεραν την αιτία. Λίγο μετά το επεισόδιο, κλήθηκα να παρευρεθώ σε μια συγκέντρωση του ΕΑΜ στην Ελαφίνα. Αντίθετα απ' τις συνήθειές μου, πήγα. Πολλές εκατοντάδες χωρικοί ήταν συγκεντρωμένοι σ' ένα μεγάλο ανοιχτό χώρο με ψηλά δέντρα πίσω τους. Οι ομιλητές, ο Μάρκος κι άλλοι, χαρακτήρισαν την ΠΑΟ σαν ένα κίνημα που συνεργαζόταν με τους Γερμανούς. Τότε μίλησα ελληνικά, υπερασπίζοντας την ΠΑΟ απέναντι στον ΕΛΑΣ. Οι παρατηρήσεις μου έγιναν δεκτές με κραυγές «Προδότη», «Φασίστα» και «Θάνατος» απ' τις πίσω γραμμές των συγκεντρωμένων, αλλά εγώ εξακολούθησα την ομιλία μου που ήταν πολύ ρητορική και δεν μπορούσε παρά να προκαλέσει έντονες συναισθηματικές αντιδράσεις.

Ένας απ' τους διερμηνείς μας εκείνη την εποχή ήταν κάποιος Έλληνας που καταγόταν απ' αυτό το μέρος της Πιερίας. Είχα πολύ φιλικές σχέσεις μ' έναν Ελασίτη καπετάνιο, τον Κατσαντώνη. Ήταν ντόπιος και τον ήξερα από καιρό. Είχε φιλοξενήσει κι έναν Αυστραλό στρατιώτη που ήταν μαζί μου στη Θεσσαλία. Απ' αυτούς τους δυο άντρες μαθαίναμε τα συναισθήματα της κοινής γνώμης στην Πιερία. Οι συμπάθειες ήταν βασικά μοιρασμένες ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και την ΠΑΟ. Ο ΕΔΕΣ ερχόταν τρίτος με αρκετή απόσταση. Ο λόγος μου έκανε πολύ κακό στον ΕΛΑΣ, γιατί ο κόσμος της περιοχής είχε ως τότε ακούσει την υπόθεση μόνο απ' την πλευρά του ΕΛΑΣ.

Πήρα αναφορές ότι ο ΕΛΑΣ είχε επιτεθεί σε πολλά χωριά της κοιλάδας που δεν ήταν με το μέρος του, και ιδιαίτερα σ' ένα χωριό που λεγόταν Κουκιές. Όταν ρώτησα τον Κικίτσα γι' αυτό, υποστήριξε ότι οι Κουκιώτες είχαν δεχτεί όπλα απ' τους Γερμανούς και βοηθούσαν μερικούς ανθρώπους της ΠΑΟ να κατασκευάσουν οχυρωματικά έργα εναντίον του ΕΛΑΣ. Γι' αυτό ο ΕΛΑΣ κατέλαβε το χωριό. Είπα ότι θα πήγαινα στο χωριό ν' ακούσω και την άποψη των ντόπιων. Σ' αυτό το σημείο ο Κικίτσας μου είπε ότι δεν θα μ' άφηνε να το κάνω αυτό, κι όταν ρώτησα γιατί, μου απάντησε ότι ήταν ριψοκίνδυνο.

Έγραψα τότε ένα σημείωμα όπου έλεγα ελληνικά και αγγλικά ότι ο Κικίτσας δεν ήταν υπεύθυνος για την ασφάλειά μου κι ότι θα πήγαινα στις Κουκιές ενάντια στη συμβουλή του.

Ξεκίνησα με τον Αλέκο για το χωριό που βρισκόταν στα σύνορα της περιοχής που κατείχαν οι Ελασίτες κι αυτής που κατείχαν οι Γερμανοί. Είχαμε σχεδόν φτάσει όταν εμφανίστηκε ο Κικίτσας μ' ένα πάνοπλο τάγμα και είπε ότι έλπιζε να μην έχουμε αντίρρηση να μας συνοδεύσει, γιατί πήγαινε κι αυτός στις Κουκιές. Αυτή η κίνηση μ' άφησε άναυδο. Όταν φτάσαμε στις Κουκιές, οι λίγοι χωρικοί που δεν το είχαν βάλει στα πόδια δεν θέλησαν να μιλήσουν μπροστά στους Ελασίτες.

Αυτό το περιστατικό δείχνει τη δυσκολία που είχαμε να πάρουμε άμεσες πληροφορίες στις περιοχές όπου ο ΕΛΑΣ καταδίωκε τους Έλληνες αντιπάλους του. Υπήρχαν πολλά άλλα χωριά που, σύμφωνα με τον ΕΛΑΣ, είχαν δεχτεί όπλα απ' τους Γερμανούς, και μπορούσαμε με διάφορους έμμεσους τρόπους να το επιβεβαιώσουμε. Ήταν μια απ' τις επιπτώσεις του επεισοδίου με την ΠΑΟ. Γιατί ο εμφύλιος πόλεμος που είχε ξεσπάσει ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και την ΠΑΟ είχε καταλήξει σ' ένα διχασμό του πληθυσμού στα χωριά.

Ο ΕΛΑΣ ήθελε βέβαια πολύ να μάθει τι ξέραμε ακριβώς και τι πιστεύαμε γι' αυτόν. Στο στρατόπεδό μας κάτω απ' την καρυδιά είχαμε μόνο ένα τμήμα Ελασίτες μαζί μας. Υποτίθεται ότι ο ρόλος τους ήταν να μας φυλάνε και να μας τροφοδοτούν, αλλά στην πραγματικότητα μας κατασκόπευαν. Μια νύχτα, ένας νεαρός Ελασίτης, ο «Βύρωνας», μπήκε στη σκηνή μου και μου διηγήθηκε την ιστορία του. Είχε γίνει κομμουνιστής στο σχολείο, σε ηλικία δεκαπέντε χρονών, στη διάρκεια της γερμανικής κατοχής. Εντάχθηκε τότε στον ΕΛΑΣ και εκπαιδεύτηκε στην πολιτική του σχολή. Τοποθετήθηκε στις μυστικές υπηρεσίες, στο τμήμα που ασχολιόταν με τους ύποπτους, κι ο Κικίτσας τον είχε διατάξει να παρακολουθεί εμένα και τους άλλους Βρετανούς αξιωματικούς. Μου εξομολογήθηκε ότι τώρα που πάτησε τα δεκαεφτά είχε επιτέλους δει το φως της αλήθειας κ' είχε γίνει βασιλικός, ή τουλάχιστον συντηρητικός. Τελικά μου πρότεινε να του πω τι να πάει να πει στον Κικίτσα για να ξεγελάσουμε τον ΕΛΑΣ. Πίστεψα την ιστορία του, αλλά δεν είχε σημασία για μένα. Του είπα ότι δεν μ' ένοιαζε αν μάθαινε ο Κικίτσας τις απόψεις που εξέφραζα. Ο Βύρωνας απογοητεύτηκε μαζί μου. Μ' επισκέφτηκε κι άλλη μια νύχτα αλλά τον συμβούλεψα να φύγει για να μην τον πάρουν είδηση οι Ελασίτες.

Εκείνη την εποχή, προκάλεσε κάποια κρίση κ' η υπόθεση ενός

Έλληνα σμηναγού που ήταν πράκτορας του ISLD (μιας μυστικής υπηρεσίας του Καΐρου). Ο άνθρωπος αυτός είχε πέσει με αλεξίπτωτο στη Μακεδονία φέρνοντας μαζί του λεφτά, και αποστολή του ήταν να μάθει μερικές πληροφορίες. Ο ISLD δούλευε ανεξάρτητα από μας, αλλά σ' αυτή την περίπτωση ειδικά ο άντρας είχε οδηγίες να κάνει τις αναφορές του σε μένα. Όταν ήρθε στο αρχηγείο μου, ο ΕΛΑΣ τον αντιμετώπισε με αντιπάθεια, κι αυτός το ανταπόδωσε. Η στάση του εκμηδένισε τις πιθανότητες επιτυχίας του, γιατί ο ΕΛΑΣ τον παρακολουθούσε όπου κι αν πήγαινε. Σύστησα στο Κάιρο να τον αποσύρει και να στείλει έναν άλλο πράκτορα που θα ήταν άγνωστος στον ΕΛΑΣ. Το Κάιρο δεν συμφώνησε. Έπεισα τον Κικίτσα να τον βοηθήσει να περάσει στη γερμανοκατεχόμενη περιοχή, όπου φαινομενικά ξέφυγε για λίγο απ' την παρακολούθηση του ΕΛΑΣ. Αργότερα άκουσα φήμες ότι ο ΕΛΑΣ τον είχε συλλάβει. Όταν ρώτησα τον Κικίτσα, το αρνήθηκε. Κατόπιν όμως τον είδε ένας απ' τους Έλληνες συνεργάτες μου (ο Αλέκος νομίζω), και μετά ακούσαμε ότι ο ΕΛΑΣ τον σκότωσε. Το διασταύρωσα αργότερα απ' τις καταθέσεις διαφόρων μαρτύρων.

Αυτό το περιστατικό ήταν χαρακτηριστικό της κατάστασης που αντιμετωπίζαμε. Κάθε Έλληνας που έστελνε το Κάιρο αντιμετωπιζόταν απ' τον ΕΛΑΣ σαν κατάσκοπος κι έβγαινε απ' τη μέση, εκτός αν έμπαινε κάτω απ' τη προστασία ενός Βρετανού αξιωματικού. Γιατί το αστυνομικό δίκτυο του ΕΛΑΣ είχε το μονοπώλιο της εξουσίας στη λοφώδη πλευρά της Μακεδονίας κι έλεγχε όλες τις κινήσεις των ανθρώπων. Στις πόλεις, επίσης, ο ΕΛΑΣ είχε ομάδες από μαχαιροβγάλτες, που ήταν γνωστές σαν «Τάγματα εφόδου» και καταδίωκαν όποιον έφευγε απ' τους λόφους και πήγαινε στ' αστικά κέντρα, που τυπικά μόνο ήταν κάτω από γερμανικό έλεγχο.

Αυτά που έγιναν στην Πιερία ήταν πολύ σοβαρά. Ο ΕΛΑΣ είχε δείξει ότι ήταν αποφασισμένος να εξολοθρεύσει ένα αντιστασιακό κίνημα που οι ίδιοι του οι αντιπρόσωποι στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών είχαν αναγνωρίσει. Οι πράξεις του Μάρκου και του Κικίτσα είχαν κάνει αστεία τη συμμετοχή του ΕΛΑΣ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών καθώς και τη συνεργασία που είχε υποσχεθεί με άλλα αντιστασιακά κινήματα ενάντια στον κοινό εχθρό. Και το κακό δεν σταμάτησε εκεί. Η αιματοχυσία που έγινε κοντά στην Ελαφίνα ξαπλώθηκε στα χωριά της Πιερίας, όπου αντίποινα και πάλι αντίποινα καταδίωκαν τους άοπλους χωρικούς. Έτσι, επικράτησε η απαισιοδοξία και η καταστροφή. Ήταν ζωτικό να φέρω το Μάρκο και τον Κικίτσα στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο.

6

Ο ΕΜΦΥΛΙΟΣ ΠΟΛΕΜΟΣ

Υπάρχει κάποια δόση αλήθειας σ' ένα σχόλιο του Τσώρτσιλ για την κατάσταση στην Ελλάδα μετά τον Ιούλιο του 1943: «Αυτές (οι δραστηριότητες που δημιουργούσαν ένα κάλυμμα για την απόβαση στη Σικελία) ήταν η τελευταία άμεση στρατιωτική συμβολή του ελληνικού αντάρτικου στον πόλεμο. Από τότε κυριάρχησε ο αγώνας για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας μετά το τέλος του πολέμου». («Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος» V, 472-3). Για τη μεγάλη στρατηγική του Τσώρτσιλ, η Ελλάδα ήταν τώρα στο περιθώριο, κι έτσι προσανατολίστηκε στο να βοηθήσει όχι τους αντάρτες της Ελλάδας, αλλά της Γιουγκοσλαβίας (Δ.Π.Π., V, 121). Όμως, η ύπαρξη του ελληνικού αντάρτικου έκανε πολύ κακό στο ηθικό του εχθρού και συγκέντρωνε μεγάλες εχθρικές δυνάμεις στα νότια Βαλκάνια. Ο «αγώνας, για την κατάκτηση της πολιτικής εξουσίας» είχε κυριαρχήσει από τότε που ξεκίνησαν τα αντιστασιακά κινήματα, δηλαδή πριν απ' τον ερχομό των πρώτων Βρετανών αλεξιπτωτιστών. Μετά τον Ιούλιο του 1943, ο αγώνας έγινε πιο έντονος και πιο ανοιχτός, γιατί τα κινήματα ήταν δυνατότερα και κυριαρχούσε –λανθασμένα– η αντίληψη ότι η ημέρα της απελευθέρωσης πλησίαζε.

Εκείνη την εποχή, η θέση του βασιλιά Γεώργιου και της ελληνικής κυβέρνησής του ήταν ιδιαίτερα δύσκολη. Ο ίδιος και τα μέλη της κυβέρνησής του δεν ήταν καθόλου δημοφιλείς στην Ελλάδα, γιατί είχαν υποστηρίξει το καθεστώς του Μεταξά. Οι ένοπλες δυνάμεις τους στο εξωτερικό ήταν αδρανείς και δυσαρεστημένες. Στις 3 Ιουλίου, ο βασιλιάς υποσχέθηκε, σ' ένα

διάγγελμα προς τον ελληνικό λαό, ότι η κυβέρνησή του θα παραιτιόταν και θα έκανε γενικές εκλογές αμέσως μετά την απελευθέρωση της χώρας. Το σιωπηρό υπονοούμενο ότι αυτός κι' η κυβέρνησή του θα είχαν τον έλεγχο των πραγμάτων στη διάρκεια της απελευθέρωσης δεν έμεινε αναπάντητο: Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ζήτησε ν' ακουστεί η φωνή του έξω απ' την Ελλάδα και να γίνει ανταρσία των ελληνικών δυνάμεων στην Αίγυπτο. Το ρήγμα ανάμεσα στην ελληνική κυβέρνηση που αναγνωριζόταν απ' τις δυτικές δυνάμεις και το ισχυρότερο αντιστασιακό κίνημα φαινόταν τώρα μεγάλο και βαθύ.

Όταν έφυγα με το Μάρκο και τον Κικίτσα για να πάμε στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο, άφησα το Γουίκστεντ στη θέση μου στην Πιερία. Είχε αργήσει να μπει στη ζωή μας γιατί είχε γδάρει το μεγάλο του δάχτυλο περπατώντας στην ύπαιθρο μαζί μου. Η πληγή του μολύνθηκε, κι αυτό τον έκανε ανάπηρο για λίγο καιρό. Αλλά είχε ζυγίσει την κατάσταση με τον ΕΛΑΣ, κ' ήμουν ευχαριστημένος που θα με αντικαθιστούσε. Ο Γουίνλοου είχε φύγει για τη Χαλκιδική, ο Χάμιλτον ήταν στο Βέρμιο κι ο Φίλλιπς με τον Τζόνσον στο Πάικο. Ο Σκότυ κι ο Ίντερ είχαν αναλάβει τις επιθέσεις εναντίον σιδηροδρομικών γραμμών κι ο Κικίτσας είχε αναθέσει σ' έναν ικανό αξιωματικό του ΕΛΑΣ να τους βοηθήσει με μερικές μονάδες Ελασιτών.

Για το Μάρκο, τον Κικίτσα και για μένα, το ταξίδι στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο στο Περτούλι ήταν ένα είδος διακοπών. Οργάνωσα στη διαδρομή γαϊδουροκαβαλαρίες και μουλαροκαβαλαρίες, και είχαμε διασκεδαστικούς καυγάδες για πολλά θέματα. Οι προσωπικές μας σχέσεις ήταν απόλυτα φιλικές και άνετες, αλλά κανείς μας δεν έκρυβε τη διαφορά που υπήρχε στις πολιτικές μας απόψεις.

Μια μέρα, ο γάιδαρός μου ήρθε τελευταίος, γιατί ήταν ένα αργό και πεισματάρικο ζώο. Όταν έφτασα τους άλλους, είπα ότι θα τον έκανα «υπεύθυνο», δηλαδή πράκτορα του ΕΑΜ, στο χωριό του. Ρώτησαν γιατί, κι απάντησα πως ήταν ο πιο αργός κι ο πιο πεισματάρης απ' όλους τους άλλους. Αυτό τους ενθουσίασε. Τα καλαμπούρια τους στρέφονταν γύρω στις γιγάντιες ψείρες που έκαναν όλους τους Ελασίτες, αλλά και μερικούς από μας, να υποφέρουν, γύρω στο ποιον έπρεπε να στείλουν στο Γενικό Αρχηγείο (ευφημισμός που σήμαινε να τον βγάλουν απ' τη μέση), ή γύρω στον «Πιθηκάνθρωπο», το πα-

ρατσούκλι που είχα εφεύρει για το διοικητή της ΠΑΟ, τον Αργυρόπουλο. Το λέγαμε αναμεταξύ μας, αλλά κάποιος το μετέφερε στον Κικίτσα.

Περάσαμε πέντε μέρες μαζί και στο τέλος διασχίσαμε μ' ένα αντάρτικο αυτοκίνητο το θεσσαλικό κάμπο απ' την Καλαμπάκα ως την Πόρτα Παζάρι. Από κει πήγαμε στο Περτούλι μ' ένα φορτηγό. Στη διαδρομή συναντήθηκα και μίλησα με τον Κίσσαβο, τον πρώτο διοικητή του ΕΛΑΣ που είχα γνωρίσει. Είχαν περάσει κάμποσοι μήνες από τότε που ο Καραγιώργης είχε πει πως θα τον υποβίβαζε σύμφωνα με την πρότασή μου. Ο Κίσσαβος έπρεπε να το ήξερε αυτό, αλλά δεν μου κρατούσε κακία. Φυσικά, είχε πάρει προαγωγή.

Στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών επικεφαλής της Αποστολής ήταν ο Κρις. Ο Έντυ είχε πάει αεροπορικά στην Αίγυπτο με απεσταλμένους του ΕΑΜ, του ΕΛΑΣ και της ΕΚΚΑ και δεν είχε γυρίσει ακόμα. Στην πραγματικότητα, δεν γύρισε ποτέ. Οι εκπρόσωποι του ΕΑΜ και του ΕΛΑΣ είχαν προκαλέσει πολλά προβλήματα στην Αίγυπτο και το Λίβανο με την αδιάλλακτη στάση τους και τις υπέρογκες απαιτήσεις τους. Αρνιόντουσαν ν' αναγνωρίσουν τον Έλληνα βασιλιά και την εξόριστη κυβέρνηση και προκαλούσαν ανταρσίες στις ελληνικές δυνάμεις της Μέσης Ανατολής. Ο Έντυ έπεσε θύμα αυτών των φασαριών. Κατηγορήθηκε για τ' αποτελέσματα μιας πολιτικής που δεν είχε ξεκινήσει ο ίδιος και για την οποία είχε προειδοποιήσει τις διοικητικές αρχές του Καΐρου.

Όταν φτάσαμε στο Περτούλι, όλοι οι απεσταλμένοι είχαν επιστρέψει, κι ένας απ' αυτούς, ο Τζήμας (γνωστός σαν Σαμαρινιώτης) εκπροσώπευσε το ΕΑΜ στις συζητήσεις για την ΠΑΟ. Ο Άρης αντιπροσώπευε τον ΕΛΑΣ. Οι εκπρόσωποι του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ δεν είχαν τόσο υψηλές θέσεις στις οργανώσεις τους και είχαν ασθενέστερα πρόσωπα.

Το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών είχε ήδη μιλήσει με τον Αργυρόπουλο και το Μουστεράκη, κι ο Αργυρόπουλος είχε φύγει κάπου, άγνωστο πού. Είχε συμφωνηθεί να εκπροσωπήσει ο Μουστεράκης την ΠΑΟ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών αν η Μέση Ανατολή και τα μέλη του Κοινού Στρατηγείου Ανταρτών αναγνώριζαν την ΠΑΟ. Η απόφαση για την αναγνώριση είχε αναβληθεί για ν' αποφανθούμε κι εμείς. Έτσι, ο Κικίτσας, ο Μάρκος κι εγώ παρουσιαστήκαμε για να πούμε τη γνώμη μας. Η πραγματική δυσκολία για ν' αναγνωριστεί η ΠΑΟ ήταν η παρουσία στην οργάνωση μερικών ατόμων που είχαν επαφές με την ελληνική αστυνομία και με τα στρατεύματα ασφαλείας στη Θεσσαλονίκη. Και οι δυο αυτές δυνάμεις βρί-

σκονταν βέβαια στην υπηρεσία της λεγόμενης κυβέρνησης Κουίσλινγκ*.

Μετά από πολλές διαφωνίες, το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών συμφώνησε ν' αναγνωρίσει την ΠΑΟ, με τον όρο ότι θα διαγράφονταν μερικά πρόσωπα και θα σταματούσαν ορισμένες επαφές. Το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής συμφώνησε με την απόφαση όταν ενημερώθηκε γι' αυτήν. Έστειλαν το Μουστεράκη να γνωστοποιήσει στη Θεσσαλονίκη την απόφαση, που είχε τις υπογραφές των μελών του Ενιαίου Γενικού Αρχηγείου, συμπεριλαμβανομένων και των αντιπροσώπων του ΕΛΑΣ. Στην πραγματικότητα, ο Μουστεράκης δεν πήγε ποτέ στη Θεσσαλονίκη. Όπως έμαθα το Δεκέμβριο, τον έστειλαν σε μια φυλακή του ΕΛΑΣ στη Δεσκάτη.

Η άλλη όψη του προβλήματος ήταν η διακοπή του ανεφοδιασμού του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία επειδή έδιωξε την ομάδα της ΠΑΟ απ' την Πιερία. Ήταν πολύ πιο δύσκολο να υποστηρίξει κανείς αυτή την απόφαση. Έμεινα σταθερός στην άποψή μου ότι κάθε κίνημα που θα χτυπούσε Έλληνες, θα ανεφοδιαζόταν μόνο για τις άμεσες επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών. Ο Κρις με υποστήριξε. Είχε καταλάβει, όπως κι εγώ, ότι ο ΕΛΑΣ ήθελε το μονοπώλιο της εξουσίας, κι ότι ο μόνος τρόπος να τον εμποδίσουμε κάπως να επιτίθεται στα άλλα αντιστασιακά κινήματα ήταν ν' ασκήσουμε αντίποινα με διακοπή του ανεφοδιασμού. Ο ΕΛΑΣ στη Μακεδονία εξακολούθησε να είναι τιμωρημένος. Η Μέση Ανατολή έστελνε εφόδια μόνο για τις άμεσες επιχειρήσεις εναντίον των Γερμανών.

Στο Περτούλι υπήρχε μεγάλη αναταραχή σχετικά με τους Ιταλούς. Όταν έπεσε η Ιταλία, στις 8 Σεπτεμβρίου του 1943, ο στρατηγός Γουίλσον διέταξε την Αποστολή να έρθει σ' επαφή με όλα τα ιταλικά αρχηγεία στην Ελλάδα για να παραδοθούν, ή, ακόμα καλύτερα, να συνεργαστούν εναντίον των Γερμανών. Στη Μακεδονία υπήρχαν Ιταλοί μόνο στην Καστοριά. Ο Πρέντις ήρθε σ' επαφή μαζί τους, αλλά οι διαπραγματεύσεις διακόπηκαν όταν εισέβαλαν οι Γερμανοί.

Ο Κρηντ είχε μια ενδιαφέρουσα εμπειρία στο Λιδωρίκι της Ρούμελης. Πήγε μ' ένα λοχία στο Λιδωρίκι έχοντας για μοναδικό όπλο μια άσπρη σημαία. Ενώ μιλούσαν με τον Ιταλό διοικητή για να πετύχουν την παράδοσή του, σταμάτησε έξω ένα φορτηγό και δυο Γερμανοί αξιωματικοί μπήκαν στο δωμάτιο. Ο Ιταλός διοικητής είπε τότε ότι θα συνεχίσει να πολεμάει δίπλα στους Γερμανούς συμμάχους του.

---

* Της κυβέρνησης που σχηματίστηκε στην Ελλάδα με την υποστήριξη των Γερμανών. Οι κυβερνήσεις αυτού του τύπου ονομάστηκαν κοινώς Κουίσλινγκ γιατί έτσι λεγόταν ο επικεφαλής της πρώτης τέτοιας κυβέρνησης στη Νορβηγία.

Προς μεγάλη έκπληξη του Κρηντ, οι Γερμανοί φάνηκαν να δέχονται την ασυλία που έδινε στον ίδιο και το λοχία του η άσπρη σημαία, κι εκείνος αποφάσισε να φύγει. Έγιναν οι τυπικοί χαιρετισμοί, και μόλις απομακρύνθηκαν με το λοχία τό 'βαλαν στα πόδια. Μόνο αργότερα έμαθαν ότι οι δυο Γερμανοί δεν συνοδεύονταν από στρατεύματα.

Ένας μεγάλος αριθμός Ιταλών ήρθε στη Θεσσαλία. Η μεραρχία του Πινερόλο, που αποτελείτο από 15.000 άντρες με τα όπλα, τα εφόδια και τα μεταφορικά μέσα τους, πήγε στην Καλαμπάκα και πρότεινε να πολεμήσει τους Γερμανούς υπό τη διοίκηση του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, που είχε αντιπρόσωπο τον Κρις. Η πρώτη επίσημη επαφή έγινε από έναν Ιταλό συνταγματάρχη του Ιππικού, ντυμένο με κομψή στολή. Συναντήθηκε μ' ένα Βρετανό αξιωματικό - σύνδεσμο, το Χάρκερ, που ήταν κεφάτος άνθρωπος αλλά δεν ήξερε λέξη ιταλικά. Ο Ιταλός συνταγματάρχης έβγαλε έναν πομπώδη λόγο στα ιταλικά, κι ένας Σικελός δεκανέας που είχε πάει στην Αμερική και αργότερα τον λέγαμε Τζο, στάθηκε δίπλα του σαν διερμηνέας. Όταν ο συνταγματάρχης τέλειωσε, ο Χάρκερ στράφηκε προς το μέρος του για ν' ακούσει τη μετάφραση. Ο Τζο είπε απλά: «Μην ακούτε αυτό τον ηλίθιο, δεν είπε τίποτα». Περιττό να πούμε ότι η προσφορά της μεραρχίας του Πινερόλο έγινε δεκτή.

Διοικητής της μεραρχίας του Πινερόλο ήταν ο στρατηγός Ινφάντε, ένας αριστοκράτης αξιωματικός που ήταν επί πολλά χρόνια στρατιωτικός ακόλουθος στο Λονδίνο. Μιλούσε καλά αγγλικά κι έπαιζε θαυμάσιο μπριτζ. Στη διάρκεια των διαπραγματεύσεων, ξεκαθάρισε ότι ποτέ δεν θα συνεργαζόταν με τον ΕΛΑΣ ή άλλη μεμονωμένη αντιστασιακή οργάνωση, κι ότι είχε έρθει μόνο επειδή η Βρετανική Αποστολή εκπροσωπούσε το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Όταν η μεραρχία τάχθηκε στο πλευρό μας, οι αντιπρόσωποι του ΕΛΑΣ, του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ υπόγραψαν μια συμφωνία που αναγνώριζε τους Ιταλούς σαν συμπολεμιστές και τους υποσχόταν ίσο καταμερισμό των εφοδίων κλπ. Ειδικότερα εξασφάλιζαν ότι κάθε Ιταλός που θα δεχόταν να σταματήσει να πολεμάει θα είχε δικαίωμα στο ίδιο συσσίτιο με τους αντάρτες. Όλα τα επιπλέον ιταλικά όπλα, πυρομαχικά και εφόδια που δεν θα μοιράζονταν στους Ιταλούς σαν πολεμικές μονάδες, θα διανέμονταν ίσα ανάμεσα στα τρία αντιστασιακά κινήματα, όπως γινόταν και με τα εφόδια που έστελνε η Μέση Ανατολή.

Το άμεσο πρόβλημα ήταν η διατροφή των 15.000 Ιταλών. Επειδή καμιά περιοχή δεν είχε τους απαραίτητους πόρους, αποφασίστηκε να διαιρεθούν οι Ιταλοί σε τρεις μεγάλες δυνάμεις και να εγκατασταθούν

μια στη Ρούμελη, μια στη Θεσσαλία και μια στη Μακεδονία. Θά 'πρεπε να κρατήσουν την Καλαμπάκα, όπως το είχαν κάνει μ' επιτυχία στην αρχή.

Όταν τέλειωσα την αποστολή μου, έφυγα για το Κριμίνι, όπου βρισκόταν ένας απ' τους σταθμούς της Αποστολής στη Μακεδονία. Συνοδευόμουν από έναν Ιταλό ταγματάρχη, μικρογραφία του Μουσσολίνι, που γκρίνιαζε σε κάθε αναποδιά. Καβαλήσαμε ιταλικά άλογα του Ιππικού και πήγαμε απ' την Καλαμπάκα στη Μουργκάνα. Εκεί περάσαμε τη νύχτα σε μια ιταλική πυροβολαρχία. Ήταν καλή μονάδα. Δεν μου έκρυβαν τις υποψίες τους για τους Έλληνες, δηλαδή για τον ΕΛΑΣ, κι αυτές οι υποψίες ήταν σωστές. Όταν μπήκαμε στη Μακεδονία, ακούσαμε φήμες ότι οι 4.000 Ιταλοί που πήγαν εκεί είχαν παραδώσει τα όπλα τους στον ΕΛΑΣ. Ενώ βρισκόμαστε στο Περτούλι είχαν αρχίσει οι βροχές, και οι 4000 είχαν περπατήσει κάτω από δυνατή βροχή. Είχαν Έλληνες οδηγούς, κ' η διαδρομή ήταν δύσκολη. Κοιμόντουσαν στο ύπαιθρο, κ' οι χωρικοί τους είχαν κλέψει ό,τι δεν φορούσαν απάνω τους, αρβύλες και εφόδια. Όταν έφτασαν κοντά στα Γρεβενά, τους μίλησε ο στρατηγός Καλαμπαλίκης, ένας νέος διοικητής του ΕΛΑΣ που δεν είχα συναντήσει ακόμα. Τους περιέγραψε τη δύσκολη ζωή του αντάρτικου με μαύρα χρώματα κι εξήγησε ότι οι Έλληνες ήξεραν καλύτερα την περιοχή κ' ήταν πιο συνηθισμένοι στις σκληρές συνθήκες. Γιατί λοιπόν να μη δώσουν τα όπλα τους στους Έλληνες αντάρτες; Γιατί να μη ζήσουν στα χωριά με το ίδιο συσσίτιο που είχαν οι αντάρτες που ζούσαν στην ύπαιθρο; Ο λόγος του πέτυχε το στόχο του. Αυτόματα, οι 4.000 παράδωσαν τα όπλα τους. Ο Καλαμπαλίκης σκάρωσε έξυπνα μια επίσημη συμφωνία, που υπογράφτηκε απ' τους Ιταλούς διοικητές όλων των μονάδων.

Ακούγοντας τα νέα, ο ταγματάρχης μου, που ήταν σωσίας του Μουσσολίνι, έγινε έξαλλος. Τον πήγα να δει το στρατηγό Δημάρατο, το στρατιωτικό διοικητή του ΕΛΑΣ που είχε διοικήσει με τόση επιτυχία την 9η Μεραρχία, στην Αλβανία, εναντίον των Ιταλών. Αφού άκουσε το μεγάλο και στομφώδη λόγο του ταγματάρχη, ο Δημάρατος δεν είπε λέξη και του έδειξε απλά την επίσημη συμφωνία. Ο ταγματάρχης τη διάβασε για πρώτη φορά. Αυτό τον αποτέλειωσε. Φρόντισα να πάει πίσω στο στρατηγό Ινφάντε. Στο αναμεταξύ, ο ΕΛΑΣ είχε καταφέρει ν' αποκτήσει τα όπλα των άλλων ιταλικών ομάδων με λιγότερο εκλεπτυσμένες μεθόδους. Στη Ρούμελη χρησιμοποίησε βία. Τότε οι Γερμανοί έκαναν μια αιφνιδιαστική έφοδο στους λόφους. Έπιασαν πολλούς άοπλους Ιταλούς και τους εκτέλεσαν σαν προδότες. Δεν μπορούσα να κάνω τίποτα για να βοηθήσω τους Ιταλούς στη

Μακεδονία, εκτός απ' το να προσπαθώ να τηρεί ο ΕΛΑΣ τη συμφωνία ότι οι Ιταλοί έπρεπε να έχουν ίδιο συσσίτιο.

Κοντεύαμε τώρα να φτάσουμε στις αρχές Οκτωβρίου του 1942. Η Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή είχε αλλάξει τ' όνομά της σε Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή, μετά την άφιξη μερικών Αμερικανών αξιωματικών. Αυτή η αλλαγή δεν σήμαινε καμιά διαφορά, τουλάχιστον για τη Μακεδονία, γιατί δεν είχαμε Αμερικανούς αξιωματικούς στο Αρχηγείο μας, και η πολιτική μας δεν άλλαξε. Όταν γύρισα στον Πεντάλοφο, ο Πρέντις διοικούσε το Αρχηγείο Δυτικής Μακεδονίας εδώ και περίπου δυο μήνες και είχε δουλέψει καταπληκτικά. Ήταν αργός, ήρεμος κι αποφασιστικός και δεν επηρεαζόταν απ' τη διοίκηση του ΕΛΑΣ ούτε έπαιρνε τις αποφάσεις που εκείνοι ήθελαν. Ο Καρατζάς τον είχε πιέσει να τους δώσει 20.000 χρυσές λίρες, που αντιπροσώπευαν 100.000 λίρες σε χαρτονόμισμα. Είχε αρχίσει ο θερισμός κι ο Καρατζάς ήθελε ν' αγοράσει σιτάρι για να έχουν ψωμί τα μακεδονικά στρατεύματα το χειμώνα.

Ο Έντυ είχε συμφωνήσει, πριν εξαφανιστεί στην Αίγυπτο, να δοθούν λίρες γι' αυτό το σκοπό, αλλά εγώ ήμουν αντίθετος, με το επιχείρημα ότι ο ΕΛΑΣ θα έπαιρνε το σιτάρι έτσι κι αλλιώς με κατασχέσεις και τα λεφτά θα χρησιμοποιόντουσαν γι' άλλους σκοπούς. Οι 4.000 Ιταλοί περιέπλεκαν το πρόβλημα. Ο Καρατζάς τους συμπεριλάμβανε στα μακεδονικά στρατεύματα, αφού είχαν έρθει στο πλευρό μας, κι αυτό διπλασίαζε τις απαιτήσεις του. Έτσι είχε φτάσει να ζητάει τώρα 20.000 χρυσές λίρες. Έδωσα αρνητική γνώμη στο Κάιρο, κ' είπα στον Καρατζά ότι ο ΕΛΑΣ είχε κάνει τη συμφωνία με τους 4.000 Ιταλούς, χωρίς να μας ρωτήσει, και συνεπώς ήταν αποκλειστικά δική του υποχρέωση να τους τρέφει. Το Κάιρο ακολούθησε την πολιτική μου. Ο Καρατζάς δεν πήρε τις 100.000 λίρες, κι έπρεπε να τρέφει τους 4.000 Ιταλούς μ' έξοδα του ΕΛΑΣ.

Ένα πρωί, αφού το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ πληροφορήθηκε για όλ' αυτά, ο Καρατζας μου έστειλε, όπως συνήθως, ένα μήνυμα, να έρθω για να μιλήσουμε. Ήταν αγενής και υβριστικός για τις λίρες, κι όταν επανέλαβα ότι είχε την ευθύνη των Ιταλών, έχασε τελείως τη ψυχραιμία του. Έτρεμε από θυμό και μ' έβρισε, λέγοντάς μου ότι «τον κοροϊδεύω» συνέχεια. Φέρθηκα τότε τελείως σαν Βρετανός αξιωματικός: Του είπα ότι θα φύγω ώσπου να ξαναβρεί την ψυχραιμία του, και βγήκα έξω πολύ τυπικά.

Όταν γύρισα πίσω, είχε μόλις έρθει ένα μήνυμα που έπρεπε ν' αποκωδικοποιήσω. Εξηγούσε κατά κάποιο τρόπο τη στάση του Καρατζά. Ο ΕΛΑΣ έχοντας πάρει όλο τον εξοπλισμό μιας ιταλικής με-

ραρχίας, είχε επιτεθεί εναντίον του ΕΔΕΣ*. Είχε αρχίσει ένας εμφύλιος πόλεμος που θα διαρκούσε τουλάχιστον τέσσερις μήνες. Η ΕΚΚΑ έμεινε ουδέτερη. Το Κοινό Στρατηγείο Ανταρτών έπαψε να λειτουργεί. Μια έρευνα της Αποστολής κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ο ΕΛΑΣ ήταν ο επιτιθέμενος. Άρχισε μια νέα φάση στις σχέσεις μας με τον ΕΛΑΣ. Ο Καρατζάς είχε εγκαινιάσει αυτή τη φάση με ιδιαίτερο μίσος, γιατί πρέπει να σκέφτηκε ότι αν δεν υπήρχα εγώ θα είχε πάρει τις 100.000 λίρες όσο ήταν καιρός.

Μόλις άρχισε ο εμφύλιος, το Γενικό Στρατηγείο της Μέσης Ανατολής έκοψε τον ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ, επειδή είχε αρχίσει τις επιθέσεις. Αυτό δεν σήμαινε καμιά διαφορά για τον ΕΛΑΣ της Μακεδονίας, γιατί του είχα ήδη κόψει τον ανεφοδιασμό μετά την επίθεση του ΕΛΑΣ εναντίον της ΠΑΟ, με την υποστήριξη του Κρις. Επιπλέον, ζήτησα απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής να σταματήσει να στέλνει χρυσές λίρες για την ανακούφιση των κατοίκων των κατεστραμμένων χωριών της Μακεδονίας, γιατί πίστευα ότι ο ΕΛΑΣ θα τά 'παιρνε από τους χωρικούς. Υποχρέωσα τον Καρατζά να είναι συνεπής στην υπόσχεσή του να τρέφει τους Ιταλούς. Δεν ήταν λοιπόν περίεργο που ο Καρατζάς ήταν εχθρικός απέναντί μου. Χωρίς άλλο, έτρωγε κατσάδες απ' το δικό του Γενικό Αρχηγείο επειδή δεν κατάφερε να πάρει περισσότερα χρυσά αυγά απ' τη βρετανική χήνα.

Ο πόλεμος είχε αρχίσει στη Θεσσαλία και στα Άγραφα, όπου οι δυνάμεις του Ζέρβα αναγκάστηκαν γρήγορα να υποχωρήσουν μπροστά στον τώρα καλύτερα εξοπλισμένο ΕΛΑΣ. Τα μακεδονικά στρατεύματα του ΕΛΑΣ δεν είχαν ανακατευτεί στη διαμάχη. Ο ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ διέδωσαν το συνηθισμένο παραμύθι ότι ο ΕΔΕΣ συνεργαζόταν με τους Γερμανούς κι ότι ο Ζέρβας έπαιρνε γερμανικά όπλα κι εφόδια. Όταν οι Γερμανοί εκμεταλλεύτηκαν τον εμφύλιο για να επιτεθούν εναντίον του ΕΔΕΣ στην Ήπειρο, ο Ζέρβας βρέθηκε παγιδευμένος ανάμεσα στις δυνάμεις των Γερμανών και εκείνες του ΕΛΑΣ. Σύμφωνα με τον ΕΛΑΣ, οι γερμανικές δυνάμεις που έκαναν επιδρομές στα χωριά των λόφων είχαν επικεφαλής τους Εδεσίτες. Τώρα οι Γερμανοί ήταν πολύ καλά πληροφορημένοι για τα ελληνικά αντιστασιακά κινήματα. Έκαναν ό,τι μπορούσαν για ν' αυξήσουν την εχθρότητα ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ. Έφτασαν στο σημείο να ρίχνουν προκηρύξεις με την εξαγγελία θανατικής καταδίκης για όλους τους Ελασίτες και να υπόσχονται αμνηστία για όλους τους Εδεσίτες. Είναι επίσης πιθανό οι γερμανικές δυνάμεις επιδρομών να είχαν επι-

* Για τις σχετικές συνθήκες, βλέπε C.M. Woodhouse: «Apple of Discord», σελ. 167, και «The Second World War» V, σελ. 475.

κεφαλής Έλληνες ντυμένους σαν Εδεσίτες στις περιοχές του ΕΛΑΣ και ντυμένους σαν Ελασίτες στις περιοχές του ΕΔΕΣ. Όπως ανάφερα και πιο πριν, οι Γερμανοί είχαν δημιουργήσει ελληνικές «δυνάμεις ασφαλείας» μ' επικεφαλής το συνταγματάρχη Πούλο, και τις χρησιμοποιούσαν εναντίον των ανταρτών. Ο ΕΛΑΣ διέδωσε ότι ο συνταγματάρχης Πούλος ήταν μέλος του ΕΔΕΣ. Καθώς ο ΕΛΑΣ είχε το μονοπώλιο όλων των εφημερίδων και των ραδιοφωνικών σταθμών στους λόφους της Μακεδονίας, η προπαγάνδα του είχε τρομερή επιρροή. Μια διαφορετική άποψη μπορούσε να δοθεί μόνο απ' τη Συμμαχική Αποστολή, αλλά το πρόβλημα ήταν πώς θα επικοινωνούσαμε με τον κόσμο.

Το πρώτο μου βήμα ήταν να πάω να δω το συνταγματάρχη Δημάρατο, το διοικητή της 9ης Μεραρχίας στη Δυτική Μακεδονία που είχε προσχωρήσει στον ΕΛΑΣ μετά την επίσκεψή μου στη Θεσσαλονίκη. Παραπονέθηκα για την αγένεια του κατώτερού του αξιωματικού Καρατζά και είπα ότι δεν θα είχα καμιά σχέση μαζί του αν δεν ερχόταν να μου ζητήσει συγγνώμη. Ο Δημάρατος ήξερε ότι γνώριζα πως ο Καρατζάς ήταν στην πραγματικότητα ο πιο ισχυρός, αλλά εκμεταλλευόμουν με χαρά τις προφάσεις του διοικητικού συστήματος του ΕΛΑΣ. Έτσι, ο Καρατζάς μου ζήτησε συγγνώμη, επίσημα, μετά από εντολή του Δημάρατου.

Βασικός μου σκοπός όμως ήταν να συζητήσω με το Δημάρατο την άποψή του για τον εμφύλιο. Εξήγησα τη στάση της Αποστολής και του είπα ότι το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε κόψει παντού τον ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ ώσπου να γίνει κάποια έρευνα. Τον άφησα να σκεφτεί το όλο θέμα. Λίγο αργότερα, με συμβουλεύτηκε σχετικά με τη δική του στάση. Καταλάβαινε ότι η θέση του μπορεί να τον έφερνε σε αντίθεση με τους Άγγλους. Καταδίκαζε τον εμφύλιο σαν Έλληνας, όπως και τον κομμουνιστικό έλεγχο του ΕΛΑΣ. Έτσι, αποφάσισε να παραιτηθεί. Συμφώνησα με την απόφασή του.

Η παραίτησή του έκανε μεγάλη εντύπωση στους Ελασίτες, καθώς και τους χωρικούς της Μακεδονίας, γιατί ήταν πολύ γνωστό πρόσωπο. Ήταν μια γενναία πράξη. Αποτραβήχτηκε στην ιδιαίτερη πατρίδα του, το χωριό Αετόπετρα, κι επέζησε από τον πόλεμο. Ένας άλλος φίλος μου, δημοσιογράφος μ' επιρροή και βενιζελικός πολιτευτής στην Κοζάνη, που είχε ενταχθεί στο ΕΑΜ, μου είπε ότι δεν μπορούσε πια ν' ανήκει σ' ένα κίνημα που ήθελε να έχει το μονοπώλιο της εξουσίας με το κόστος ενός εμφύλιου πολέμου. Έφυγε απ' το ΕΑΜ κι εγκατέλειψε τους λόφους. Δεν έμαθα τι απέγινε, αλλά αμφιβάλλω αν επέζησε, γιατί το ΕΑΜ και ο ΕΛΑΣ ήθελαν να εξολοθρεύσουν κάθε

πρόσωπο που έφευγε απ' το κίνημά τους και μπορούσε ν' ασκήσει πολιτική επιρροή εναντίον τους. Τα μέλη του ΕΛΑΣ κινδύνευαν ιδιαίτερα γιατί είχαν ορκιστεί στη ζωή τους ότι θα έμεναν στον ΕΛΑΣ ώσπου ν' απελευθερωθεί η Ελλάδα. Όποιος αποστατούσε κινδύνευε να σκοτωθεί αμέσως, αν τον έπιαναν.

Λίγο μετά την παραίτηση του Δημάρατου, το Λονδίνο μετέδωσε μια καταγγελία εναντίον του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ επειδή προκάλεσε τον εμφύλιο πόλεμο με την επίθεσή του εναντίον του ΕΔΕΣ, και κατονόμασε συγκεκριμένα τον Άρη σαν τον εγκέφαλο της επίθεσης. Αλλά επειδή ο ΕΛΑΣ έλεγχε όλους τους ασύρματους στις περιοχές του, η καταγγελία δεν μαθεύτηκε απ' τους στρατιώτες του ΕΛΑΣ, πολύ λιγότερο από τους χωρικούς των λόφων. Η μόνη της συνέπεια ήταν να εξαγριώσει περισσότερο τη διοίκηση του ΕΛΑΣ εναντίον της Βρετανικής Αποστολής.

Η αντίπραξη του Καρατζά ήταν να περιορίσει την κίνησή μας. Μου είπε ότι, για να προστατεύσει τη Βρετανική Αποστολή απ' την επίθεση «αυτών των συνεργατών των Γερμανών, δηλαδή των Εδεσιτών και των πρακτόρων τους», με παρακαλούσε να μείνουν όλα τα μέλη της Αποστολής σ' όποιο χωριό ή τοποθεσία βρισκόντουσαν. Και οι δυο ξέραμε ότι αυτό ήταν παράλογο, αφού δεν υπήρχε καμιά μονάδα του ΕΔΕΣ στη Μακεδονία. Αλλά ήξερε πως γνώριζα ότι μου μετέφερε μια συγκαλυμμένη απειλή. Υπονοούσε ότι κάθε μέλος της Αποστολής που θα έφευγε από ένα χωριό θα σκοτωνόταν αθόρυβα. Από πληροφορίες που μάθαμε αργότερα, φάνηκε ότι αυτή η οδηγία είχε προέλθει από το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, γιατί ανακοινώθηκε σ' όλους τους σταθμούς της Αποστολής. Ο Καρατζάς πήρε ιδιαίτερες προφυλάξεις για μένα: Τοποθέτησε ένα φρουρό έξω απ' το σπίτι μου «για να με προστατεύει».

Αυτές οι ενέργειες του Καρατζά ταίριαζαν απόλυτα με το σενάριό μου. Όταν σταμάτησε η πληρωμή χρυσών λιρών για την ανακούφιση των χωριών, ο Καρατζάς είχε ενθαρρύνει τα καμένα χωριά να μου στείλουν αντιπροσωπείες και να με πιέζουν με τα παράπονά τους. Μέσα σε έξι βδομάδες απ' τη στιγμή που το Λονδίνο κατάγγειλε τον ΕΛΑΣ ότι προκάλεσε τον εμφύλιο, ήρθαν μπουλούκια από διαμαρτυρόμενους. Κάθε αντιπροσωπεία αποτελείτο από είκοσι περίπου χωρικούς. Αρχηγοί τους ήταν μέλη του ΕΑΜ. Μου έδειξαν μια διαμαρτυρία που είχε σίγουρα γραφτεί στο Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, στον Πεντάλοφο.

Μόλις έφτανε κάθε αντιπροσωπεία, άκουγα τα παράπονά της και μετά απαντούσα επιμένοντας ότι ο φύλακας του ΕΛΑΣ που ήταν

μπροστά στην πόρτα μου έπρεπε να μπει μέσα να δει το θέαμα. Μιλούσα για τα στοιχεία που υπήρχαν σχετικά με τον εμφύλιο, την καταδίκη του ΕΛΑΣ απ' το Λονδίνο επειδή είχε αρχίσει τις επιθέσεις, και τη διακοπή της υποστήριξης του ΕΛΑΣ απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής επειδή προκάλεσε έναν πόλεμο μεταξύ Ελλήνων. Αναφέρθηκα σε αφηγήσεις για τις οποίες δεν μπορούσα να εγγυηθώ σχετικά με την αρπαγή των χρημάτων της βοήθειας απ' τους χωρικούς και τη χρησιμοποίησή τους γι' άλλους σκοπούς, και ξεκαθάρισα ότι δεν μπορούσε κανείς να περιμένει ότι οι Σύμμαχοι θα μοίραζαν χρυσάφι σε μια περιοχή που το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ μπορούσε να ελέγξει για τους σημερινούς του στόχους. Ρώτησα κατόπιν αν οι αντιπρόσωποι είχαν τίποτα ερωτήσεις. Μερικές απ' τις ερωτήσεις τους μου επέτρεπαν να διαψεύδω την προπαγάνδα του ΕΛΑΣ και να προκαλώ αμφιβολίες. Στο τέλος της συνάντησης, σχολίαζα πάντα το περίεργο γεγονός ότι, ενώ κάθε χωριό ισχυριζόταν ότι είχε στείλει αυθόρμητα μια αντιπροσωπεία, όλες οι αντιπροσωπείες παρουσίαζαν την ίδια επίσημη έκκληση, σε ίδιο χαρτί.

Το μεγάλο πλεονέκτημα αυτής της μεθόδου ήταν ότι άγγιζε την αίσθηση του χιούμορ των χωρικών, καθώς και την εξυπνάδα τους, και τους έκανε ν' αναρωτιούνται ποια ήταν τα κίνητρα του ΕΛΑΣ στον πόλεμο εναντίον του ΕΔΕΣ. Όταν ο Καρατζάς παραπονέθηκε, του ζήτησα να μετάσχει και ν' απαντήσει ο ίδιος σε οτιδήποτε κατηγορίες υπήρχαν. Ήρθε μόνο μια φορά, γιατί τον στρίμωξα σχετικά με την υπόσχεσή του να διατρέφει τους Ιταλούς: Τους τάιζε από προμήθειες τροφίμων που υπήρχαν για τη βοήθεια των χωριών που υπέφεραν από τα αντίποινα. Ο Καρατζάς αποφάσισε να σταματήσει τις αντιπροσωπείες, αλλά χρειάστηκε να περάσουν μια-δυο βδομάδες για να το πραγματοποιήσει. Ως τότε, η ζημιά που του είχα κάνει είχε εξαπλωθεί.

Περιοριστήκαμε λοιπόν στο μεγάλο χωριό του Πεντάλοφου. Είχα μαζί μου τον Πρέντις, που ήταν ο υπασπιστής μου, και τον Ήθανς, ένα νεαρό αξιωματικό, δημοσιογράφο στην ιδιωτική του ζωή, που είχε έρθει πρόσφατα. Επίσης δυο Έλληνες αξιωματικούς, τον Ηρακλή που είχε επιστρέψει σώος από μια επιτυχή αναγνώριση της σιδηροδρομικής γραμμής Έδεσσας - Φλώρινας, και το Ζώτο, που είχε διακριθεί στη Χειμάρρα στον Αλβανικό πόλεμο. Το λοχία Κάιτ, έναν εξαιρετικό υπαξιωματικό των κομμάντος. Το Λέο Βόλλερ, λοχία της RAF, που ήταν ο ασυρματιστής μου, και πολλούς άλλους νεοφερμένους υπαξιωματικούς. Καθώς ο καιρός περνούσε δύσκολα, οργανώσαμε διάφορους διαγωνισμούς με τα χαρτιά της τράπουλας, και κυ-

ρίως με το τάβλι. Γίναμε φίλοι με τα παιδιά του χωριού. Οι αξιωματικοί επινοούσαν γι' αυτά διάφορα παιχνίδια, κι εκείνα μας έδειχναν τα δικά τους. Το πιο έξυπνο ήταν ο «ψευταετός»: Έφτιαχναν ένα τεράστιο χάρτινο καπέλο, έβαζαν έναν ελαφρό σκελετό στην ανοιχτή του άκρη και το τοποθετούσαν καταγής, με τη μύτη προς τα πάνω. Τότε, κάποιος έβαζε ένα αναμμένο κερί πάνω στο σκελετό και, τις ήρεμες μέρες, ο ζεστός αέρας ανέβαζε τον «ψεύτικο αετό» στους αιθέρες.

Λίγο μετά την πρώτη ρήξη με τον Καρατζά, ο ένας απ' τους τρεις νεοφερμένους ασυρματιστές αρρώστησε βαριά. Ρώτησα το Κάιρο τι έπρεπε να κάνω, αλλά πριν πάρω απάντηση, είχε πεθάνει. Αιτία του θανάτου του ήταν η ελονοσία. Εκείνη την εποχή με είχαν μολύνει τα κουνούπια της Κοζάνης κι έπασχα κι εγώ από ελονοσία, αλλά η μορφή της ήταν ήπια. Σηκώθηκα απ' το κρεβάτι για να παραστώ στην κηδεία. Είχα υψηλό πυρετό, και ίσως γι' αυτό οι εντυπώσεις μου ήταν τόσο έντονες.

Το πτώμα ήταν ξαπλωμένο σ' ένα χαμηλό κρεβάτι, με τη στολή του, με τα μαλλιά χτενισμένα και διάφορα μυρωδικά γύρω του. Οι γυναίκες του σπιτιού, μαυροφορεμένες, θρηνούσαν καθισμένες στο πάτωμα του δωματίου. Ένας άλλος αξιωματικός (ο Πρέντις) κι εγώ με δυσκολία μεταφέραμε το πτώμα απ' το κρεβάτι σ' ένα χοντροκομμένο ξύλινο φέρετρο. Στο αναμεταξύ, οι γυναίκες σηκώθηκαν όρθιες και συνέχισαν να θρηνούν πετώντας καρύδια κι αμύγδαλα στο φέρετρο. Οι άντρες του σπιτιού το σήκωσαν και, καθώς το κατέβαζαν από κάτι πέτρινα σκαλοπάτια στην πλακόστρωτη αυλή, τα καρύδια έπεσαν μέσα απ' τις σχισμές που είχαν τα σανίδια του φέρετρου και κατρακύλησαν τα σκαλιά μέχρι κάτω.

Περπατούσα αργά πίσω απ' το φέρετρο με το Δημάρατο και τον Καρατζά. Πίσω μας ακολουθούσε ένα βρετανικό τμήμα κι ένα τμήμα του ΕΛΑΣ. Ένα σάβανο υγρής ομίχλης τύλιγε το χωριό καθώς περπατούσαμε μέσα στη λάσπη και πάνω από υγρές πέτρες για να φτάσουμε σ' ένα εγκαταλειμμένο νεκροταφείο, στην άλλη άκρη. Διάβασα τη λειτουργία στ' αγγλικά κι ο Δημάρατος στα ελληνικά. Και οι δυο εθνικότητες χαιρέτησαν το νεκρό. Η συγκίνηση των Ελλήνων, συμπεριλαμβανομένων και των Ελασιτών, παρ' όλο που ήξεραν ότι τους είχαμε κόψει τον ανεφοδιασμό, με άγγισε βαθιά. Ήταν ειλικρινείς στο πένθος τους για το γεγονός ότι αυτός ο Άγγλος, που είχε έρθει για να βοηθήσει στην απελευθέρωση της χώρας τους, είχε χάσει τη ζωή του σε ελληνικό έδαφος.

Όταν προχώρησε ο εμφύλιος, γρήγορα είδαμε μερικές επιπτώσεις του στον Πεντάλοφο, όπου ο ΕΛΑΣ εξακολουθούσε να έχει το αρχη-

γείο του για τη Δυτική Μακεδονία. Κάθε πρωί, λίγο μετά την αυγή, ένα απόσπασμα του ΕΛΑΣ εκτελούσε Έλληνες πολίτες που είχαν διαπράξει, υποθέτω, το έγκλημα να είναι αντίθετοι προς τον ΕΛΑΣ. Απ' το σπίτι που έμενα μπορούσα να διακρίνω στον ορίζοντα τα πρόσωπα, μικρές φιγούρες που έπεφταν, όχι πάντα με τις πρώτες σφαίρες. Ο ήχος των πυροβολισμών αντηχούσε ως το σπίτι μας. Αυτές οι δημόσιες εκτελέσεις στόχευαν στην τρομοκράτηση των χωρικών. Και το πετύχαιναν, γιατί λίγοι ενήλικοι τολμούσαν να μας μιλήσουν. Μέσα στο χωριό, πολλά σπίτια είχαν γίνει φυλακές για τους πολιτικούς κρατούμενους. Μαθαίναμε γρήγορα ποια ήταν αυτά τα σπίτια απ' τις φοβερές κραυγές που ακούγονταν από μέσα.

Εκείνη την εποχή, το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ καθιέρωσε τα «λαϊκά δικαστήρια», που εφάρμοζαν το στρατιωτικό νόμο. Ήξερα ότι αυτά τα δικαστήρια ήταν παρωδίες δικαιοσύνης. Για παράδειγμα, ένας σεβαστός και σχετικά εύπορος χωρικός, που τον γνωρίζαμε εγώ κι ένας ντόπιος διερμηνέας, ο Μπιλ Ντάνιελς (ήταν γιος Ελληνοαμερικάνου) φυλακίστηκε, βασανίστηκε και δικάστηκε. Έτυχε να δω τον Καρατζά εκείνο το βράδυ, και μου ανέφερε ότι είχε καθυστερήσει από μια υπόθεση στο λαϊκό δικαστήριο. Τον παρακάλεσα να μου μιλήσει γι' αυτό, και μου έκανε την ακόλουθη διήγηση:

Ένας Ελασίτης που βρισκόταν στο σπίτι του χωρικού τον άκουσε να εκφράζει τη γνώμη ότι οι Άγγλοι ίσως να έφερναν πίσω το βασιλιά στην Ελλάδα μετά τον πόλεμο. Γι' αυτό που είπε τον πέρασαν από δίκη. Οι μηνυτές ισχυρίζονταν πως οι Ρώσοι δεν θα επιθυμούσαν να φέρουν το βασιλιά πίσω στην Ελλάδα. Επομένως όταν ο χωρικός είπε ότι οι Άγγλοι μπορεί να φέρουν πίσω το βασιλιά, προσπαθούσε να διασπάσει τη Μεγάλη Συμμαχία της Αγγλίας και της Ρωσίας και σαμποτάριζε την πολεμική προσπάθεια. Μ' αυτά τα επιχειρήματα, καταδικάστηκε σε θάνατο σαν προδότης.

Παρατήρησα ότι η ποινή παραήταν αυστηρή για μια απλή έκφραση γνώμης. Ο Καρατζάς φάνηκε να ξαφνιάζεται που δεν συμφώνησα με τα επιχειρήματά του. Ζήτησα απ' το Κάιρο να με αφήσουν να παρευρίσκομαι στα λαϊκά δικαστήρια σαν παρατηρητής, αλλά δεν με άφησαν να το κάνω.

Πριν ξεσπάσει ο εμφύλιος, ο Πρέντις είχε προσπαθήσει να υπερασπιστεί έναν πράκτορα του Ζέρβα που είχε επιχειρήσει να οργανώσει μια ομάδα του ΕΔΕΣ στη Δυτική Μακεδονία σύμφωνα με τη συμφωνία του Κοινού Γενικού Στρατηγείου Ανταρτών. Ο πράκτορας αυτός δεν πέτυχε πολλά πράγματα, και χάσαμε τα ίχνη του μόλις ξέσπασε ο εμφύλιος. Πολλοί χωρικοί μεταφέρονταν απ' την ύπαιθρο στον Πε-

ντάλοφο κι άλλα χωριά. Εκεί τους κρατούσαν ομήρους και τους θεωρούσαν υπεύθυνους για τη συμπεριφορά των κατοίκων των χωριών τους, που είχε πάρει ο ΕΛΑΣ απ' τον ΕΔΕΣ. Σκοπός ήταν να τουφεκιστούν αν τα χωριά τους δεν έμεναν πιστά στον ΕΛΑΣ.

Μάθαμε γι' αυτούς τους ομήρους από μια γριά χήρα, τήν Αφροδίτη Ιωάννου, που ήταν ιδιοκτήτρια του σπιτιού που στέγαζε το αρχηγείο μας. Καταγόταν από ένα χωριό της Ηπείρου, οπου οι συγγενείς της είχαν υποστηρίξει το Ζέρβα. Μερικοί απ' αυτούς ήταν ανάμεσα στους ομήρους. Υπέφεραν φοβερά απ' την πείνα και το κρύο, κ' η Αφροδίτη τους έδινε κρυφά τρόφιμα. Είδαμε επίσης ουρές από άντρες, γυναίκες και παιδιά, με χειροπέδες ή δεμένους τόν ένα με τον άλλο, να οδηγούνται σαν πρόβατα στον Πεντάλοφο απ' τα στρατεύματα του ΕΛΑΣ.

Τον Ιούλιο του 1944, πήγα να επισκεφτώ μερικά απ' τα χωριά απ' όπου έπαιρναν τέτοιους ομήρους. Μου είπαν ότι πολλοί πέθαναν στη διάρκεια της διαδρομής, άλλοι ξυλοκοπήθηκαν απ' τους Ελασίτες στα θουνά πάνω στο χιόνι, και πολλοί που έφτασαν στη Μακεδονία δεν επέζησαν κατά την κράτησή τους. Οι αγριότητες του εμφυλίου έγιναν γρήγορα γνωστές στους χωρικούς, αλλά και στους Ελασίτες. Σίγουρα η πλειοψηφία του ΕΛΑΣ στη Δυτική Μακεδονία ήταν εναντίον του εμφυλίου. Μόνο μια μικρή μερίδα πίστευε την προπαγάνδα. Αλλά δεν έγιναν εξεγέρσεις εναντίον της κομμουνιστικής κυριαρχίας. Κι αυτό γιατί οι κομμουνιστές έπαιρναν τις κατάλληλες πρωτοβουλίες στις συγκεκριμένες περιπτώσεις. Όσοι ήταν γνωστό ότι ήταν επικεφαλής μετριοπαθών στον ΕΛΑΣ μετατίθεντο αλλού ή «στέλνονταν στο Γενικό Αρχηγείο», κι έβγαιναν απ' τη μέση.

Η Ανώτερη Διοίκηση του ΕΛΑΣ, με το επιχείρημα ότι το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε προδώσει τον ΕΛΑΣ κόβοντας τον ανεφοδιασμό του, ανακοίνωσε ότι η κίνηση δεν θα μπορούσε να διατηρήσει όλες της τις δυνάμεις στη διάρκεια του χειμώνα. Έτσι, όποιος ήθελε να φύγει το χειμώνα, έπρεπε να το προτείνει. Αυτή η τακτική δοκιμάστηκε πρώτα σε μια μονάδα 200 αντρών. 165 προθυμοποιήθηκαν να φύγουν. Ακολούθησε τότε μια νέα τακτική: Όλα τα στρατεύματα του ΕΛΑΣ θα περνούσαν από ιατρικές εξετάσεις. Πολλοί άντρες διώχθηκαν ως «ακατάλληλοι». Η αλήθεια είναι ότι δεν ήταν ιατρικά, αλλά πολιτικά ακατάλληλοι, σύμφωνα με τον ΕΛΑΣ, γιατί οι περισσότεροι είχαν πολεμήσει στην Αλβανία.

Οι θέσεις που έμειναν κενές πληρώθηκαν από νεαρούς δεκαπέντε ή δεκαεφτά χρονών, που επιστρατεύτηκαν σύμφωνα με το στρατιωτικό νόμο. Γιατί το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ διακήρυσσε πια ανοιχτά ότι ήταν η

μόνη κυβέρνηση της «Ελεύθερης Ελλάδας». Αυτά τα νέα παιδιά άκουγαν συνέχεια πολιτική κατήχηση. Μετά, τα σημάδευαν και τα χρησιμοποιούσαν για δήμιους. Δεν υπήρχε περίπτωση υπαναχώρησής τους, γιατί ήταν γνωστοί στις οικογένειες των εκτελεσμένων. Οι σπόροι της μελλοντικής βεντέτας είχαν σπαρθεί στο έδαφος του εμφυλίου. Ο ΕΛΑΣ στρατολογούσε και κορίτσια και τα εκπαίδευε σαν στρατιώτες. Είχε γίνει μια παρέλασή τους στον Πεντάλοφο.

Καθώς ο χειμώνας γινόταν όλο και πιο σκληρός, ο ΕΛΑΣ δυσκολευόταν να βρει φαγητό για τους 4.000 Ιταλούς. Μάθαμε για την άθλια κατάστασή τους από κάτι Ιταλούς αξιωματικούς που ήρθαν στο Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, στον Πεντάλοφο. Ο ΕΛΑΣ είχε προσπαθήσει, με προπαγάνδα και εύνοιες, να προσηλυτίσει μερικούς απ' αυτούς στον κομμουνισμό, αλλά δεν είχε καταφέρει πολλά. Σε μια περίπτωση, διαμαρτυρήθηκα έντονα στον Καρατζά γι' αυτό.

Ένας άλλος τρόπος μείωσης των ιταλικών στομάτων ήταν να πουν στους Ιταλούς ότι ήταν ελεύθεροι να γυρίσουν στην πατρίδα τους, είτε κάνοντας πεζή το γύρο της Αδριατικής, είτε πηγαίνοντας με βάρκα απ' την ακτή στην Αλβανία. Και στις δυο περιπτώσεις, αν δεν έβγαιναν απ' την απομακρυσμένη ύπαιθρο, θα έφταναν σε ασφαλείς περιοχές, απελευθερωμένες απ' τους αντάρτες. Όταν έγινε η πρόταση, πολλοί Ιταλοί ξεκίνησαν γι' αυτό το τραγικό ταξίδι. Μερικοί γύρισαν πίσω υποφέροντας από κρυοπαγήματα και υποσιτισμό. Άλλοι πήγαν να πεθάνουν στον Πεντάλοφο. Αμφιβάλλω αν κανείς ξαναείδε την Ιταλία.

Ένα βράδυ, δυο κουρελιασμένοι άντρες ξεγέλασαν τον Ελασίτη φρουρό μας. Αποδείχτηκε ότι ήταν Σέρβοι, υποστηριχτές του Μιχαήλοβιτς. Είχαν πιαστεί απ' τους Γερμανούς κ' είχαν σταλεί σε καταναγκαστικά έργα στη Θεσσαλονίκη. Είχαν κατορθώσει να δραπετεύσουν από κει. Οι Έλληνες που τους βοήθησαν να ξεφύγουν τους πέρασαν στους λόφους, κι εκεί πιάστηκαν απ' τον ΕΛΑΣ. Βλέποντας ότι ο ΕΛΑΣ ήταν κομμουνιστικός στην οργάνωση και την εμφάνισή του, οι Σέρβοι έκρυψαν ότι ανήκαν στο κίνημα του Μιχαήλοβιτς. Μεταφέρθηκαν στον Πεντάλοφο, όπου τους έγιναν πολλές ανακρίσεις. Κατάλαβαν ότι ο ΕΛΑΣ τους υποψιαζόταν. Τους ανακοινώθηκε απ' τον ΕΛΑΣ ότι θα τους πήγαιναν στον Τέμπο, που ήταν λοχαγός του Τίτο στη Νότια Γιουγκοσλαβία. Ήξεραν πως αν έπεφταν στα χέρια του, δεν θα επιζούσαν. Γι' αυτό το είχαν σκάσει κ' είχαν έρθει σε μένα. Έλπιζαν ότι θα τους προστάτευα απ' τον ΕΛΑΣ και θα τους έστελνα στις βασιλικές γιουγκοσλαβικές δυνάμεις στην Αίγυπτο. Ο ένας απ' τους δυο ήταν πιλότος της γιουγκοσλαβικής Αεροπορίας.

Έστειλα ένα επείγον σήμα στο Κάιρο και κράτησα κοντά μου τους Γιουγκοσλάβους ώσπου να πάρω μια απάντηση. Στο αναμεταξύ, ο Καρατζάς με πολιορκούσε έξαλλος για να τους παραδώσω πίσω. Απ' τη συζήτηση που έκανα μαζί του, βγήκε το συμπέρασμα ότι ο ΕΛΑΣ είχε κάνει μια συμφωνία με τον Τίτο, που προσδιόριζε ότι κάθε πολίτης της μιας χώρας που θα τον έβρισκαν στην άλλη θα στελνόταν στον ΕΛΑΣ ή στον Τίτο, όπως στην περίπτωσή μας. Ήταν ένα ενδιαφέρον παράδειγμα του πώς δρούσε ο διεθνής κομμουνισμός. Η απάντηση του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής ήταν απλά μια διαταγή να στείλω τους Σέρβους πίσω στον ΕΛΑΣ. Μόλις τους εξήγησα τη διαταγή, έφυγαν χωρίς διαμαρτυρίες και παράπονα, για να πάνε, όπως πίστευαν, σ' ένα δυσάρεστο θάνατο.

Μια άλλη εκδήλωση του διεθνούς κομμουνισμού ήταν το γεγονός ότι ο Τίτο επιτέθηκε εναντίον του Μιχαήλοβιτς στη Γιουγκοσλαβία κι ο Χότζα εναντίον του Κούπι στην Αλβανία, τήν ίδια εποχή που ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε εναντίον του ΕΔΕΣ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι αυτές οι επιθέσεις ήταν συμφωνημένες απ' τα βαλκανικά κομμουνιστικά κόμματα. Μπορεί να κανόνισαν να τις αρχίσουν τον Οκτώβριο επειδή υπήρχε μια πιθανότητα ν' αποτραβηχτούν οι Γερμανοί απ' τα Βαλκάνια το χειμώνα ή την άνοιξη. Λίγο μετά τη διαταγή του ΕΛΑΣ που μας περιόριζε στο χωριό, εμφανίστηκε στον Πεντάλοφο ο Τζήμας, που ήταν ιεραρχικά μετά το Σιάντο και αντιπρόσωπος του ΕΑΜ στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών. Ο Τζήμας, που χρησιμοποιούσε το ψευδώνυμο Σαμαρινιώτης, γιατί είχε βλάχικο αίμα κ' η Σαμαρίνα ήταν ένα διάστημα βλάχικο χωριό, ήταν ο πιο ικανός με τη συμβατική έννοια αρχηγός του ΕΛΑΣ. Ήταν ένας μορφωμένος δικηγόρος με γοητεία και χιούμορ. Εκείνη την εποχή είχε μαζί του έναν Αμερικανό αεροπόρο που είχε πέσει με αλεξίπτωτο στην Ελλάδα. Ο Τζήμας φρόντιζε να περνάει βασιλικά, κάνοντάς του κατηχήσεις εναντίον των κακών Άγγλων και βάζοντάς τον να μιλάει για την Αμερική σε συγκεντρώσεις και συνεστιάσεις. Οι ομιλίες του μεταφραζόντουσαν με τελείως διαφορετικό νόημα απ' τους διερμηνεΐς του ΕΑΜ. Οποιοδήποτε έξυπνο παιδί θα το είχε καταλάβει, αλλά όχι ο απλοϊκός αεροπόρος. Του μίλησα έντονα και του είπα να μείνει υπό τις διαταγές μου ώσπου να λάβω οδηγίες απ' το Αρχηγείο του στο Κάιρο.

Μάθαμε ότι ο Τζήμας πήγαινε στο Αρχηγείο του Τίτο για να παίξει ρόλο αξιωματικού - σύνδεσμου του ΕΑΜ με το γιουγκοσλαβικό κίνημα. Η αποστολή αυτού του υψηλά ιστάμενου Εαμίτη σ' αυτή τη θέση έδειχνε πόση βαρύτητα έδινε το ΕΑΜ στη συνεργασία με τα

γειτονικά κομμουνιστικά κινήματα, με προοπτική δίχως άλλο κάποιων δραστηριοτήτων μετά την υποχώρηση των Γερμανών. Ο Καρατζάς, που βρισκόταν πολύ πιο χαμηλά στην ιεραρχία, ήταν τρομοκρατημένος μπροστά στο Τζήμα. Κάποτε που είμαστε συγκεντρωμένοι και οι τρεις κι ο Τζήμας κριτίκαρε τον Καρατζά, ο τελευταίος δεν μπόρεσε να ελέγξει το τρεμούλιασμά του. Όταν έφυγε ο Τζήμας, ο Αμερικανός αεροπόρος πήγε μαζί του. Τον Ιανουάριο γύρισε πίσω, πιο θλιμμένος και σοφός, με βαθύ μίσος για το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

Εκείνη την εποχή, είχαμε βρει μια καλή πηγή πληροφόρησης μέσα απ' το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ στον Πεντάλοφο. Παράλληλα, τροφοδοτούσαν εμένα και τον Πρέντις με όσα μυστικά του ΕΛΑΣ μπορούσαν να μάθουν. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Μανωλέσσος, ο Έλληνας πρωταθλητής της ξιφασκίας. Είχε συλληφθεί και καταδικαστεί σ' εξορία απ' τους Γερμανούς, αλλά πήδησε από ένα τρένο στα νότια της Θεσσαλονίκης. Η τοπική μονάδα του ΕΛΑΣ τον συνέλαβε και στην αρχή τον κακομεταχειρίστηκε, αλλά τελικά του έδωσαν μια θέση αξιωματικού στο Αρχηγείο του ΕΛΑΣ.

Ήταν ιδιαίτερα θαρραλέος, και μου έστελνε το βράδυ όλα τα επείγοντα νέα. Απ' αυτόν έμαθα ότι ο ΕΛΑΣ δεν μπορούσε εύκολα να τσακίσει το Ζέρβα, γιατί οι άντρες του πολεμούσαν καλά. Πολλές μονάδες του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία μετακινήθηκαν στην Ήπειρο για να επιτεθούν στο Ζέρβα απ' το βορρά. Μάθαμε επίσης ότι ο ΕΛΑΣ δεν μπορούσε πια να τρέφει τους Ιταλούς, ότι οι Γερμανοί μετάφεραν στρατεύματα έξω απ' την Κοζάνη κι ότι αυτό σήμαινε ίσως ότι σχεδίαζαν επίθεση στον Πεντάλοφο. Ήταν φανερό ότι ο ΕΛΑΣ ένιωθε τώρα στριμωγμένος. Η προσεχτική μας τακτική άρχιζε σιγά - σιγά ν' αποδίδει.

Όταν ξέσπασε τον Οκτώβριο ο εμφύλιος, το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής ρώτησε τους τοπικούς διοικητές (όπως ονομαζόμαστε εγώ κ' οι όμοιοί μου) αν συμβουλεύαμε την αποχώρηση της Συμμαχικής Αποστολής, με το επιχείρημα ότι το προσωπικό της Αποστολής κινδύνευε και δεν ήμαστε σε θέση να ελέγξουμε τον ΕΛΑΣ. Η γνώμη μου ήταν εναντίον της αποχώρησης, γιατί πίστευα ότι υπήρχαν πολύ μικρές πιθανότητες να μας σκοτώσει ο ΕΛΑΣ, ενώ η παρουσία μας τον συγκρατούσε κάπως. Η ίδια ερώτηση μου έγινε δυο φορές το 1944. Η απάντησή μου ήταν η ίδια.

Υπήρχαν βέβαια κι άλλοι λόγοι. Δεν ήθελα ν' αφήσω στη μέση την αποστολή μου, ούτε να εγκαταλείψω την ελπίδα για στρατιωτικές επιχειρήσεις μέσα στην Ελλάδα με την καθοδήγηση του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Γιατί αν φεύγαμε από δω, δεν θα

υπήρχε λόγος να γίνονται ανεφοδιασμοί. Κι αν η αντίσταση λύγιζε πολύ, όπως ήταν πιθανό να γίνει χωρίς εμάς, οι Γερμανοί θα μπορούσαν να στείλουν τα στρατεύματά τους αλλού. Όσο για τις εσωτερικές υποθέσεις της Ελλάδας, η αποχώρησή μας θα σήμαινε την εξόντωση της ΕΚΚΑ και μετά του ΕΔΕΣ, των οργανώσεων που το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε υποστηρίξει απ' την αρχή της δημιουργίας τους. Για μας, θα ήταν προδοσία να εγκαταλείψουμε έτσι τους συμπολεμιστές και προσωπικούς συμμάχους μας. Πιο σημαντικό όμως απ' όλ' αυτά ήταν το μέλλον της Ελλάδας, του πρώτου και μοναδικού συμμάχου μας μετά την πτώση της Γαλλίας. Η μόνη ελπίδα για διεξαγωγή ελεύθερων εκλογών στην Ελλάδα μετά την απελευθέρωση ήταν η διατήρηση της Στρατιωτικής Αποστολής, για να παίζει το ρόλο του διαιτητή ενώ η μια ομάδα θα πάλευε με την άλλη.

7

ΟΙ ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΕΙΣ ΕΠΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΙ ΣΤΗ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑ

Αυτό και το επόμενο κεφάλαιο καλύπτουν την περίοδο απ' το Δεκέμβριο του 1943 ως τον Απρίλιο του 1944. Οι βρετανικές και αμερικανικές δυνάμεις πολεμούσαν στα νότια της Ρώμης και είχαν σημειώσει επιτυχίες στη Νέα Γουινέα. Βρετανικές και κινεζικές δυνάμεις προχωρούσαν στη Βόρειο Βιρμανία.

Η συνθηκολόγηση του ΕΛΑΣ άρχισε όταν μου ζητήθηκε ν' αναλάβω την τροφοδοσία των Ιταλών και να επαναλάβω τη βοήθεια στα χωριά με ό,τι όρους ήθελα. Η Αποστολή πλήρωνε και για τις δυο αυτές επιχειρήσεις, στη Θεσσαλία και στη Ρούμελη, σ' όλη τη διάρκεια του εμφύλιου. Κανόνισα να παρευρεθεί ο Καρατζάς σε μια συνάντηση που είχα με τον Ιταλό Διοικητή. Ο Καρατζάς ανακοίνωσε ότι δεν μπορούσε να συνεχίσει την τροφοδοσία των Ιταλών, κι ανέλαβα εγώ να βοηθήσω όσο μπορούσα για λογαριασμό του Γενικού Στρατηγείου της Μέσης Ανατολής.

Ήξερα μερικούς Ιταλούς αξιωματικούς απ' τον αξιωματικό επιμελητείας του ΕΛΑΣ, ένα Μακεδόνα με μακριά αυτιά που ονομαζόταν Δίπλας κ' ήταν αρκετά φίλος μου. Μπόρεσα έτσι ν' αναθέσω σ' ένα λοχαγό, τον Καστιλιόνε, να οργανώσει ομάδες εργασίας. Δουλειά του ήταν να συγκεντρώνει εφόδια απ' τα Γρεβενά κι άλλες αγορές. Η αγορά αυτών των προμηθειών γινόταν απ' το Δίπλα σε τιμές που είχαμε συμφωνήσει, κι ο λοχαγός Καστιλιόνε μπορούσε να με δει όποτε ήθελε. Παράλληλα ανέλαβα και τη βοήθεια των χωριών που είχαν καεί απ' τον εχθρό. Οι όροι μου ήταν οι ίδιοι με παλιότερα (βλ. σελ. 51-52): Οι Βρετανοί αξιωματικοί θα πήγαιναν αυτοπροσώπως να συ-

ναντήσουν τις επιτροπές των χωριών, που θα περιλάμβαναν τον παπά, το δάσκαλο και τον προκατοχικό πρόεδρο, καθώς και δυο αντιπροσώπους εκλεγμένους απ' τους χωρικούς.

Αυτοί οι όροι έθεσαν τέλος στον αποκλεισμό της Αποστολής απ' τον Καρατζά, κι εξασφάλισαν ότι τα μέλη του ΕΑΜ θα ήταν συνήθως μειοψηφία στις επιτροπές. Σαν παιδιά που βγαίνουν απ' το σχολείο, τρέξαμε όλοι στα χωριά και δίναμε οι ίδιοι τα λεφτά στους χωρικούς. Είχε χιονίσει και υπήρχαν βαθιά ρέματα σε πολλά σημεία. Κοιμόμαστε συχνά είκοσι ή τριάντα μαζί σε κάτι παράγκες που ο εχθρός είχε αφήσει όρθιες. Αυτοί οι χωρικοί είχαν χάσει τα πάντα. Είχαν υποφέρει απ' τον τσουχτερό αέρα που πάγωνε τα ποτάμια. Παρ' όλ' αυτά, δεν παραπονιόντουσαν που οι Σύμμαχοι είχαν προκαλέσει τ' αντίποινα και μας ευχόντουσαν καλή τύχη. Ντρεπόντουσαν μόνο που οι Έλληνες είχαν εμπλακεί σ' εμφύλιο πόλεμο.

Μετά από ένα απ' αυτά τα ταξίδια επιθεώρησα τους Ιταλούς, που τώρα ήταν μάλλον γύρω στους 3.000 αντί για 4.000. Είχαν στρατοπεδεύσει σε τρία χωριά πάνω σε λόφους, ανάμεσα στη Σμίξη και τους Φιλιππαίους. Τους είχα προειδοποιήσει για την επίσκεψή μου, και τους βρήκα συγκεντρωμένους σε παράταξη στην πλατεία του χωριού Δούσικο, που βρισκόταν ψηλά στην Πίνδο. Η εμφάνισή μου όμως δεν ήταν όπως θα ταίριαζε για την περίσταση. Ο στρατιωτικός μου χιτώνας ήταν πολύ βρόμικος, και τον σκέπαζε μια δερμάτινη ζακέτα. Δεν είχα καπέλο, και φορούσα μπλε παντελόνι ιππασίας με γκέτες.

Όταν έφτασα στο σημείο της παράταξης, οι Ιταλοί, απερίγραπτα ντυμένοι, στάθηκαν σε στάση προσοχής. Φώναξα δυνατά: «Ανάπαυσις» στ' αγγλικά, αλλά δεν αντέδρασαν. Επανέλαβα τη διαταγή ελληνικά. Πάλι δεν αντέδρασαν. Μιμήθηκα πολλές φορές τη στάση της ανάπαυσης χωρίς αποτέλεσμα. Ζήτησα τότε έναν Ιταλό που να καταλαβαίνει ελληνικά και του εξήγησα την επιθυμία μου.

Τελικά φώναξε τη διαταγή στους Ιταλούς, και οι άντρες στάθηκαν σε στάση ανάπαυσης, όχι βάζοντας το ένα πόδι στο πλάι όπως το κάνουμε εμείς, κι όπως το είχα κάνει στη μίμησή μου, αλλά προχωρώντας το ένα πόδι μπροστά. Η θέα αυτών των 3.000 αντρών που έκαναν απρόσμενα αυτή την κίνηση κόντεψε να με κάνει να ξεσπάσω σε γέλια. Κατόπιν τους μίλησα με τη βοήθεια του διερμηνέα, παροτρύνοντάς τους να διατηρήσουν τον αυτοσεβασμό τους και την πειθαρχία τους σαν στρατιωτική μονάδα, κι εξέφρασα την ελπίδα ότι θα ξαναγύριζαν όλοι μαζί στην Ιταλία τον επόμενο χρόνο. Τέλειωσα μ' ένα «Βίβα Ιτάλια» και τα 3.000 στόματα φώναξαν «Βίβα Ιτάλια».

Όταν έφυγα απ' τη Μακεδονία, ανέλαβε τους Ιταλούς ο Γουίκ-

στεντ. Έμειναν ενωμένοι περισσότερο από κάθε άλλη ιταλική μονάδα, αλλά τελικά οι άντρες διασπάστηκαν. Οι περισσότεροι πήγαν να μείνουν σε σπίτια χωρικών και δούλευαν στα χωράφια. Υπήρχαν και κάτι άλλοι Ιταλοί που είχαν πιαστεί απ' τον ΕΛΑΣ κοντά στα Γρεβενά το Μάρτιο του 1943. Δεν υπάγονταν σ' εμένα, αλλά έδωσα στον ΕΛΑΣ λεφτά και φάρμακα γι' αυτούς. Αργότερα το φθινόπωρο, μια επίθεση των Γερμανών έκοψε τον ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ. Εκείνη την εποχή, αυτή η ομάδα των Ιταλών οδηγήθηκε πίσω στη Σαμαρίνα και δεν είχε τρόφιμα. Πολλοί έτρωγαν χορτάρι. Το χορτάρι αποδείχτηκε βλαβερό, κι έτσι αρκετοί πέθαναν δηλητηριασμένοι κι άλλοι υπέφεραν από δυσεντερία. Γενικά οι Έλληνες, όσο μπορούσαν σαν άτομα να βοηθήσουν τους Ιταλούς, το έκαναν γενναιόδωρα. Αλλά το φαγητό δεν έφτανε συχνά για όλους.

Οι Γερμανοί εκμεταλλεύτηκαν αμέσως τον εμφύλιο. Πρώτα χτύπησαν το Ζέρβα στην Ήπειρο. Συνέχισαν τον Οκτώβριο μια μεγάλης κλίμακας επίθεση εναντίον των ανταρτών που έγινε από δυο ορεινές μεραρχίες. Δρούσαν παράλληλα στη Θεσσαλία, τη Μακεδονία, την Αλβανία και την Ήπειρο. Ο ΕΛΑΣ, απασχολημένος με άλλα πράγματα, αντιστάθηκε λίγο ή σχεδόν καθόλου. Οι μονάδες του οπισθοχώρησαν μέσα στα βάθη του πυκνού δάσους, ενώ οι Γερμανοί διέσχισαν τα βουνά καίγοντας όποιο χωριό βρισκόταν στο δρόμο τους. Στον Πεντάλοφο πήγαμε τα εκρηκτικά και τα πυρομαχικά μας σ' ένα μυστικό κρυψώνα. Τα περισσότερα μέλη της Αποστολής, μαζί με τα εφόδια, αποσύρθηκαν σ' ένα απομακρυσμένο χωριό, το Επταχώρι. Οι μονάδες του ΕΛΑΣ μετακινήθηκαν προς την Πίνδο. Κράτησαν τον Πεντάλοφο με τη βοήθεια της Βρετανικής ομάδος ανατινάξεως και των πολυβόλων μας, αλλά τα άλλα χωριά όπου είχαμε μείνει – το Ροδοχώρι, το Κρίμινι, η Ομαλή κ.λπ. – κάηκαν τελείως.

Μια μακεδονική μονάδα του ΕΛΑΣ και μια ιταλική μονάδα όλμων βρήκαν ένα αντίγραφο του γερμανικού σχέδιου επίθεσης, κι έτσι μπόρεσαν να κόψουν το τελευταίο τμήμα της γερμανικής επιθετικής φάλαγγας. Αυτό το σχέδιο είχε σημειωμένους πολύ περισσότερους σταθμούς της Αποστολής απ' όσους υπήρχαν. Με τη συνηθισμένη τους μεθοδικότητα, οι Γερμανοί είχαν μαρκάρει ένα σταθμό σε κάθε χωριό όπου είχαμε μείνει. Μάθαμε την απόκτηση του σχεδίου απ' το Μανωλέσσο, που μας έδωσε τις περισσότερες απ' τις πληροφορίες για να τις μεταβιβάσουμε στο Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Συγκεκριμένα, μάθαμε τη δύναμη και τη σύνθεση των δυο γερμανικών μεραρχιών που θα έκαναν την επιχείρηση. Στη συνέχεια, την άνοιξη του 1944, ο Κρις είδε τα αυθεντικά έγγραφα. Αργότερα, το Δε-

κέμβριο, οι Γερμανοί εξαπέλυσαν μια επίθεση εναντίον μας στη Δυτική Μακεδονία. Καταφέραμε να κρατήσουμε τον Πεντάλοφο, αλλά χάσαμε προσωρινά τα Γρεβενά. Ένα μεγάλος μέρος της πόλης κάηκε. Σ' αυτή την περίσταση, ο Κάιτ, ο Ζώτος κι ο Ηρακλής κατάστρεψαν γερμανικά αυτοκίνητα με νάρκες εδάφους.

Τα Χριστούγεννα ήρθαν με περισσότερο χιόνι. Η δεύτερη γερμανική επιχείρηση είχε τελειώσει, κ' ήμαστε ακόμα περιορισμένοι στον Πεντάλοφο. Είχαμε σπάσει τους περιορισμούς του Καρατζά, και τις δέκα μέρες πριν απ' τα Χριστούγεννα, ο Πρέντις, ο Ήβανς κι εγώ πήγαμε να βοηθήσουμε πολλά απ' τα πρόσφατα καμένα χωριά. Ο καιρός ήταν παγερός και το χιόνι παχύ. Στην Ομαλή είχαν καταστραφεί όλα τα σπίτια. Πέρασα τη νύχτα συντροφιά με καμιά τριανταριά χωρικούς. Είχαμε βρει καταφύγιο σ' ένα μέρος όταν είχαν μείνει όρθιοι μερικοί τοίχοι. Τραγουδούσαμε και μιλούσαμε μέχρι πολύ αργά. Δεν μας κρατούσαν κακία, επειδή με τις επιθέσεις εναντίον των Γερμανών ή των Ιταλών προκαλούσαμε καταστροφές στα χωριά τους. Ήταν έτοιμοι να υπομείνουν τα πάντα για να έρθει η απελευθέρωση, αλλά δεν έκρυβαν το μίσος και το φόβο τους για το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που δεν έκανε τίποτα για να προστατεύσει τους χωρικούς. Σε μερικά χωριά, όπου κάποιο μέλος του ΕΑΜ μετείχε λόγω της επαγγελματικής του ιδιότητας στην επιτροπή (συχνά οι δάσκαλοι ήταν Εαμίτες), δεν μπορούσαν να εκφράσουν ανοιχτά τα συναισθήματά τους, αλλά πάντα μας υποδέχονταν θερμά.

Στα Γρεβενά, όπου οι Γερμανοί είχαν φύγει, το ΕΑΜ οργάνωσε μια διαδήλωση διαμαρτυρίας εναντίον μας. Ένα πλήθος κόσμου μας γιουχάιζε επειδή τα χρήματα που τους δίναμε ήταν λίγα κι επειδή τα μοιράζαμε οι ίδιοι κι όχι ο ΕΛΑΣ. Τους έδωσα την ευνόητη απάντηση ότι οι Σύμμαχοι δεν είχαν απεριόριστα λεφτά για βοήθεια κι ότι ο ΕΛΑΣ είχε εμπλακεί σ' έναν εμφύλιο πόλεμο, πράγμα που εμπόδιζε τους στρατιώτες του να προστατεύσουν τα χωριά. Αυτό δεν άρεσε στους εξτρεμιστές.

Οι Ελασίτες έπιασαν έναν άντρα που βρέθηκε να με ακολουθεί κρατώντας δυο χειροβομβίδες μιλς για να μ' εξοντώσει. Αργότερα ο ΕΛΑΣ τον άφησε ελεύθερο, όπως το είχα ζητήσει, αλλά τό 'κανε νωρίτερα απ' ό,τι είχα πει, και πιάστηκε να κάνει τα ίδια σ' ένα χωριό έξω απ' τα Γρεβενά όπου βρισκόμουν για να μοιράσω λεφτά. Σ' αυτό το διάστημα, άλλοι αξιωματικοί επισκέφτηκαν τα χωριά που ήταν στα βόρεια του Πεντάλοφου. Το πεδίο δράσης μας έφτανε ως την περιοχή γύρω απ' το Επταχώρι, όπου είχα τοποθετήσει ένα νεοφερμένο Βρετανό αξιωματικό, τον Μπάκχαουζ.

Επιστρέψαμε όλοι στον Πεντάλοφο την παραμονή των Χριστουγέννων. Συμφωνήσαμε πως η βοήθεια προς τους χωρικούς άξιζε τον κόπο κ' ήταν σημαντική για ανθρωπιστικούς λόγους, αλλά και γιατί ενίσχυε το γόητρο των Συμμάχων. Σ' όλη τη Νοτιοδυτική Μακεδονία 250 χωριά είχαν καεί τμηματικά ή ολόκληρα. Είχα αποφασίσει ότι η βοήθεια θα δινόταν μόνο στον κάθε χωρικό αυτοπροσώπως από ένα Βρετανό αξιωματικό, αλλά δεν μπορούσαμε να πάμε σ' όλα τα χωριά, γιατί μερικά ήταν πολύ απομακρυσμένα κι άλλα βρισκόντουσαν στη γερμανοκατεχόμενη περιοχή. Οι λίρες που δίναμε χρησιμοποιόντουσαν για την αγορά καλαμποκιού, κυρίως απ' τα κατεχόμενα κέντρα όπως η Πτολεμαΐδα, η Κοζάνη, το Αμύνταιο κ.α. Το καλαμπόκι μεταφερόταν το βράδυ στις ελεύθερες περιοχές. Έτσι, το χρυσάφι χρησιμοποιόταν για να ενισχυθεί η διακίνηση τροφίμων μέσα στη χώρα. Κανένα άλλο μέσο δεν θά 'χε πετύχει αυτή τη διακίνηση σ' εκείνους τους δύσκολους καιρούς.

Το πλεονέκτημα της άμεσης μεθόδου διανομής της βοήθειας ήταν ότι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν μπορούσε έτσι να κλέψει το χρυσάφι ή να ισχυριστεί ότι το μοίραζε από δική του πρωτοβουλία. Παράλληλα, ελέγχαμε κάπως μ' αυτό τον τρόπο αν ήταν δικαιολογημένες οι απαιτήσεις κάθε χωριού και περιορίζαμε τη βοήθεια στα χωριά που βρίσκονταν στην άμεση σφαίρα των επιχειρήσεών μας. Αυτό το πείραμα αναφέρθηκε στο Κάιρο. Η σύστασή μου να τεθεί σ' εφαρμογή έγινε δεκτή, και επεκτάθηκε αργότερα παντού. Έδωσα κι ένα ποσό χρημάτων για την αγορά πριονιών που θα χρησίμευαν για τον εξοπλισμό των μύλων και την ύπαρξη ξυλείας για την κατασκευή σπιτιών σε περιοχές όπου θα μπορούσαμε να ελέγξουμε τη χρήση της.

Τα δικά μας Χριστούγεννα ήταν χαρούμενα, γιατί ξαναείχαμε κάποια επαφή με τον έξω κόσμο. Ο Νόμπυ Κλαρκ, ένας γενναίος άντρας απ' το Γιόρκσάιρ, είχε διασχίσει τη χιονισμένη Πίνδο με μηνύματα του Κρις και κάποια προσωπικά γράμματα για μας, τα πρώτα εδώ και μήνες. Την ημέρα των Χριστουγέννων οργανώσαμε μια γιορτή στο σπίτι της Αφροδίτης για τα παιδιά του Πεντάλοφου. Υπήρχε χριστουγεννιάτικο δέντρο, και μοιράσαμε μπαλόνια και παιχνίδια. Μερικά μας είχαν σταλεί με αλεξίπτωτο, κι άλλα είχαν κατασκευαστεί απ' τους αξιωματικούς της Αποστολής. Η Αφροδίτη μάς έφτιαξε μια τεράστια καστανόπιτα. Ήταν στενοχωρημένη που δεν ήμουν κι εγώ εκεί να φάω ένα κομμάτι, αλλά είχα πάει ν' ασχοληθώ με τη διανομή βοήθειας στον Πεντάλοφο κι ένα άλλο γειτονικό χωριό, το Βυθό.

---

* Βλ. «The Second World War», του Ουίνστον Τσώρτσιλ, V, σελ. 185.

Είχαμε πολύ πυκνή επικοινωνία με το Κάιρο. Μετά την πτώση της Ιταλίας, οι βρετανικές δυνάμεις είχαν αποβιβαστεί στη Λέρο και στην Κω, αλλά είχαν ηττηθεί απ' τους Γερμανούς το Νοέμβριο. Μερικοί απ' τους αιχμαλώτους πολέμου είχαν τότε μεταφερθεί απ' τα νησιά στην Αθήνα, και το Δεκέμβριο θα τους πήγαιναν προς το βορρά με τρένο. Μας ζητήθηκε να εκτροχιάσουμε ή να καταλάβουμε το τρένο και ν' απελευθερώσουμε τους αιχμαλώτους. Δεν ήταν εύκολο να γίνει αυτό. Οι αιχμάλωτοι πολέμου θα βρίσκονταν σε άσχημη κατάσταση, κι αν δραπέτευαν προς τις χιονισμένες πλαγιές του Ολύμπου δεν είχαν ελπίδες να επιβιώσουν. Συμφώνησα με το Σκότυ, που είχα διορίσει υπεύθυνο στην Πιερία, να προσφέρει ο ΕΛΑΣ βοήθεια σε μεγάλη κλίμακα, και να του σταλούν εφόδια για να σχηματίσει αποθέματα στα κατάλληλα σημεία. Το σχέδιο ήταν να μεταφέρουμε τους δραπέτες μακριά από την Πιερία, στην περιοχή της Δεσκάτης και των Γρεβενών.

Αλλά οι Γερμανοί είχαν πάρει όλα τα μέτρα ασφαλείας. Το πρώτο τρένο εκτροχιάστηκε εύκολα, αλλά ήταν ένα τρένο δόλωμα, κι έτσι τ' άλλα που μετέφεραν τους αιχμαλώτους συνέχισαν τη διαδρομή τους προς τη Θεσσαλονίκη. Δραπέτευσαν μόνο τέσσερις λοχίες και τέσσερις οπλίτες. Κατάφεραν να πηδήξουν από ένα βαγόνι την ώρα που το τρένο βρισκόταν σε κίνηση. Είχαν πέσει με το κεφάλι στο χιόνι. Ένας απ' τους λοχίες τραυματίστηκε και μεταφέρθηκε στους λόφους. Η ομάδα του Σκότυ τους βρήκε αργότερα. Ο Μπιλ Τζόνσον έκανε απ' τη βάση του στο Πάικο μια επίθεση εναντίον της γραμμής στα βόρεια της Θεσσαλονίκης.

Οι Γερμανοί αντέδρασαν προσπαθώντας να καταστρέψουν τους βρετανικούς σταθμούς στην Πιερία και το Πάικο. Προχώρησαν από διάφορα σημεία με μεγάλες δυνάμεις. Ήταν καλά εξοπλισμένοι κι εφοδιασμένοι, κ' οι άνθρωποί μας αναγκάστηκαν να μετακινηθούν πολύ γρήγορα και με πολύ άσχημο καιρό. Το είχαν σκάσει κοντά στα Χριστούγεννα. Η ομάδα του Τζόνσον έφυγε απ' το Πάικο για να πάει στο Καϊμακτσαλάν, αλλά δεν μπορούσαν να καλύψουν τα ίχνη τους στο χιόνι, κ' οι Γερμανοί ήταν τόσο κοντά, ώστε τη νύχτα δεν μπορούσαν ν' ανάψουν φωτιά. Μια τέτοια νύχτα, ο Φίλλιπς, ένας γεροδεμένος άντρας, πέθανε απ' την παγωνιά. Οι άλλοι τον έθαψαν στο χιόνι κι έφυγαν προς τα βορειοδυτικά σε μια περιοχή του ΕΛΑΣ. Η ομάδα του Σκότυ καταδιωκόταν από βουνό σε βουνό. Το έσκασαν απ' την Πιερία διασχίζοντας το δρόμο που συνδέει την Ελασσόνα με τα Σέρβια. Στο διάστημα αυτό είχε κατορθώσει να λειτουργεί τον ασύρματό του, κι έτσι ξέραμε ότι κινδύνευε.

Μια μέρα, αποκωδικοποιούσα ένα μήνυμα για την ομάδα του Σκότυ όταν έξω έγινε μια διαδήλωση του ΕΑΜ. Έστειλα τον Ήθανς να εξηγήσει ότι ήμουν απασχολημένος και να τους διώξει. Καθώς η φασαρία συνεχιζόταν, άφησα την αποκωδικοποίηση και βγήκα έξω. Αντίκρισα καμιά τρακοσαριά άτομα, ανάμεσα στα οποία βρίσκονταν στρατιώτες του ΕΛΑΣ και μερικοί γνωστοί ταραχοποιοί. Ζητούσαν όπλα, εφόδια και χρυσάφι για τον ΕΛΑΣ. Εκδήλωσαν όλες αυτές τις συνηθισμένες απαιτήσεις με τη συνηθισμένη υβριστική γλώσσα τους. Είπα στον Πρέντις και τον Ήθανς ότι θ' απαντούσα σ' αυτό το πλήθος με τη δική μου μέθοδο. Κατάφερα να τους κάνω να σωπάσουν και είπα αυτά που σκεφτόμουν έξω απ' τα δόντια.

Τους εξήγησα τι είχαν κάνει για τον ελληνικό λαό οι Σύμμαχοι και η Συμμαχική Αποστολή τώρα και στο παρελθόν και ποιο ήταν το ευχαριστώ: Προσβολές, βρισιές κι αχαριστία. Τους θύμισα πως οι Έλληνες είχαν πολεμήσει στην Αλβανία με ξιφολόγχες εναντίον των Ιταλών, ενώ οι αγωνιστές του ΕΛΑΣ πολεμούσαν διαρκώς εναντίον άλλων Ελλήνων, προκαλώντας έναν εμφύλιο, ή συμμετείχαν σε τέτοιες συγκεντρώσεις ταραχοποιών του ΕΑΜ. Παραπονέθηκα επειδή δεν μας άφηναν σε ησυχία, ακόμα κι αυτή τη δεύτερη μέρα των Χριστουγέννων, ώστε να επικοινωνήσουμε με το Κάιρο, για τη δική τους προστασία, κι άλλα πολλά.

Μετά απ' αυτή την απρόσμενη έκρηξη, οι περισσότεροι διαδηλωτές έφυγαν, αλλά οι αρχηγοί τους μπήκαν μέσα στο σπίτι φωνάζοντας. Ο Πρέντις, ο Ήθανς κι εγώ τους πετάξαμε γρήγορα έξω. Φώναξα αμέσως τον Καρατζά και του διηγήθηκα το περιστατικό και τη συμμετοχή των στρατιωτών του ΕΛΑΣ. Μου είπε ότι θα τιμωρούσε τους ενόχους, και του προσδιόρισα ότι αν δεν ήταν ικανός να σταματήσει αυτές τις ανοησίες, θα έκανα αναφορά για το άτομό του στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Δεν σημειώθηκαν άλλες τέτοιες διαδηλώσεις. Ο Μητροπολίτης Κοζάνης ήρθε να διαμαρτυρηθεί για λογαριασμό των συγκεντρωμένων της διαδήλωσης. Του έδωσα μια ντόμπρα απάντηση κι έφυγε. Αργότερα, έμαθα απ' τον Κρις ότι είχε ζητήσει να με μεταθέσουν απ' τη Μακεδονία.

Την επόμενη μέρα, στις 27 Δεκεμβρίου, πήγα να συναντήσω την ομάδα του Σκότυ που ερχόταν απ' την Πιερία. Δεν το ήξερα, αλλά ήταν η τελευταία μέρα μου στον Πεντάλοφο. Μετά ανέλαβε ο Πρέντις εκεί. Ξεκίνησα πριν ξημερώσει, με τον Κάιτ και δυο Ελασίτες, και είδαμε το κόκκινο φως του ήλιου να ξεπροβάλλει πίσω απ' τις χιονισμένες κορυφές του Ολύμπου. Το έδαφος ήταν σκληρό σα σίδερο, και το ποτάμι κάτω απ' τον Πεντάλοφο παγωμένο. Περπατούσαμε

φορώντας ένα στρατιωτικό χιτώνα και δυο πουλόβερ, μια δερμάτινη ζακέτα, παντελόνι ιππασίας, γκέτες, στρατιωτικές μπότες και δυο ζευγάρια κάλτσες. Είχαμε μικρά σακίδια και κουβαλούσαμε ένα πιστόλι κι ένα αυτόματο ή καραμπίνα. Αυτά τα εφόδια είχαν αποδειχτεί πολύ καλύτερα από κείνα που είχε στείλει το Κάιρο για τη βαρυχειμωνιά: Λαστιχένιες ψηλές μπότες, χοντρά μάλλινα ρούχα και τεράστια μάλλινα παλτά αδιαπέραστα απ' τον αέρα, αλλά που ζύγιζαν ένα τόνο. Ο εξοπλισμός μας ήταν τέλειος για περπάτημα κι αρκετά ζεστός, τουλάχιστον την ημέρα.

Περπατούσαμε γρήγορα για να φτάσουμε στη Δεσκάτη σε δυο μέρες. Φτάσαμε λίγο αφού είχε σκοτεινιάσει, πολύ κουρασμένοι. Ο Σκότυ κ' η ομάδα του ήταν εκεί. Είχαν φύγει σώοι απ' την Πιερία, μετά από μια δύσκολη διαδρομή μέσα στο χιόνι. Ο Γουίκστεντ υπέφερε απ' το δάχτυλό του που είχε μολυνθεί απ' τον Οκτώβριο, κι έτσι είχε φτάσει πρώτος πάνω σ' ένα μουλάρι, μαζί με την ομάδα των ασυρματιστών. Ο Παλαιολόγος κι ο Αλέκος ήρθαν με το Σκότυ. Χάρηκα πολύ που βρισκόμουν πάλι με τον Αλέκο και τον Παλαιολόγο, για τελευταία φορά όπως αποδείχτηκε αργότερα.

Η ομάδα του Σκότυ είχε κρύψει τα εφόδιά της στην Πιερία, αλλά έλαβε ένα καινούριο φορτίο τροφίμων στη Δεσκάτη. Οργάνωσε ένα χριστουγεννιάτικο πάρτυ στις 30 Δεκεμβρίου, επομένη της άφιξής μας. Το κλου της βραδιάς ένα αυγό διακοσμημένο μ' ένα τεράστιο μουστάκι. Είχε τοποθετηθεί απέναντί μου, στην τιμητική θέση, και παρίστανε το Συνταγματάρχη «Εγκς», που ήταν διάσημος για το μουστάκι του. Τσουγκρίζαμε το αυγό με τα ποτήρια μας, που ήταν γεμάτα ουίσκι. Μας τα είχαν στείλει σε μεταλλικά παγούρια (που του χάλασαν τη γεύση, απ' ό,τι μου είπαν άλλοι, γιατί εγώ δεν δοκίμασα, προτιμώντας να πιω ούζο). Επισκέφτηκα το Γουίκστεντ, που είχε περάσει δύσκολες στιγμές με το πόδι του. Ήταν ξαπλωμένος κάτω από ένα βουνό από σκεπάσματα, για να ζεσταίνεται. Είχε συντροφιά τον τραυματισμένο λοχία που είχε αποδράσει απ' το τρένο με τους αιχμαλώτους πολέμου.

Μίλησα με τους οχτώ δραπέτες. Οι τέσσερις λοχίες ήταν μόνιμοι. Ήταν βαριεστημένοι, γιατί είχαν καλύψει το χρόνο υπηρεσίας τους και γύριζαν σπίτια τους όταν τους σταμάτησαν στην Αίγυπτο και τους έστειλαν στην εκστρατεία της Λέρου. Ήθελαν να φύγουν απ' την Ελλάδα. Οι τέσσερις στρατιώτες των Ρόγιαλ Γουέστ Κεντς ήθελαν να μείνουν μαζί μας, και θα μπορούσαν να βοηθήσουν στον ασύρματο. Κανόνισα να πάνε οι τέσσερις λοχίες στο σταθμό του Μπιλ Φορντ, στο Πήλιο. Από κει θα μπορούσαν να μεταφερθούν απ'

τη θάλασσα στην Τουρκία. Ο Ηρακλής, που ήταν έξαλλος με τον ΕΛΑΣ και κινδύνευε απ' τους Ελασίτες, θα πήγαινε μαζί τους. Σκοτώθηκε το Δεκέμβριο του 1944 σε μια επίθεση του ΕΛΑΣ στην Αθήνα. Οι τέσσερις στρατιώτες έμειναν μαζί μας και φάνηκαν πολύ χρήσιμοι, γιατί ήταν έμπειροι ασυρματιστές.

Ενώ βρισκόμουν στη Δεσκάτη, ήρθε ένα μήνυμα απ' τον Κρις. Με καλούσε σε σύσκεψη στη Νεράιδα και μου έκανε μια περίληψη της αναδιοργάνωσης της Συμμαχικής Αποστολής. Ο Έντυ δεν θα γύριζε στην Ελλάδα. Επικεφαλής της διοίκησης θα ήταν ο Κρις. Ήθελε να γίνω ο επικεφαλής αξιωματικός σύνδεσμος με τον ΕΛΑΣ και να αναλάβω όλους τους σταθμούς της Αποστολής στις περιοχές του ΕΛΑΣ. Αυτό σήμαινε ότι θά 'πρεπε να μεταφερθώ απ' τη Μακεδονία στη Θεσσαλία. Θα είχα περισσότερες αρμοδιότητες απ' ό,τι στη Μακεδονία και μια πιο πολιτικά σημαντικότερη δουλειά, αλλά εγώ προτιμούσα την πιο δραστήρια ζωή της Μακεδονίας. Μετέφερα το μήνυμα στο Σκότυ και του είπα ότι θα κοίταζα να επιστρέψω, αλλά στο ενδιάμεσο θ' αναλάμβανε εκείνος τη διοίκηση της Αποστολής στη Μακεδονία.

Τον ενημέρωσα με κάθε λεπτομέρεια για την κατάσταση. Ο Μικ βρισκόταν στο βουλγαρικό τομέα στο Μποζ Νταγ. Δρούσε με ανεξάρτητες ομάδες και πολύ σπάνια με ομάδες του ΕΛΑΣ. Ο Γουίνλοου ήταν στη Χαλκιδική, όπου τον είχε οδηγήσει ο ΕΛΑΣ με δική μου εντολή. Δρούσε με τον ΕΛΑΣ, αλλά βρισκόταν σ' επαφή και με αξιωματικούς των Μυστικών Υπηρεσιών απ' τη Μέση Ανατολή που δούλευαν για την ISLD. Ο Τζόνσον βρισκόταν τώρα στο Καϊμακτσαλάν, αλλά θα ξαναγύριζε στο Πάικο μόλις τελείωνε η γερμανική έφοδος. Ο Τζοκ Χάμιλτον ήταν στο Βέρμιο, όπου θα πήγαινε να τον συναντήσει ο Μπάκχαουζ. Ο Ήθανς είχε ήδη ξεκινήσει για το Βίτσι, όπου θα εγκαινίαζε έναν καινούριο σταθμό. Ο Πρέντις είχε αναλάβει το Αρχηγείο του Πεντάλοφου. Θα πήγαινε να τον βρει ο Σκότυ με την ομάδα του.

Κατάφερα να μιλήσω με τον Πρέντις, χρησιμοποιώντας ένα τηλέφωνο του ΕΛΑΣ όπου ακούγονταν ταυτόχρονα πολλές συνδιαλέξεις για διάφορους σκοπούς. Του είπα τα σχέδια για τη νέα διαρρύθμιση και με ρώτησε αμέσως αν θα τον έπαιρνα μαζί μου. Εξήγησα επίσης στον Αλέκο και τον Παλαιολόγο ότι θα πήγαινα στο Αρχηγείο του ΕΛΑΣ κι ότι δεν θα μπορούσα να τους πάρω μαζί μου. Ο Παλαιολόγος μου είπε ότι θα περίμενε μήπως μπορούσα αργότερα να τον μεταθέσω κοντά μου. Ο Αλέκος αποφάσισε ότι, αφού δεν θα ήταν μαζί μου, προτιμούσε να πάει στην Αίγυπτο. Μου είπαν ότι δεν μπορού-

σαν να νιώσουν για οποιονδήποτε Άγγλο αυτό που ένιωθαν για μένα, μετά απ' όσα περάσαμε μαζί. Κανόνισα να φύγει ο Αλέκος με τον Ηρακλή και τους άλλους.

Αργότερα ανακατεύτηκε με τις ανταρσίες των ελληνικών δυνάμεων στη Λιβύη και τη Ντέρνα. Τό 'σκασε και πήγε στην Αίγυπτο μ' ένα ποδήλατο με ξεφούσκωτα λάστιχα. Μου έγραψε λέγοντας ότι κατόρθωσε να πάει πιο μακριά απ' τον Γκρατσιάνι, αλλά πιο αργά.

Ο Παλαιολόγος δεν μπόρεσε νά 'ρθει κοντά μου. Γύρισε στην Αίγυπτο κι αποστρατεύθηκε. Παντρεύτηκε μια Ελληνίδα στο Κάιρο, και πήρα μια φωτογραφία του ευτυχισμένου ζευγαριού.

Ο Πρέντις κι ο Σκότυ με είχαν δει να διαπραγματεύομαι με τον ΕΛΑΣ. Ήξεραν πόσο σημαντικό είναι να έχει κανείς μια σταθερή γραμμή και να μη ξεφεύγει απ' αυτήν. Αν δεν γύριζα θα μπορούσαν να βοηθήσουν πολύ το διάδοχό μου. Ενώ βρισκόμουν ακόμα στη Δεσκάτη, ήρθε το βράδυ σπίτι μου ένα παιδί και μου έφερε ένα μήνυμα γραμμένο με τρεμάμενο χέρι, που με δυσκολία μπόρεσα να το διαβάσω. Ήταν απ' το Μουστεράκη, τον αντιπρόσωπο της ΠΑΟ στο Ενιαίο Γενικό Αρχηγείο, που είχε σταλεί στη Θεσσαλονίκη. Μου έλεγε ότι πέθαινε απ' την πείνα στη φυλακή της Δεσκάτης. Φώναξα τον Κικίτσα, που είχε φύγει απ' την Πιερία με το Σκότυ κ' ήταν τώρα ο υπεύθυνος αξιωματικός του ΕΛΑΣ στη Δεσκάτη. Συμφώνησε να βελτιώσει τις συνθήκες ζωής του Μουστεράκη, ώσπου να λάβει διαταγή απ' το Αρχηγείο του ΕΛΑΣ για την απελευθέρωσή του. Ο Κικίτσας ήταν πολύ ευχαριστημένος που βοηθούσαμε πάλι τους χωρικούς, και του επέτρεψα ν' ανακοινώσει στα χωριά που βρίσκονταν κοντά στο πέρασμα πάνω απ' τα Σέρβια ότι Βρετανοί αξιωματικοί θα τους μοίραζαν σύντομα λεφτά.

Ο Κικίτσας κι εγώ είχαμε τις φιλικότερες σχέσεις που είχε Βρετανός αξιωματικός με αξιωματικό του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία. Σεβόμαστε ο ένας τον άλλο, κι από τον πρώτο καιρό της παραμονής μου στη Μακεδονία είχαμε στενή στρατιωτική και πολιτική συνεργασία. Το τελευταίο σχόλιο που μου έκανε ήταν χαρακτηριστικό: «Είσαι καλός αξιωματικός, αλλά φρικτός πολιτικός», φράση που ταίριαζε και με τη γνώμη που είχα εγώ γι' αυτόν. Δεν τον ξανάδα από τότε. Ήταν επικεφαλής όλων των στρατιωτικών επιχειρήσεων του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία ως την απελευθέρωση.

Μετά τον πόλεμο, είδα μια φωτογραφία από τη θριαμβευτική είσοδο των στρατευμάτων του ΕΛΑΣ στη Θεσσαλονίκη μ' επικεφαλής τον Κικίτσα, στολισμένο με γιρλάντες. Είχε το γνωστό του αινιγματικό χαμόγελο, και το κεφάλι του έγερνε απ' τη μια πλευρά, σαν κε-

φάλι πουλιού. Ήταν ένας πολύ αγνός άνθρωπος, τυπική φυσιογνωμία αντάρτη της Ελληνικής Επανάστασης. Ήταν γεννημένος αντάρτης, κ' είχε την αγάπη της μάχης στο αίμα του. Μετά το 1944, πολέμησε με το Μάρκο.

Αφεντικό στη Δεσκάτη ήταν ο Λαζάνης, ένας αχρείος κι αιμοβόρος ληστής. Με κυνηγούσε ζητώντας μου όπλα, εφόδια και λίρες για ν' αναδιοργανώσει τον ΕΛΑΣ μετά την οπισθοχώρησή του απ' την Πιερία. Μου είπε ότι οι Γερμανοί σχεδίαζαν τώρα έφοδο στη Δεσκάτη. Οργάνωσε κι επιτροπές υποστηρικτών του ΕΑΜ απ' τα γύρω χωριά, που ήρθαν και μου ζητούσαν όπλα για τον ΕΛΑΣ και βοήθεια για τους εαυτούς τους. Ήταν η γνωστή παλιά ιστορία. Ήξερα πολύ καλά ότι ο ΕΛΑΣ είχε αποθέματα όπλων και εφοδίων για να τα χρησιμοποιήσει αργότερα. Είχα δικά μου στοιχεία που αφορούσαν όλες τις αποστολές με αλεξίπτωτο απ' τον Ιούνιο κι όλα τα όπλα κι εφόδια που είχε πάρει ο ΕΛΑΣ απ' την ιταλική μεραρχία του Πινερόλο. Είχα επίσης στοιχεία για όλες τις επιστροφές που μου είχαν γίνει το Μάιο από τις μακεδονικές μονάδες του ΕΛΑΣ. Επιπλέον, ήξερα πού ήταν κρυμμένα τ' αποθέματα, και είχα γνωστοποιήσει στο Κάιρο τη θέση τους.

Αλλά ακόμα κι αν δίναμε στον ΕΛΑΣ όπλα για να πολεμήσει τους Γερμανούς, δεν θα μπορούσε να σώσει τη Δεσκάτη. Ήξερα ότι πάλι οι άντρες του θα οπισθοχωρούσαν και θά 'κρυβαν τα περισσότερα όπλα. Είπα πάντως στο Λαζάνη ότι είχαμε σταματήσει τον ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ σε όπλα επειδή είχε προκαλέσει τον εμφύλιο εναντίον του ΕΔΕΣ. Κι ότι αν αυτός κ' οι σύντροφοί του είχαν περιοριστεί στις επιθέσεις εναντίον των Γερμανών, δεν θα βρισκόταν τώρα ο ΕΛΑΣ της Μακεδονίας χωρίς όπλα.

Ο Λαζάνης είδε ότι δεν μπορούσε ν' αποσπάσει τίποτα από μένα και μου ζήτησε να συναντήσω το στρατηγό Καλαμπαλίκη, διάδοχο του Δημάρατου στη Διοίκηση της 9ης Μεραρχίας. Δεν ξαναείδα το Λαζάνη. Πολέμησε κι αυτός με το Μάρκο μετά το 1944 και σκοτώθηκε στη διάρκεια μιας επιχείρησης. Ήταν ένας σκληρός και αντιπαθητικός τύπος κομμουνιστή. Έμοιαζε με τον Άρη, αλλά δεν είχε τη γοητεία του.

Συνάντησα τον Καλαμπαλίκη σ' ένα χωριό έξω απ' τη Δεσκάτη. Ήταν ένας κοντός ζωηρός και δυνατός άντρας γύρω στα εξήντα, καλός βενιζελικός αξιωματικός που είχε διωχτεί απ' το Μεταξά. Ενδιαφερόταν κυρίως για τα στρατιωτικά θέματα. Θαύμαζε τον Κικίτσα και τη στρατηγική του ΕΛΑΣ, τουλάχιστον αυτή που γνώριζε. Είχε και κάποια γνώση των πολιτικών θεμάτων, αλλά ήξερε τον ΕΛΑΣ μό-

νο στο επίπεδο των ανώτερων κλιμακίων. Μου ζήτησε όπλα για ν' αντισταθεί στη γερμανική εισβολή εναντίον της Δεσκάτης στ' όνομα των Συμμάχων και για το συμφέρον των ανυπεράσπιστων χωριών που θα πλήρωναν τις επιχειρήσεις μας.

Ήταν σίγουρα τίμιος άνθρωπος, χωρίς κομμουνιστικές αντιλήψεις, κι έτσι του εξήγησα καθαρά τη θέση μου. Δεν ήξερε τη δράση του ΕΛΑΣ στη Μακεδονία, τις επιθέσεις εναντίον των ανεξάρτητων ομάδων, την απογοήτευση της ΠΑΟ και του ΕΔΕΣ στη Θεσσαλονίκη, τους λόγους της παραίτησης του Δημάρατου απ' τη διοίκηση, το μέγεθος της κομμουνιστικής επιρροής στον ΕΛΑΣ και την ύπαρξη μυστικών αποθεμάτων όπλων για μεταγενέστερη χρήση. Του τα διηγήθηκα όλα αυτά στη διάρκεια του μεσημεριανού φαγητού. Ήμαστε μόνοι και πίναμε μια μπουκάλα κρασί που είχε φέρει προν τιμήν μου. Καθώς είχε κερδίσει την απόλυτη εμπιστοσύνη μου του είπα ότι έκανε καλά που έμενε Διοικητής της 9ης Μεραρχίας, κι ότι έπρεπε να κάνει ό,τι μπορούσε για να βοηθήσει τους Συμμάχους.

Του είπα επίσης κάτι που είχα κρύψει απ' το Λαζάνη: Ότι περιμέναμε να μας στείλουν όπλα στη Δεσκάτη για να εξοπλίσουμε την ομάδα του Σκότυ και να προμηθεύσουμε εφόδια στον ΕΛΑΣ για να τα χρησιμοποιήσουν εναντίον των Γερμανών, μόνο εναντίον των Γερμανών, αν γινόταν πράγματι επίθεση. Χωρίσαμε καλοί φίλοι μετά απ' αυτή τη μοναδική συνάντηση. Φέρθηκε πάντα πολύ εντάξει, και η επιρροή του εμπόδισε τον ΕΛΑΣ να κάνει στη Θεσσαλονίκη τις επιθέσεις εναντίον των βρετανικών δυνάμεων που έκανε στην Αθήνα το Δεκέμβριο του 1944. Αργότερα, προσπάθησε να συγκεντρώσει τα καλύτερα στοιχεία της Αντίστασης σε μια μη πολιτική οργάνωση που είχε τη ρομαντική ονομασία «Οργάνωση των Ανοργάνωτων (πολιτικά) Ανταρτών». Μου έγραφε ως την ημέρα που πέθανε.

Η αποστολή όπλων έφτασε. Οι Γερμανοί επιτέθηκαν κι ο ΕΛΑΣ χρησιμοποίησε μερικά απ' τα εφόδιά μας. Αλλά η άμυνά του δεν ήταν γερή, και η Δεσκάτη προστέθηκε στον κατάλογο των καμένων χωριών. Αλλά εγώ είχα πια αποχαιρετήσει τη Μακεδονία και ταξίδευα προς τη Νεράιδα.

8

Ο ΕΛΑΣ ΓΙΝΕΤΑΙ ΔΥΣΤΡΟΠΟΣ

Ακολούθησα το συνηθισμένο δρόμο για την Καλαμπάκα, περνώντας απ' το Μουργκάνι. Η Καλαμπάκα είχε καεί απ' τους Γερμανούς στα τέλη Οκτωβρίου, όταν αφοπλίστηκε η Μεραρχία του Πινερόλο. Τέλειωσα το ταξίδι με μια μεγάλη ολοήμερη πορεία κι έφτασα στη Νεράιδα όταν είχε πια σκοτεινιάσει. Ο Κρις κ' οι άλλοι ήταν στο σπίτι του Γουώραλ, που είχε μείνει για ένα διάστημα εκεί. Στην αρχή δεν μπορούσα να μιλήσω απ' την εξάντληση, και μου έδωσαν ούζο και τσάι ενώ καθόμουν σιωπηλός. Όταν εγκατασταθήκαμε, ο Κρις μου είπε ότι είχε ένα καλό νέο για μένα: Μου είχε απονεμηθεί το DSO, ένα στρατιωτικό παράσημο. Είπα ότι πρέπει να έγινε κάποιο λάθος, αλλά συνήλθα αρκετά απ' την κούρασή μου ώστε να ευχαριστήσω τον Κρις και τους άλλους για τα συγχαρητήριά τους. Ο Κρις μας εξήγησε τη νέα κατάσταση. Το πρόβλημα ήταν να τελειώσει ο πόλεμος ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ και να κρατηθεί υπό έλεγχο ο ΕΛΑΣ ώσπου να ωριμάσουν τα πράγματα για την «Κιβωτό του Νώε». Αυτή ήταν η συνθηματική ονομασία της επίθεσης των ανταρτών εναντίον των γερμανικών δυνάμεων τη στιγμή που θα αποχωρούσαν απ' την Ελλάδα. Όλοι οι σταθμοί της Αποστολής έπρεπε νά 'ναι έτοιμοι για την «Κιβωτό του Νώε» ως τον Απρίλιο. Ήταν όμως σημαντικό να έχει λήξει πριν από τότε ο εμφύλιος, να έχουμε καταγράψει όλους τους στόχους και να είμαστε έτοιμοι για την επίθεση. Ο ίδιος ο Κρις θα επισκεπτόταν όλα τα αρχηγεία της Αποστολής στις διάφορες περιοχές. Εγώ θα ήμουν επικεφαλής όλων των σταθμών της Αποστολής που βρίσκονταν στις περιοχές του ΕΛΑΣ και θα ερχόμουν σ' επαφή με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Διάδοχός μου στη Μακεδονία θα ήταν ο Άρθουρ Έντμοντς, ενώ ο Τζων Μούλγκαν θ' αντικαθιστούσε τον Άρθουρ στη Ρούμελη. Ο Κρις μου ξεκαθάρισε ότι, παρόλο που προτιμούσα να μείνω στη Μακεδονία, με είχε

ανάγκη για να κάνω τις διαπραγματεύσεις με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, και ότι το Γενικό Αρχηγείο της Μέσης Ανατολής είχε συμφωνήσει με τις αλλαγές αυτές.

Η Νεράιδα ήταν ένα σκοτεινό και μελαγχολικό μέρος. Υπήρχε παντού λάσπη και χιονόνερο, και το σπίτι όπου μέναμε ήταν βρόμικο και γεμάτο ανθρώπους. Αφού ενημέρωσα τον Άρθουρ Έντμοντς, έφυγα με τον Γκόρντον Κρηντ, που ήταν ο αξιωματικός - σύνδεσμος με την ΕΚΚΑ, και τον Ντον Φέλτον, έναν άλλον απόφοιτο του Σαιντ Τζων Κόλλετζ του Καίμπριτζ, που είχε έρθει πρόσφατα με σκοπό να πάει αργότερα στη Μακεδονία. Περπατήσαμε προς τα νότια, ενώ ο Άρθουρ κατευθύνθηκε προς το βορρά, καβάλα σ' ένα ωραίο άλογο για να συναντήσει τον Πρέντις στον Πεντάλοφο. Στη διάρκεια της διαδρομής μείναμε μια νύχτα μ' έναν Άγγλο αξιωματικό - σύνδεσμο, το Ρος Μπάουερ, που είχε συνδυάσει την περιπέτεια με τον έρωτα: Είχε παντρευτεί πρόσφατα την κόρη ενός Έλληνα συνταγματάρχη. Η γυναίκα του περνούσε δύσκολες στιγμές: Ζούσε κάτω από σκληρές συνθήκες σ' ένα ορεινό χωριό. Την επομένη φτάσαμε στη νέα μου κατοικία, Βίνιανη.

Έμεινα στο σπίτι του Θείου Τζο, ενός Ελληνοαμερικάνου που ήταν περήφανος γιατί είχε μπάνιο παρ' όλο που δεν υπήρχε τρεχούμενο νερό. Ήταν ένα σπίτι με ιστορική αξία, γιατί ο Κρις κι ο Ζέρβας είχαν μείνει εκεί σ' ένα διπλό κρεβάτι πριν ξεκινήσουν να συναντήσουν τον Άρη για την επίθεση της γέφυρας του Γοργοπόταμου. Δεν είχε όμως κανένα άλλο προτέρημα. Ήταν τόσο βρόμικο, ώστε το αντιπάθησα. Το διπλό κρεβάτι βρομούσε. Έβαλα να το πλύνουν και να το τρίψουν χωρίς μεγάλο αποτέλεσμα. Οι κοριοί ήταν τόσο δραστήριοι, ώστε μου δάγκωναν τους καρπούς καθώς καθόμουν την ημέρα στο τραπέζι. Όταν μπήκε η άνοιξη, οι μύγες ήταν φρικτές. Και το φαΐ ήταν χειρότερο απ' τη Μακεδονία, γιατί δεν υπήρχαν οι κατάλληλες προμήθειες, αλλά κυρίως επειδή ήταν κακομαγειρεμένο. Ο Κρις έμοιαζε ευχαριστημένος με όλα.

Ανακάλυψα ότι ανάλογες συνθήκες βρομιάς επικρατούσαν και σ' άλλους σταθμούς της Ρούμελης (Κεντρικής Ελλάδας). Μερικοί βέβαια είχαν όλες τις πολυτέλειες που μπορεί ν' αγοράσει το χρήμα και το μεταξωτό ύφασμα των αλεξιπτώτων. Αλλά εγώ ήμουν τώρα καρφωμένος στη Βίνιανη, κι επειδή έπρεπε να βρίσκομαι δίπλα στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, δεν μπορούσα να κάνω τίποτα.

Το άμεσο πρόβλημα ήταν να κάνουμε τον ΕΛΑΣ να συμφωνήσει με τον ΕΔΕΣ και να σταματήσει τον εμφύλιο. Στο διάστημα που ο Κρις κι ο Τζέρυ Γουάινς, ο Αμερικανός ταγματάρχης που ήταν υπεύ-

θυνος για την αμερικανική πλευρά της Συμμαχικής Αποστολής, θα πήγαιναν σε μια σύσκεψη στην Πλάκα, κοντά στο Μυρόφυλλο, στον ποταμό Άραχθο, εγώ είχα αναλάβει να πιέσω το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ να συνθηκολογήσει. Εδώ ο ισχυρότερος άντρας ήταν ο Σιάντος, αναπληρωτής γραμματέας του ελληνικού Κομμουνιστικού Κόμματος και πολιτικός αρχηγός του ΕΛΑΣ και του ΕΑΜ. Ήταν επικεφαλής του Γενικού Αρχηγείου ΕΛΑΣ, και πολιτικός του εκπρόσωπος ήταν ο Δεσποτόπουλος, ένας Αθηναίος δικηγόρος. Στο στρατιωτικό τομέα, η πιο δυνατή προσωπικότητα ήταν ο Άρης, αλλά συνήθως έλειπε σε κάποια αποστολή με το «Τάγμα Θανάτου» του. Στρατιωτικός διοικητής ήταν ο στρατηγός Σαράφης, που είχε συλληφθεί απ' τον ΕΛΑΣ κ' είχε εξαναγκαστεί να δεχτεί τη θέση αυτή τον Απρίλιο του 1943 (βλ. σελ. 37). Αρχηγός του επιτελείου ήταν για ένα διάστημα ο Μάντακας κι αργότερα ο Παπασταματιάδης. Στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ πηγαινοέρχονταν οι διοικητές του ΕΛΑΣ, πολιτικοί αρχηγοί όπως ο Ρούσσος, ο Παρτσαλίδης κι άλλοι κομμουνιστές ηγέτες.

Συναντούσα συχνά το Σιάντο, το Δεσποτόπουλο και το Σαράφη. Απ' τους τρεις, ο Σιάντος είχε την πιο χαμηλή καταγωγή. Η ιδιαίτερη πατρίδα του ήταν ένα χωριό κοντά στη Νεράιδα, και μερικές φορές μιλούσε με χωριάτικη προφορά, με την ευθύτητα και το άμεσο χιούμορ ενός χωρικού. Αλλά είχε εκπαιδευτεί στη Μόσχα, κ' ήταν πανούργος και διορατικός σε ό,τι αφορούσε τη διπλωματία. Επίσημος γραμματέας του ΚΚΕ ήταν ο Ζαχαριάδης, αλλά τον είχαν φυλακίσει στη Γερμανία στη διάρκεια του πολέμου. Ο αναπληρωτής γραμματέας, ο Σιάντος, είχε οργανώσει το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ και είχε απόλυτη εξουσία πάνω στους συντρόφους του Γενικού Αρχηγείου. Ήταν φανερό πως τον έτρεμαν όλοι. Ο Σιάντος μου φαινόταν ένας γνήσιος κομμουνιστής, που πίστευε στα αναμφισβήτητα σφάλματα του καπιταλισμού και της ελληνικής δημοκρατίας που ελεγχόταν απ' την Αθήνα. Αδιαφορούσε απόλυτα για την αιματοχυσία που μπορεί να προκαλούσε μια αλλαγή προς τον κομμουνισμό. Ήθελε περισσότερη εξουσία και ήταν αλύπητος με τους άλλους: Ένας φανατικός που πίστευε στις ιδέες του.

Ο Δεσποτόπουλος ήταν μορφωμένος, και σαν δικηγόρος γνώριζε και χρησιμοποιούσε όλα τα τεχνάσματα της δικανικής επιχειρηματολογίας. Ήταν ικανός να συζητεί ώσπου ο αντίπαλός του να παραδώσει τα όπλα απ' την εξάντληση, και συνδύαζε τη γλωσσική του δεινότητα με όλη τη διπροσωπία της κομμουνιστικής διαλεκτικής. Εξαιτίας της ικανότητάς του αυτής, τον λέγαμε αναμεταξύ μας «ο

γλοιώδης Δεσπότης». Στις επίσημες επαφές μας, φερθήκαμε κατά περιόδους φιλικά ο ένας στον άλλο, χωρίς φανερή μνησικακία. Αλλά στην ουσία αντιπαθιόμαστε. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η γνώμη του για μένα πρέπει να ήταν φαρμακερή.

Ο Σαράφης, μόνιμος αξιωματικός του Ελληνικού Στρατού με πολύ καλή φήμη πριν απ' τον πόλεμο, είχε έναν συνδυασμό καυστικότητας και έπαρσης που συναντάει κανείς συχνότερα στους Γάλλους παρά στους Έλληνες μόνιμους αξιωματικούς. Δεν ήταν καθόλου συνεργάσιμος. Φερόταν σα να ήταν ο ΕΛΑΣ ένας κανονικός στρατός κι ο ίδιος ένας κανονικός αρχιστράτηγος, ανάλογος με τον Αλεξάντερ, το Μοντγκόμερυ ή τον Ντε Γκωλ. Καθώς δεν κάναμε ιδιαίτερη προσπάθεια για να του ενισχύσουμε την ιδέα που είχε για τον εαυτό του, μας φερόταν ψυχρά και αφ' υψηλού. Στην πραγματικότητα, ήταν βέβαια μια μαριονέτα χωρίς καμιά εξουσία. Με την καλή προηγούμενη φήμη του, έδινε μια νότα καθωσπρεπισμού στον ΕΛΑΣ, για όσους δεν ήξεραν καλά τα πράγματα. Γνωρίζαμε το παρελθόν του και δεν τον κατακρίναμε που είχε δεχτεί ν' αναλάβει τη διοίκηση κάτω απ' τις συνθήκες του Απριλίου του 1943. Ο Σαράφης ήξερε ότι γνωρίζαμε το παρελθόν του και καταλάβαινε την τωρινή του θέση. Ήταν αξιολύπητος, αλλά καθόλου συμπαθής.

Κι άλλα πρόσωπα περνούσαν απ' τη σκηνή του Γενικού Αρχηγείου του ΕΛΑΣ. Ο Μάντακας ήταν ένας μόνιμος αξιωματικός απ' την Κρήτη, εύσωμος, απότομος και βαρύς στη συζήτηση. Αρχικά βρισκόταν επικεφαλής του αποτυχημένου τμήματος του ΕΛΑΣ στην Κρήτη, αλλά μετά ήρθε στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Μπορεί να είχε κάποιες διοικητικές ικανότητες, γιατί αργότερα τοποθετήθηκε επικεφαλής της επίθεσης στην Αθήνα, το Δεκέμβριο του 1944. Ο Παπασταματιάδης ήταν τραχύς, όπως κι ο Λαζάνης, με κακούς τρόπους και κακόγουστο χιούμορ, αλλά μπορούσε να καταλάβει ένα αστείο. Έπασχε από ένα σύμπλεγμα κατωτερότητας, που τον έκανε αγενή κι επιθετικό. Ο Άρης, όταν εμφανιζόταν, ήταν απότομος και εγκάρδιος, ευθύς στους τρόπους και στην ομιλία κι έδινε την εντύπωση ότι του άρεσε να τον μεταχειρίζονται αυστηρά. Με τον Άρη, ήξερες πού βρισκόσουν. Ήταν ο πρώτος «καπετάνιος» του ΕΛΑΣ, ήταν διάσημος για τη γενναιότητα αλλά και τη σκληρότητά του. Αιμοβόρος και σαδιστής, διεκπεραίωνε τη «βρόμικη δουλειά» του κομμουνιστικού αγώνα. Είχε δολοφονήσει πολλούς συμπατριώτες του. Τελικά, το ΚΚΕ τον διέγραψε το 1945. Άκουσα αργότερα, αλλά δεν είμαι βέβαιος, ότι αυτοκτόνησε. Αντιπροσώπευε το βασικά τούρκικο τύπο του τραμπούκου στην ελληνική του εκδοχή. Τον αντιπάθησα απ' την

πρώτη στιγμή που τον είδα.

Σαν αξιωματικός - σύνδεσμος μ' αυτή τη σπείρα των παλιανθρώπων αντιπροσώπευα το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και μιλούσα σαν άμεσος εκπρόσωπος της συμμαχικής πολιτικής. Γιατί ο Κρις έλειπε συνέχεια και με άφηνε να χειρίζομαι όλα τα προβλήματα με τον ΕΛΑΣ, εκτός από ορισμένα σημεία στα οποία με κατεύθυνε εκείνος. Το Γενικό Αρχηγείο τους βρισκόταν σ' ένα γειτονικό χωριό, το Κεράσοβο. Πήγαινα συνήθως εκεί με τα πόδια, για να ασκούμαι. Τους επισκεπτόμουν κανονικά δυο - τρεις φορές τη βδομάδα, και συζητούσαμε πολλή ώρα. Σύμφωνα με τη συμβουλή του Κρις, χρησιμοποιούσα διερμηνέα, παρόλο που ούτε εγώ ούτε εκείνος τον χρειαζόμαστε για να καταλάβουμε τη γλώσσα. Ποτέ δεν είχα χρησιμοποιήσει διερμηνέα στη Μακεδονία. Αυτό που κέρδιζε κανείς με το διερμηνέα ήταν ότι είχε λίγο καιρό να σκεφτεί την απάντησή του.

Ο καλύτερος διερμηνέας ήταν ο Άλλεν, ένας Έλληνας γύρω στα τριανταπέντε, πολύ πιστός σ' εμάς. Ήταν έμπορος πριν απ' τον πόλεμο. Ο Κρις τον έλεγε «ο Πασάς», γιατί έμοιαζε με Τούρκο. Ήταν κάπως βαρύς, με ήρεμο χαρακτήρα κι εύστροφο μυαλό. Τέλειος διερμηνέας και έξυπνος σύμβουλος, δεν έλεγε τη γνώμη του παρά μόνο όταν του τη ζητούσαμε.

Η τακτική μου με τον ΕΛΑΣ ήταν να είμαι πάντα πολύ φιλικός κι ευγενικός, έτοιμος να πω ή να δεχτώ κάποιο αστείο. Όσο αιμοβόρα κι αν ήταν η πολιτική του ΕΛΑΣ, κατόρθωνα να έχω φιλικές σχέσεις με τα μέλη του σε προσωπικό επίπεδο. Αυτό άφηνε την πόρτα ανοιχτή για μια καλύτερη μελλοντική κατάσταση, κ' είχε σίγουρα θετικά αποτελέσματα στο επίπεδο της διπλωματίας. Διευκόλυνε επίσης την επαφή όλων μας σαν ατόμων, άσχετα απ' τις πολιτικές μας διαφορές.

Ο Άλλεν είχε προσαρμοστεί πολύ καλά σ' αυτή την τακτική. Η γραμμή του Κρις ήταν διαφορετική. Εκείνος κρατούσε περισσότερο τις αποστάσεις, σαν εκπρόσωπος του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, και έδειχνε πολύ καθαρά ότι απαιτούσε καλούς τρόπους από τους αρχηγούς του ΕΛΑΣ. Ήταν λιγότερο εγκάρδιος από μένα, και τον ενδιέφεραν περισσότερο οι θεωρητικές συζητήσεις. Μερικές φορές, η τακτική του οδηγούσε σε αδιέξοδο. Λόγου χάρη, ο Κρις άκουσε ότι ο Παπασταματιάδης έγινε επιτελάρχης στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, ο Κρις ανακοίνωσε ότι αρνείται να διαπραγματευθεί με τον ΕΛΑΣ αν είναι παρών κι ο Παπασταματιάδης, ο οποίος παλιότερα είχε δηλώσει ότι θα έφτυνε κατά πρόσωπο τον Κρις, εκτός αν του ζητούσε συγγνώμη. Απ' ό,τι ξέρω, ο Παπασταματιάδης δεν ζήτησε ποτέ συγγνώμη, κ' η κατάσταση έφτασε σε αδιέξοδο.

Είχαμε και πολλούς άλλους διερμηνείς. Ο «θείος Μπιλ» ήταν ένας άντρας γύρω στα πενήντα, που συνεργαζόταν με τους Βρετανούς απ' τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ήταν εξαιρετικός άνθρωπος, αλλά όχι τόσο έξυπνος όσο ο Άλλεν. Εκείνη την εποχή, ήταν διερμηνέας του Τζέρυ Γουάινς. Υπήρχε επίσης ο Τζωρτζ, ένας νεαρός μηχανικός, αφοσιωμένος αλλά ευέξαπτος και κουρασμένος απ' τις πολλές μετακινήσεις, και ένας άλλος Τζωρτζ, μεγαλύτερος στα χρόνια, φαλακρός και παντρεμένος. Κάποια εποχή, τον έστειλα να δουλέψει με το Μάγκαν. Είχαμε και δυο καταπληκτικούς Κύπριους δρομείς. Πήγαιναν μηνύματα στους κοντινούς σταθμούς κ' ήταν πολύ γρήγοροι. Είχαν και οι δυο επιζήσει και μείνει στην Ελλάδα μετά την εκστρατεία του 1941. Στο αρχηγείο μας της Βίνιανης είχαμε τον Άλλεν για οικονόμο και λογιστή, και τον Τζο το Σικελό για ιπποκόμο, μαζί με τους Ιταλούς υποτακτικούς του. Επικεφαλής των ασυρματιστών ήταν ο Τζο Σέραρντ, λοχίας αεροπόρος της ΡΑΦ. Υπήρχαν συνήθως κι άλλοι δυο - τρεις ασυρματιστές. Στην αρχή, είχα για υπασπιστή μου το Χέιμις Τόρανς, ταγματάρχη του Συντάγματος Αλεξιπτωτιστών. Ο Χέιμις ήταν ένας σκληρός Σκωτσέζος, που είχε πέσει με αλεξίπτωτο στο Νάρβικ πριν γίνει εκεί η επιδρομή. Δεν ήξερε καμιά σκανδιναβική γλώσσα, κ' είχε κατορθώσει να περάσει στους Γερμανούς σαν ένας σιωπηλός Νορβηγός. Ήταν πολύ διασκεδαστικός τύπος, αλλά υπερβολικά δραστήριος για να κάνει την καθιστική δουλειά του υπασπιστή στη Βίνιανη. Έτσι, ζήτησα απ' το Κάιρο να μου στείλουν κάποιον άλλο, κι έστειλα το Χέιμις να γίνει βοηθός του Τομ Μπαρνς στην Ήπειρο.

Ένα άλλο ενδιαφέρον θέμα στη Βίνιανη ήταν κάποιοι Ρώσοι που είχε διώξει ο ΕΛΑΣ. Υπήρχαν δυο τύποι Ρώσων, οι προερχόμενοι απ' τον Καύκασο, που είχαν πάει με τους Γερμανούς, και οι καθεαυτό Ρώσοι, που είχαν συλληφθεί απ' τους Γερμανούς. Όταν ο ΕΛΑΣ έπιασε ή απελευθέρωσε (ανάλογα με την περίπτωση) τους Ρώσους αυτούς, υπηρέτησαν αρχικά σε μονάδες του ΕΛΑΣ. Μερικοί υπήρχαν και στη Μακεδονία. Αλλά όταν ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε στον ΕΔΕΣ, οι Ρώσοι αρνήθηκαν να πολεμήσουν εναντίον Ελλήνων. Το μόνο που ήθελαν ήταν να σκοτώνουν Γερμανούς. Έτσι, ο ΕΛΑΣ τους έδιωξε. Πλησίασαν τον Κρις, που κανόνισε να τρέφονται και να συντηρούνται απ' τη Συμμαχική Αποστολή. Όταν έφτασα στη Βίνιανη, υπήρχαν δέκα Ρώσοι αξιωματικοί που έτρωγαν μαζί μας, ενώ οι υπόλοιποι πενήντα ζούσαν κι έτρωγαν στο χωριό. Μας κόστιζαν πολύ και δημιουργούσαν συχνά φασαρίες με τους χωρικούς.

Ο Κρις είχε κανονίσει να φύγει μια ομάδα Ρώσων και να πάει στην

Ιταλία μ' έναν αξιωματικό - σύνδεσμο, τον Μπάνυ Γουώρεν. Είχαν προθυμοποιηθεί οι ίδιοι να πάνε. Έφυγαν με πλοίο, δίπλα απ' τη Ναύπακτο, κοντά στον Κορινθιακό Κόλπο, και το βράδυ έφτασαν στο ανοιχτό πέλαγος, πέρα απ' τα γερμανικά ναυτικά φυλάκια που υπήρχαν στην Ιθάκη και τη Λευκάδα. Όταν αντίκρισαν το «τακούνι» της Ιταλίας, που βρισκόταν τώρα στα χέρια των Συμμάχων, σταμάτησε η μηχανή του καϊκιού τους. Δεν είχαν άλλα καύσιμα. Ο Έλληνας καπετάνιος είχε κρατήσει ένα μέρος των χρημάτων που του είχαν δώσει για ν' αγοράσει βενζίνη, και είχε προμηθευτεί πολύ μικρή ποσότητα. Σηκώθηκε ένας βόρειος άνεμος, που τους πηγαινόφερνε όλη τη νύχτα. Καθώς δεν είχαν πανιά, απλώς έπλεαν. Την αυγή, αντίκρισαν στεριά κι έφτασαν ως εκεί. Αποδείχτηκε πως ήταν η Ζάκυνθος, το νησί που βρίσκεται νότια απ' την Ιθάκη. Αγόρασαν καύσιμα και ξαναξεκίνησαν. Η θάλασσα ήταν ταραγμένη, κι έξω απ' την Ιθάκη οι Γερμανοί τους εντόπισαν και πυροβόλησαν την πλώρη τους. Ο Μπάνυ Γουώρεν ζήτησε έναν εθελοντή για να πάει κολυμπώντας ως την ακτή και ν' αναφέρει το γεγονός. Ένας Ρώσος, γεροφτιαγμένος άντρας, βούτηξε στη θάλασσα και κατόρθωσε να φτάσει στη στεριά. Μπόρεσε να γλιτώσει, ήρθε και με βρήκε και μου διηγήθηκε την ιστορία. Οι άλλοι πιάστηκαν απ' τους Γερμανούς κι εκτελέστηκαν. Ψάξαμε πολλούς μήνες για να βρούμε το Γουώρεν, αλλά μάταια. Αυτή η απόπειρα είχε γίνει με τη συμφωνία του Καΐρου. Έπρεπε τώρα να βρούμε μιάν άλλη λύση.

Στο αναμεταξύ, ο αριθμός των Ρώσων σιγά - σιγά μεγάλωνε κι έφτασε τελικά τους 250. Επειδή τσακωνόντουσαν αναμεταξύ τους, τους έβαλα σε χωριστά στρατόπεδα. Υπεύθυνος γι' αυτούς ήταν ένας Έλληνας διερμηνέας, ο Φωκίωνας. Είχε γεννηθεί στη Ρωσία και μιλούσε τέλεια ρωσικά και αγγλικά. Αλλά και οι Ρώσοι αξιωματικοί αποτελούσαν πρόβλημα. Ήταν νεαροί και επέμεναν στα δικαιώματά τους. Πιθανότατα τους επηρέαζε ένας πιο μορφωμένος άντρας, που ίσως να ήταν κομισάριος. Ο Φωκίωνας υποψιαζόταν ότι ένας απ' τους αξιωματικούς ήταν στην πραγματικότητα Έλληνας κι όχι Ρώσος. Ρώτησα τον κομισάριο, και μου είπε πως δεν ήταν Έλληνας, αλλά Ρώσος που είχε μάθει ελληνικά. Αλλά όταν ανάκρινα τον ύποπτο, έσπασε και άρχισε να κλαίει, ομολογώντας ότι ήταν Έλληνας ρωσικής καταγωγής κι ότι ήθελε να γυρίσει στη Ρωσία. Έφερα τον κομισάριο ν' ακούσει την ομολογία του, και μετά παρέδωσα το νεαρό στον ΕΛΑΣ, που θα μπορούσε ν' αξιοποιήσει τη γνώση του της ρωσικής γλώσσας. Μετά απ' αυτό το επεισόδιο, τους χώρισα σε δυο στρατόπεδα, κάτω απ' την επίβλεψη του Φωκίωνα.

Ένας απ' τους λόγους που μ' έκαναν να δημιουργήσω δυο στρατόπεδα ήταν ότι οι Ρώσοι στη Βίνιανη έβρισκαν συνέχεια προσχήματα για να οργανώνουν συγκεντρώσεις. Πότε ήταν τα γενέθλια του Στάλιν, πότε η Μέρα του Κόκκινου Στρατού, πότε η μάχη του Στάλινγκραντ. Οργάνωναν γεύματα με ούζο. Ήμουν επίτιμος καλεσμένος, και γίνονταν αιμοβόρες ομιλίες, όπου κάθε ομιλητής διηγόταν τα κατορθώματά του, τους Γερμανούς που είχε σκοτώσει κ.λπ. Όταν όλοι πια είχαν απαριθμήσει τους Γερμανούς που είχαν σκοτώσει με το τουφέκι ή με τα ίδια τους τα χέρια, η συγκέντρωση γινόταν βίαιη κι άρχιζαν οι χοροί και οι καυγάδες. Πίστευα ότι όλα αυτά θα γινόντουσαν καλύτερα σ' ένα στρατόπεδο απ' ό,τι σ' ένα χωριό. Έτσι, μόλις μπόρεσα να τ' οργανώσω, τους έστειλα σε στρατόπεδα που βρίσκονταν μακριά στους λόφους.

Το ένα στρατόπεδο όπου εγκαταστάθηκαν οι Ρώσοι είχε φιλοξενήσει παλιότερα Πολωνούς που είχαν λιποτακτήσει στον ΕΛΑΣ ή είχαν απελευθερωθεί από τον ίδιο απ' τις γερμανικές δυνάμεις. Στη Μακεδονία είχα μια ομάδα Πολωνών που είχαν πολεμήσει πολύ καλά. Έπεισα λοιπόν τώρα το αρχηγείο του ΕΛΑΣ ότι μπορούσαμε να χρησιμοποιήσουμε τους Πολωνούς στην Κεντρική Ελλάδα σαν μονάδες εφόδου κάτω απ' τις διαταγές μας. Σκοπεύαμε να στείλουμε τους Ρώσους στη Ρωσία. Χωρίστηκαν σε ομάδες των τριάντα και συνοδεύτηκαν ως την Ήπειρο. Από εκεί έφυγαν με μικρά πλοία. Επέμεινα να υπογράψουν όλοι ένα χαρτί που έλεγε ότι ο καθένας έφευγε με τη θέλησή του κι έπαιρνε την ευθύνη της πράξης του. Δεν σημειώθηκαν άλλες δυσάρεστες περιπέτειες. Ένας - δυο αρνήθηκαν να φύγουν. Έμειναν με τη Συμμαχική Αποστολή, για να φροντίζουν τ' άλογα και τα μουλάρια.

Πριν φύγει κ' η τελευταία ομάδα, έλαβα ένα θυμωμένο μήνυμα απ' το Κάιρο, που ρωτούσε με ποιο δικαίωμα είχα φυγαδεύσει απ' την Ελλάδα όλους αυτούς τους Ρώσους. Απάντησα «με την άδεια του Καΐρου», και τους ανέφερα το σήμα που είχα λάβει παλιότερα και που επέτρεπε την επιχείρηση. Μου είπαν να σταματήσω αμέσως. Μετά τον πόλεμο, συνάντησα έναν φίλο που είχε δουλέψει στο Φόρειν Όφφις. Μου είπε ότι είχε δει ένα μήνυμα του Ήντεν που απαντούσε σε παράπονα του Μολότοφ. Έλεγε ότι ο συνταγματάρχης Χάμμοντ είναι πρόσωπο απόλυτης εμπιστοσύνης, κι ότι όλοι οι Ρώσοι που φυγαδεύτηκαν απ' αυτόν υπέγραψαν ένα χαρτί που έλεγε ότι οι ίδιοι ήθελαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Στην πραγματικότητα, οι Ρώσοι γύρισαν στον τόπο τους μέσω Ιταλίας, Αιγύπτου και Περσίας. Καθώς η ρωσική κυβέρνηση δεν έκανε τίποτα για τους Ρώσους στρα-

τιώτες που είχαν πέσει στα χέρια των Γερμανών, αναρωτιέται κανείς αν οι Ρώσοι που φυγαδεύσαμε επέζησαν μετά την επιστροφή στην πατρίδα τους.

Η εντύπωσή μας ήταν ότι αυτοί οι Ρώσοι ήταν απλοϊκοί και μάλλον αγροίκοι. Ζούσαν για να σκοτώνουν Γερμανούς και για να πίνουν. Στα στρατόπεδά τους φιλονικούσαν διαρκώς και χρησιμοποιούσαν πέτρες για να ενισχύουν τα χτυπήματά τους. Πολλοί τραυματίστηκαν άσχημα. Ο Φωκίωνας μου έστειλε τους υπεύθυνους για τα πιο σοβαρά επεισόδια. Καθώς με έβλεπαν σαν «πατερούλη» τους ή ανώτερο αξιωματικό, προθυμοποιήθηκαν οι ίδιοι να τιμωρηθούν και δέχτηκαν τις διαταγές μου χωρίς καμιά κουβέντα. Συνήθως τους έστελνα σ' ένα στρατόπεδο για «κακούς» Ιταλούς, με άσχημη διατροφή και σκληρή μεταχείριση. Μόλις άκουγαν τις διαταγές μου, έφευγαν μόνοι τους και πήγαιναν να κλειστούν στο στρατόπεδο. Αν τους είχα διατάξει να παραταχθούν για να εκτελεστούν, θα το είχαν κάνει. Οι περισσότεροι Ρώσοι ήταν νεαροί που είχαν μεγαλώσει μετά την Επανάσταση, εκτός από έναν που θυμόταν τον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ήταν από κείνους που δίσταζαν να επιστρέψουν στην πατρίδα τους. Αλλά το έκανε τελικά, γιατί είχε οικογένεια στη Ρωσία.

Κανένας τους δεν μπορούσε να καταλάβει τη δυνατότητα να υπάρξουν δυο πολιτικά κόμματα στην Ελλάδα. Γι' αυτούς ο πόλεμος σήμαινε να σκοτώνει κανείς Γερμανούς και να υπακούει στις διαταγές. Ήταν σκληροί, κουτοί, άνθρωποι χωρίς φαντασία. Υποπτεύονταν ο ένας τον άλλον, τον κατηγορούσαν ότι είχε σχέσεις με τους Γερμανούς πριν πέσει στα χέρια του ΕΛΑΣ.

Ας ξαναγυρίσουμε όμως στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ και στην ανάγκη να τελειώσει ο εμφύλιος πριν από την «Κιβωτό του Νώε». Από τότε που το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε καταδικάσει τον ΕΛΑΣ επειδή ξεκίνησε τον εμφύλιο με την επίθεσή του εναντίον του ΕΔΕΣ, είχαμε σταματήσει τον ανεφοδιασμό του ΕΛΑΣ αλλά συνεχίζαμε να εφοδιάζουμε τον ΕΔΕΣ, που δεχόταν ταυτόχρονα και τις επιθέσεις των Γερμανών στην Ήπειρο. Ο Ζέρβας πολεμούσε καλά στην πατρίδα του, αλλά σιγά - σιγά αναγκαζόταν να οπισθοχωρεί προς τη Δυτική Ήπειρο. Γιατί ο ΕΛΑΣ δεν είχε μόνο περισσότερους άντρες, αλλά και πολύ περισσότερα εφόδια. Πολλά απ' αυτά, τα είχε πάρει απ' τη Μεραρχία του Πινερόλο. Στην πραγματικότητα, παρ' όλο που ο ΕΛΑΣ δεν το ήξερε, το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής είχε αποφασίσει να σταματήσει τον ανεφοδιασμό του Ζέρβα, κ' ήταν απλό θέμα τύχης ότι ο ΕΛΑΣ δέχτηκε τότε να συνθηκολογήσει, γιατί δεν είχε πια αρκετά εφόδια και γιατί μετά από

μερικούς μήνες πολέμου δεν είχε κατορθώσει να καταστρέψει τον ΕΔΕΣ.

Έγινε μια σύσκεψη στην Πλάκα τον Ιανουάριο του 1944, στη διάρκεια μιας ανακωχής. Συμμετείχαν ο Κρις κι ο Γουάινς, ο Σαράφης κι ο Ρούσσος απ' τον ΕΛΑΣ, ο Ψαρρός κι ο Καρτάλης απ' την ΕΚΚΑ, που είχε κρατήσει ουδέτερη στάση, κι ο Ζέρβας κι ο Κομνηνός απ' τον ΕΔΕΣ. Οι διαπραγματεύσεις βάσταξαν τρεις βδομάδες, μέσα σε συνθήκες υγρού καιρού, κακού φαγητού και γενικής ταλαιπωρίας. Όπως συνήθως, οι αντιπρόσωποι του ΕΛΑΣ δεν είχαν την αρμοδιότητα να πάρουν καμιά απόφαση. Ανάφεραν τα πάντα στο Σιάντο, στο Γενικό Αρχηγείο, κι ο ρόλος μου ήταν να πιέζω το Σιάντο. Ήθελε να κερδίσει με άλλα μέσα το στόχο που δεν είχε κατορθώσει να κερδίσει με τη βία: Όχι μόνο συμφωνία ειρήνης, αλλά έναν ενωμένο ανταρτικό στρατό που να δρα κάτω απ' τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και να είναι ανεξάρτητος απ' την ελληνική Κυβέρνηση και τον ελληνικό στρατό του εξωτερικού. Βέβαια, σ' ένα τέτοιο στρατό, ο ΕΛΑΣ θα είχε την πλειοψηφία των ανδρών σε σχέση με τον ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ. Αλλά ο ΕΛΑΣ πρόσφερε γενναιόδωρα σημαντικές διοικητικές θέσεις, στον ενιαίο αυτό στρατό, στους αρχηγούς του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ. Το σχέδιο φαινόταν λογικό, κι ο Σιάντος το υποστήριζε με μια σειρά από καλά διαλεκτικά επιχειρήματα. Το παιχνίδι όμως ήταν το ίδιο. Ο ΕΛΑΣ ήθελε να «καταπιεί» τα άλλα αντιστασιακά κινήματα, όπως το ΕΑΜ είχε καταπιεί πολλά πολιτικά κόμματα αλλά έμενε κάτω απ' τον έλεγχο του ΚΚΕ.

Όταν πρωτοσυνάντησα το Σιάντο, η γραμμή του ήταν ότι όποιος κι αν είχε αρχίσει τον εμφύλιο (ποτέ δεν παραδεχόταν ότι ήταν εκείνος) είχε διαπράξει ένα μεγάλο λάθος. Το πιο έξυπνο πράγμα, είπε, είναι να θάψουμε τώρα το δρεπάνι του πολέμου και να ενωθούμε ενάντια στους Γερμανούς. Οι Έλληνες είχαν πάντα την τάση να διαφωνούν για πολιτικά θέματα, αλλά τώρα έπρεπε να ενωθούν, όπως είχαν ενωθεί κ' οι μεγάλοι Σύμμαχοι. Αυτός ο ίδιος εκτιμούσε ιδιαίτερα τη Μεγάλη Βρετανία, παρ' όλο που πολιτικά ήταν τοποθετημένος πιο αριστερά, και ήξερε ότι το μέλλον της χώρας του ήταν συνδεδεμένο με της Βρετανίας και των ΗΠΑ, γιατί η Ελλάδα ήταν εμπορική χώρα, και η ευημερία της εξαρτιόταν απ' το αν θα κατόρθωνε να βρει ευνοϊκές αγορές.

Όλ' αυτά ήταν λογικά επιχειρήματα, αλλά έμεναν λόγια.

Γιατί, για το Σιάντο, η λέξη «ενότητα» σήμαινε ένα μόνο πράγμα: μονοπώλιο εξουσίας του ΚΚΕ μ' επικεφαλής το Σιάντο. Αλλά έπρεπε

ν' αφήσουμε τους Έλληνες ν' αντιμετωπίσουν την πρόταση του ΕΛΑΣ στη σύσκεψη. Χρειάστηκε να περάσουν μια-δυο βδομάδες φιλονικιών, αλλά το αποτέλεσμα έπρεπε να αναμένεται, αφού δεν κατόρθωσαν ποτέ νά συμφωνήσουν πάνω στα κοινής αποδοχής πρόσωπα που θα γίνονταν διοικητές. Έτσι κι αλλιώς, ο Ζέρβας ήταν πολύ πονηρός για να πέσει στην παγίδα.

Στο μεταξύ, πίεζα το Σιάντο από διάφορες πλευρές. Η επίθεση των Συμμάχων πλησίαζε, και η Αποστολή έπρεπε νά 'ναι έτοιμη για την επιχείρηση «Κιβωτός του Νώε» την άνοιξη. Δεν ήταν δύσκολο να κάνω το Σιάντο να πιστέψει ότι οι συμμαχικές δυνάμεις θα εισέβαλαν σύντομα στην Ελλάδα κι ότι θα ήταν αναγκαστικά βρετανικές ή αμερικανικές σ' αυτό το στάδιο του πολέμου. Αν ο ΕΛΑΣ δεν είχε συνθηκολογήσει ως τότε, θ' αντιμετωπιζόταν απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής σαν λιποτάκτης. Στην πραγματικότητα, ο ΕΛΑΣ δεν είχε πολύ χρόνο μπροστά του αν ήθελε να κερδίσει πάλι τη συμπάθεια των Συμμάχων. Συζήτησα επίσης τη δυνατότητα αποστολής εφοδίων στον ΕΛΑΣ για την προετοιμασία των επιχειρήσεων της «Κιβωτού του Νώε», αποστολής χρημάτων στα καμένα χωριά, και πολλές άλλες δελεαστικές παροχές συμμαχικής βοήθειας.

Όταν απέτυχε το σχέδιο του Σιάντου για έναν ενιαίο ανταρτικό στρατό, άρχισε να διαπραγματεύεται σκληρά με το Ζέρβα. Σκοπός του ήταν να τον περιορίσει σε μια όσο το δυνατό μικρότερη και πιο ευάλωτη περιοχή. Αυτή η διαπραγμάτευση κράτησε μέρες.

Ο Σιάντος διεκδικούσε για τον ΕΛΑΣ τους νευραλγικούς τομείς που βρίσκονταν ανάμεσα στην Άρτα και την Καμαρίνα, στα Πράμαντα και την Γκότιστα, και σε όλο το Ζαγόρι. Δεδομένου ότι ο Σιάντος ήταν αδιάλλακτος, ενώ το Ζέρβα μπορούσε να πιέσει ο Κρις, τελικά υπεγράφη μια συμφωνία στις 29 Φεβρουαρίου, προς μεγάλη δυσαρέσκεια του Ζέρβα. Τα τρία αντιστασιακά κινήματα συμφώνησαν να σέβονται το ένα τ' άλλο, και (σε μια μυστική παράγραφο) να υπακούουν στις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και να αλληλοβοηθούν στις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε». Όταν επιτέλους απέσπασα τη συμφωνία του Σιάντου, στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, μια συμφωνία που είχα προβλέψει, ο εμφύλιος επιτέλους τερματίστηκε. Όλες οι πλευρές ένιωσαν μεγάλη ανακούφιση. Όλοι είχαν διατηρήσει το γόητρό τους, και δεν προστέθηκε άλλη μια κατηγορία εναντίον του ΕΛΑΣ. Τα περασμένα ήταν ξεχασμένα, αλλά ο Κρις κι εγώ ξέραμε ότι η ουσία δεν είχε αλλάξει. Ο Ψαρρός κι ο Καρτάλης έφυγαν απ' την Πλάκα πριν απ' τους άλλους και τράβηξαν προς τα νότια. Στο δρόμο έκαναν μια στάση και ήπιαν τσάι μαζί μου.

Ο Ψαρρός ήταν μόνιμος αξιωματικός με μετριοπαθείς πολιτικές απόψεις. Είχε μεγάλη γοητεία, αλλά ήταν λιγότερο σκληρός και είχε λιγότερο οξύ μυαλό απ' το Γιώργο Καρτάλη. Και οι δυο ήταν ευχαριστημένοι που είχε τελειώσει ο εμφύλιος, αλλά και καχύποπτοι απέναντι στη μελλοντική πολιτική του ΕΛΑΣ.

Πριν ακόμα υπογραφεί η συμφωνία της Πλάκας, το δίσεκτο εκείνο έτος 1944, είχα ακούσει φήμες ότι ο ΕΛΑΣ ετοίμαζε ένα πολιτικό μανιφέστο όπου ισχυριζόταν ότι είναι ο μοναδικός εκπρόσωπος του αντάρτικου στην Ελλάδα. Ο Σιάντος δεν είχε πετύχει το στρατιωτικό του στόχο, να δημιουργήσει δηλαδή έναν ενιαίο ανταρτικό στρατό, αλλά έβαζε μπροστά το πολιτικό μέρος του σχεδίου του. Διάφοροι πολιτικοί άρχισαν νά 'ρχονται στη Βίνιανη. Στις 25 Μαρτίου, επέτειο της Ελληνικής Επανάστασης, το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ ανακοίνωσε τη δημιουργία της ΠΕΕΑ, «Πολιτικής Επιτροπής της Ελληνικής Αντίστασης». Ισχυριζόταν ότι ήταν η κυβέρνηση των ελεύθερων Ελλήνων που ήταν στα βουνά. Η ΠΕΕΑ θα είχε απόλυτη εξουσία στις απελευθερωμένες περιοχές, ως τη μέρα της απελευθέρωσης όλης της χώρας, που θα πραγματοποιόταν με τη βοήθεια των Συμμάχων. Ο ΕΛΑΣ αναγνώριζε την εξουσία της ΠΕΕΑ και δεχόταν να μπει κάτω απ' τις διαταγές της όπως ο στρατός της. Παράλληλα, η ΠΕΕΑ δήλωσε ότι ήταν πρόθυμη να δεχτεί οποιοδήποτε άλλο αυθεντικό αντιστασιακό κίνημα που ήθελε να παλέψει για την απελευθέρωση της Ελλάδας.

Ανακοινώθηκε και η σύνθεση τη ΠΕΕΑ. Πρόεδρος ήταν ο Μπακιρτζής, μόνιμος αξιωματικός γνωστός σαν «ο Κόκκινος Συνταγματάρχης», παλιότερα δεύτερος στη διοίκηση της ΕΚΚΑ. (Είχε έρθει στην Ελλάδα με τη θέληση της Συμμαχικής Αποστολής τον Ιούνιο - Ιούλιο του 1943, σε μια προσπάθεια κάλυψης του χάσματος που υπήρχε ανάμεσα στον τακτικό ελληνικό στρατό της Αιγύπτου και στα ανταρτικά κινήματα. Ο Κρις τον ήθελε να υπηρετήσει στη Μακεδονία, σ' ένα Ενιαίο Αρχηγείο, σαν μέλος του ΕΛΑΣ ή σαν ανεξάρτητος, αλλά προς μεγάλη μου ανακούφιση είχε πάει τελικά να βρει τον παλιό του φίλο τον Ψαρρό στην ΕΚΚΑ). Υπουργός Στρατιωτικών ήταν ο Μάντακας, υπουργός Εσωτερικών ο Σιάντος. Τ' άλλα υπουργεία καλύφθηκαν ανάλογα, όχι πάντα από γνωστά μέλη του ΕΑΜ. Ένας υπουργός ήταν ο Τσιριμώκος, αρχηγός της ΕΛΔ, ενός μικρού δημοκρατικού κόμματος. Άλλοι υπουργοί εκπροσωπούσαν κόμματα που είχαν υπάρξει στην αρχή της δεκαετίας του 1930, πριν απ' τη δικτατορία του Μεταξά, και που τώρα δεν αντιπροσώπευαν τίποτα παραπάνω από έναν τίτλο.

Η δημιουργία της ΠΕΕΑ ήταν μια πολύ έξυπνη κίνηση του Σιάντου. Ο ΕΛΑΣ μπορούσε πάντα να χαρακτηριστεί απ' τη Μέση Ανατολή σαν δύναμη που προκαλεί ανταρσία (όπως χαρακτηρίστηκε αργότερα ο ελληνικός στρατός στη Λιβύη) αλλά η ΠΕΕΑ ήταν πιο δύσκολο να αντιμετωπιστεί. Παρουσιαζόταν σαν μια προσωρινή κυβέρνηση, πιστή στους σκοπούς των Συμμάχων, αλλά ανεξάρτητη απ' τους εξόριστους Έλληνες. Βασιζόταν σε μια πραγματικότητα, το πνεύμα της αντίστασης μέσα στην Ελλάδα. Επί πλέον, όταν θα πραγματοποιόταν η απελευθέρωση και θ' αποχωρούσαν οι Γερμανοί απ' την Ελλάδα, αυτή η προσωρινή κυβέρνηση, η ΠΕΕΑ, θα ισχυριζόταν ότι αντιπροσωπεύει το νέο ελληνικό πνεύμα και θα μπορούσε να ελέγξει τις πόλεις και να χρησιμοποιήσει το στρατό της –τον ΕΛΑΣ– για να θέσει σ' εφαρμογή τις εντολές της και πάνω απ' όλα να κρατήσει το βασιλιά και την κυβέρνησή του έξω απ' τη χώρα. Στην πραγματικότητα βέβαια, η ΠΕΕΑ δεν ήταν παρά το παλιό ΕΑΜ, ένα συνονθύλευμα από άμορφα και νόθα κόμματα που ελέγχονταν από το ΚΚΕ. Αλλά ο Σιάντος είχε αποκτήσει ένα μεγάλο ατού στο πολιτικό παιχνίδι.

Το βήμα έγινε επίσης στη σωστή στιγμή. Κάλυψε την ήττα του ΕΛΑΣ στον πόλεμο με τον ΕΔΕΣ. Επιβεβαίωσε τους ισχυρισμούς του ΕΛΑΣ ότι είναι η μεγαλύτερη αντιστασιακή οργάνωση. Γιατί η ΕΚΚΑ κι ο ΕΔΕΣ, ενώ είχαν κληθεί να μετάσχουν στην ΠΕΕΑ, είχαν αρνηθεί να το κάνουν. Αν, όπως το νόμιζε ο Σιάντος, οι Σύμμαχοι περίμεναν ότι οι Γερμανοί θ' αποσυρθούν τον Απρίλιο, το σχέδιο που είχε καταφτάσει το Φεβρουάριο για τη δημιουργία της ΠΕΕΑ ήταν υπολογισμένο για να καρποφορήσει ακριβώς πριν απ' την απελευθέρωση.

Ώσπου να γίνει η απελευθέρωση, έπρεπε να περιμένει κανείς ότι πολλοί πολιτικοί θα εγκατέλειπαν την Αθήνα για να συμμετάσχουν στην ΠΕΕΑ, κι έτσι δεν θα φαινόταν η μπλόφα στην οποία βασιζόταν αυτή η κυβέρνηση. Ο Σιάντος σίγουρα δεν είχε μείνει αδρανής, κι ας είχε χάσει το στρατιωτικό παχινίδι εναντίον του ΕΔΕΣ*.

* Οι επιπτώσεις στην κατάσταση έξω απ' την Ελλάδα, που δεν τις γνωρίζαμε εμείς από μέσα, περιγράφηκαν απ' τον Τσώρτσιλ στο βιβλίο του «Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος (V, 477). «Στις 5 Απριλίου... το γραφείο του Έλληνα διευθυντή της στρατιωτικής αστυνομίας στο Κάιρο ήταν κατειλημμένο από καμιά εκατοστή στασιαστές, που περικυκλώθηκαν απ' τα βρετανικά στρατεύματα και την αιγυπτιακή αστυνομία και μεταφέρθηκαν χωρίς φασαρίες σ' ένα στρατόπεδο απομόνωσης. Στην Αλεξάνδρεια, ένα στέλεχος της Ελληνικής Ένωσης Ναυτικών είχε ταμπουρωθεί στο σπίτι του με τριάντα οπαδούς του και προκαλούσε την αστυνομία. Πέντε πλοία του Ελληνικού Βασιλικού Ναυτικού πήραν θέση υπέρ της ανακήρυξης δημοκρατίας και απαίτησαν την παραίτηση της υπάρχουσας κυβέρνησης. Όλα τα μέλη της Ελληνικής Κυβέρνησης υπέβαλαν την παραίτησή τους στο βασιλιά, αλλά συμφώνησαν να μείνουν στη θέση τους ώσπου να γίνει αποδεκτή».

Η Αποστολή, απ' την πλευρά της, είχε απαντήσει απλά σ' αυτή τη νέα κίνηση του Σιάντου: Είμαστε μια στρατιωτική αποστολή, και σχετιζόμαστε μόνο με στρατιωτικούς σχηματισμούς. Αφού το Συμμαχικό Γενικό Στρατηγείο στη Μέση Ανατολή αναγνωρίζει μόνο μια ελληνική κυβέρνηση, εκείνη του εξόριστου βασιλιά, η Αποστολή δεν αναγνωρίζει την ύπαρξη της ΠΕΕΑ. Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ άρχισε αμέσως να λέει ότι δεν μπορούσε να εκτελέσει τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, όπως του τις μεταβίβαζα εγώ, αν δεν είχαν την έγκριση του Υπουργού Στρατιωτικών της ΠΕΕΑ. Βέβαια, μπορούσαμε ν' απαντήσουμε ότι κανένας στρατός δεν μπορεί να υπηρετεί δυο αφέντες, αλλ' αυτό το επιχείρημα ήταν δίκοπο μαχαίρι. Αν εκείνη τη στιγμή ο αφέντης ήταν το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής επειδή μπορούσε να δώσει ή να κόψει τα εφόδια, κανείς δεν μπορούσε ν' αρνηθεί ότι, μετά την απελευθέρωση, αφέντης ίσως να γινόταν η ΠΕΕΑ. Η δουλειά μου ήταν να στέλνω αναφορές για την ΠΕΕΑ όπως και για τον ΕΛΑΣ. Το γεγονός ότι βρισκόταν στη Βίνιανη διευκόλυνε την αποστολή μου.

Άκουσα φήμες ότι ο ΕΛΑΣ συγκέντρωνε στρατεύματα στο νότο, κοντά στην περιοχή της ΕΚΚΑ. Ο αξιωματικός σύνδεσμος που είχαμε στην ΕΚΚΑ περιφρονούσε τους ανθρώπους της που ήταν απασχολημένοι με το να φοβούνται τον ΕΛΑΣ, και ενδιαφέρονταν περισσότερο να βρουν μέσα για ν' αντισταθούν στον κομμουνισμό απ' ό,τι για ν' αντισταθούν στους Γερμανούς. Επειδή είχε γίνει πολύ ανυπόμονος και απότομος, τον καλέσαμε στη Βίνιανη. Μετά από ένα γερό κατσάδιασμα, ο Κρις τον ρώτησε αν ήταν έτοιμος να δράσει σύμφωνα με τις διαταγές, που τον ανάγκαζαν να βρίσκεται σε στενή επαφή με την ΕΚΚΑ. Όταν απάντησε με ειλικρίνεια ότι δεν ήταν σίγουρος, του ανακοινώθηκε ότι θά 'ταν καλύτερο να φύγει για το Κάιρο. Ήταν έτοιμος για κάποια αλλαγή, γιατί είχε μείνει πολύ καιρό στην Ελλάδα. Μάζεψε τα πράγματά του, πήγε απ' τη Βίνιανη στο διάδρομο προσγείωσης που είχαμε στη Νεράιδα, κι έφυγε αεροπορικά. Αυτό είναι ένα παράδειγμα που δείχνει τη μεγάλη υπομονή και επιείκεια που απαιτούσε ο ρόλος του αξιωματικού συνδέσμου, και παράλληλα την υποχρέωσή του ν' ακολουθήσει την πολιτική της Αποστολής όσο εκνευριστική κι αν ήταν η κατάσταση. Πραγματικά τίποτα δεν ήταν πιο δύσκολο απ' την τροφοδότηση των μάταιων ελπίδων της ΕΚΚΑ. Διάδοχός του ήταν ο Πόντερ, ένας Αυστραλός δάσκαλος, πολύ αυστηρός και πεισματάρης, αλλά υπομονετικός και εύστροφος. Ήταν επικεφαλής μιας από τις αποστολές της Ρούμελης, και είχε αναλάβει τη διοίκηση ενός στρατοπέδου Πολωνών. Όταν έφτασε

στο Λιδωρίκι σαν αξιωματικός - σύνδεσμος με την ΕΚΚΑ, ο Πόντερ ανέφερε ότι υπήρχαν προβλήματα ανάμεσα στην ΕΚΚΑ και μερικές μονάδες του ΕΛΑΣ. Ανάλογα επεισόδια ήταν κοινά ανάμεσα στον ΕΔΕΣ και στον ΕΛΑΣ, αλλά ο ΕΔΕΣ μπορούσε να υπερασπιστεί τον εαυτό του, ενώ η ΕΚΚΑ είχε μόνο 800 άντρες. Φοβήθηκα μήπως χειροτερέψει η κατάσταση, και προειδοποίησα τον Πόντερ να μείνει έξω απ' τις διενέξεις του ΕΛΑΣ με την ΕΚΚΑ.

Έκανα φασαρία στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, προειδοποιώντας τους για τις συνέπειες που θα είχε μια επίθεση εναντίον της ΕΚΚΑ, γιατί κανείς δεν θα πίστευε ότι η ΕΚΚΑ προκάλεσε την επίθεση, αν η διένεξη έπαιρνε διαστάσεις. Κάλεσα τον Μπακιρτζή για τσάι, όχι σαν Πρόεδρο της ΠΕΕΑ, που δέν την αναγνώριζα, αλλά σαν προσωπικό φίλο του Ψαρρού, που είχε συνεργαστεί μαζί του σαν δεύτερος διοικητής της ΕΚΚΑ πριν γίνει μέλος της ΠΕΕΑ. Είχα συναντήσει κι άλλες φορές τον Μπακιρτζή στο Περτούλι κι αλλού. Σ' αυτήν την περίσταση, ήταν πολύ ευγενικός, κι όταν τον πίεσα, ορκίστηκε ότι ήταν αφοσιωμένος φίλος του Ψαρρού κι ότι δεν μαγειρευόταν καμιά φασαρία ανάμεσα στην ΕΚΚΑ και τον ΕΛΑΣ.

Την επόμενη μέρα, ο Πόντερ ανέφερε ότι ο ΕΛΑΣ έκανε μια επίθεση μεγάλη κλίμακας εναντίον της ΕΚΚΑ. Αρχηγός της επίθεσης ήταν ο Άρης, επικεφαλής του «Τάγματος του θανάτου» του. Μερικές μέρες αργότερα, ξύπνησα πριν ξημερώσει από έναν αντάρτη που πήδησε στο δωμάτιό μου. Ήταν ένα ιδρυτικό μέλος του «Τάγματος του θανάτου» και είχε πάρει μέρος στην επίθεση εναντίον της ΕΚΚΑ. Μου είπε ότι 400 άντρες της ΕΚΚΑ, ανάμεσα στους οποίους και ο Ψαρρός, πιάστηκαν, αφοπλίστηκαν και παρατάχθηκαν στη σειρά. Μετά, με διαταγή του Άρη, πυροβολήθηκαν και σκοτώθηκαν όλοι. Αυτή ήταν η ιστορία του. Είχε έρθει να μου τη διηγηθεί γιατί τον είχε αρρωστήσει. Πήδησε έξω απ' το παράθυρό μου στο χλομό φως της αυγής κι έφυγε για τη γερμανοκατεχόμενη περιοχή, ελπίζοντας να καταφέρει να το σκάσει πριν πιαστεί σαν λιποτάκτης του ΕΛΑΣ. Η ιστορία του ήταν σίγουρα αληθινή. Η ΕΚΚΑ έπαψε να υπάρχει στις 17 Απριλίου του 1944.

Η καταστροφή της ΕΚΚΑ είχε διάφορες επιπτώσεις. Άνοιγε το δρόμο της Αθήνας στον ΕΛΑΣ, γιατί η ΕΚΚΑ έλεγχε τους πρόποδες του Παρνασσού και της Οίτης. Επέτρεπε στον ΕΛΑΣ, αν του παρουσιαζόταν η ευκαιρία, να καταλάβει τις κυριότερες πόλεις της Ελλάδας πριν από οποιαδήποτε άλλη αντιστασιακή οργάνωση. Και ο ΕΔΕΣ απομονωνόταν περισσότερο παρά ποτέ, γιατί ήταν τώρα περιορισμένος στη μακρινή Ήπειρο. Αυτά τα σημεία ήταν πολύ θετικά για

τον ΕΛΑΣ και την ΠΕΕΑ. Αλλά αντισταθμίζονταν από πολλά και σοβαρά μειονεκτήματα. Η εξολόθρευση της ΕΚΚΑ τρομοκράτησε την ελληνική κοινή γνώμη πολύ περισσότερο απ' ό,τι ο εμφύλιος πόλεμος ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ. Κι αυτό γιατί ο Ζέρβας, ο αρχηγός του ΕΔΕΣ, δεν φημιζόταν σαν σπουδαίος πολιτικός. Επίσης, η διένεξη αυτή έγινε πολύ μακριά απ' την Αθήνα. Ενώ η περιοχή της ΕΚΚΑ ήταν κοντά στην Αθήνα, κι ο Ψαρρός είχε τη φήμη αξιοσέβαστου ανθρώπου, με μετριοπαθείς πολιτικές αντιλήψεις. Μ' όλα αυτά, οι σκεπτόμενοι άνθρωποι στην Αθήνα άρχισαν να καταλαβαίνουν καλύτερα τους σκοπούς του ΕΛΑΣ.

Η εξολόθρευση της ΕΚΚΑ έδωσε στο Αρχηγείο της Μέσης Ανατολής μια πρώτη γεύση του τι θα έκανε ο ΕΛΑΣ αν κατόρθωνε να κατακτήσει τις ελληνικές πόλεις έστω και για μερικές μέρες. Η πολιτική που υποστήριζα εγώ προσωπικά ήταν καθαρή: Έπρεπε να σταματήσει ο ανεφοδιασμός του ΕΛΑΣ σ' όλες τις περιοχές, ώσπου να γίνει κάποια ανάκριση, εκτός αν μερικά εφόδια ήταν απαραίτητα για τις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε». Το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής συμφώνησε μ' αυτή την τακτική. Τέθηκε αμέσως σ' εφαρμογή. Δεν συγχώρεσα ποτέ τον Μπακιρτζή για την ψευτιά του. Πιστεύω ότι, σαν Πρόεδρος της ΠΕΕΑ, είχε υπογράψει τη θανατική καταδίκη του φίλου του, του Ψαρρού. Ευτυχώς, επέζησε ένα σημαντικό μέλος της ΕΚΚΑ. Ήταν ο Γιώργος Καρτάλης, που βρισκόταν στην Αθήνα όταν εξολοθρεύτηκαν οι δυνάμεις της ΕΚΚΑ.

Είχα μερικές αψιμαχίες με τον ΕΛΑΣ πριν απ' την επίθεση εναντίον της ΕΚΚΑ. Ένα θέμα ήταν η βοήθεια προς τους κατοίκους των χωριών που είχαν καεί απ' τους Ιταλούς και τους Γερμανούς. Ενώ είχα ξαναρχίσει τη διανομή χρημάτων στη Μακεδονία το Δεκέμβριο του 1943, δεν το έκανα σ' άλλες περιοχές, γιατί η βοήθεια στο παρελθόν μοιραζόταν στα χωριά απ' τις ΕΑ, τις «Επιτροπές Αυτοβοήθειας» του ΕΑΜ. Δεν υπήρχε αμφιβολία ότι οι ΕΑ είχαν χρησιμοποιήσει τα λεφτά για να υποστηρίξουν και να ενισχύσουν τα κομμουνιστικά στοιχεία. Ο ΕΛΑΣ δεν ήθελε βέβαια να πάψουν να μοιράζονται τα χρήματα απ' τις ΕΑ, αλλά εγώ ξεκαθάρισα ότι θα έδινα βοήθεια μόνο με τους δικούς μου όρους. Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ τελικά υποχώρησε, με κακή θέληση, αφού εξήγησα σε μια αντιπροσωπεία χωρικών γιατί είχε κοπεί η βοήθεια.

Όταν ξανάρχισε η διανομή χρημάτων σ' όλες τις περιοχές με το σύστημα που είχα χρησιμοποιήσει στη Μακεδονία, επέμεινα να τυπώσει το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ φυλλάδια που να εξηγούν το σκοπό της βοήθειας και να παρακινούν τους χωρικούς να μην πιστεύ-

ουν τη γερμανική προπαγάνδα, που διέδιδε ότι οι Άγγλοι προσπαθούσαν να διαφθείρουν τους χωρικούς με την «κίτρινη λέπρα», δηλαδή τις χρυσές λίρες. Στην πραγματικότητα, το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ γνώριζε ότι αυτή η προπαγάνδα δεν γινόταν απ' τους Γερμανούς, αλλά απ' το ίδιο το ΕΑΜ. Τα φυλλάδια αυτά μοιράζονταν στα χωριά μαζί με τα χρήματα. Αυτό διασκέδασε ιδιαίτερα τους χωρικούς, προς μεγάλη ενόχληση του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ.

Μια άλλη διαφωνία αφορούσε τους διερμηνείς μας. Παρόλο που εργάζονταν για λογαριασμό της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής, δεν είχαν στρατιωτικό βαθμό. Το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής δεν ήθελε να τους δώσει βαθμό, γιατί μετά θα είχαν δικαίωμα σύνταξης κι αυτό θα προκαλούσε άλλα προβλήματα. Ο ΕΛΑΣ προσπάθησε πολλές φορές να τους εντάξει στις γραμμές του. Αντιστάθηκα σ' όλες αυτές τις απόπειρες στη Μακεδονία, λέγοντας ότι τους άρεσε η ασυλία που τους εξασφάλιζαν οι βρετανικές δυνάμεις. Όταν δημιουργήθηκε η ΠΕΕΑ ειδοποιήθηκα ότι είχε συλληφθεί στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ ένας διερμηνέας, ο Παπακώστας, που μας είχε βοηθήσει να κατασκευάσουμε το διάδρομο προσγείωσης αεροπλάνων στη Νεράιδα. Ξέραμε ότι ο Παπακώστας ήταν εχθρικός απέναντι στο ΕΑΜ. Η οικογένειά του είχε κινδυνέψει απ' το ΕΑΜ, κι ένας απ' τους γιους του είχε πάει αεροπορικά στην Αθήνα. Τηλεφώνησα αμέσως στο Δεσποτόπουλο, που μου είπε ότι ο Παπακώστας ήταν Έλληνας υπήκοος στην ελεύθερη Ελλάδα, που υπαγόταν στους νόμους της ΠΕΕΑ. Η Συμμαχική Αποστολή δεν είχε λοιπόν κανένα δικαίωμα να ανακατεύεται στις σχέσεις της ΠΕΕΑ μ' έναν Έλληνα υπήκοο. Αν εμπλεκόμουν σε νομική συζήτηση, δεν θα μπορούσα εύκολα να βγάλω άκρη.

Είπα λοιπόν ότι ο Παπακώστας βρισκόταν κάτω απ' την προστασία της Αποστολής και του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, και διέταξα το Δεσποτόπουλο να τον αφήσει αμέσως ελεύθερο, στο όνομα του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Έδωσα την εντολή μπροστά σ' ένα μάρτυρα, που άκουγε όσα λέγονταν στο τηλέφωνο, και διέταξα το Δεσποτόπουλο να μου επαναλάβει κατά λέξη αυτά που του είπα. Αφού τραύλισε λίγο, το έκανε, κι ο Παπακώστας γύρισε απ' το Κεράσοβο σε δυο ώρες.

Αυτό ταχτοποίησε το θέμα. Ενημέρωσα όλους τους αξιωματικούς - συνδέσμους που βρίσκονταν σε περιοχές του ΕΛΑΣ να τηρήσουν την ίδια στάση και ν' αναφέρουν αυτό το περιστατικό σαν προηγούμενο. Ξεκαθάρισα επίσης με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ ότι αν γινόταν ποινική δίωξη εναντίον ενός Έλληνα διερμηνέα, ο διοικη-

τής της Συμμαχικής Αποστολής είτε θα τον δίκαζε σε στρατιωτικό δικαστήριο, ή, αν ήθελε, θα του επέτρεπε να δικαστεί σε πολιτικό δικαστήριο της ΠΕΕΑ, με δικηγόρο έναν εκπρόσωπο της Αποστολής. Αν κρινόταν ένοχος, η ποινή του θα καθοριζόταν απ' το Διοικητή της Συμμαχικής Αποστολής ή απ' τον ΕΛΑΣ. Δεν συνάντησα στο μέλλον άλλα τέτοια προβλήματα, αλλά ο Άρθουρ Έντμοντς στη Μακεδονία βρέθηκε σε πολύ δύσκολη θέση όταν ο ΕΛΑΣ συνέλαβε ένα διερμηνέα με την κατηγορία ότι επιτέθηκε σε μια χωρική, και δεν επέμεινε αρκετά για να τηρηθεί η πιο πάνω διαδικασία. Του σύστησα να τηρεί πιο σκληρή τακτική, και μετά μεσολάβησα στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ για να σταλεί ο άντρας εδώ και να κριθεί απ' την Αποστολή.

Άκουσα επίσης για δυο Έλληνες που λεγόταν ότι ήταν «πράκτορες των Άγγλων» κ' ήταν φυλακισμένοι απ' τον ΕΛΑΣ στην Ακαρνανία. Στείλαμε λεπτομέρειες γι' αυτούς στο Κάιρο, και μας ενημέρωσαν για τα ονόματά τους. Μπόρεσα έτσι να πείσω τον ΕΛΑΣ να τους στείλει σ' εμάς. Αποδείχτηκε ότι ήταν πράκτορες της ISLD, που είχαν συλληφθεί και βασανιστεί απ' τον ΕΛΑΣ. Καθώς είχαν αποκαλυφθεί, τους έστειλα αργότερα μακριά απ' τη Νεράιδα.

Έφταναν συνέχεια μηνύματα απ' τους διοικητές της Αποστολής στις περιοχές του ΕΛΑΣ με παράπονα εναντίον του ΕΛΑΣ, ή με το αίτημα να εξαιρεθούν απ' τη γενική απαγόρευση του ανεφοδιασμού του ΕΛΑΣ. Θυμάμαι ένα πολύ ανήσυχο μήνυμα του Τζοκ Χάμιλτον απ' το Βέρμιο της Μακεδονίας, περιοχή που ήταν πολύ κοντά στον εχθρό. Είχε εμπιστοσύνη στο πνεύμα συνεργασίας του τοπικού διοικητή του ΕΛΑΣ κ' ήθελε να σταματήσει η απαγόρευση ανεφοδιασμού. Υπήρχαν ανάλογα παράπονα κι αιτήματα από διοικητές του ΕΛΑΣ που μας μεταδίδονταν απ' το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Το ασύρματο σύστημα της Αποστολής ήταν έτσι οργανωμένο, ώστε κάθε σταθμός μετέδιδε όλα τα μηνύματά του απευθείας στο Κάιρο. Αυτό γινόταν απ' τη μια για λόγους ασφαλείας, κι απ' την άλλη για να έχει το Κάιρο απόλυτη γνώση της κατάστασης και να μπορεί να την ελέγχει. Έτσι, λάβαινα πολλά μηνύματα απ' το Κάιρο στον ασύρματο που είχα στο αρχηγείο μου στη Βίνιανη. Το Κάιρο μου έστελνε όχι μόνο τα μηνύματα που απευθύνονταν προσωπικά σ' εμένα, αλλά και όσα απαιτούσαν τη συμβουλή μου ή μπορούσαν να μ' ενδιαφέρουν ενημερωτικά.

Παράλληλα, ο Μπαρνς στην Ήπειρο μετέδιδε αντίγραφα απ' όλα τα παράπονα που έκανε ο Ζέρβας για τον ΕΛΑΣ. Ήταν μια ατέλειωτη σειρά από συνοριακά επεισόδια, που είχαν γίνει πριν και μετά τη λήξη του εμφύλιου. Πολλά ήταν σοβαρά και επικίνδυνα. Καθώς ο

ΕΛΑΣ δεν είχε ασύρματη επικοινωνία με το Κάιρο, έστελνε τα μηνύματά του απ' το δικό μου σταθμό. Γι' αυτό το σκοπό, χρησιμοποιούσε κι έναν ειδικό κώδικα. Όταν δημιουργήθηκε η ΠΕΕΑ, έλαβα πολλά μηνύματα απ' το Φόρεϊν Όφφις και την ελληνική κυβέρνηση, που έπρεπε να τα μεταδώσω στην ΠΕΕΑ. Έδειχνε ότι η μεγαλοφυής έμπνευση του Σιάντου να δημιουργήσει την ΠΕΕΑ είχε τρομοκρατήσει τους πολιτικούς κύκλους. Εκείνη την εποχή ο Κρις έλειπε σε περιοδεία. Όταν τέλειωσε η σύσκεψη της Πλάκας, επισκέφτηκε μαζί με το Γουάινς τον Μπαρνς στην Ήπειρο, τον Έντμοντς στη Μακεδονία και τους Σέππαρντ και Πάουερ στη Θεσσαλία. Μου έστειλε μεγάλες αναφορές και μηνύματα στη Βίνιανη.

Η συνεχής λειτουργία του ασύρματου και ο όγκος δουλειάς που είχα με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ μ' εμπόδιζαν να λείψω απ' τη Βίνιανη πάνω από μια ή δυο νύχτες. Παρ' όλα αυτά, κατάφερα να επισκεφτώ το Γουόρωλ στη Νεράιδα. Χειριζόταν το πρόβλημα των 12.000 Ιταλών της μεραρχίας του Πινερόλο που ο ΕΛΑΣ είχε αφοπλίσει κι αφήσει χωρίς τρόφιμα. Παρόλο που ο Κρις δεν επέτρεψε ποτέ στον ΕΛΑΣ ν' αρνηθεί την ευθύνη που είχε για τους Ιταλούς, τους είχε αναλάβει τελικά ο ίδιος. Δεν ήταν δυνατό να τους βάλει κανείς στη Θεσσαλία, σε κεντρικά στρατόπεδα. Γι' αυτό τους τοποθετήσαμε σε χωριά σαν εργάτες. Οι χωρικοί που τους φιλοξενούσαν και τους τάιζαν έπαιρναν μια αμοιβή σε χρυσάφι (νομίζω το ένα τρίτο μιας χρυσής λίρας το μήνα).

Δουλειά του Γουόρωλ ήταν να εποπτεύει αυτό το σύστημα. Υπήρχαν επίσης και δυο στρατόπεδα, ένα για «κακούς» Ιταλούς, που φυλαγόταν από μια μονάδα του ΕΛΑΣ μ' επικεφαλής ένα σκληρό, το Θωμά, (που δημιουργούσε πολλά προβλήματα), κι ένα για τους άρρωστους Ιταλούς, που βρίσκονταν κάτω από την επίβλεψη Ιταλού γιατρού. Εμείς εφοδιάζαμε το γιατρό με φάρμακα. Ο Γουόρωλ χειριζόταν καλά το όλο θέμα, και οι Ιταλοί τον λάτρευαν. Παρόλο που είχε πολλούς Ιταλούς ιπποκόμους, το σπίτι του ήταν πολύ βρόμικο κι αργότερα αρρώστησε. Ήταν υπεύθυνος και για το διάδρομο προσγείωσης αεροπλάνων της Νεράιδας. Πήγαινε κανείς εκεί από ένα δρόμο που ξεκινούσε απ' το θεσσαλικό κάμπο. Όταν το έδαφος δεν χρησιμοποιόταν, τον σκέπαζαν συνήθως με κομμένους θάμνους. Την άνοιξη, το οροπέδιο ήταν καλυμμένο με χορτάρι και νάρκισσους που είχαν έντονη μυρωδιά. Πληρώναμε ενοίκιο στους ιδιοκτήτες της γης που χρησιμοποιούσαμε για την προσγείωση αεροπλάνων.

Εκείνη την εποχή ήταν κοντά μου ο ταγματάρχης Χάρρις. Είχε έρθει σαν μηχανικός ειδικευμένος στα αεροδρόμια, για να κάνει μια

αναφορά πάνω στο διάδρομο προσγείωσης της Νεράιδας και μετά να πάει προς τα βόρεια για να κατασκευάσει κι άλλους τέτοιους διαδρόμους, που θα χρησίμευαν για την επιχείρηση της «Κιβωτού του Νώε». Είχε απότομο, κυκλοθυμικό χαρακτήρα και χρειαζόταν μεγάλη ενθάρρυνση για να στρωθεί στη δουλειά. Η ιστορία του ήταν ενδιαφέρουσα. Στο τέλος της ελληνικής εκστρατείας, όταν οι βρετανικές δυνάμεις στην Καλαμάτα παραδόθηκαν και οι αξιωματικοί που δεν βρίσκονταν στις κανονικές εγκαταστάσεις των μονάδων πήραν την άδεια να προσπαθήσουν να το σκάσουν, ο Χάρρις, σαν μηχανικός αεροδρομίων, επιχείρησε να φύγει με μερικούς άλλους. Πήραν ένα καΐκι στα νότια της Καλαμάτας και ξανοίχτηκαν, αλλά ενώ βρίσκονταν ακόμα κοντά στη στεριά, γερμανικά στρατεύματα έφτασαν στην ακτή, και τους επιτέθηκαν γερμανικά αεροπλάνα. Ο Χάρρις κολύμπησε ως τη στεριά και κατευθύνθηκε προς τους λόφους. Αργότερα, ήταν έτοιμος να ξαναφύγει μ' άλλο καΐκι, όταν άκουσε ότι είχε πέσει η Κρήτη. Περπάτησε τότε ως την Αθήνα, μεταμφιεσμένος σε χωρικό και κρατώντας ένα ταγάρι μ' ένα περίστροφο. Στο δρόμο, ένας ένοπλος Γερμανός μοτοσικλετιστής τον προσπέρασε, ξαναγύρισε, τον ξαναπροσπέρασε και τελικά έστριψε και σταμάτησε για να τον πιάσει. Ο Χάρρις πυροβόλησε μέσα απ' το ταγάρι του και τον σκότωσε. Έκρυψε το Γερμανό και τη μοτοσικλέτα πίσω από κάτι θάμνους. Μετά συνέχισε το δρόμο του, περπατώντας στους πρόποδες των λόφων που ήταν παράλληλοι στο δρόμο.

Έφτασε ένα πρωί νωρίς στην Αθήνα και περπάτησε σε μια μεγάλη πλατεία, όπου υπήρχε μια λαϊκή αγορά. Τριγύρισε εκεί για λίγο, και μετά τηλεφώνησε στην αμερικανική Πρεσβεία, όπου είχε κάποιο γνωστό. Ο φίλος του του είπε ότι θα 'ρχόταν να τον πάρει σε μια ώρα. Πέρασαν πολλές ώρες κι ο φίλος δεν φάνηκε. Ο Χάρρις του ξανατηλεφώνησε κι εκείνος είπε ότι τελικά δεν μπορούσε να έρθει να τον πάρει. Αργότερα τηλεφώνησε στη Σουηδική Πρεσβεία, όπου είχε επίσης κάποιο γνωστό. Οι Σουηδοί τον παρέλαβαν, τον έβαλαν να μείνει με κάτι Έλληνες που τον περιποιήθηκαν. Εξόπλισαν ένα ιστιοπλοϊκό σκάφος γι' αυτόν, και τον Αύγουστο μπόρεσε να φύγει για την Τουρκία. Υπήρχε πολύ φαΐ στο πλοίο, αλλά οι Έλληνες, με επιπόλαιη γενναιοδωρία, είχαν φέρει μέσα ένα βαρέλι ρετσίνα κ' είχαν ξεχάσει να βάλουν νερό. Έτσι, ήταν μόνιμα διψασμένος ή μεθυσμένος. Όταν έφτασε στην Τουρκία, τρεις βδομάδες αργότερα, ήταν στα πρόθυρα της τρέλας. Κανείς δεν πίστευε ότι ήταν Άγγλος. Στο τέλος τον πήγαν σ' ένα Βρετανικό Προξενείο. Από κει τον έστειλαν στη Συρία, όπου επιβεβαιώθηκε η ταυτότητά του. Αργότερα ζήτησε

να υπηρετήσει στην Ελλάδα και τον έστειλα στη Βίνιανη. Οι εμπειρίες του τον είχαν κάνει δύσκολο στις σχέσεις του με τους άλλους ανθρώπους, και χρειάστηκε πολλές φορές να του αλλάξω διερμηνέα. Τελικά σκοτώθηκε όταν το αεροπλάνο του έπεσε λόγω της ομίχλης σ' ένα βουνό κοντά στη Νεράιδα.

Έκανα και μια επίσκεψη στο Μούλγκαν, τον τοπικό διοικητή Ρούμελης, που είχε το αρχηγείο του στη νοτιοανατολική Θεσσαλία. Ήταν ένας Νεοζηλανδός που δούλευε στον εκδοτικό οίκο «Όξφορντ Γιουνιβέρσιτυ Πρες». Για μένα, ο Μούλγκαν ήταν ο καλύτερος αξιωματικός που υπήρχε στις περιοχές του ΕΛΑΣ. Ήσυχος, έξυπνος κι αποφασιστικός, ήταν δυναμικός στις σχέσεις του με τον ΕΛΑΣ και τολμηρός διοικητής στις επιχειρήσεις. Αργότερα πρότεινα να παρασημοφορηθεί, με την υποστήριξη του Κρις, αλλ' αυτό δεν έγινε δεκτό.

Είχε τινάξει πολλά τρένα. Κάθε φορά, οι Γερμανοί έκαναν αντίποινα, δηλαδή σκότωναν πολίτες που κρατούσαν ως ομήρους. Ο ΕΛΑΣ δεν νοιαζόταν γι' αυτά τα αντίποινα, και τα αντιμετώπιζε χρησιμοποιώντας το σύνθημα «όλα για τον αγώνα», γιατί οι Γερμανοί σκότωναν εύπορους και μορφωμένους Έλληνες, που ήταν αντικομμουνιστές. Όταν ο εκτροχιασμός ενός τρένου στοίχισε τη ζωή πενήντα ομήρων, σταματήσαμε για ένα διάστημα τις επιχειρήσεις σ' αυτή την περιοχή.

Ο Τζων Μούλγκαν τα πήγαινε καλά με το διοικητή του ΕΛΑΣ, ένα μόνιμο αξιωματικό που καταγόταν απ' τους Καταρράκτες, στην Ήπειρο. Είχα επισκεφτεί την ιδιαίτερη πατρίδα του, και γίναμε φίλοι. Εκείνη την εποχή, το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ έφερνε σαν παράδειγμα την περιοχή του Μούλγκαν, λέγοντας ότι εκεί ο ΕΛΑΣ συνεργαζόταν απόλυτα με τους Βρετανούς, γιατί ο Μούλγκαν τον αντιμετώπιζε σωστά. Ήταν συνηθισμένη τακτική του ΕΛΑΣ ν' αναφέρει μια περιοχή σαν υπόδειγμα, αλλά ο Μούλγκαν το άξιζε. Σ' αυτό το ταξίδι συνάντησα και το Φωκίωνα, σ' ένα απ' τα ρωσικά στρατόπεδά του. Μου έκανε καλό να φεύγω πού και πού απ' τη Βίνιανη, γιατί βαριόμουν τη στατική δουλειά που έκανα στο αρχηγείο.

Όταν έστειλα τον Χάμις Τόρανς να δουλέψει με τον Μπαρνς, πέρασε ένα διάστημα ώσπου να στείλει το Κάιρο τον Τζων Κλόους, το Μάιο, για να γίνει υπασπιστής μου. Ήταν πολύ καλόκαρδος, αργόστροφος και όχι ιδιαίτερα διορατικός, αλλά τα πήγε καλά με τους συνεργάτες μου στη Βίνιανη κι ακολουθούσε τις εντολές τους. Ο ερχομός του μου επέτρεπε να φεύγω πού και πού για μερικές μέρες. Μαζί του ήρθε ο Γουώλτερ Παρκς, μέλος της δύναμης «Α», που οργάνωνε

την απόδραση των αιχμαλώτων πολέμου. Το Κάιρο έστειλε οδηγίες που προσδιόριζαν ότι ο Παρκς δεν έπρεπε να διακινδυνεύσει να συλληφθεί, γιατί είχε ήδη πιαστεί δυο φορές και το είχε σκάσει. Δεν ρώτησα περισσότερες πληροφορίες γι' αυτόν τότε, κι έμαθα την ιστορία του πολύ αργότερα.

Το πραγματικό του όνομα ήταν Φρανκ Μακάσκυ. Απέδρασε μια πρώτη φορά από ένα στρατόπεδο αιχμαλώτων πολέμου στην Ελλάδα, και μετά προθυμοποιήθηκε να ξαναγυρίσει και να οργανώσει την απόδραση άλλων. Όταν γύρισε, τον πρόδωσαν και πιάστηκε. Τοποθετήθηκε στις φυλακές Αβέρωφ, όπου αποκαλύφθηκε και η ταυτότητά του, και θα είχε εκτελεστεί αν δεν είχε κατορθώσει ν' αποδράσει με τη βοήθεια Ελλήνων φίλων. Τότε τον κάλυψε ο Αρχιεπίσκοπος Δαμασκηνός, και μπόρεσε να φύγει σώος. Είχε επιστρέψει τώρα για δεύτερη φορά, με το διπλό σκοπό να οργανώσει μια σίγουρη διαδρομή για τους δραπέτες αιχμαλώτους πολέμου και να είναι έτοιμος να πάει στην Αθήνα αμέσως μετά την απελευθέρωση. Μερικούς μήνες αργότερα, όταν οι Γερμανοί έφευγαν, ο Μακάσκυ ήταν στην Αθήνα και τους παρακολουθούσε απ' το μπαλκόνι του Αρχιεπισκόπου. Όταν πρωτοήρθε σε μένα, δεν ήξερα καθόλου την ιστορία του.

Τρεις Πολωνοί αξιωματικοί έφτασαν με τον Κλόους και τον Παρκς. Δουλειά τους ήταν να βρουν τους Έλληνες συνδέσμους μιας παράνομης αντιστασιακής γραμμής που οδηγούσε απ' την Πολωνία, διασχίζοντας την Ευρώπη, στην Αθήνα. Όταν την βρήκαν, μπορούσαν να στέλνουν μηνύματα με δρομείς απ' την Ελλάδα στο πολωνικό αντιστασιακό κίνημα σε περίπου δεκατέσσερις μέρες.

Σ' όλο αυτό το διάστημα ήρθαν να με δουν στη Βίνιανη διάφοροι άνθρωποι. Ένας απ' αυτούς ήταν ο Τζακ Μπόθα, Νοτιοαφρικανός συγγενής του διάσημου Μπόθα, του πολέμου των Μπόερς. Μοίραζε βοήθεια στη νότια Θεσσαλία σύμφωνα με τις οδηγίες μου, και ήρθε στη Βίνιανη να συζητήσουμε κάποια προβλήματα. Ήταν δύσκολος συζητητής και αντιπαθούσε τους Άγγλους, αλλά όταν τον γνώριζε κανείς, έβλεπε ότι ήταν εντάξει άνθρωπος. Συμφωνήσαμε στη μέθοδο διανομής της βοήθειας, και δεν φοβόταν καθόλου τις επαφές με τον ΕΛΑΣ. Τρεις - τέσσερις Έλληνες εμφανίστηκαν, με την υποστήριξη του ΕΛΑΣ, σαν συνδικαλιστές ηγέτες απ' την Αθήνα. Ήθελαν να φύγουν αεροπορικά απ' τη Νεράιδα για να παρευρεθούν σ' ένα Διεθνές Συνέδριο Συνδικαλιστών. Όταν τους πίεσα σχετικά με την ιδιότητά τους, ισχυρίστηκαν ότι είχαν εκλεγεί το 1935, πριν απ' την εγκαθίδρυση του μεταξικού καθεστώτος. Ήμουν σίγουρος ότι ήταν κρυπτοκομμουνιστές, και το Κάιρο δεν επέτρεψε να φύγουν.

Ένας αξιαγάπητος Έλληνας, ο Σεφεριάδης, ήρθε να μείνει μαζί μου. Ήταν δικηγόρος και είχε βοηθήσει στην υποδοχή της πρώτης ομάδας αλεξιπτωτιστών το 1942. Είχε έρθει σαν ουδέτερος διαιτητής για να ερευνήσει σχετικά με το θάνατο του Χάμπαρντ, ενός Νεοζηλανδού που τουφεκίστηκε στα Τρίκαλα από στρατεύματα του ΕΛΑΣ στην αρχή του εμφύλιου. Το τελικό του συμπέρασμα ήταν ότι ένας αξιωματικός του ΕΛΑΣ ήταν ένοχος για αμέλεια, αλλά ότι ο φόνος έγινε από ατύχημα και δεν ήταν σκόπιμος. Κι εμείς κι ο ΕΛΑΣ συμφωνήσαμε με το πόρισμά του.

Σπάνια υπήρχαν προβλήματα με γυναίκες στο σταθμό της Αποστολής. Σε μια περίπτωση που ήθελε να εξακριβώσει κάτι, ο Κρις έστειλε μια κοπέλα να με δει. Μου έγραψε λέγοντας ότι μου ανέθετε το πρόβλημα επειδή ήμουν ένας «πατρικός ηλικιωμένος κύριος». Ήμουν τότε τριανταέξι χρόνων και παντρεμένος. Το κορίτσι αρρώστησε καθώς πήγαινε στη Νεράιδα, και τη συνάντησα εκεί όταν επισκέφτηκα το Γουόρωλ. Δεν μπορούσε να προσφέρει τίποτα. Ο μόνος τρόπος να την ξεφορτωθώ ήταν να την περάσουμε στο Γαλαξείδι, το νοτιότερο σταθμό μας, κι από κει να την οδηγήσει ο ΕΛΑΣ στην Αθήνα. Αυτό κι έγινε, με επιτυχία.

Πιο δύσκολη ήταν η περίπτωση μιας κοπέλας που ονομαζόταν Τζαίην. Εμφανίστηκε στη Βίνιανη με τον ξάδελφό της, που ήταν για ένα διάστημα διερμηνέας στην Αποστολή. Η Τζαίην ήθελε να δουλέψει μαζί μας. Όταν την είδα, θυμήθηκα ότι ήταν η κόρη κάποιου Μεταξά, ενός απόστρατου Έλληνα αξιωματικού του Ναυτικού, που μου είχε φερθεί πολύ φιλικά στην Αθήνα το 1941. Ήταν τώρα στη Διοίκηση Μέσης Ανατολής. Η Τζαίην είχε έρθει απ' την Αθήνα. Ήταν δεκαεφτά ή δεκαοχτώ χρονών, όμορφη, και μιλούσε καλά αγγλικά. Ήταν παθιασμένη για περιπέτεια. Της είπα ότι οι λόφοι δεν ήταν μέρος για κείνη, και συμφώνησα με το Κάιρο να φύγει με το επόμενο αεροπλάνο. Ως τότε, δούλεψε με το Γουόρωλ στη Νεράιδα. Εκεί συνάντησε το λοχία Λη Όλντφηλντ. Μετά τον πόλεμο παντρεύτηκαν.

Η αμερικανική πλευρά της Αποστολής είχε έναν ωραίο τύπο, το δόκτορα Μόγιερς. Απ' ό,τι ξέραμε, ήταν διπλωματούχος οδοντογιατρός και χειρούργος κτηνίατρος, και στα νιάτα του είχε διατελέσει και πρωταθλητής της ιππασίας. Ήταν τυπικός Αμερικανός. Κοντός, αδύνατος, με αραιό μούσι, λεοντόκαρδος, με διαπεραστική φωνή. Όταν ήρθε για να γίνει ο γιατρός μας κι εγκατέστησε ένα χειρουργείο σ' ένα χωριό κοντά στη Βίνιανη, του στείλαμε για πρώτο ασθενή το Νόμπυ Κλάρκ, που είχε φοβερό πονόδοντο. Ο Γιατρός δεν είχε πάρει ακόμα τον απαραίτητο εξοπλισμό, αλλά κατόρθωσε να του

βγάλει το δόντι. Ο Νόμπυ ορκίστηκε ότι δεν θα ξαναπήγαινε ποτέ σ' αυτόν, και κανείς άλλος Βρετανός δεν πήγε. Αλλά οι Έλληνες τον αγαπούσαν, γιατί ακρωτηρίαζε τους τραυματίες χωρίς να υποφέρουν πολύ. Τον θαύμαζαν σαν γιατρό που έκανε πραγματικά κάτι δραστικό.

Έγινα κι εγώ ασθενής του Γιατρού. Μετά την πρώτη κρίση στον Πεντάλοφο, είχα μια κρίση ελονοσίας μια φορά το μήνα. Ευτυχώς ο Κόκκινος, ένας άλλος προνοητικός γιατρός στο Τσοτύλι, είχε λίγη κινίνη και μου έδινε μεγάλες δόσεις για να σταματήσει τον πυρετό. Είχαμε ζητήσει απ' το Κάιρο μεγαλύτερες δόσεις κινίνης, ή ένα φάρμακο που είχαμε ακούσει ότι ήταν πιο αποτελεσματικό, αλλά δεν μας έστειλαν τίποτα. Ο Μόγιερς είχε μόνο κινίνη, και μου έκανε μια φορά το μήνα την ίδια θεραπεία με τον Κόκκινο.

Ο Γιατρός έκανε την εμφάνισή του στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ με πολύ δυναμικό τρόπο. Ο Μπόθα, που μοίραζε αμερικανικά φάρμακα σαν μέρος της βοήθειας, είπε χωριστά σ' εμένα και στο Γιατρό ότι το ΕΑΜ έπαιρνε τα φάρμακα και τα πουλούσε για χρυσάφι. Πριν προφτάσω να δω το Γιατρό, εκείνος είχε πάει στο Κεράσοβο, είχε εισβάλει στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ και είπε στο Σαράφη όλα όσα σκεφτόταν γι' αυτόν και για τον ΕΛΑΣ. Ο μικροκαμωμένος Γιατρός χρησιμοποίησε φοβερές λέξεις: Είπε στο Σαράφη ότι ήταν παλιοτόμαρο, και διάφορες αμερικανικές βρισιές, που φαίνονταν ακόμα πιο εντυπωσιακές μεταφρασμένες κατά λέξη στα ελληνικά.

Πήρα ένα έξαλλο τηλεφώνημα απ' το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, και περίμενα να γυρίσει ο Γιατρός. Το πρόβλημα ήταν ότι ο Μπόθα δεν είχε αποδείξεις που να μπορούν να μπουν σε μια αναφορά, κι έτσι δεν ήμαστε σε θέση να κατηγορήσουμε επίσημα τον ΕΛΑΣ ότι πουλούσε τα φάρμακα. Ο Γιατρός δεν το καταλάβαινε καθόλου αυτό, αλλά καθώς κατά τα άλλα τα πηγαίναμε πολύ καλά μαζί του, συμφώνησε να επικοινωνεί στο μέλλον με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ μέσω εμού. Λίγο μετά απ' αυτό, βρισκόταν σ' ένα χωριό τη στιγμή που έφτασε ο Άρης κι έβγαλε ένα φλογερό λόγο. Ο διερμηνέας μετάφρασε στο Γιατρό την ουσία του λόγου, και τότε αυτός σηκώθηκε αμέσως απάνω και είπε στον Άρη όλα όσα πίστευε για τον ΕΛΑΣ, χρησιμοποιώντας τους πιο ακραίους χαρακτηρισμούς. Ο Άρης, που ήταν ο τρόμος των χωρικών και των Ελασιτών, έμεινε κατάπληκτος απ' την πρωτοβουλία του Γιατρού.

Ένας λιγότερο συμπαθητικός Αμερικανός ήταν κάποιος ελληνικής καταγωγής αξιωματικός που ονομαζόταν Τζο. Στην αρχή είχε πάει να δουλέψει με το Γιατρό σαν συμπατριώτης του, αλλά εκείνος

σε λίγες μέρες τον έστειλε πίσω στη Βίνιανη. Δεν τον συμπαθούσαμε ούτε ο Γιατρός ούτε εγώ. Ο Γουάινς τον τοποθέτησε κάπου στο νότο: Τον έκανε αντικαταστάτη του Πόντερ στην περιοχή που είχε πάρει ο ΕΛΑΣ απ' την ΕΚΚΑ. Δεν τον ήθελα εκεί, αλλά ο Γουάινς δεν ήθελε ν' ακολουθήσει τη συμβουλή μου και να διώξει τον Τζο απ' την Ελλάδα. Το έκανε παρ' όλ' αυτά ο διάδοχός του, ο Γουέστ.

Η ΠΕΕΑ έφτασε στο ζενίθ της ακτινοβολίας της στα τέλη Απριλίου. Ανακοινώθηκε με πολλές τυμπανοκρουσίες απ' το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ τ' όνομα του διαδόχου του Μπακιρτζή στην προεδρία της ΠΕΕΑ. Ήταν ο καθηγητής Σβώλος, ένας γνωστός και σεβαστός δημοκράτης, που δεν είχε εξτρεμιστικές απόψεις. Όταν εγκαταστάθηκε, με φώναξε και είχαμε μια μεγάλη συζήτηση. Ήταν Μακεδόνας γεννημένος στο Μοναστήρι (στο πιο νότιο σημείο της Γιουγκοσλαβίας), και ονειρευόταν μια μεγαλύτερη Ελληνική Μακεδονία, χωρίς να συμφωνεί με την κομμουνιστική γραμμή του ανεξάρτητου μακεδονικού κράτους. Είχε κάποια εμπειρία απ' την ελληνική πολιτική. Μου είπε ότι θαύμαζε το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ για τον αγώνα τους στην αντίσταση. Όταν παρατήρησα ότι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ είχε και τις αδυναμίες του και ότι μπορούσε να γίνει επικίνδυνο κάτω από κομμουνιστική αρχηγία, συμφώνησε μαζί μου, αλλά πίστευε ότι η ΠΕΕΑ, που αντιπροσώπευε πολλά διαφορετικά κόμματα, θα είχε μετριαστική επιρροή στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Όταν τον ρώτησα ποιοι απ' τους άλλους αρχηγούς κομμάτων στην ΠΕΕΑ θα μπορούσαν να λειτουργήσουν σαν αντίβαρο απέναντι στους κομμουνιστές, μου απάντησε ότι είχε καταφέρει να επηρεάσει πολύ τους κομμουνιστές, και ότι ο ίδιος, σαν Πρόεδρος, θα έδινε μια πιο μετριοπαθή κατεύθυνση στην ΠΕΕΑ. Του είπα ειλικρινά ότι δεν θα κατόρθωνε να επηρεάσει ή να εξουδετερώσει τον κομμουνιστικό έλεγχο στην ΠΕΕΑ, το ΕΑΜ και τον ΕΛΑΣ, γιατί είχε βαθιές ιδεολογικές ρίζες. Δε φάνηκε όμως να δίνει σημασία στην άποψή μου.

Ο Σβώλος ήταν διακεκριμένος άνθρωπος στο Πανεπιστήμιο της Αθήνας. Είχε οξεία αντίληψη, γοητευτική προσωπικότητα κ' ήταν ειλικρινής και αξιοσέβαστος, αλλά δυστυχώς υπερτιμούσε τη δύναμη του πνεύματος, και ιδιαίτερα τη δική του εξυπνάδα στην πολιτική. Τον προειδοποίησα για την επικίνδυνη επιρροή που θα είχε η προσχώρησή του στην ΠΕΕΑ, αν δεν κατόρθωνε ν' αλλάξει τα μυαλά των συναδέλφων του. Μακροπρόθεσμα, ο Σβώλος άρχισε να επηρεάζεται όλο και περισσότερο απ' το Σιάντο. Παρατήρησα ότι είχε αρχίσει να χρησιμοποιεί τα ίδια επιχειρήματα που είχε μεταχειριστεί νωρίτερα και ο Σιάντος. Έγινε όργανο των κομμουνιστών χωρίς καλά - καλά

να το καταλάβει.

Ο Σβώλος έφερε μαζί του μερικούς γνωστούς διανοούμενους απ' το Πανεπιστήμιο της Αθήνας, συγκεκριμένα τον Αγγελόπουλο, καλό οικονομολόγο, τον Κόκκαλη, αναγνωρισμένο χειρούργο, καθώς και τον Χατζήμπεη και τον Ασκούτση, Βενιζελικούς Δημοκράτες της παλιάς σχολής. Εμφανίστηκαν απ' την Αθήνα κι ένα σωρό ασημαντότεροι πολιτικοί και στρατηγοί. Μερικοί έπαιρναν αξιώματα στην ΠΕΕΑ ή θέσεις στα λεγόμενα υπουργεία, ενώ άλλοι, που ήταν καχύποπτοι ή προκαλούσαν καχυποψίες, μεταφέρονταν σ' ένα γειτονικό χωριό, απ' όπου δεν τους επιτρεπόταν να φύγουν. Δυο γνωστοί στρατηγοί ήταν ο Σαρηγιάννης, που σοφά αρνήθηκε την πρόταση που του έγινε για το υπουργείο Στρατιωτικών, κι ο Γρηγοριάδης, που φιγουράριζε σαν αρχηγός της Νεολαίας του ΕΛΑΣ. Μου έδωσε ένα αντίγραφο από ένα θεατρικό έργο που είχε γράψει πάνω στον Περικλή, και επέμενε ότι συμπαθεί τους Άγγλους, παρόλο ότι δεν αναγνώριζαν την ΠΕΕΑ. Όσο τον έβλεπα, τόσο μου φαινόταν ανίκανος για οποιαδήποτε διοικητική θέση. Εμφανίστηκαν και διάφοροι Αθηναίοι διανοούμενοι μ' επικεφαλής το γερο-Ρώτα, που είχε μεταφράσει τα έργα του Σαίξπηρ για το ελληνικό Εθνικό Θέατρο. Πιο θλιβερή φυσιογνωμία ήταν η κυρία Σβώλου, μια μικροκαμωμένη πικρόχολη γυναίκα, φανατική κομμουνίστρια. Οργάνωνε συγκεντρώσεις των γυναικών του χωριού κι έβγαζε λόγους πάνω στα δικαιώματα των γυναικών και την ανάγκη καθιέρωσης της γυναικείας ψήφου.

Ο Σιάντος πολύ έξυπνα είχε δώσει στους Έλληνες που ζούσαν υπό συνθήκες Κατοχής αυτό που επιθυμούσαν περισσότερο και που τους είχε λείψει, τη δυνατότητα να παίξουν το παιχνίδι της πολιτικής. Το είχαν στερηθεί από το 1936, όταν είχε ανέβει ο Μεταξάς στην εξουσία. Πολλοί απ' αυτούς που ήρθαν να παίξουν δεν ήξεραν τα πιόνια που χρησιμοποιούσε ο Σιάντος. Όταν κατάλαβαν ότι το παιχνίδι ελεγχόταν από το ΚΚΕ κι ότι ο Σιάντος ήθελε να πάρει την εξουσία, είχαν πια πολύ εκτεθεί για να κάνουν πίσω. Εξάλλου, η τρομοκρατία που ασκούσε ο Σιάντος μέσω του ΕΛΑΣ μπορούσε εύκολα να στραφεί εις βάρος των πολιτικών του συναδέλφων. Τότε συνειδητοποίησαν ότι οι οικογένειες που είχαν αφήσει στην Αθήνα ήταν στην πραγματικότητα όμηροι, που μπορούσαν να σκοτωθούν απ' τις αθηναϊκές ομάδες του ΕΛΑΣ. Έτσι, η ΠΕΕΑ αποδείχτηκε μια πολύ επιτυχημένη κίνηση του Σιάντου.

Αλλά η χρυσή εποχή της ΠΕΕΑ πέρασε γρήγορα. Λίγες προσωπικότητες έγιναν μέλη της, κι αυτές χωρίς να κατορθώσουν σπουδαία πράγματα. Οι περισσότεροι παλιοί αρχηγοί κομμάτων είχαν ήδη φύ-

γει και συμμετάσχει στη βασιλική κυβέρνηση του Καΐρου (όπως ο Κανελλόπουλος κι ο Παπανδρέου), ή είχαν προτιμήσει να μείνουν στην Αθήνα. Φαινόταν όλο και πιο καθαρά ότι η ΠΕΕΑ ήταν μια συγκαλυμμένη μορφή του ΕΑΜ. Δεν αναγνωριζόταν απ' τους Συμμάχους, μόνο απ' τη Ρωσία, που αναφερόταν σ' αυτήν απ' το ραδιόφωνο της Μόσχας. Είχε ήδη καταγγελθεί σαν παράνομη απ' την κυβέρνηση του βασιλιά. Αλλ' παρ' όλ' αυτά, εξυπηρετούσε το σκοπό του Σιάντου. Η ύπαρξή της αύξανε τη διαπραγματευτική του δύναμη, γιατί ήταν μια απειλή για την ημέρα της απελευθέρωσης, εκτός αν άλλαζε ή έκανε δήθεν ότι δέχεται τις εντολές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

Όταν μπήκε η άνοιξη, κι ο Κρις βρισκόταν στη Θεσσαλία, στο τελευταίο στάδιο της περιοδείας του, οι Γερμανοί εξαπέλυσαν μια σειρά επιθέσεων με τις τρεις ορεινές μεραρχίες που είχαν στα Βαλκάνια, με σκοπό να καταλάβουν τις περιοχές του αντάρτικου. Πήγαν απ' το βορρά στο νότο, περνώντας απ' την κύρια οροσειρά της Πίνδου. Η Αποστολή αναγκάστηκε να εγκαταλείψει όλους τους σταθμούς που είχε βόρεια απ' τη Βίνιανη. Ο ΕΛΑΣ πολέμησε ελάχιστα, και όλες οι μονάδες του εξαφανίστηκαν μέσα στα δάση. Τα βουνά ήταν ακόμα χιονισμένα. Ο Χάμιλτον κι ο Μπάκχαουζ έμειναν πέντε μέρες σε ξύλινες καλύβες στο Βέρμιο, στη Μακεδονία, και πολλοί άλλοι είχαν ανάλογες εμπειρίες. Ο Πεντάλοφος εκκενώθηκε. Ο Ρούφους Σέππαρντ μόλις πρόφτασε να φύγει έγκαιρα απ' την Καστανιά, χάνοντας πολλές χρυσές λίρες που υπήρχαν στο σταθμό. Ο Κρις έφυγε αεροπορικώς, ενώ η ομάδα του είχε κρυφτεί στα δάση. Η επίθεση τελικά έχασε την ορμή της, αφήνοντας λίγα πράγματα πίσω της εκτός από μερικά ακόμη καμένα χωριά και περισσότερη περιφρόνηση για την παθητικότητα του ΕΛΑΣ.

Ήμαστε έτοιμοι να φύγουμε απ' τη Βίνιανη, αλλά οι Γερμανοί δεν προχώρησαν πέρα απ' το Καρπενήσι. Όταν ήρθαν ο Κρις κι ο Γουάινς, έπρεπε να ξεκουραστούν, κι εγώ ήθελα πολύ ν' αλλάξω περιβάλλον. Υπέφερα από δυσεντερία κι από ελονοσία. Αποφάσισα ότι το καλύτερο φάρμακο για τη δυσεντερία ήταν νερό από βουνίσιες πηγές και άσκηση. Είχα ξαναχρησιμοποιήσει αυτή τη δραστική θεραπεία στην Ήπειρο πριν απ' τον πόλεμο. Έτσι, ξεκίνησα για να περιοδεύσω στην περιοχή που είχε άλλοτε η ΕΚΚΑ, με σκοπό να κάνω μια αναφορά για την κατάσταση εκεί και να επισκεφτώ τον Τζο, τον Αμερικανό, κοντά στο Γαλαξείδι. Ο Παρκς και οι Πολωνοί θά 'ρχονταν μαζί μου για νά 'ναι πιο κοντά στην Αθήνα.

Απ' τη Βίνιανη διασχίσαμε τον Αγραφιώτικο, και σκαρφαλώσαμε

ψηλά στο Καρπενήσι. Πήγαινα πολύ γρήγορα, κι έτσι έφτασα στην πόλη πριν απ' τους άλλους. Έπρεπε να εξασφαλίσω την απελευθέρωση μιας δύστυχης γυναίκας που είχε πιαστεί και βασανιστεί απ' τον ΕΛΑΣ με την ψεύτικη κατηγορία ότι είχε συνεργαστεί με την ΕΚΚΑ. Είχε φιλοξενήσει στο σπίτι της έναν αξιωματικό απ' το αρχηγείο της Αποστολής, και προφανώς ο ΕΛΑΣ ήθελε να την τιμωρήσει επειδή συμπαθούσε τους Άγγλους. Κατάφερα πάντως να κάνω τον ΕΛΑΣ να την απελευθερώσει.

Απ' το Καρπενήσι ακολουθήσαμε μια ψηλή οροσειρά με δάση από οξιές μια ολόκληρη μέρα, και μετά κατεβήκαμε σε μια μακριά κοιλάδα, στη νότια πλευρά της Οίτης. Η δυσεντερία μου πήγαινε καλύτερα. Περάσαμε απ' το Λιδωρίκι όπου διανυκτερεύσαμε σε μια ελληνική οικογένεια. Μας την είχε συστήσει ο Γκόρντον Κρηντ. Ο πατέρας προπολεμικά είχε πάει στην Αμερική. Ένας απ' τους γιους είχε ενταχθεί στον ΕΛΑΣ, κι ο άλλος είχε προσχωρήσει αργότερα στην ΕΚΚΑ, όταν ήρθε στα βουνά ο Ψαρρός. Ο μεγαλύτερος γιος ήταν σε μια απ' τις μονάδες του ΕΛΑΣ που είχαν εξολοθρεύσει την ΕΚΚΑ. Ο νεότερος είχε κατορθώσει να το σκάσει στο τελευταίο στάδιο της επίθεσης και είχε διασχίσει τον Κορινθιακό Κόλπο. Έφτασε στην Πελοπόννησο κι εκεί προσχώρησε στα λεγόμενα Τάγματα Ασφαλείας του Ράλλη, που ήταν τότε επικεφαλής της Κυβέρνησης στην Ελλάδα. Στην πραγματικότητα, ο μικρότερος γιος δεν είχε μεγάλη δυνατότητα εκλογής, γιατί αν εξακολουθούσε να κρύβεται, ο ΕΛΑΣ αργά ή γρήγορα θα τον είχε πιάσει. Σαν μέλος των Ταγμάτων Ασφαλείας, ήταν οπλισμένος και μπορούσε να πολεμήσει τον ΕΛΑΣ.

Ο πατέρας αποκήρυξε και τους δυο γιους του. Ο ένας ήταν φιλοκομμουνιστής και είχε σκοτώσει τα μέλη της ΕΚΚΑ, κι ο άλλος ήταν προδότης και υπηρετούσε τη δοσίλογη κυβέρνηση. Η μητέρα κ' η αδελφή φαίνονταν να συμφωνούν με τον πατέρα. Ήταν συμπαθέστατοι άνθρωποι, και μας φέρθηκαν τέλεια. Αυτή η περίπτωση, και πολλές άλλες που είδα με τα μάτια μου, έδειχναν τις τραγικές επιπτώσεις που έχει ένας εμφύλιος πόλεμος σε μια χώρα που κατέχεται απ' τον εχθρό.

Στο Λιδωρίκι συναντήσαμε το Βέη, ή «Μπέη», όπως ονομαζόταν χαϊδευτικά. Είχε υποδεχτεί και βοηθήσει την πρώτη ομάδα που είχε τινάξει τη γέφυρα του Γοργοπόταμου το 1942, κι αργότερα είχε ενταχθεί στον ΕΛΑΣ, γιατί δεν μπορούσε να γίνει μέλος της Αποστολής. Εκείνη την εποχή δεν υπήρχε άλλη οργάνωση στην περιοχή του. Ο Κρις τον είχε παρασημοφορήσει για τις υπηρεσίες που πρόσφερε το 1942. Όταν τον συναντήσαμε, είχε εγκαταλείψει τον ΕΛΑΣ για λό-

γους υγείας και ζούσε στο Λιδωρίκι. Ήταν γύρω στα πενήντα. Το Δεκέμβριο του 1944, όταν ο ΕΛΑΣ σχεδίαζε να καταλάβει την Αθήνα, ο Μπέης προσχώρησε πάλι στον ΕΛΑΣ και έλαβε μέρος στην επίθεση. Τότε κατάλαβε ότι ο ΕΛΑΣ χτυπούσε τους Άγγλους. Φόρεσε πολιτικά, έφυγε νύχτα και ήρθε σ' επαφή με μερικά μέλη της Αποστολής που ήταν στην Αθήνα. Τελικά, προσχώρησε σ' εμάς. Αργότερα, η ελληνική κυβέρνηση τον φυλάκισε σαν Ελασίτη. Ο Κρις κατάφερε να πετύχει την απελευθέρωσή του, και πήγε στην πατρίδα του, το Λιδωρίκι. Ήταν κι αυτός θύμα του εμφύλιου πολέμου: Ένας τίμιος χωρικός, που δεν άκουγε τίποτα άλλο εκτός από ό,τι μετέδιδε ο ΕΛΑΣ στην «Ελεύθερη Ελλάδα».

Η επίσκεψή μου στην περιοχή που έλεγχε άλλοτε η ΕΚΚΑ μου έδειξε ότι οι κάτοικοι μισούσαν τον ΕΛΑΣ. Ο ΕΛΑΣ είχε εκτελέσει πολλούς πολίτες με την κατηγορία της συνεργασίας με τον εχθρό, ενώ στην πραγματικότητα είχαν απλώς υποστηρίξει τον Ψαρρό και την ΕΚΚΑ. Μίλησα με τους διοικητές του ΕΛΑΣ της περιοχής. Όπως τόσοι άλλοι στη Ρούμελη, ήταν πικραμένοι μόνιμοι αξιωματικοί που είχαν αποστρατευτεί κάποτε μετά από κάποιο στρατιωτικό πραξικόπημα, ή σκληροί, ζωώδεις τύποι σαν τον Άρη.

Πήγαμε τότε πιο νότια, στο σταθμό του Τζο, βορειοδυτικά απ' το Γαλαξείδι. Ο Τζο, σαν Αμερικανός αξιωματικός, συνεργαζόταν μ' έναν Άγγλο που έχω ξεχάσει τ' όνομά του. Ήταν ένας ασήμαντος σταθμός, κι ο Τζο κι ο συνάδελφός του δεν έκαναν σπουδαία πράγματα εκτός απ' το ν' αποτελούν μια απομακρυσμένη βάση επικοινωνίας με το Μάκινταϋρ, που δρούσε στην Αττική. Έπρεπε να ερευνήσω το θέμα της απώλειας 200 χρυσών λιρών, την εποχή του Γκόρντον Κρηντ. Υποψιαζόμαστε τον Έλληνα μάγειρα και τη γυναίκα του. Τον έπιασα μ' ένα πετυχημένο κόλπο. Άρχισα να του μιλάω σε φιλικό τόνο, μπροστά σ' έναν άλλο αξιωματικό. Του ανέφερα την απώλεια και του ζήτησα να μου περιγράψει τις κινήσεις του εκείνη την ημέρα. Άρχισε να φλυαρεί ευχαριστημένος κι εγώ έκανα ότι πίστευα κάθε του λέξη. Μια ώρα αργότερα, τον ξαναφώναξα και τον φόβισα, παίρνοντας μια ψυχρή και καχύποπτη στάση. Του είπα να μου επαναλάβει την ιστορία του. Άρχισε ν' αντιφάσκει συνέχεια, κι όταν τον πίεσα, έσπασε, άρχισε να κλαίει και παραδέχτηκε ότι πήρε τα λεφτά και τα ξόδεψε. Τον διώξαμε και δώσαμε τα στοιχεία του στο Κάιρο, αλλά δεν περίμενα να γίνει τίποτα παραπάνω.

Μείναμε δυο μέρες στο Γαλαξείδι, στον Κορινθιακό Κόλπο. Ήταν μια ειδυλλιακή τοποθεσία. Κάναμε μπάνιο στη θάλασσα και ιστιοπλοΐα. Ήταν η πρώτη ανέμελη περίοδος που πέρασα απ' τη

στιγμή που μπήκα στην Ελλάδα. Ο Παρκς κι εγώ την απολαύσαμε. Μια μέρα μας πυροβόλησαν κάτι Ελασίτες σ' ένα απόκρημνο λαγκάδι, αλλά δεν είχαν άδικο, γιατί φορούσα ένα παλιό γερμανικό καπέλο για να προστατευτώ απ' τον ήλιο. Αυτή η ομάδα του ΕΛΑΣ ήταν σκληρή. Οι άντρες ήταν όλοι γενειοφόροι και γεμάτοι ψείρες. Συνεργάζονταν με το ΕΛΑΝ, το Ναυτικό του ΕΛΑΣ, που δρούσε στον Κόλπο εναντίον των καϊκιών που έλεγχαν οι Γερμανοί. Ένα πρωί που βρισκόμαστε με μια βάρκα στον Κόλπο, μας προσπέρασαν κάτι πλοία γεμάτα Γερμανούς αδειούχους της Ιτέας. Μια απ' τις μέρες που ήμαστε στο Γαλαξείδι, δυο γερμανικά εξοπλισμένα πλοία έκαναν έφοδο στο λιμάνι. Ευτυχώς, φτάσαμε έγκαιρα στη στεριά και τρέξαμε στους λόφους.

Όταν φύγαμε απ' το Γαλαξείδι θέλαμε να πάμε με τον Παρκς στην Αγόριανη, στον Παρνασσό, όπου είχαμε ένα μικρό σταθμό. Επειδή θα διασχίζαμε τον κύριο δρόμο που συνδέει την Άμφισσα με την Ιτέα, σκέφτηκα να πάω τον Παρκς να δει τους Δελφούς με το φως του φεγγαριού, γιατί δεν είχε πάει ποτέ εκεί. Αλλά την τελευταία στιγμή μας είπαν ότι υπήρχαν γερμανικές περίπολοι στη Χρύσω, κοντά στους Δελφούς. Έτσι, πήγαμε κατευθείαν στην Αγόριανη, όπου διοικητής του σταθμού ήταν ένας εξαιρετικός λοχίας, που είχε επιτεθεί σε πολλά γερμανικά φυλάκια σε χωριά κοντά στους Δελφούς. Επιβεβαίωσε τις αναφορές που είχαμε απ' το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ για φρικαλεότητες που έγιναν σε χωριά κοντά στους Δελφούς από γερμανικά στρατεύματα, με στόχο τ' αντίποινα. Μερικές μονάδες είχαν έρθει απ' το γαλλικό Μαρόκο. Όταν τέλειωσε η επίσκεψη, ο Παρκς κι εγώ επιστρέψαμε σε χρόνο ρεκόρ στη Βίνιανη. Κάναμε λιγότερο από τρεις μέρες, και φτάσαμε εξαντλημένοι. Αλλά αυτού του είδους η πεζοπορία με κρατούσε ακμαίο σωματικά και μείωνε την πλήξη της μονότονης δουλειάς μου στο Γενικό Αρχηγείο.

Όταν συνάντησα τον Κρις, οι σχέσεις μας με τον ΕΛΑΣ κόντευαν να φτάσουν σε αδιέξοδο. Η «Κιβωτός του Νώε» είχε μετατεθεί απ' τον Απρίλιο σε κάποια άγνωστη ημερομηνία. Δεν υπήρχε τώρα άμεσο σχέδιο απόβασης των δυτικών συμμάχων στην Ελλάδα, που να συγκρατούσε κάπως τον ΕΛΑΣ. Οι δυνάμεις μας προχωρούσαν αργά στην Ιταλία, και οι Ρώσοι είχαν αρχίσει την εαρινή τους έφοδο. Διασκέδασα όταν άκουσα τα νέα που ανακοίνωνε το ΕΑΜ στην πλατεία ενός χωριού. Έλεγε ότι οι Ρώσοι προχωρούσαν τριάντα χιλιόμετρα την ημέρα και οι Αγγλοαμερικανοί τριάντα εκατοστά. Μπορεί ο ΕΛΑΣ να είχε αρχίσει να ελπίζει ότι οι Ρώσοι θα έμπαιναν πρώτοι στα Βαλκάνια. Πάντως, το Γενικό Αρχηγείο κρατούσε τώρα σκληρή

στάση. Τσακωνόταν συνέχεια με τον ΕΔΕΣ. Οι συγκρούσεις αυτές ήταν μερικές φορές σοβαρές και απασχολούσαν πολλές μονάδες απ' την κάθε πλευρά. Ο ίδιος ο Ζέρβας είχε απειληθεί από μια γερμανική φάλαγγα απ' τα Γιάννενα, και είχε περιοριστεί σε μια σχετικά μικρή περιοχή. Ο Κρις αποφάσισε να οργανώσει άλλη μια συνεδρίαση μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, και ήθελε να τον συνοδεύσουμε εγώ κι ο Γουάινς.

Η σύσκεψη έγινε με μελαγχολικό καιρό, τον Απρίλιο, στην Κούτσαινα. Ξαφνιάστηκα όταν είδα ότι τοπικός διοικητής του ΕΛΑΣ εκεί ήταν ο Μουστεράκης. Είχε κάνει την ίδια επιλογή με το Σαράφη. Ο ΕΛΑΣ έστειλε το Δεσποτόπουλο κι έναν πολύ ευέξαπτο αξιωματικό, που είχε πολεμήσει με τους Τούρκους εναντίον μας στον Πρώτο Παγκόσμιο Πόλεμο. Ο ΕΔΕΣ έστειλε το Φρόντζο και τον επιτελάρχη του Νικολόπουλο. Το γεγονός ότι ο Σιάντος κι ο Ζέρβας δεν ήταν παρόντες έδειχνε ότι η σύσκεψη δεν θά 'ταν πολύ εποικοδομητική. Στόχος μας ήταν να βελτιώσουμε τις σχέσεις ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ και να πετύχουμε τη συνεργασία τους, ή τουλάχιστο μια υπόσχεση ότι δε θα προκαλούσαν επεισόδια αναμεταξύ τους στη διάρκεια της «Κιβωτού του Νώε», δηλαδή στη διάρκεια των επιθέσεων εναντίον των Γερμανών τη στιγμή της αποχώρησής τους από την Ελλάδα. Ο Κρις μπόρεσε επίσης ν' αποκαλύψει ότι σύντομα θα έμπαιναν στην Ελλάδα Ομάδες RSR (Συντάγματα Υποστήριξης Καταδρομών).

Η σύσκεψη έγινε με πρόεδρο τον Κρις, πολύ τυπικά. Η πρώτη μέρα πέρασε πιο ομαλά απ' ό,τι όλοι περίμεναν. Οι αντιπρόσωποι του ΕΛΑΣ ήταν ευγενικοί και καλόβολοι, και υποσχέθηκαν την πλήρη υποστήριξή τους στην «Κιβωτό του Νώε», στη διείσδυση των Ομάδων RSR με τα εφόδιά τους στην Ήπειρο και τη μετέπειτα μετακίνησή τους στις περιοχές του ΕΛΑΣ. Ο Κρις ήταν ευχαριστημένος το πρώτο βράδυ και αισιόδοξος για το μέλλον. Θυμάται πως είπα ότι δεν έχω εμπιστοσύνη στις τακτικές του ΕΛΑΣ και ότι πίστευα πως ήθελαν να πάρουν όσο περισσότερες πληροφορίες μπορούσαν από μας, χωρίς να έχουν αλλάξει κατά βάθος.

Τη δεύτερη μέρα, άρχισαν να λεπτολογούν, ν' απαιτούν αδύνατα πράγματα απ' τον ΕΔΕΣ, λ.χ. ότι ο ΕΛΑΣ θά 'πρεπε να ελέγχει στη διάρκεια της «Κιβωτού του Νώε» την περιοχή της Άρτας και να δρα εκεί. Ο Κρις απ' την άλλη μεριά ήθελε να δρα ο ΕΔΕΣ στο σύνολο της Ηπείρου απ' την Άρτα ως τα αλβανικά σύνορα και στο δρόμο Μετσόβου - Ιωαννίνων. Η σύσκεψη έγινε θυελλώδης. Ο ΕΛΑΣ κι ο ΕΔΕΣ αντάλλασσαν βρισιές και κατηγορίες. Το βράδυ, είδαμε το

Φρόντζο και το Νικολόπουλο μόνους. Μας ξεκαθάρισαν ότι δεν θα υποχωρήσουν στην απαίτηση του ΕΛΑΣ, που θα εξέθετε την Άρτα και τα Γιάννινα (τις δυο κυριότερες πόλεις της Ηπείρου και αστικά κέντρα που στήριζαν το Ζέρβα) στον κίνδυνο να καλυφθούν απ' τον ΕΛΑΣ μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Ο Φρόντζος κι ο Νικολόπουλος πίστευαν ότι ο ΕΛΑΣ δεν ενδιαφερόταν τόσο να επιτεθούν στους Γερμανούς, αλλά ήθελε να ελέγξει τα κέντρα της πολιτικής διοίκησης. Ακόμα κι αν ο Κρις ήθελε να πιέσει το Ζέρβα να δεχτεί αυτές τις απαιτήσεις, δεν θα το κατόρθωνε. Γιατί τώρα πια δεν είχαμε δύναμη πίεσης πάνω στο Ζέρβα.

Την τρίτη μέρα, μιλήσαμε το πρωί χωριστά με τους αντιπρόσωπους του ΕΛΑΣ. Πολύ σύντομα όλες οι πλευρές πέρασαν στην επίθεση. Σκοπός του Κρις ήταν να πιέσει τον ΕΛΑΣ να υιοθετήσει μια πιο λογική στάση. Άρχισε την επίθεση αναφέροντας την εξολόθρευση της ΕΚΚΑ, τους καυγάδες με τον ΕΔΕΣ, την κατάσχεση των χρημάτων και των φαρμάκων της βοήθειας, το βασανισμό των πολιτών κι άλλα πολλά. Ξεκαθάρισα στους αντιπρόσωπους του ΕΛΑΣ ότι αν δεν γινόντουσαν πιο συνεργάσιμοι, δεν θά 'παιρναν καμιά βοήθεια απ' το γενικό Αρχηγείο Μέσης Ανατολής.

Ο Δεσποτόπουλος κι ο Τουρκο-Έλληνας αξιωματικός αντεπιτέθηκαν κατηγορώντας τον Κρις ότι ήταν προκατειλημμένος απέναντι στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ κι ότι δεν τους εκπροσωπούσε σωστά στο Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Κατηγόρησαν την ΕΚΚΑ και τον ΕΔΕΣ για συνεργασία με τους Γερμανούς, και τον Κρις επειδή δεν χαρακτήριζε προδότες τα Τάγματα Ασφαλείας. Ο Δεσποτόπουλος ξεπέρασε τον εαυτό του σχετικά με τα λεφτά της βοήθειας, λέγοντας ότι στόχος των Βρετανών ήταν η «φιλανθρωπία» κι ότι μια που είχαν προσφέρει τα λεφτά έπρεπε να έχουν ήσυχη τη συνείδησή τους και να μην τους νοιάζει ποιος τα έπαιρνε.

Ο Κρις εξήγησε ότι τα λεφτά της βοήθειας δίνονταν μόνο και μόνο επειδή ο ΕΛΑΣ δεν μπορούσε να οργανώσει τη διακίνηση των τροφίμων. Οι άνθρωποι, είπε, δεν τρώνε χρυσάφι. Τα τρόφιμα που ήταν απαραίτητα για να σωθούν τα θύματα των γερμανικών αντιποίνων υπήρχαν στην ύπαιθρο, και οποιαδήποτε πατριωτική ομάδα Ελλήνων θα μπορούσε να τα μοιράσει σωστά. Αλλά επειδή ο ΕΛΑΣ είχε φανεί τελείως ανίκανος να κάνει κάτι τέτοιο, γι' αυτόν το μοναδικό λόγο οι Βρετανοί μοίραζαν οι ίδιοι τα χρήματα.

Όταν σταμάτησαν οι βρισιές, η έκβαση της κατάστασης ήταν καθαρή: Ο ΕΛΑΣ δεν είχε σκοπό να μαλακώσει τη στάση του, και το αδιέξοδο έμενε ίδιο. Όταν συναντηθήκαμε όλοι μαζί το απόγευμα,

άρχισαν πάλι ν' ανταλλάσσονται πικρά λόγια. Το μόνο σημείο στο οποίο συμφώνησαν όλοι ήταν ότι οι Ομάδες RSR έπρεπε να μπορούν να κινηθούν ελεύθερα για να βοηθήσουν στις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε».

9

Η ΣΥΜΦΩΝΙΑ ΕΠΙΤΥΓΧΑΝΕΤΑΙ

Τα κεφάλαια Ένατο και Δέκατο καλύπτουν την περίοδο απ' το Μάιο ως τον Αύγουστο του 1944. Οι βρετανικές και οι αμερικανικές δυνάμεις μπήκαν στη Ρώμη στις 4 Ιουνίου και προχώρησαν στη Βόρεια Ιταλία. Στις 6 Ιουνίου κατακτήθηκε η Δυτική Γαλλία. Οι αμερικανικές δυνάμεις αποβιβάστηκαν στη Νότια Γαλλία στις 14 Αυγούστου. Το Παρίσι απελευθερώθηκε στις 25 Αυγούστου. Ο Τσώρτσιλ συνάντησε τον Τίτο στις 12 Αυγούστου. Οι Ρώσοι προχώρησαν στη Φινλανδία, την Πολωνία, τη Ρουμανία και τη Βουλγαρία. Η εξέγερση της Βαρσοβίας έγινε την 1η Αυγούστου, με καταστροφικά αποτελέσματα για τους Πολωνούς. Πρόοδος σημειώθηκε στη Βιρμανία.

Η αποτυχία της σύσκεψης της Κούτσαινας απογοήτευσε πολύ περισσότερο τον Κρις και το Γουάινς παρά εμένα. Η πρόσφατη εμπειρία μου απ' το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ και την ΠΕΕΑ με είχε κάνει να μην είμαι πολύ αισιόδοξος. Η στρατιωτική συνεργασία με το Γενικό Αρχηγείο Μέσης Ανατολής για την «Κιβωτό του Νώε» ενδιέφερε πολύ λιγότερο τον ΕΛΑΣ απ' τον αγώνα που έδινε για να υπερισχύσει μετά την απελευθέρωση. Εξάλλου, η ύπαρξη της ΠΕΕΑ δεν στόχευε στη βοήθεια της αντίστασης εναντίον των Γερμανών, αλλά στην προώθηση του Κομμουνιστικού Κόμματος για την κατάληψη των ελληνικών αστικών κέντρων μετά την απελευθέρωση. Οι αρχηγοί του ΕΛΑΣ ήξεραν ότι οι Γερμανοί έτσι κι αλλιώς θά 'φευγαν απ' την Ελλάδα, άσχετα απ' το αν ο ΕΛΑΣ θα τους χτυπούσε ή όχι. Το μόνο που ήθελαν απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής ήταν

να τους αναγνωρίζει και τουλάχιστον να μην τους καταγγέλλει. Ήθελαν ν' αποφύγουν μια ανοιχτή διένεξη μαζί του. Αυτό που τους ενδιέφερε περισσότερο ήταν ν' αυξήσουν την επιρροή τους στο εξωτερικό και στα ελληνικά αστικά κέντρα, γιατί ήξεραν ότι σε μερικές συνοικίες τα αντιστασιακά κινήματα εξακολουθούσαν να περιβάλλονται από κάποια ρομαντική αίγλη.

Εγώ πίστευα ότι ο χρόνος ήταν με το μέρος μας. Ο ΕΛΑΣ και η ΠΕΕΑ σιγά - σιγά θ' άρχιζαν να αισθάνονται όλο και πιο απομονωμένοι. Αν τους κάναμε να πιστέψουν ότι στρατεύματα των Δυτικών Συμμάχων ετοίμαζαν μια μεγάλη επίθεση εναντίον των Γερμανών στην Ελλάδα, θ' αναγκάζονταν να συμβιβαστούν πολιτικά και να συνεργαστούν με την Ελληνική Κυβέρνηση και τα Συμμαχικά στρατεύματα. Στην πραγματικότητα, βέβαια, εμείς δεν ξέραμε αν τα συμμαχικά στρατεύματα θα έκαναν απόβαση στην Ελλάδα και πότε θα έφευγαν οι Γερμανοί.

Ο Κρις είχε αναφέρει για την πορεία της σύσκεψης απ' τον τοπικό ασύρματο. Το Κάιρο είχε ενοχληθεί πολύ που η κατάσταση δεν προχωρούσε, και πρότεινε να φύγει η Συμμαχική Αποστολή. Ρώτησε χωριστά τον Κρις κι εμένα ποια ήταν η γνώμη μας σχετικά μ' αυτή την πρόταση. Και οι δυο απαντήσαμε ότι θα ήταν καταστροφικό αν έφευγε από την Ελλάδα η Αποστολή, που ήταν το μόνο φρένο στις ακρότητες του ΕΛΑΣ κ' η μόνη ελπίδα εξασφάλισης στρατιωτικών επιχειρήσεων εναντίον των Γερμανών. Το Κάιρο συμφώνησε να μην εγκαταλείψουμε την Αποστολή και μας έδωσε νέες οδηγίες. Ο Κρις κι ο Γουάινς θά 'πρεπε να φύγουν αμέσως για το εξωτερικό, για να ενημερώσουν σχετικά με την κατάσταση. Εγώ θα έμπαινα επικεφαλής της Συμμαχικής Αποστολής, κι ο αντικαταστάτης του Γουάινς, ο συνταγματάρχης Γουέστ, θα έφτανε σύντομα στην Ήπειρο.

Αυτό ήταν ένα χτύπημα για μένα. Πριν απ' τη σύσκεψη είχα πει στον Κρις ότι ήθελα να πάρω μια άδεια για να πάω στην πατρίδα μου, μια που είχα υπηρετήσει τέσσερα χρόνια στο εξωτερικό και υπέφερα από ελονοσία. Είχε συμφωνήσει να προτείνει να πάρω άδεια μετά τη σύσκεψη της Κούτσαινας. Οι νέες εντολές κατέστρεψαν αυτό το σχέ-

* Αυτή η πρόταση ξανάγινε τον Ιούλιο κι απορρίφθηκε απ' τον Τσώρτσιλ (βλ. «Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος» VI, σελ. 96: «Ο βασιλιάς της Ελλάδας μας ζήτησε να καταγγείλουμε τον ΕΛΑΣ και ν' αποσύρουμε τις στρατιωτικές αποστολές που είχαμε στείλει για να βοηθήσουμε στον αγώνα εναντίον του Χίτλερ... αλλά μετά από μια μεγάλη συζήτηση στις 15 Ιουλίου με το συνταγματάρχη Γούντχαουζ, ένα Βρετανό αξιωματικό που υπηρετούσε στις αποστολές στην Ελλάδα, συμφώνησα να τις διατηρήσω προς το παρόν. Το επιχείρημά του ήταν ότι ασκούσαν σημαντική πίεση στον ΕΛΑΣ κ' ήταν επικίνδυνο και δύσκολο να τις καταργήσουμε, αλλά φοβόμουν ότι μια μέρα μπορεί τα μέλη τους να συλλαμβάνονταν ως όμηροι, γι' αυτό ζήτησα να περιοριστεί ο αριθμός τους»).

διο. Γιατί ο Κρις είχε ξεκαθαρίσει ότι ήμουν ο πιο κατάλληλος για να συνεχίσω την πολιτική της Συμμαχικής Αποστολής στη διάρκεια της απουσίας του. Έτσι άρχισαν οι τρεις τελευταίοι μήνες της παραμονής μου στην Ελλάδα, απ' το Μάιο ως τον Αύγουστο του 1944. Η στρατιωτική και η πολιτική κατάσταση έμοιαζαν χειρότερες από ποτέ.

Αλλά όπως είχα πει στον Κρις, ο χρόνος ήταν με το μέρος μας, αν διατηρούσαμε την ίδια σκληρή στάση απέναντι στον ΕΛΑΣ και την ΠΕΕΑ.

Όταν ο Κρις κι ο Τζέρρυ Γουάινς έφυγαν για να πάνε στο διάδρομο προσγείωσης αεροπλάνων που ήταν κοντά στον Αλμυρό, νοτίως του Βόλου, στη Θεσσαλία, μου φάνηκε πολύ πιθανό, επηρεασμένος από τις εμπειρίες του Έντυ, ότι δεν θα επέστρεφαν στην κατεχόμενη Ελλάδα. Ο Κρις κράτησε επαφή μαζί μου για ένα διάστημα, στέλνοντας σήματα απ' το Λονδίνο, αλλά σύντομα σταμάτησε να μας κατευθύνει. Τα επιτόπια προβλήματα απαιτούσαν επείγουσες λύσεις*.

Η γενική πολιτική μου επικροτήθηκε, και το Κάιρο με βοήθησε όσο μπορούσε. Συνοπτικά, σκοπός μου ήταν να περιορίσω τον ΕΛΑΣ, να κοιτάξω να τηρηθεί η συμφωνία της Πλάκας, να μην αναγνωρίσω την ΠΕΕΑ, να επιμείνω να καταργηθεί η ΠΕΕΑ πριν το ΕΑΜ αντιπροσωπευτεί στην ελληνική κυβέρνηση, να βοηθήσω τη διείσδυση των Ομάδων RSR, να επιλέξω και να εκπαιδεύσω μικρές ομάδες Ελασιτών που θα μας βοηθούσαν στην επίθεση της «Κιβωτού του Νώε». Ο αξιωματικός που ερχόταν σ' επαφή μαζί μου απ' το Κάιρο ήταν κάποιος συνταγματάρχης Στρητ. Είχαμε εξαιρετική συνεννόηση, παρόλο που δεν ειδωθήκαμε ποτέ.

Οι σχέσεις με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ σιγά - σιγά βελτιώθηκαν. Ήξεραν ότι επέμενα στις αποφάσεις της Πλάκας, αλλά ότι αν φέρονταν ειλικρινά θα τους υποστήριζα. Συνεχίσαμε να βοηθούμε τα χωριά, κι απ' όσο ξέραμε οι Ελασίτες δεν πείραζαν τα λεφτά αυτά. Ο Γουόρωλ έπαθε σκωληκοειδίτιδα κι έφυγε απ' τη χώρα. Στη θέση του έστειλα τον Τζων Κλόους κι αργότερα τον Τζων Κουκ ν' αναλάβουν καθήκοντα στη Νεράιδα, ενώ ο ΕΛΑΣ, μετά από αίτησή μου, απέσυρε το Θωμά και τον αντικατάστησε μ' έναν πιο συνεργάσιμο διοικητή. Έπεισα το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ να τοποθετήσει έναν αξιωματικό και ειδικά στρατεύματα σε κάθε περιοχή για να συνεργα-

* Πολύ λίγο επηρεαστήκαμε από τα σημαντικά γεγονότα που συνέβαιναν στη Διάσκεψη του Λιβάνου, στις 17-20 Μαΐου του 1944 (βλ. Κρις Γούντχαουζ: «Μήλο της Έριδος» σελ. 191). Κατέληξαν στο σχηματισμό μιας ελληνικής κυβέρνησης μ' επικεφαλής τον Παπανδρέου, με συμμετοχή του ΕΔΕΣ και της ΕΚΚΑ (δηλαδή του Γιώργου Καρτάλη). Το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ δεν δέχτηκε να μετάσχει. Οι αντιπρόσωποι του ΕΑΜ στη Διάσκεψη δεν γύρισαν στην Ελλάδα ως τον Ιούνιο.

στούν μαζί μας και με τις Ομάδες RSR στις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε» εναντίον συγκεκριμένων στόχων. Τους εξήγησα ότι αυτές θα ήταν ειδικές αποστολές κι όχι οι γενικές επιχειρήσεις, όπου θα μετείχε το σύνολο των δυνάμεων του ΕΛΑΣ κάτω απ' τη διοίκηση του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

Τα παλιά προβλήματα συνεχίστηκαν. Έγιναν πολλά συνοριακά επεισόδια, για τα οποία ο ΕΛΑΣ κι ο Ζέρβας, με τη βοήθεια του Μπαρνς, έκαναν έντονες αναφορές. Τους εξήγησα ότι τα θεωρούσα ασήμαντα. Αλλά είπα ότι αν ξέσπαγαν σοβαρές συγκρούσεις μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ, θα λαμβάναμε υπόψη το παρελθόν του ΕΛΑΣ και το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής θα τον απεκήρυσσε σαν ανάξιο αναγνώρισης από τους Συμμάχους. Ξέραμε όλοι πολύ καλά ποια ήταν η θέση του καθενός μας σε σχέση με τον άλλο. Την εποχή εκείνη υπήρχε στο Κάιρο ένας ισχυρός ηγέτης επικεφαλής της Ελληνικής Κυβέρνησης, ο Παπανδρέου, που είχε ενώσει τους αρχηγούς των κομμάτων και σχηματίσει μια «κυβέρνηση εθνικής ενότητας». Είχε καταγγείλει την ΠΕΕΑ, και γι' αυτό το σκοπό είχε δώσει εντολή να φτιάξουν προκηρύξεις που σκορπίστηκαν στα βουνά από συμμαχικά αεροπλάνα.

Ενώ το κύριο πρόβλημά μου ήταν η ΠΕΕΑ, το ΕΑΜ κι ο ΕΛΑΣ, έπρεπε να κάνω διάφορες συνεννοήσεις για την «Κιβωτό του Νώε» και να διατηρήσω σε λειτουργία τη Συμμαχική Αποστολή. Εκείνη την εποχή είχαμε περίπου εβδομήντα αξιωματικούς. Είχαμε και πολλούς άντρες κατώτερων βαθμών, κυρίως ασυρματιστές, διερμηνείς και λοχίες καταδρομείς καθώς και αποσπάσματα Πολωνών και μερικούς επιζώντες από το βρετανικό εκστρατευτικό σώμα στην Ελλάδα του 1941.

Η Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή της Πελοποννήσου βρισκόταν επίσημα κάτω απ' τις διαταγές μου, αλλά στην πραγματικότητα αποτελούσε μια ανεξάρτητη μονάδα, μ' επικεφαλής τον Τζων Στήβενς, κι αργότερα το Μακμάλλον. Οι εκεί σταθμοί της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής είχαν πολύ άσχημες σχέσεις με τον ΕΛΑΣ. Επειδή η Αποστολή υπήρχε με την ανοχή του ΕΛΑΣ, περιορίστηκε σ' έναν αριθμό επισφαλών θέσεων, ανάμεσα στα φρούρια του ΕΛΑΣ και το γερμανικό τομέα. Κύρια απασχόλησή της ήταν η αποστολή αναφορών των μυστικών υπηρεσιών. Θυμάμαι τα έξαλλα σήματα που πήρα απ' τον Τζων Στήβενς όταν ο Άρης, αφού εξόντωσε την ΕΚΚΑ, πήγε στην Πελοπόννησο κι άρχισε να ενοχλεί τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή. Ο Στήβενς παραπονιόταν ότι ξεφορτωνόμαστε τα «σκουπίδια» μας στην Πελοπόννησο. Έτσι κι αλλιώς, η Συμ-

μαχική Στρατιωτική Αποστολή στην Πελοπόννησο δεν θα μπορούσε να βοηθήσει πολύ στην «Κιβωτό του Νώε».

Βόρεια απ' τον Ισθμό, ήμαστε καλά τοποθετημένοι για να δράσουμε εναντίον της κύριας σιδηροδρομικής γραμμής και του κεντρικού δρόμου που οδηγούσε από την Αθήνα στη Θεσσαλονίκη. Ο Μακίνταϊρ και ο Σέππαρντ ήταν στην Αττική. Ο Μακίνταϊρ είχε μια ειδική αποστολή: Να εμποδίσει την καταστροφή απ' τους Γερμανούς του φράγματος του Μαραθώνα. (Το φράγμα εφοδίαζε την Αθήνα με νερό. Η πόλη είχε τότε πληθυσμό περίπου ένα με δυο εκατομμύρια κατοίκους). Τα πόστα μας ήταν πίσω απ' το δρόμο και τη σιδηροδρομική γραμμή. Ο Μάλγκαν, ο Πάουερ κι ο Σκοτ είχαν τις θέσεις-κλειδιά κοντά στη Λαμία, τα Τέμπη και την Πιερία, ο Τζόνσον απειλούσε το φαράγγι της Γευγελής και το βουνό Πάικο. Όλες οι περιοχές που στοχεύαμε ελέγχονταν απ' τον ΕΛΑΣ. Η δυσκολία μας ήταν στο να οδηγήσουμε τις Ομάδες RSR σ' αυτές τις ανατολικές περιοχές. Γιατί καθώς θα ξεκινούσαν απ' τη συμμαχική βάση στη νότια Ιταλία, θα έφταναν στην Ήπειρο στην περιοχή του ΕΔΕΣ και μετά θά 'πρεπε να διασχίσουν περιοχές που ελέγχονταν όλες από τον ΕΛΑΣ. Βασιζόμαστε στην ελπίδα ότι ο ΕΛΑΣ θα τηρούσε τη συμφωνία μας και θα οδηγούσε τις μονάδες των RSR στους στόχους τους.

Η μόνη άλλη βόρεια διαδρομή που οδηγούσε έξω απ' την Ελλάδα περνούσε απ' τις περιοχές του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Έπρεπε να πάρει κανείς τον κεντρικό δρόμο της Ηπείρου απ' την Άρτα στα Γιάννινα κι από κει στην Αλβανία, όπου υπήρχαν γερμανικά στρατεύματα. Εδώ θέλαμε να δράσει ο ΕΔΕΣ μόνος του. Αλλά ο ΕΛΑΣ απαιτούσε να δράσει εκείνος μόνος του βόρεια απ' τα Γιάννενα, γιατί υποστήριζε ότι θα συνεργαζόταν με τους Αλβανούς Κομμουνιστές που είχαν εξολοθρεύσει τους αντιπάλους τους κάτω απ' την αρχηγία του Αμπάς Κούπι. Η διαμάχη μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ μπορούσε κάθε στιγμή να θέσει σε κίνδυνο τη διαδικασία μεταφοράς των εφοδίων που ρίχνονταν από αεροπλάνα στην ακτή, βορείως της Πρέβεζας, και μεταφέρονταν κατόπιν απ' την Ήπειρο στη Μακεδονία και τη Θεσσαλία.

Η διαδρομή αυτή ήταν οπωσδήποτε επικίνδυνη. Ο Έντμοντς, στη Μακεδονία, είχε ήδη στείλει ομάδες με μουλάρια να μαζέψουν εφόδια απ' την Ήπειρο. Ο Τζοκ Χάμιλτον συνόδευσε μια απ' αυτές τις ομάδες και χάσαμε τα ίχνη του. Γερμανικά στρατεύματα εμφανίστηκαν σ' ένα σταυροδρόμι, κι όταν εκείνος τους επιτέθηκε, τον πλήγωσαν και τον συνέλαβαν. Τον έβαλαν στη φυλακή της Γκεστάπο στη Θεσσαλονίκη, τον έδειραν και τον ταλαιπώρησαν. Ένα πρωί, τον έγδυσαν και τον έβγαλαν απ' το κελλί του. Νόμισε ότι θα τον εκτε-

λούσαν, αλλά εμφανίστηκε ένας ανώτερος αξιωματικός και του διάβασε την προσωπική χάρη που του έδινε ο Χίτλερ. Τον έστειλαν σ' ένα κανονικό στρατόπεδο αιχμαλώτων πολέμου, και επέζησε για να συνεχίσει την μεταπτυχιακή του σταδιοδρομία στην Οξφόρδη.

Όταν ο καιρός ζέστανε στη Βίνιανη, μετέφερα το αρχηγείο μου στο Μεζίλο, ενώ το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ κ' η ΠΕΕΑ μετακόμισαν δίπλα, στα Βατίνια. Είχα μια μεγάλη τέντα προστατευμένη με πευκόξυλα στα πλάγια και με ύφασμα αλεξίπτωτου στην οροφή, έξω από ένα εγκαταλειμμένο σχολείο. Το χωριό βρισκόταν ψηλά στην απόκρημνη πλαγιά ενός βουνού, κι ένας καταρράκτης κατέληγε σ' ένα φαράγγι, όπου ένας χείμαρρος κυλούσε κάτω από μας, προς το νότο. Κατασκευάσαμε ένα ντους δίπλα στην τέντα κι εγκαταστήσαμε ένα νιπτήρα πάνω από έναν άλλο χείμαρρο, στην πλαγιά. Κοιμόμαστε στο ύπαιθρο ή στην τέντα, κάναμε υγιεινή ζωή κι αισθανόμαστε όλοι πολύ καλύτερα απ' ό,τι στη Βίνιανη. Το φαράγγι ήταν εντυπωσιακό. Ο Σεμερτζής, ένας Αθηναίος ζωγράφος που είχε προσχωρήσει στην ΠΕΕΑ, έκανε έναν πολύ ωραίο πίνακα με θέμα το φαράγγι, και τον παρουσίασε σε μια έκθεση Ελληνικής Τέχνης μετά τον πόλεμο. Επέμεινε να με ζωγραφίσει στο στυλ των ανταρτών του 1821, άγριο με τεράστιο μουστάκι και διαπεραστικά μάτια, αλλά πουλούσε τον πίνακα πολύ ακριβά κι έτσι δεν τον απέκτησα ποτέ.

Οι χωρικοί του Μεζίλου ήταν τυπικοί βουνίσιοι. Μισούσαν και φοβόντουσαν τον ΕΛΑΣ, αλλά για μας ήταν έτοιμοι να κάνουν τα πάντα. Δεν δέχονταν να τους πληρώνουμε. Το μίσος για τον ΕΛΑΣ που επικρατούσε στα βουνά είχε απλωθεί τώρα και στο θεσσαλικό κάμπο. Ενώ το 1943 είχα κινηθεί ελεύθερα στον κάμπο, χωρίς να φοβάμαι ότι θα με καταγγείλουν στους Γερμανούς, τώρα ο Μάλγκαν ανέφερε ότι οι μονάδες του ΕΛΑΣ συναντούσαν μεγάλες δυσκολίες, γιατί οι χωρικοί ήταν εναντίον τους, κι αυτό μοιραία περιόριζε τις δραστηριότητες της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής στη Θεσσαλία, που είχε επικεφαλής το Μάλγκαν.

Πίστευα πως ήταν σημαντικό να έχει ο έξω κόσμος μια εικόνα της ζωής στην Ελλάδα εκείνη την εποχή. Στο παρελθόν είχα ζητήσει απ' το Κάιρο, χωρίς επιτυχία, να στείλει στη χώρα μερικούς διαπιστευμένους δημοσιογράφους. Τώρα επανέλαβα το αίτημα αυτό, τονίζοντας ότι η έλλειψη πληροφόρησης θα σήμαινε απλούστατα ότι ο συμμαχικός Τύπος θα είχε μια λανθασμένη προκατάληψη υπέρ του ΕΛΑΣ. Αυτή τη φορά, το Κάιρο αντέδρασε πιο θετικά, αλλά απαίτησε την προηγούμενη έγκριση του ΕΛΑΣ. Όταν ρώτησα το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, απαίτησαν να έχουν δικαίωμα βέτο στον κατά-

λογο των ονομάτων που θα τους προτείναμε και να μπορούν ν' απορρίψουν όσους δεν θέλουν. Μήνυσα τότε στο Κάιρο να μη δώσει στον ΕΛΑΣ το δικαίωμα επιλογής, αλλά να στείλει δημοσιογράφους διαπιστευμένους από πολλές εφημερίδες ενημερώνοντας παράλληλα τον ΕΛΑΣ για τα διαπιστευτήριά τους. Αφού οι δημοσιογράφοι θα έρχονταν σ' ένα πεδίο μάχης, θα ήταν πολεμικοί ανταποκριτές και θ' αποτελούσαν έτσι τμήμα της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Πίεσα να γίνει αυτό μετά τον Ιούνιο, αλλά χωρίς επιτυχία. Ήταν μοιραίο να πληρώσουμε την αποτυχία μας μετά την απελευθέρωση.

Στις αρχές Ιουνίου, η ΠΕΕΑ, ο ΕΛΑΣ και το ΕΑΜ βρέθηκαν σε αδιέξοδο. Η ΠΕΕΑ δεν προσέλκυε πια προσωπικότητες απ' την Αθήνα, και η κυβέρνηση του βασιλιά είχε γίνει σκληρότερη απέναντί τους. Ο ΕΛΑΣ δεν ανεφοδιαζόταν πια απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, και αυτό θα συνεχιζόταν όσο αντιμετώπιζε την ΠΕΕΑ σαν την πολιτική του κυβέρνηση. Οι ομάδες των RSR έφταναν, η συμμαχική εισβολή της Γαλλίας είχε αρχίσει και οι Γερμανοί μετακινούσαν τα στρατεύματά τους κατά τρόπο που άφηνε να υποθέσει κανείς ότι ετοιμάζονταν ν' αποσυρθούν απ' την Ελλάδα.

Η γνώμη μου ήταν ότι, αν συνεχίζαμε τη σκληρή τακτική, η ΠΕΕΑ θ' αναγκαζόταν να συνθηκολογήσει με την ελληνική κυβέρνηση. Σ' αυτή την περίπτωση, ο ΕΔΕΣ θα μπορούσε να παίξει ένα σημαντικό ρόλο, κι αποφάσισα έτσι να επισκεφτώ τον Μπαρνς και το Ζέρβα στην Ήπειρο. Πρόσφατα ο Κλάους είχε αρρωστήσει κ' είχε φύγει απ' τη χώρα, κι ο διάδοχός του, ο Ντόμπσον, ήταν τώρα αρκετά εξασκημένος για να τον αντικαταστήσει. Υπήρχε όμως μια αβεβαιότητα που δεν είχε λυθεί: Ξέραμε ότι ο ΕΛΑΣ ετοιμαζόταν να δεχτεί ένα αεροπλάνο στο διάδρομο προσγειώσεώς μας στη Νεράιδα χωρίς να μας ζητήσει την άδεια, κι απ' τις φήμες έβγαλα το συμπέρασμα ότι ο ΕΛΑΣ περίμενε Ρώσους αξιωματικούς. Ειδοποίησα το Κάιρο, αλλά βρήκαν την υπόθεσή μου παράλογη.

Ενώ ετοιμαζόμουν να πάω στην Ήπειρο, πέρασε απ' το Μεζίλο η πρώτη ομάδα RSR που πήγαινε στο Μάλγκαν. Τους έβγαλα ένα λόγο στο ύπαιθρο. Η ουσία αυτών που είπα ήταν ότι είχαν έρθει για μια στρατιωτική επιχείρηση και δεν θά 'πρεπε ν' ανακατευτούν στην ελληνική πολιτική. Τους διαβεβαίωσα ότι ομάδες του ΕΛΑΣ θα συνεργάζονταν μαζί τους εναντίον των Γερμανών, όπως είχαν συνεργαστεί παλιότερα με τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή. Συγκινήθηκα πολύ ξαναβλέποντας βρετανικά στρατεύματα, κι έκανε πολύ καλή εντύπωση στους Έλληνες το γεγονός ότι ξαναβρήκαν τους συμμάχους τους κοντά τους σαν πολεμικές ομάδες.

Έφυγα για την Ήπειρο μ' ένα Κύπριο δρομέα που λεγόταν Νίκος. Διασχίσαμε γρήγορα το φαράγγι του Αχελώου και φτάσαμε στο Βουλγαρέλι. Σ' αυτή την περιοχή είχε γίνει ο εμφύλιος πόλεμος μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ και υπήρχαν πολύ εχθρικά συναισθήματα απέναντι στα στρατεύματα του ΕΛΑΣ που την κατείχαν τώρα. Πολλοί χωρικοί μου μίλησαν για εκτελέσεις μελών των οικογενειών τους, για ξυλοκοπήματα και φυλακίσεις. Όλ' αυτά ήταν ιδιαίτερα θλιβερά για μένα, γιατί είχα γνωρίσει πολύ καλά αυτά τα χωριά πριν από τον πόλεμο. Την επομένη φτάσαμε στον κεντρικό δρόμο, που βρισκόταν στα νότια των Ιωαννίνων. Τον διασχίσαμε εκείνη τη νύχτα και φτάσαμε στο αρχηγείο του Ζέρβα και του Μπαρνς στα Δερβίζιανα την ώρα του πρωινού.

Ο Τομ Μπαρνς ήταν ένας ντόμπρος Νεοζηλανδός. Είχε γενναιότητα και δυνατή προσωπικότητα. Πίστευε ότι είχε εκπαιδεύσει το Ζέρβα να φέρεται σαν Άγγλος. Ήταν με το Ζέρβα απ' το 1942 και μισούσε τον ΕΛΑΣ. Τον είχα συναντήσει στο Περτούλι τον Ιούλιο του 1943, ένα χρόνο πιο πριν, κ' είχαμε αμέσως συμπαθήσει ο ένας τον άλλο. Ο Χάμις Τόρρανς ήταν το δεξί του χέρι. Χάρηκα που τον ξαναείδα.

Το αρχηγείο του Τομ έβριθε από δραστηριότητα και μύγες. Ήταν το πιο βρόμικο αρχηγείο που είχα δει ποτέ, κι αυτό είχε κάποια σημασία. Ο Τομ υποψιαζόταν ότι θα στενοχωρούσα το Ζέρβα, και ήξερε ότι πράγματι θα το έκανα. Του ζήτησα να είναι παρών στη συνάντησή μου με το Ζέρβα, για να μη νομίζει ότι έκανα πράγματα πίσω απ' την πλάτη του.

Σαν διοικητής της Αποστολής, έπρεπε να σχηματίσω μια προσωπική γνώμη για το Ζέρβα και τον ΕΔΕΣ. Αυτά που είχα δει ως τώρα δεν ήταν πολύ ενθαρρυντικά. Τα στρατεύματα του ΕΔΕΣ είχαν λιγότερη πειθαρχία απ' τον ΕΛΑΣ, και οι ομάδες RSR που είχαν περάσει απ' το Μεζίλο είχαν αναφέρει την αντίθεση ανάμεσα στη διάλυση που υπήρχε στην περιοχή του ΕΔΕΣ και την αποτελεσματικότητα και την πειθαρχία που είχαν οι μονάδες του ΕΛΑΣ. Είχα συναντήσει το Ζέρβα για μια σύντομη συνομιλία μια φορά, τον Ιούλιο του 1943. Μάλλον θα πίστευε ότι συμπαθούσα τον ΕΛΑΣ.

Στην πρώτη συνάντηση, ήμαστε παρόντες ο Ζέρβας, ο Κομνηνός, ο Τομ κι εγώ. Ο Ζέρβας σ' όλη τη διάρκεια της συνομιλίας μας συμπεριφέρθηκε σαν Άγγλος, παρακάμπτοντας τα κρίσιμα προβλήματα και κρύβοντας τις πολιτικές του πεποιθήσεις. Χρειάστηκε να οργανώσω μια δεύτερη συνάντηση και να δυσαρεστήσω τον Τομ για να καταφέρω το Ζέρβα να φερθεί σαν Έλληνας. Ήθελα να μάθω τις

πραγματικές του απόψεις για τα σχέδια του ΕΛΑΣ μετά την αποχώρηση των Γερμανών, και τελικά μου τις είπε. Πίστευε ότι ο ΕΛΑΣ θα προσπαθούσε να καταλάβει τις πόλεις και να εξοντώσει τους αντιπάλους του, ενώ ο ίδιος θα ακολουθούσε τις εντολές του Καΐρου και θα χτυπούσε τις γερμανικές δυνάμεις. Το αποτέλεσμα θα ήταν μια αιματοχυσία στις πόλεις. Κι όταν ο ΕΛΑΣ θα κατόρθωνε να ελέγξει τις πόλεις, θα προσπαθούσε να τις κρατήσει αγνοώντας την αναγνωρισμένη ελληνική κυβέρνηση.

Αρχικά, ο Ζέρβας είχε ξεκινήσει το κίνημά του σαν δημοκράτης, κ' ήταν αντίθετος προς την επιστροφή του βασιλιά. Πολιτικό ηγέτη του αναγνώριζε τον Πλαστήρα, έναν ηλικιωμένο πολιτικό που έμενε τότε στο Παρίσι. Αλλά ο εμφύλιος πόλεμος με τον ΕΛΑΣ του είχε ανοίξει τα μάτια και είχε δει την πραγματική κατάσταση. Η επιλογή δεν αφορούσε το πρόσωπο του βασιλιά, αλλά τον κομμουνισμό ή την ελευθερία. Έτσι, είχε αναγνωρίσει την κυβέρνηση του βασιλιά. Στο μεταξύ, ο βασιλιάς, μετά από πιέσεις των Συμμάχων, είχε αναγγείλει ότι δε θα γύριζε αν δεν γινόταν πρώτα ένα δημοψήφισμα με αποτέλεσμα ευνοϊκό για την επιστροφή του.

Ο Ζέρβας είχε απόλυτο δίκαιο σχετικά με το πραγματικό πρόβλημα που είχαμε ν' αντιμετωπίσουμε. Το ερώτημα ήταν πώς θα μπορούσαμε να εμποδίσουμε τον ΕΛΑΣ να καταλάβει τις πόλεις μόλις θά 'φευγαν οι Γερμανοί. Ο Ζέρβας ισχυριζόταν ότι, αν μπορούσε να επιτεθεί τώρα στον ΕΛΑΣ, θα τον νικούσε, ή τουλάχιστο θα τον αποδυνάμωνε στη Βόρεια και Κεντρική Ελλάδα. Πίστευα ότι ο Ζέρβας ήταν υπερβολικά αισιόδοξος. Αλλ' ακόμα κι αν είχε δίκιο, ήταν δύσκολο να πει κανείς πώς θα μπορούσε να εμποδιστεί ο ΕΛΑΣ ή ακόμα και να καθυστερηθεί στην περίπτωση που δεν θά 'μπαιναν συμμαχικές δυνάμεις στην Ελλάδα μόλις έφευγαν οι Γερμανοί, αν δεν αφήναμε το Ζέρβα να δράσει όπως έκρινε σωστό.

Σ' αυτές τις συζητήσεις, ο Ζέρβας κι εγώ καταλήξαμε να μιλάμε ελληνικά κι ο Τομ αποσύρθηκε. Ο Τομ μου είπε ότι έκανα το Ζέρβα να δείξει το χειρότερό του εαυτό. Θα του χρειάζονταν δέκα μέρες σκληρής προσπάθειας για να τον συνεφέρει. Εγώ όμως είχα πετύχει αυτό που ήθελα. Πίσω απ' τη μακριά γενειάδα του και τη μεγάλη του κοιλιά, πίσω απ' τη χαρισματική προσωπικότητα και τη στρατιωτική του γενναιότητα, ο Ζέρβας ήταν μια πονηρή αλεπού που ήξερε πώς να παίρνει όσα περισσότερα μπορούσε από τον Τομ Μπαρνς και τη Συμμαχική Αποστολή. Ήταν όμως κι ένας Έλληνας πατριώτης που είχε δυο στόχους: να διώξει τους Γερμανούς και να κρατήσει το μέλλον της Ελλάδας ανοιχτό, για να μπορέσει ο λαός της να διαλέξει

ελεύθερα τη μορφή διακυβέρνησής του. Θαύμαζα και συμπαθούσα το Ζέρβα. Πίστευα ότι ήταν ένας πολύ ικανός πολιτικός και νομοταγής Έλληνας, αλλά έτεινε να υπερτιμάει τη δύναμή του και τη δύναμη του κόμματός του, του ΕΔΕΣ. Στην πραγματικότητα, ο ΕΔΕΣ ήταν ο ίδιος, με την έννοια ότι τα περισσότερα στρατεύματά του ακολουθούσαν το Ζέρβα σαν άτομο κι όχι κάποια συγκεκριμένη πολιτική γραμμή. Χωρίσαμε σαν καλοί φίλοι κι ευχηθήκαμε καλή τύχη ο ένας στον άλλο.

Αργότερα, στη διάρκεια της «Κιβωτού του Νώε», ο Ζέρβας κι ο ΕΔΕΣ πραγματοποίησαν μερικές σπουδαίες επιχειρήσεις. Όταν η χώρα απελευθερώθηκε, πολλοί απ' τους οπαδούς του γύρισαν στα σπίτια τους. Το Δεκέμβριο του 1944, όταν ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε στην Αθήνα, έβαλε μερικές απ' τις δυνάμεις του να περιορίσουν το Ζέρβα στην περιοχή της Πρέβεζας. Από κει τον έβγαλαν απ' τη χώρα, μαζί με τους άντρες του, οι ναυτικές μας δυνάμεις που βρίσκονταν στην Κέρκυρα. Όπως ήταν φυσικό, κατηγορούσε τους Συμμάχους επειδή δεν χρησιμοποίησαν τον ΕΔΕΣ όταν ήταν δυνατός για ν' αποδυναμώσουν τον ΕΛΑΣ πριν από την απελευθέρωση.

Όταν ήμουν με το Ζέρβα, συνάντησα το συνταγματάρχη Γουέστ, τον Αμερικανό διοικητή που είχε αντικαταστήσει το Γουάινς. Ο Γουέστ, ένας πολύ ωραίος τύπος ανθρώπου, είχε ανακατευτεί παλιότερα με εμπορικές επιχειρήσεις και με την πολιτική στη Νότιο Αμερική, και ήταν πολιτικά πολύ πιο ξύπνιος απ' το Γουάινς. Όπως τον είχα συμβουλέψει, προσπαθούσε να βγάλει μόνος του συμπεράσματα και πρόσεχα να μην το επηρεάσω λέγοντάς του τις απόψεις μου σ' εκείνη τη φάση. Πήγα μαζί του να επισκεφτώ μια αμερικανική Ομάδα Υποστήριξης ανάλογη με τις δικές μας μονάδες RSR. Ήταν Αμερικανοί ελληνικής καταγωγής, έμοιαζαν επαγγελματίες κι έδειχναν μεγάλη περιφρόνηση για το ελληνικό αντάρτικο. Τέτοια στάση τηρούσαν συχνά οι Έλληνες του εξωτερικού. Ένας απ' τους αξιωματικούς του Γουέστ, ο Μωυσής Χαντάς, ήταν απόφοιτος Κλασικών Σπουδών ενός αμερικανικού πανεπιστημίου. Φρόντισα να πάει να βρει το Μάλγκαν, τον πιο δραστήριο απ' τους διοικητές μας.

Ένας άλλος επισκέπτης στα Δερβίζιανα ήταν ο Νταίηβιντ Γουάλλας. Ενώ ο Γουέστ είχε σταλεί απ' το γραφείο του Καΐρου, της Διοίκησης Στρατηγικών Υπηρεσιών του Καΐρου, ο Γουάλλας είχε σταλεί απ' το Φόρεϊν Όφφις. Τον είχα συναντήσει πριν από ένα χρόνο στο Περτούλι κ' είχαμε μιλήσει για τον ΕΛΑΣ (βλ. σελ. 83). Είχα τότε μια πολύ σύντομη συνομιλία μαζί του, αλλά ήταν φανερό ότι είχε καταλάβει ποιοι ήταν οι σκοποί του ΕΛΑΣ και του ΚΚΕ. Σκόπευε νά

'ρθει να με βρει σύντομα στο Μεζίλο και να μελετήσει την κατάσταση του ΕΛΑΣ εκεί πριν κάνει την αναφορά του στο Φόρεϊν Όφφις. Δυστυχώς, έλαβε μερός σε μια επίθεση εναντίον ενός γερμανικού φυλακίου στη Μινίνα, στην περιοχή του ΕΔΕΣ, και σκοτώθηκε. Ο θάνατός του είχε σοβαρές επιπτώσεις. Η έλλειψη μιας αναφοράς προς το Φόρεϊν Όφφις ενίσχυσε το Γενικό Διοικητή Μέσης Ανατολής απέναντι στο Φόρεϊν Όφφις σχετικά με τις σημαντικές αποφάσεις που έπρεπε σύντομα να παρθούν.

Ήμουν ακόμα στα Δερβίζιανα, όταν το Κάιρο έστειλε ένα επείγον σήμα ότι είχε φτάσει στη Νεράιδα, στις 26 Ιουλίου, μια ρωσική αποστολή, κι ότι ο Γουέστ κι εγώ έπρεπε να επιστρέψουμε αμέσως στο Μεζίλο για να τους συναντήσουμε. Οι εντολές που είχαμε ήταν «να είμαστε εγκάρδιοι και να μην κάνουμε καμιά κουβέντα για πολιτική». Μας είπαν ότι η Ρωσία είχε κληθεί να στείλει μέλη στη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή το 1943 κ' είχε αρνηθεί. Μετά απ' αυτό, έγινε μια συμφωνία ανάμεσα στις τρεις μεγάλες δυνάμεις και η Ρωσία συμφώνησε να στείλει μια αποστολή στη Γιουγκοσλαβία, αλλά όχι στην Αλβανία ή την Ελλάδα*.

Οι Ρώσοι είχαν παραβεί τη συμφωνία απροκάλυπτα. Έστειλαν ένα αεροπλάνο απ' την Ιταλία με ψεύτικες δικαιολογίες στο αρχηγείο του Τίτο, πήραν από κει ένα απόσπασμα Ρώσων στρατιωτικών και τους πήγαν σε ελληνικό έδαφος. Στο δρόμο του προς το νότο, το αεροπλάνο έριξε με αλεξίπτωτο μερικούς αξιωματικούς στη Δυτική Μακεδονία. Από κει πέρασαν τα σύνορα και μπήκαν στην Αλβανία. Οι υπόλοιποι (τρεις Ρώσοι συνταγματάρχες μ' επικεφαλής τον Ποπώφ, κι άλλοι πέντε) προσγειώθηκαν στη Νεράιδα και εγκαταστάθηκαν στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ.

Ταξίδεψα γρήγορα, πηγαίνοντας μπροστά απ' το Γουέστ. Ο Νίκος κι εγώ κόψαμε δρόμο διασχίζοντας το βουνό Τζουμέρκα, που το γνώριζα απ' τα ταξίδια που είχα κάνει πριν απ' τον πόλεμο. Ο καιρός ήταν θαυμάσιος. Αυτές οι πορείες με ξεκούραζαν απ' τα σήματα του ασυρμάτου και την ένταση του Γενικού Αρχηγείου του ΕΛΑΣ.

Ο Γουέστ κι εγώ ήρθαμε σ' επαφή με τους Ρώσους συμμάχους μας καλώντας τους για φαγητό κι έχοντας στολίσει εορταστικά την τέντα μας γι' αυτό το σκοπό. Προσφέραμε άφθονο φαγητό και ντόπιο κρασί. Οι καλεσμένοι μας το απόλαυσαν μετά τη λιτή δίαιτα στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Όταν όλοι χόρτασαν, οι πέντε συνταγματάρχες αποσυρθήκαμε σ' ένα δωμάτιο του σχολείου του χωριού και ήπιαμε καφέ και ούζο. Ο Ποπώφ μιλούσε εξαίρετα αγγλικά. Ήταν ένας

* Βλέπε «Ο Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος» VI, σελ. 64 και 198.

ψηλός, όμορφος άντρας, που είχε μια κάποια ιδέα για τον εαυτό του και δεν του άρεσε να κάνουν αστεία εις βάρος του. Ο Γουέστ τον πείραξε, και το άμεσο αμερικανικό χιούμορ του απορρύθμιζε τον Ποπώφ.

Ο δεύτερος συνταγματάρχης ήταν ο εγκέφαλος της ομάδας. Μιλούσε καλά γαλλικά και δεν έλεγε τίποτα παραπάνω απ' ό,τι ήταν απαραίτητο. Ο τρίτος ήταν σκληροτράχηλος. Είχε υπηρετήσει στον Ισπανικό Εμφύλιο Πόλεμο σαν ειδικός στις καταδρομές και υπερηφανευόταν για τις δυο - τρεις ισπανικές λέξεις που ήξερε. Γενικά, δεν είχε μικρή ιδέα για τον εαυτό του.

Όταν η τυπική μας κουβέντα άρχισε να εξαντλείται, ρώτησα τον Ποπώφ αν μπορούσαμε να μπούμε στο θέμα μας. Ζήτησα να μάθω τι πολιτική είχαν έρθει ν' ακολουθήσουν αυτός κ' οι αξιωματικοί του. Έπεσε μια αμήχανη σιωπή. Μετά, ο Ποπώφ είπε πως δεν είχε την άδεια να συζητήσει τα σχέδιά του. Τον ρώτησα αν είχε λ.χ. σκοπό να επισκεφτεί τον ΕΔΕΣ, όπως είχαμε κάνει εμείς, γιατί η δική μας Συμμαχική Αποστολή ήταν διαπιστευμένη σ' όλα τ' αντιστασιακά κινήματα. Ο Ποπώφ απάντησε ότι δεν είχε πάρει ακόμα εντολές για να κάνει κάτι τέτοιο. Όταν ο Ποπώφ μου έκανε ανάλογες ερωτήσεις, απάντησα το ίδιο αόριστα. Ήταν φανερό ότι είχαμε πάρει τις ίδιες οδηγίες απ' τα αρχηγεία μας. Να είμαστε εγκάρδιοι και να μην πούμε κουβέντα για την πολιτική μας.

Βρήκα έναν τρόπο υπεκφυγής για τέτοιες στιγμές αμηχανίας. Απευθυνόμενος στο σκληροτράχηλο συνταγματάρχη, σχεδίαζα με τα χέρια μου μια γέφυρα ή ένα τρένο που μπαίνει σ' ένα τούνελ, μιμόμουν μια έκρηξη, ούρλιαζα «Μπουμ, μπανγκ» και φώναζα «Μπουόνο, μπουόνο». Αυτός απαντούσε με τη σειρά του «Μπουόνο, μπουόνο». Αυτή η παντομίμα έκανε όλους να λυθούν στα γέλια. Το μόνο που καταφέραμε ν' αποσπάσουμε απ' τον Ποπώφ ήταν ότι θεωρούσε τον ΕΛΑΣ αδύναμο (δεν κάναμε τίποτα για να τον πείσουμε ν' αλλάξει γνώμη) και ότι δεν συμπαθούσε τους Ρώσους αιχμαλώτους πολέμου που είχαν δραπετεύσει. Την κατάλληλη στιγμή, του έστειλα πακέτο όλους τους Ρώσους που είχαν ξεμείνει από τότε που ο Μολότωφ είχε σταματήσει την εκκένωσή του, αλλά αμφιβάλλω αν ο Ποπώφ γιόρτασε μαζί τους την επέτειο του Κόκκινου Στρατού. Μου είπε αργότερα ότι τους έκανε ένα γερό κήρυγμα και τους ξανάστειλε να πολεμήσουν με τον ΕΛΑΣ.

Λίγο μετά το γεύμα μας, ο Ποπώφ κάλεσε το Γουέστ κι εμένα για «τσάι». Ήμαστε λιγότερο επίσημα ντυμένοι απ' τους Ρώσους συνταγματάρχες, που φορούσαν ωραίες στολές και ψηλές μπότες, αλλά εί-

χαμε δυο κοινωνικά ατού. Το τεράστιο μουστάκι μου, που επισκίαζε εκείνο που είχε ο σκληροτράχηλος συνταγματάρχης, και την ανθεκτικότητα του Γουέστ στο αλκοόλ. Το «τσάι» περιλάμβανε ένα πιάτο με κομμένη ντομάτα, ένα μπουκάλι ουίσκι απ' την Ιταλία, ένα μπουκάλι βότκα, ένα άλλο με κονιάκ και για ρεζέρβα μια νταμιζάνα με ούζο.

Ο Ποπώφ εξήγησε ότι ήταν ρωσική συνήθεια ν' αδειάζουν το ποτήρι τους μονορούφι. Καθήσαμε και σέρβιρε πρώτα σε μένα λίγο ουίσκι, επειδή ήμουν εκείνος που είχε τον περισσότερο χρόνο στα ελληνικά βουνά. Μετά, έκανε μια πρόποση: «Στην υγειά του Τσώρτσιλ!» Αδειάσαμε το ποτήρι μας. Μόλις συνήλθα απ' το σοκ, άκουσα: «Στην υγειά του Ρούσβελτ!» Έπιασα το ποτήρι μου που ήταν γεμάτο βότκα και το άδειασα. Από πολύ μακριά άκουσα μια φωνή: «Στην υγειά του Στάλιν!» Ήπια μονορούφι όπως οι άλλοι.

Ξύπνησα στο γκρίζο φως της αυγής, σ' ένα άγνωστο κρεβάτι και σ' ένα άγνωστο δωμάτιο. Πήγα δίπλα, κι εκεί, στο χώρο όπου είχαμε μαζευτεί την προηγούμενη, ήταν ξαπλωμένοι στο πάτωμα οι τρεις Ρώσοι, με τα ρούχα και τις μπότες τους. Σ' ένα άλλο δωμάτιο ανακάλυψα το Γουέστ, ξαπλωμένο σ' ένα κρεβάτι με τα ρούχα του. Είχε βγάλει τις μπότες του κ' ήταν με τις κάλτσες. Τον ξύπνησα με δυσκολία. Άνοιξε τα τσιμπλιασμένα του μάτια, παρατήρησε: «Ευτυχώς δεν μας ξέφυγε τίποτα», και ξανακοιμήθηκε.

Αργότερα, φάγαμε όλοι μαζί πρωινό, με εξαγνισμένη διάθεση. Καθώς φεύγαμε, ο Γουέστ είπε στον Ποπώφ: «Συγγνώμη που σας κάναμε αρμένικη βίζιτα». Στο δρόμο της επιστροφής απ' τα Βατίνια στο Μεζίλο, ο Γουέστ μου είπε ότι είχα γίνει τύφλα στο μεθύσι μετά την πρόποση στην υγειά του Στάλιν, αλλά είχε συνεχίσει να πίνει ώσπου οι Ρώσοι έπεσαν τέζα ο ένας μετά τον άλλο. Κι εκείνων επίσης δεν τους είχε ξεφύγει τίποτα.

Κύριος στόχος μας ήταν να δείξουμε την καλή μας πίστη απέναντι στη Ρωσία, τους Ρώσους αξιωματικούς, αλλά και στον ΕΛΑΣ. Λίγον καιρό πιο πριν, είχα πάει σε μια γιορτή προς τιμή των Ρώσων, των αρχηγών της ΠΕΕΑ και του ΕΛΑΣ. Η ατμόσφαιρα ήταν πολύ καλή. Κάποια στιγμή, ο Σιάντος φώναξε κατά μέρος τον Ποπώφ, το Σβώλο, το Γουέστ κι εμένα, είπε ότι οι Γερμανοί είχαν αρχίσει μια επίθεση εναντίον του ΕΛΑΣ και μου ζήτησε να μεσολαβήσω να πάρουν εφόδια απ' το Γενικό Αρχηγείο Μέσης Ανατολής. Ευγενικά αλλά αποφασιστικά, απέφυγα να απαντήσω πριν γίνει μια συνάντηση στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ.

Απ' ό,τι φάνηκε, κι ο Ποπώφ είχε ανάγκη από βοήθεια. Ο ασύρμα-

τός του, που φαίνεται ότι τον συνέδεε με τη ρωσική αποστολή στη Γιουγκοσλαβία του Τίτο, δεν λειτουργούσε καλά. Ένιωσε μεγάλη ευγνωμοσύνη όταν του έστειλα τον ασυρματιστή μας για να τον φτιάξει. Του δανείσαμε και χρυσές λίρες. Γιατί τα αμερικανικά και τα ρωσικά νομίσματα που είχε φέρει μαζί του δεν είχαν σχεδόν καμιά αξία μπροστά στις λίρες και το μεταξωτό ύφασμα αλεξίπτωτου που χρησιμοποιούσαμε σαν μονάδες συναλλαγής.

Αυτό που μ' ενδιέφερε περισσότερο ήταν η εντύπωση που είχε προκαλέσει στον ΕΛΑΣ και στην ΠΕΕΑ η άφιξη του Ποπώφ. Αρχικά, ο Σιάντος ήταν ενθουσιασμένος. Αλλά γρήγορα το πρόσωπό του σκοτείνιασε, ειδικά όταν του είπαμε να ζητήσει βοήθεια όχι από μας αλλά απ' τους μεγάλους Ρώσους συμμάχους του. Παρατηρήσαμε κάποια ψυχρότητα ανάμεσα στον Ποπώφ και το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Ο Γουέστ κι εγώ υποψιαζόμαστε ότι ο Ποπώφ είχε ξεκαθαρίσει στο Σιάντο ότι δεν έπρεπε να περιμένει βοήθεια για τον ΕΛΑΣ και την ΠΕΕΑ, κι ότι τα ρωσικά στρατεύματα δεν θα έφταναν τόσο νότια ώστε να μπουν στην Ελλάδα. Αλλά όλα αυτά ήταν υποθέσεις. Δεν ξέραμε καν αν το Γενικό Αρχηγείο Μέσης Ανατολής σκόπευε να στείλει στρατεύματα στην Ελλάδα μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Δεν μας είχαν ξεκαθαρίσει αυτό το θέμα (για ευνόητους λόγους), και η αργή πρόοδος των δυνάμεών μας στην Ιταλία μας έκανε να πιστεύουμε ότι ήταν απίθανο να έρθουν στην Ελλάδα άλλα στρατεύματα εκτός από μερικές ομάδες RSR.

Τον Ιούλιο του 1944, το ερώτημα αυτό ήταν κρίσιμο για μας. Άραγε η Ελλάδα θ' αφηνόταν στην τύχη της μετά την έξοδο των Γερμανών; Αν τα πράγματα ήταν έτσι, ο Σιάντος είχε την πρωτοβουλία στα χέρια του. Θα μπορούσε να καταλάβει την Αθήνα, τη Θεσσαλονίκη κι όλες τις άλλες πόλεις, εκτός ίσως απ' τα Γιάννενα, πολύ πριν μπουν στο πεδίο της μάχης τα στρατεύματα της εξόριστης κυβέρνησης. Άλλωστε, τα στρατεύματα αυτά είχαν κάνει πρόσφατα μια ανταρσία. Δεν θα μπορούσαν λοιπόν να φανούν χρήσιμα σε μια τέτοια περίπτωση. Η μόνη μονάδα στην οποία μπορούσε κανείς να βασιστεί, η Ελληνική Ταξιαρχία, με αρχηγό τον Τσακαλώτο, δρούσε στο ιταλικό μέτωπο. Με λίγα λόγια, αν η τύχη της Ελλάδας αφηνόταν στους Έλληνες, ο Σιάντος θα έκανε ό,τι ήθελε. Ο ΕΛΑΣ θα εξολόθρευε τους αντιπάλους του στις πόλεις και η Ελλάδα θα γινόταν ένα κομμουνιστικό κράτος.

Έχοντας συναίσθηση αυτού του κινδύνου, ζήτησα πληροφορίες και συμβουλές απ' το Κάιρο. Δε με φώτισαν όμως, κι έτσι έπρεπε να σκεφτώ μόνος μου το πρόβλημα. Είχα την εντύπωση ότι αυτή την

εποχή ο ΕΛΑΣ και η ΠΕΕΑ ήταν σε κάμψη και το ηθικό των αρχηγών τους ήταν χαμηλότερο από κάθε άλλη φορά. Αν το Κάιρο, όπως είχε την τάση, δεν έπαιρνε καμιά πρωτοβουλία, αυτή η στιγμή θα περνούσε. Έπειτα, η αποχώρηση των Γερμανών απ' την Ελλάδα πλησίαζε, το ίδιο κ' η πιθανή κατάληψη των πόλεων απ' τον ΕΛΑΣ. Συζήτησα το θέμα με το Γουέστ. Είχε τους ίδιους φόβους, αλλά δεν μπορούσε να με συμβουλέψει τι πολιτική έπρεπε ν' ακολουθήσω.

Έστειλα λοιπόν μια προσωπική αναφορά στο Κάιρο. Έδωσα μια περιγραφή της κατάστασης όπως την έβλεπα. Κατά τη γνώμη μου, ήταν σημαντικό να κάνουμε τον ΕΛΑΣ να πιστέψει, άσχετα αν αυτό ήταν αλήθεια ή ψέματα, ότι θα γίνει μια απόβαση των συμμαχικών δυνάμεων μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Αν ο ΕΛΑΣ το πίστευε αυτό, θα έμενε στα βουνά. Γιατί πίστευα ότι ο ΕΛΑΣ δεν θα αντιδρούσε στην απόβαση συμμαχικών δυνάμεων και την είσοδό τους στην Αθήνα. Ήταν σίγουρο ότι ο λαός θα υποδεχόταν με τεράστιο ενθουσιασμό τα συμμαχικά στρατεύματα σαν απελευθερωτές. Αν ερχόταν στην Ελλάδα μια σημαντική συμμαχική δύναμη, θά 'πρεπε, μόλις θά 'φτανε, να χρησιμοποιήσει τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ εναντίον των Γερμανών που διέφευγαν και να μπει αμέσως στις πόλεις. Από κει και πέρα, δεν μπορούσα να προβλέψω τι θα γινόταν.

Αν δεν σκόπευαν να στείλουν σημαντικές συμμαχικές δυνάμεις και ο ΕΛΑΣ το ήξερε ή το υποψιαζόταν, τότε σίγουρα θα έκανε κάποιο πραξικόπημα*. Γεωγραφικά υπερτερούσε σε σχέση με τον ΕΔΕΣ, και θα μπορούσε να καταστείλει όλες τις δυνάμεις που θα έστελνε η ελληνική κυβέρνηση. Μόλις θά 'μπαινε στις πόλεις, θα εξολόθρευε σίγουρα τους πολιτικούς του αντιπάλους. Γιατί στις πόλεις ούτε η ελληνική αστυνομία ούτε τα Τάγματα Ασφαλείας θα μπορούσαν ν' αντιμετωπίσουν αποτελεσματικά τον ΕΛΑΣ.

Υπήρχαν ήδη μερικές ενδείξεις ότι ο ΕΛΑΣ ετοιμαζόταν να εισβάλει στις πόλεις. Είχαμε ακούσει ότι, στην Αθήνα, ομάδες του ΕΛΑΣ πολεμούσαν το βράδυ στα προάστια εναντίον της αστυνομίας και των ταγματασφαλιτών του Ράλλη, ότι σκότωναν τους αντιπάλους τους, που πολλοί ήταν πρώην αντάρτες, κι ότι οι Γερμανοί είχαν συγκεντρώσει τα στρατεύματά τους στο κέντρο της πόλης κι άφηναν τους Έλληνες ν' αλληλοσκοτώνονται. Είχα μάθει αυτές τις πληροφορίες από υποψήφιους νεοσύλλεκτους της ΠΕΕΑ που είχαν έρθει απ' την Αθήνα.

Μια άλλη πηγή πληροφοριών ήταν ο Δεσποτόπουλος. Κάποια

* Ξέραμε ότι το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ είχε δικές του καλές πηγές πληροφοριών για τα σχέδια του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Είχαν εκεί Βρετανούς, αλλά και Έλληνες οπαδούς.

στιγμή του ξέφυγε ότι το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ ετοίμαζε ένα «Κίνημα Ελεύθερων Γερμανών» κατά το ρωσικό πρότυπο. Δεν σκότωναν πια τους Γερμανούς, τους έπιαναν ζωντανούς και τους εκπαίδευαν για να οργανώσουν μια μικρή δύναμη που θα πολεμούσε μαζί με τον ΕΛΑΣ. Ανέφερε επίσης ότι ο ΕΛΑΣ είχε μάθει ότι οι Γερμανοί σκόπευαν να εκκενώσουν την Αθήνα. Αντέδρασε αμήχανα όταν τον ρώτησα τι νόημα είχε η στρατολόγηση «ελεύθερων Γερμανών» και ποια ήταν η πηγή που τους είχε πληροφορήσει για τα σχέδια των Γερμανών.

Η σιωπή του επιβεβαίωσε τις υποψίες μου ότι ο ΕΛΑΣ είχε μυστικές επαφές με τις γερμανικές δυνάμεις. Μια συμφωνία με τον ΕΛΑΣ θα βόλευε πολύ τους Γερμανούς και θα τους επέτρεπε ν' αποσυρθούν χωρίς φασαρίες. Μήπως ο ΕΛΑΣ έλπιζε να κάνει κάποια συμφωνία που θα του επέτρεπε να πάρει στα χέρια του τα εφόδια και τα όπλα που θ' άφηναν πίσω τους οι Γερμανοί, όπως είχε πάρει τα εφόδια των Ιταλών μετά την ήττα τους;

Το πρόβλημα για το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής ήταν πώς θα μπορούσαν ν' αποφύγουν ένα πραξικόπημα του ΕΛΑΣ στην περίπτωση που δεν θά 'στελναν συμμαχικά στρατεύματα. Κατά τη γνώμη μου, η μόνη πιθανή λύση ήταν, λίγο πριν έρθει η στιγμή της «Κιβωτού του Νώε», να σταλούν διαταγές στον ΕΛΑΣ να επιτεθεί στους στόχους του στην ανατολική πλευρά της Ελλάδας και στον ΕΔΕΣ να επιτεθεί στους στόχους του στη δυτική πλευρά. Αν ο ΕΛΑΣ δεχόταν τη διαταγή, θα αποδείκνυε την καλή του θέληση να συνεργαστεί με τη Συμμαχική Διοίκηση και μπορεί τα πράγματα να καλυτέρευαν. Ο ΕΔΕΣ θα μπορούσε, απ' την πλευρά του, να ξεφύγει απ' τον περιορισμό που του είχαμε επιβάλει μαζί με τον ΕΛΑΣ μετά τη συμφωνία της Πλάκας. Αν ο ΕΛΑΣ δεν υπάκουε (και πιστεύω ότι δεν θα συμφωνούσε να εγκαταλείψει την περιοχή της Ηπείρου που του επέτρεπε να περιορίσει τον ΕΔΕΣ), τότε το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής θα τον κατάγγελνε σαν λιποτάκτη, όπως η ελληνική κυβέρνηση είχε κατηγορήσει την ΠΕΕΑ ότι ήταν στασιαστική. Απ' την άλλη πλευρά, ο ΕΔΕΣ θα υπάκουε σίγουρα στη διαταγή και το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής θα υποστήριζε τον ΕΔΕΣ σαν μια δύναμη πιστή στους Συμμάχους και στην Ελληνική Κυβέρνηση.

Κρίνοντας απ' το παρελθόν, θεωρούσα μια επανάληψη του εμφύλιου μεταξύ ΕΔΕΣ και ΕΛΑΣ πολύ πιθανή στη Βόρεια Ελλάδα, μια επανάληψη που θα γινόταν τη στιγμή της αποχώρησης των Γερμανών απ' την Ελλάδα. Ένας τέτοιος εμφύλιος πόλεμος, αν γινόταν, γνωστός στο εξωτερικό, θα απογοήτευε όλους όσοι πίστευαν ότι ο

ΕΔΕΣ κι ο ΕΛΑΣ ήταν απλά ηρωικά πατριωτικά κινήματα και θα κρατούσε τον ΕΛΑΣ στα βουνά, ενώ η ελληνική κυβέρνηση θα μπορούσε να ελέγξει τις πόλεις στη διάρκεια της αποχώρησης των Γερμανών. Ο Ζέρβας ήταν έτοιμος ν' αντιμετωπίσει τον κίνδυνο ενός τέτοιου εμφύλιου πολέμου, και οι Σταθμοί της Αποστολής, όπως και οι ομάδες RSR, θα μπορούσαν να μείνουν και μάλιστα να προχωρήσουν και να επιτεθούν εναντίον των Γερμανών.

Δεν ήταν εύκολο βέβαια να συστήσει κανείς μια τέτοια πολιτική. Εξαρτιόταν τελείως από το αν το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής ήταν ή όχι σε θέση να στείλει συμμαχικά στρατεύματα στην Ελλάδα τη στιγμή της αποχώρησης των Γερμανών. Αλλά ακόμα κι αν δεν επρόκειτο να έρθουν στρατεύματα, έπρεπε να είμαι τελείως ψύχραιμος κι αποφασισμένος να προτείνω αυτή την τακτική. Η λογική των περασμένων μου εμπειριών και των επικείμενων γεγονότων δεν μου άφηνε άλλη εναλλακτική λύση. Ήξερα ότι ο ΕΛΑΣ ήθελε να πάρει την εξουσία στα χέρια του κι ότι οι αντάρτες θα έκαναν φρικαλεότητες και σφαγές στις πόλεις, όπως είχαν κάνει και στα βουνά. Κατά τη γνώμη μου, ένας πόλεμος μεταξύ ΕΛΑΣ και ΕΔΕΣ την παραμονή της απελευθέρωσης θα ήταν μακροπρόθεσμα λιγότερο καταστρεπτικός απ' το να μείνει ο ΕΛΑΣ με τα χέρια ελεύθερα μετά την αποχώρηση των Γερμανών.

Το Κάιρο απάντησε ότι θά 'στελναν στην Ελλάδα κάποια στρατιωτική δύναμη, χωρίς να μου προσδιορίσει το μέγεθός της. Μου τόνισαν ότι ήμουν ο μόνος στην Ελλάδα που ήξερε αυτό το γεγονός. Η απάντησή τους με ανακούφισε αφάνταστα. Τα γεγονότα που ακολούθησαν έδειξαν ότι η πολιτική που πρότεινα αν δεν στέλνονταν συμμαχικά στρατεύματα ήταν σωστή. Γιατί αποδείχτηκε ότι ο ΕΛΑΣ σκόπευε να κάνει πραξικόπημα, και μπορούσε να εμποδιστεί μόνο με τα όπλα. Στην πραγματικότητα, ακόμα κι αν στέλνονταν στρατεύματα (όπως έγινε), ένας εμφύλιος πόλεμος τον Αύγουστο ή το Σεπτέμβριο του 1944 θα στοίχιζε στην Ελλάδα λιγότερο αίμα και δυστυχία απ' ό,τι ο εμφύλιος του 1945-1950.

Την εποχή εκείνη, η ανακούφιση που ένιωσα μου έδωσε μεγάλη ώθηση για να πιέσω τον ΕΛΑΣ και την ΠΕΕΑ. Οι Γερμανοί είχαν αρχίσει μια σειρά από επιδρομές εναντίον των ανταρτικών δυνάμεων στα τέλη Ιουλίου κι αρχές Αυγούστου. Ήθελαν να εξασφαλίσουν τις γραμμές επικοινωνίας τους πριν αρχίσουν ν' αποσύρονται. Η πολιτική μας ήταν να μην αντιστεκόμαστε πολύ και να φυλάμε τη δύναμη και τα εφόδιά μας για τη στιγμή που οι Γερμανοί θ' άρχιζαν ν' αποσύρονται και θα πραγματοποιόντουσαν οι επιχειρήσεις της «Κιβωτού

του Νώε».

Ο ΕΛΑΣ αντιστάθηκε ελάχιστα. Δυο γερμανικές δυνάμεις προχώρησαν πολύ στο εσωτερικό της χώρας, η μια δυτικά, δίπλα απ' το Καρπενήσι, κ' η άλλη ανατολικά απ' την Αμφιλοχία. Οι δυο δυνάμεις σχεδόν συναντήθηκαν. Γι' αυτές τις επιθέσεις μου είχε ζητήσει ο Σιάντος εφόδια στη γιορτή που δόθηκε για τους Ρώσους και τους Έλληνες. Του απάντησα ότι όλα τα εφόδια έπρεπε να φυλαχτούν για τη μεγάλη επίθεση εναντίον των Γερμανών τη στιγμή της αποχώρησής τους απ' την Ελλάδα. Γνώριζα άλλωστε ότι ο ΕΛΑΣ είχε αποθήκες με εφόδια που τα χρησιμοποιούσε για δικούς του σκοπούς.

Υπήρχε πολλή κακοκεφιά στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Ο Ποπώφ και οι σύντροφοί του δεν φαίνονταν να μπορούν να βοηθήσουν τον ΕΛΑΣ. Η επιτυχία των γερμανικών επιθέσεων ήταν απογοητευτική. Οι ηγέτες του ΕΛΑΣ και της ΠΕΕΑ άρχισαν να αισθάνονται τα αποτελέσματα της ισχυρής πολιτικής του Παπανδρέου, που βρισκόταν επικεφαλής της ελληνικής βασιλικής κυβέρνησης. Έκανα ό,τι μπορούσα για να τους κάνω να πιστέψουν ότι σημαντικές συμμαχικές δυνάμεις θα έμπαιναν στην Ελλάδα απ' την Ιταλία. Η μέθοδός μου ήταν να τους λέω την αλήθεια όπως την είχα καταλάβει, δηλαδή ότι μόνο μια μικρή δύναμη θα μπορούσε να έρθει. Ο Σιάντος κ' οι φίλοι του πίστευαν ότι τους έλεγα ψέματα, γιατί δεν μπορούσαν να φανταστούν ότι έλεγα την αλήθεια. Είπα ότι η μικρή αυτή δύναμη θα έμπαινε σε κάθε πόλη μόλις έφευγαν οι Γερμανοί, και μετά, μαζί με τον ΕΛΑΣ, τον ΕΔΕΣ και τις ομάδες RSR, θα χτυπούσε τους Γερμανούς στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Βέβαια, αν ο ΕΛΑΣ και η ΠΕΕΑ δεν συμμετείχαν, θα έμεναν απομονωμένοι και ανίσχυροι, και ειδικότερα ο ΕΛΑΣ δε θα μοιραζόταν τη δόξα της απελευθέρωσης της Ελλάδας. Η καλύτερη πολιτική για την ΠΕΕΑ ήταν να μετάσχει στην «Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας» του Παπανδρέου, και η καλύτερη πολιτική για τον ΕΛΑΣ ήταν να αναγνωριστεί βοηθώντας την επιχείρηση «Κιβωτός του Νώε» υπό τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

Τέλος, στα μέσα Αυγούστου, ο Σιάντος υποχώρησε*. Συμφώνησε να καταργήσει την ΠΕΕΑ με τον όρο ότι έξι αντιπρόσωποι του ΕΑΜ και της ΠΕΕΑ θα μετείχαν στην κυβέρνηση Παπανδρέου. Μετά από κάποιες διαφωνίες σχετικά με τα κυβερνητικά πόστα, και οι δυο πλευρές συμφώνησαν. Ο Σβώλος, ο Τσιριμώκος, ο Πορφυρογένης, ο Αγγελόπουλος, ο Ζέβγος κι ο Ασκούτσης, ένα συνονθύλευμα κομ-

* Ο Τσώρτσιλ συνάντησε τον Τίτο στην Ιταλία στις 12 Αυγούστου και κάλεσε τον Παπανδρέου απ' το Κάιρο («Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος» VI σελ. 78). Φαίνεται πως ο Σιάντος το έμαθε απ' τον ασύρματο και κατάλαβε ότι είχε απομονωθεί.

μουνιστών και ευκαιριακών συμμάχων τους, θα έπαιρναν υπουργεία στην Κυβέρνηση Παπανδρέου.

Όταν ανάφερα ότι ο Σιάντος δέχτηκε αυτούς τους όρους προειδοποίησα το Κάιρο ότι πίστευα πως όλα αυτά ήταν μια τακτική του Σιάντου και δεν σήμαιναν καμιά αλλαγή των στόχων του. Απλώς η υποχώρηση αυτή έδειχνε ότι ο Σιάντος είχε εγκαταλείψει την ελπίδα ενός πραξικοπήματος τη στιγμή της αποχώρησης των Γερμανών, κι ότι η Ελλάδα μπορούσε επιτέλους ν' απελευθερωθεί στ' όνομα μιας ενωμένης Κυβέρνησης. Αλλά ακόμα και μ' αυτές τις επιφυλάξεις, η αποχώρηση της ΠΕΕΑ απ' τη σκηνή ήταν μια μεγάλη επιτυχία για την πολιτική που ακολουθήσαμε τόσο σταθερά*.

Το επόμενο καθήκον μας ήταν να προετοιμάσουμε την τελική μορφή της «Κιβωτού του Νώε» και να κάνουμε τον ΕΛΑΣ να μετάσχει όσο γινόταν περισσότερο σ' αυτή την επιχείρηση. Μετά την αποχώρηση του Κρις εγώ ήμουν ο εκτελεστικός διοικητής της Συμμαχικής Αποστολής, αλλά εξακολουθούσα να εκτελώ και τα δικά μου καθήκοντα του επικεφαλής συνδέσμου με τον ΕΛΑΣ και του διοικητή των αποστολών που βρίσκονταν στις περιοχές του ΕΛΑΣ. Είχα την εντύπωση ότι ο Κρις δεν θα γύριζε. Επειδή θα έπρεπε να δώσω προτεραιότητα στην οργάνωση κι εκτέλεση της «Κιβωτού του Νώε», θ' αναγκαζόμουν να εγκαταλείψω τη δεύτερη δουλειά μου. Έτσι, κάλεσα τον Άρθουρ Έντμοντς και τον έκανα υπαρχηγό μου και επικεφαλής αξιωματικό σύνδεσμο με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Στη θέση του, στη Μακεδονία, τοποθέτησα το Ρόναλντ Πρέντις. Η αλλαγή αυτή ήταν θετική και για άλλους λόγους. Ο Έντμοντς είχε πολύ κακές σχέσεις με τον ΕΛΑΣ στη Μακεδονία, γιατί απ' τη μια μεριά δεν είχε κατορθώσει να προστατεύσει τους Έλληνες διερμηνείς του κι απ' την άλλη είχε φανεί παράλογα άκαμπτος σε άλλα θέματα. Την ίδια εποχή κάλεσα και το Τζων Μάλγκαν και τον παρακάλεσα να μου φέρει λεπτομέρειες απ' τα σχέδιά του για την «Κιβωτό του Νώε».

Ενώ ο Έντμοντς κι ο Μάλγκαν ξεκίνησαν για να έρθουν να με βρουν, έστειλα στο Κέντρο Ειδικών Επιχειρήσεων του Καΐρου μια εκτενή αναφορά. Παραθέτω τα βασικά της σημεία (ήταν το μόνο έγγραφο που πήρα αργότερα μαζί μου) στο Παράρτημα Β. Έκανα μια

---

* Βλ. «Δεύτερος Παγκόσμιος Πόλεμος» VI, σελ. 100: «Το βράδυ της 12ης Αυγούστου, ο Παπανδρέου είπε (στον Τσώρτσιλ) ότι το ΕΑΜ είχε προσχωρήσει στην κυβέρνησή του επειδή οι Βρετανοί έδειξαν σκληρή στάση απέναντί του, αλλά ότι το ίδιο το Ελληνικό Κράτος δεν είχε ούτε όπλα ούτε αστυνομία. Μόνο οι πιο ακατάλληλοι άνθρωποι είχαν όπλα, κ' ήταν μια μειοψηφία. Του είπα ότι δεν μπορούσαμε να του υποσχεθούμε τίποτα, ούτε να εγγυηθούμε ότι θα στείλουμε βρετανικές δυνάμεις στην Ελλάδα, αλλά ότι ακόμα κι αν υπήρχε μια τέτοια πιθανότητα, θά 'πρεπε να μείνει μυστική».

περίληψη των συμπερασμάτων που έπρεπε ν' αποκομίσουμε απ' τις επιχειρήσεις που έγιναν απ' τις 14 Ιουνίου ως τις 20 Αυγούστου και τη δυνατότητα συνεργασίας ανάμεσα στ' αντιστασιακά κινήματα και τις ομάδες RSR και OSS, και πρότεινα σχέδια για να καλυφθεί αμέσως το χάσμα ανάμεσα στις ελληνικές δυνάμεις του εξωτερικού κι αυτές που ήταν στην Ελλάδα. Μπορούσαν λ.χ. να σταλούν μερικοί αξιωματικοί του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ στο Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής και να μετάσχουν τακτικές μονάδες στις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε». Πρότεινα και την αποστολή πολεμικών ανταποκριτών στην Ελλάδα. Τώρα που εκπρόσωποι των αντιστασιακών κινημάτων ήταν έτοιμοι να συμμετάσχουν στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Παπανδρέου, ήταν ευκαιρία να πραγματοποιηθούν αυτά τα σχέδια, και πίστευα ότι ήταν μια μοναδική ευκαιρία που δεν έπρεπε να χαθεί.

Ήταν βασικό να εκμεταλλευτούμε την υποχώρηση του Σιάντου πριν αρχίσει η «Κιβωτός του Νώε». Αν οι προτάσεις μου γίνονταν δεκτές, είχαμε δυο μήνες περιθώριο για να τις πραγματοποιήσουμε.

10

ΝΕΑ ΠΟΛΙΤΙΚΗ

Σ' αυτή την κρίσιμη στιγμή το Κάιρο με πληροφόρησε ότι ο ταξίαρχος που διοικούσε τον ελληνικό τομέα του Γραφείου του Καΐρου θα ερχόταν με αεροπλάνο στη Νεράιδα. Είχε σκοπό να μ' επισκεφτεί και να έρθει σ' επαφή με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Αυτό το νέο με ξάφνιασε, γιατί δεν είχαμε δεχτεί καμιά επίσκεψη μετά τον Τζων Στήθενς (βλ. σελ. 64). Κι αυτός ο συγκεκριμένος επισκέπτης βρισκόταν ψηλότερα στην ιεραρχία απ' όλους εμάς. Λίγο πριν από την άφιξη του ταξίαρχου και του βοηθού του, ενός Ιρλανδού που ονομαζόταν ταγματάρχης Ο' Τουλ, λάβαμε με ταχυδρόμο ένα μήνυμα του Τζων Κουκ που μας πληροφορούσε ότι ο ταξίαρχος είχε εξοργιστεί από τη μη στρατιωτική συμπεριφορά των αξιωματικών και των αντρών που βρίσκονταν στη Νεράιδα. Όταν ο ταξίαρχος κι ο ταγματάρχης έφτασαν πάνω σε άλογα στο αρχηγείο μου, είχα φροντίσει οι άντρες μου να είναι παραταγμένοι. Δε νομίζω όμως ότι εντυπωσιάστηκε απ' αυτό. Οι στολές τους ήταν απερίγραπτες, κι εγώ ο ίδιος δεν ήμουν υπόδειγμα στρατιωτικού πρωτοκόλλου, μια που δεν είχα πηλήκιο και φορούσα το απάνω μέρος της συνηθισμένης μου στολής εκστρατείας. Δεν ήταν βέβαια η στιγμή να εξηγήσω ότι φορούσα πάντα αυτή την παλιά στολή εκστρατείας, επειδή είχα ράψει διαμάντια κάτω απ' τα διακριτικά του βαθμού μου, για την περίπτωση που θα μ' έπιαναν αιχμάλωτο.

Ο ταξίαρχος Μπάρκερ-Μπένφηλντ, γνωστός σαν Μπι-Μπι στους ασυρματιστές μας, (είχαν τη συνήθεια να κάνουν πρόστυχα αστεία με τις κοπέλες ασυρματίστριες του Καΐρου, όπου ο Μπι-Μπι το πήρε είδηση και σταμάτησε αυτές τις «πλάκες», εκδίδοντας μια αυστηρή διαταγή προς όλους τους σταθμούς), ήταν ένας ψηλός καλόκαρδος αξιωματικός γύρω στα πενήντα. Φορούσε ατσαλάκωτη στολή και πίστευε βαθιά στο στρατιωτικό πρωτόκολλο. Μου θύμιζε έναν εξαίρετο

καθηγητή του Τρίνιτυ Χολ που εκτιμούσα για την εγκαρδιότητα και την ετοιμότητά του αλλά όχι για την εξυπνάδα του. Φλυαρήσαμε όλοι μαζί στη διάρκεια του φαγητού, και μετά συζητήσαμε οι δυο μας. Αμέσως μου εξέφρασε τη δυσαρέσκειά του επειδή ο Τζων Κουκ δεν τον είχε υποδεχτεί με αρκετή επισημότητα. Πρόσθεσε ότι το σπίτι που στεγαζόταν το αρχηγείο της Νεράιδας ήταν βρόμικο κι ακατάστατο κι ότι είχε ενοχληθεί απ' τα γένια μερικών αξιωματικών και αντρών (είχαμε μερικούς γενειοφόρους και στο Μεζίλο). Προσπάθησα να τον μαλακώσω, εξηγώντας του ότι δεν ήταν εύκολο να διατηρούνται πάντα καθαρά τα ξύλινα παραπήγματα αυτών των διαρκώς μετακινούμενων σταθμών, κι ότι δεν αντιμετωπίζαμε προβλήματα στον πιο σημαντικό τομέα της πειθαρχίας.

Όμως ο Μπι-Μπι δεν άκουγε τίποτα απ' αυτά. Γι' αυτόν, η ύπαρξη ή η απουσία γενειάδας στο πρόσωπο ενός στρατιώτη ήταν πολύ σημαντικό πράγμα. Χρησιμοποίησε τον ασύρματό μου για να στείλει στο Κάιρο ένα μακροσκελές σήμα, με το οποίο διέταζε όλα τα μέλη της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής να ξυρίσουν τα γένια τους και να διατηρούν καθαρά τα αρχηγεία τους. Αυτό σίγουρα ενόχλησε τους άλλους σταθμούς. Εκείνη την εποχή είχα άμεση ασύρματη επαφή με τον Τομ Μπαρνς. Ήταν διάσημος για τη γενειάδα του, και μου έστειλε ένα δριμύτατο μήνυμα, όπου μου έλεγε ότι πρέπει να είχα κάνει έξαλλο τον Μπι-Μπι.

Ο Μπι-Μπι συζήτησε μαζί μου το θέμα της «Κιβωτού του Νώε». Έμεινε ικανοποιημένος απ' το χειρισμό μου. Μου έκανε μερικές προτάσεις για διάφορες λεπτομέρειες, που έδειξαν ότι δεν είχε καμιά επίγνωση του πεδίου δράσης μας και των περιορισμών μας. Αυτό μου φάνηκε φυσικό για κάποιον που πίστευε ότι είχε να κάνει μ' έναν πόλεμο σαν όλους τους άλλους, με τα συνηθισμένα προβλήματα. Με ανησύχησε λίγο το γεγονός ότι ακόμα κι όταν του εξήγησα την κατάσταση, εξακολούθησε να επιμένει στις προτάσεις του με μια αδικαιολόγητη (όπως πίστευα) ισχυρογνωμοσύνη. Παρ' όλ' αυτά, η συζήτηση ήταν πολύ φιλική.

Μετά ήρθαμε στο θέμα του ΕΛΑΣ και της ΠΕΕΑ. Έκρινε ότι η προσχώρηση του Σβώλου και των άλλων στην κυβέρνηση Παπανδρέου έδειχνε μια πραγματική αλλαγή προθέσεων. Η γραμμή του ήταν ότι, άσχετα απ' ό,τι είχαν κάνει στο παρελθόν, ο ΕΛΑΣ κ' οι αρχηγοί του φέρονταν τώρα σαν κύριοι, κι ότι αν τους φερόμαστε σα να είναι κύριοι θα εξακολουθούσαν να φέρονται έτσι. Του εξήγησα ότι οι αναλύσεις μου κατέληγαν ακριβώς στο αντίθετο, κι ότι η εμπειρία που είχαμε κι εγώ κι ο Κρις απ' τον ΕΛΑΣ ερχόταν σε πλήρη αντίθε-

ση με τις απόψεις του Μπι-Μπι. Αλλά εκείνος είπε ότι θα έβλεπε τον ΕΛΑΣ και θα σχημάτιζε μια τελική γνώμη.

Ο Μπι-Μπι δεν είχε καλέσει το Γουέστ να μετάσχει στην κουβέντα μας. Υπογράμμισα την παράλειψη, και είπα ότι πάντα δείχναμε απόλυτη εμπιστοσύνη στον Αμερικανό συνάδελφό μου, με αποτέλεσμα μια στενή συνεργασία. Ο Μπι-Μπι απάντησε ότι για το θέμα της απελευθέρωσης της Ελλάδας δεν θα 'πρεπε να εμπιστευόμαστε το Γουέστ, ειδικά στα πολιτικά θέματα. Στην πραγματικότητα, ο Μπι-Μπι, σ' όλη τη διάρκεια της παραμονής του, αγνόησε το Γουέστ, και μάλιστα δεν τον πήρε μαζί του όταν πήγε να επισκεφτεί το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, ενώ εγώ πάντα είχα ζητήσει στο παρελθόν από το Γουέστ να με συνοδέψει και το είχε κάνει.

Το βράδυ, παίξαμε μια φιλική παρτίδα μπριτζ. Πολλοί από μας έπαιζαν αρκετά συχνά τον τελευταίο καιρό. Ο Άλλεν ήταν καταπληκτικός, και μαζί είχαμε νικήσει μια φορά τους πρωταθλητές της Αποστολής, το Γουόρωλ και το Χάρτμαϊστερ. Ο Μπι-Μπι αποδείχτηκε πεισματάρης, αλλά όχι έξυπνος παίκτης.

Την επομένη, ο Μπι-Μπι, ο Ο' Τουλ κι εγώ, με τον Άλλεν σαν διερμηνέα, ξεκινήσαμε για το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Πήγαμε καβάλα ως τα Βατίνια, και θυμάμαι ότι διηγήθηκα στον Ο' Τουλ παλιότερες εμπειρίες μου με ταξίαρχους που είχαν καταλήξει σε καυγάδες. Ο Μπι-Μπι τ' άκουσε, και είπε ότι έλπιζε να μην καυγαδίσουμε κι εμείς. Είχα προειδοποιήσει το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ για την επίσκεψη του Μπι-Μπι, κ' είχαν μάθει για τις παραξενιές του. Έτσι, φόρεσαν όλοι τις καλύτερες στολές τους (ο Μπι-Μπι ήταν ντυμένος στο καντίνι, και μου είχε δανείσει ένα πηλήκιο πολύ μεγάλο, που έπεφτε πάνω στ' αυτιά μου). Για ακόμη καλύτερη εντύπωση, υπήρχε και μια έφιππη τιμητική φρουρά που τον υποδέχτηκε. Ο Σιάντος, ο Σαράφης κι ο Δεσποτόπουλος ήταν η προσωποποίηση της εγκαρδιότητας. Έβαλαν πολύ πονηρά το Σαράφη, το μόνιμο στρατιωτικό, να τον υποδεχτεί. Ο Μπι-Μπι χρησιμοποίησε τον Ο' Τουλ για διερμηνέα. Τα ελληνικά τού Ο' Τουλ ήταν καλά και άνετα, αλλά είχε μια τάση να παρουσιάζει εξογκωμένες τις παρατηρήσεις του Μπι-Μπι.

Αυτή η πρώτη επίσκεψη ήταν κυρίως μια ένδειξη καλής θέλησης, αλλά ο Μπι-Μπι άρχισε να μιλάει για τα σχέδια της «Κιβωτού του Νώε». Συγχάρηκε τους Ελασίτες για τη στάση τους κι έκανε μερικές προτάσεις που ο ΕΛΑΣ δέχτηκε πρόθυμα, παρ' όλο που ήξερα ότι δεν ήταν σε θέση να τις πραγματοποιήσει. Μετά, ο Μπι-Μπι κ' οι αξιωματικοί του ΕΛΑΣ συζήτησαν για τη δυσκολία προσδιορισμού των

καθηκόντων του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ σε μερικές επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε». Ο Μπι-Μπι άκουσε με πολλή συμπάθεια τα παράπονα του ΕΛΑΣ για το Ζέρβα, κι ο Ο' Τουλ (υπερβάλλοντας την παρατήρηση του Μπι-Μπι) είπε ότι «ο Ζέρβας είναι μια πονηρή αλεπού». Αργότερα εκείνη την ημέρα, ο Μπι-Μπι επισκέφτηκε το Σβώλο. Τον συνόδευσα ως το σπίτι του και πρότεινα να μπω μαζί του, αλλά ο Μπι-Μπι μου είπε να περιμένω απ' έξω (ο Σβώλος μιλούσε καλά αγγλικά). Το ίδιο βράδυ, είπα στον Μπι-Μπι, ότι ο ΕΛΑΣ θα εκμεταλλευόταν κάθε παραχώρηση που θα κάναμε, κι ότι ήταν σημαντικό να τηρήσουμε τη συμφωνία της Πλάκας και να φανούμε εντάξει στο Ζέρβα. Ο Μπι-Μπι διαφώνησε ριζικά. Εκφράστηκε δυσμενώς για το Ζέρβα και τον Μπαρνς.

Η επόμενη συνάντηση με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ ήταν, κατά τη γνώμη μου, πολύ χειρότερη. Ο Μπι-Μπι, εγκάρδιος και χαρωπός, απάντησε θετικά σ' όλα τα αιτήματα του ΕΛΑΣ που αρνιόμουν εδώ και μήνες. Το έκανε αυτό μερικές φορές σε βάρος του ΕΔΕΣ κι άλλες σε βάρος του ελέγχου που θα είχαμε στις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε». Ανέτρεψε και το βασικό μας επιχείρημα για την προτεραιότητα των εφοδίων.

Το ίδιο βράδυ, ο Μπι-Μπι έστειλε ένα εκτενές σήμα στο Κάιρο, τηλεγραφώντας τη νέα τακτική του. Του είπα ότι, επειδή θα χρησιμοποιούσε τον ασύρματό μου και ήμουν Διοικητής της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Ελλάδα, επιθυμούσα να δω το σήμα του και να προσθέσω τις παρατηρήσεις μου, που μπορούσε βέβαια να τις διαβάσει. Μου έδωσε το μήνυμά του. Στην πραγματικότητα, ήθελε ν' αλλάξει ριζικά την πολιτική που ο Γουέστ κι εγώ, και πριν από μας ο Κρις κι ο Γουάινς, τηρούσαμε απέναντι στον ΕΛΑΣ. Πρότεινε να γίνουν παραχωρήσεις στον ΕΛΑΣ σε βάρος του Ζέρβα με παράβαση της Συμφωνίας της Πλάκας, και ήθελε να δώσει στον ΕΛΑΣ περισσότερα εφόδια και πρωτοβουλίες απ' ό,τι είχαμε συμφωνήσει στις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε», συγκεκριμένα να παραχωρήσει στον ΕΛΑΣ μερικούς στόχους του δρόμου Μετσόβου - Ιωαννίνων. Έγραφε και θετικές παρατηρήσεις για το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ και το πνεύμα συνεργασίας του. Έκανα μια μικρή προσθήκη, τονίζοντας την πλήρη αντίθεσή μου με τις προτάσεις του Μπι-Μπι και βασίζοντάς την στη μακρόχρονη εμπειρία μου απ' το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Έδειξα το μήνυμά μου στον Μπι-Μπι. Ενοχλήθηκε πολύ, αλλά δέχτηκε να το στείλω μαζί με το δικό του.

Τώρα οι σχέσεις μας ήταν κάπως τεταμένες. Μετά το βραδινό φαγητό, ο Μπι-Μπι θέλησε να παίξουμε μπριτζ. Καθήσαμε και διάλεξα

τον Μπι-Μπι για συμπαίκτη μου. Παίζαμε εναντίον του Άλλεν και του Τζωρτζ, που ήταν ισχυροί αντίπαλοι. Δυστυχώς, ο Μπι-Μπι κι εγώ δεν καταφέραμε να συνεννοηθούμε στην αγορά. Όταν φάνηκε ότι θα χάναμε, δήλωσα ένα μικρό σλεμ, ενώ ο Μπι-Μπι δεν μιλούσε καθόλου κι έμοιαζε πειραγμένος. Ο Άλλεν κοντράρησε και κοντράρησα κι εγώ. Ακολούθησα την τακτική μου, και τελικά νικήσαμε. Ο Μπι-Μπι ήταν πολύ ενοχλημένος απ' την ανορθόδοξη αγορά μου. Στην αρχή φερόμουν διπλωματικά, αλλά όταν με πίεσε να του πω γιατί έκανα τόσο υψηλή αγορά, απάντησα αυθόρμητα ότι έπρεπε να καλύψω την ανικανότητά του να μου δείξει ότι είχε έναν άσσο, κι ότι η τακτική μου αποδείχτηκε σωστή. Ήταν η τελευταία παρτίδα που παίξαμε στη διάρκεια της διαμονής του.

Τ' άλλο πρωί, ξύπνησα με μια άσχημη κρίση ελονοσίας που με κράτησε στο κρεβάτι. Ο Μπι-Μπι μου φέρθηκε με πολλή συμπάθεια. Έκανα μια ένεση κινίνης και μπόρεσα να σταθώ στα πόδια μου. Αυτές οι κρίσεις με καταρράκωναν, αλλά μόνο για λίγο, κι έτσι μπόρεσα να παρευρεθώ στην τρίτη (κι απ' ό,τι αποδείχτηκε τελευταία) συνάντηση στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Ήταν φανερό ότι ο Μπι-Μπι κι ο Ο' Τουλ προχωρούσαν με βάση την πολιτική που ο Μπι-Μπι είχε προτείνει στο Κάιρο. Δεν είχαμε πάρει ακόμα απάντηση απ' το Κάιρο, αλλά καθώς ο Μπι-Μπι είχε ανώτερο βαθμό από μένα, δεν μπορούσα να κάνω τίποτα για να τους σταματήσω. Αυτό που μ' ενδιέφερε ήταν η αντίδραση του Γενικού Αρχηγείου του ΕΛΑΣ. Ο Σιάντος κ' οι σύντροφοί του δεν μπορούσαν να πιστέψουν στ' αυτιά τους. Δεν ήξεραν αν ο Μπι-Μπι μιλούσε σοβαρά ή ήταν ανισόρροπος. Σίγουρα υποψιάζονταν κάποια παγίδα, γι' αυτό και δεν έπαιρναν τα λόγια του κατά γράμμα.

Όταν επιστρέψαμε στο Μεζίλο, ο Μπι-Μπι συνάντησε τον Άρθουρ Έντμοντς, και τον Τζων Μάλγκαν, που μόλις είχαν φτάσει. Έκανα αναφορά σχετικά με τα σχέδιά τους για την «Κιβωτό του Νώε». Ο Μπι-Μπι βρήκε ότι ο Έντμοντς είχε καλές στρατιωτικές ιδέες, αλλά δεν εντυπωσιάστηκε κατά τ' άλλα απ' αυτόν. Θαύμασε την ειλικρίνεια του Μάλγκαν, αλλά διαφώνησε με την άποψή του για τις περιορισμένες πολεμικές ικανότητες του ΕΛΑΣ. Ο Μπι-Μπι μου είπε ότι ήξερε ότι διαφωνούσα με την πολιτική που ακολουθούσε σε σχέση με τον ΕΛΑΣ, ήξερε ότι η υγεία μου δεν ήταν σε καλή κατάσταση κι ότι είχα ζητήσει άδεια πριν από μερικούς μήνες, αλλά παρ' όλα αυτά ήθελε να μείνω επικεφαλής της Αποστολής στο τελικό στάδιο ως την απελευθέρωση της Ελλάδας.

Συνεχίσαμε να συζητούμε σχετικά με την οργάνωση της «Κιβω-

τού του Νώε». Ήταν φανερό ότι και σ' αυτό το θέμα διαφωνούσαμε. Ο Μπι-Μπι ήθελε ένα πολύ πιο λεπτομερές σχέδιο, που θα το ακολουθούσαν κατά γράμμα οι τοπικοί διοικητές, με έναν πιο συγκεντρωτικό έλεγχο του αρχηγείου μου, ενώ εγώ σκόπευα ν' αφήσω πολύ περισσότερες πρωτοβουλίες στους τοπικούς διοικητές μου και ν' αφήσω τον κεντρικό έλεγχο των επιχειρήσεων στο Κάιρο. Και σ' αυτό το σημείο ο Μπι-Μπι πάτησε πόδι. Δεν έδωσε σημασία στην προηγούμενη εμπειρία μου και στα επιχειρήματα που του πρόβαλλα. Είχε έτοιμες απαντήσεις για όλα τα πολιτικά, αλλά και τα στρατιωτικά προβλήματα.

Είπα τότε ότι, λόγω των διαφορετικών αντιλήψεων που είχα απ' τον Μπι-Μπι, δεν ήθελα να συνεχίσω να διοικώ την Αποστολή. Ο Μπι-Μπι συμφώνησε με την επιθυμία μου, με κάποιο όμως δισταγμό. Αποφάσισε να ζητήσει απ' τον Άρθουρ Έντμοντς ν' αναλάβει την αρχηγία, κι αυτός δέχτηκε. Κανονίσαμε ότι θα έφευγα αεροπορικά απ' τη Νεράιδα μαζί με τον Μπι-Μπι, και τους αντιπροσώπους του ΕΑΜ (Σβώλος κλπ).

Για μια - δυο μέρες έπαιξα το ρόλο του θεατή. Το προσωπικό στο Μεζίλο εξέφρασε τη λύπη του για την αποχώρησή μου, και οι Έλληνες (ειδικά ο Άλλεν κι ο θείος Μπιλ) αντιμετώπιζαν το μέλλον με ανησυχία. Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ με κάλεσε σ' ένα γεύμα που δινόταν προς τιμή των αντιπροσώπων που θα έφευγαν απ' τη χώρα για να μετάσχουν στην Κυβέρνηση Παπανδρέου. Φάγαμε στο ύπαιθρο μέσα σε κεφάτη ατμόσφαιρα, και ο Σιάντος έβγαλε ένα λόγο κάνοντάς μου φιλοφρονήσεις για τις υπηρεσίες που πρόσφερα στην Ελλάδα και τις φιλικές προσωπικές σχέσεις που είχα με το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ. Πηγαίνοντας στη Νεράιδα, συνάντησα τον Καραγιώργη, τον πρώην επίτροπο του ΕΑΜ, που με αποχαιρέτησε εγκάρδια. Όταν φτάσαμε στη Νεράιδα, ανακάλυψα ότι υπήρχαν μερικές κενές θέσεις στο αεροπλάνο, και κανόνισα να ταξιδέψουν μερικοί άρρωστοι Ιταλοί που χρειάζονταν χειρουργικές επεμβάσεις. Το βράδυ, μερικοί Ιταλοί ανώτεροι αξιωματικοί μου ζήτησαν να φύγουν στη θέση των αρρώστων. Όταν αρνήθηκα, ένας απ' αυτούς ξέσπασε σε λυγμούς και γονάτισε μπροστά μου.

Η 29η Αυγούστου του 1944 ήταν μια γλυκιά νύχτα με καθαρό ουρανό. Ακούσαμε από μακριά ένα αεροπλάνο. Έκανε κύκλους από πάνω μας, κι έστελνε σήματα απαντώντας στα δικά μας. Όταν έγινε η αναγνώριση, ανάψαμε τους προβολείς και το αεροπλάνο προσγειώθηκε μαλακά ανάμεσά τους, πήγε ως το τέλος τους και ξαναγύρισε πίσω. Σταμάτησε στην άκρη του διαδρόμου. Τρέξαμε να καλωσορίσου-

με αυτούς που έφτασαν, ανάμεσά τους ήταν κι ο Τζων Κλάους, που τώρα ήταν καλά και τον είχα τοποθετήσει στο Τρίκλινο, στην Αμφιλοχία, καθώς και διάφοροι άλλοι φίλοι. Το αεροπλάνο είχε κολλήσει λίγο στη λάσπη. Σπρώχτηκε από κάποιους Ελασίτες, φωνάξαμε αντίο, μπήκαμε μέσα και ξεκινήσαμε για το Μπάρι της Ιταλίας. Η παραμονή μου στην Ελλάδα είχε τελειώσει.

Τα γεγονότα που ακολούθησαν μπορώ να τα διηγηθώ σύντομα. Συνάντησα τον Κρις στο Συμμαχικό Στρατηγείο στην Καζέρτα. Δεν έκανε τίποτα ώσπου να είναι έτοιμη να μπει στην Ελλάδα η δύναμη μ' επικεφαλής το στρατηγό Σκόμπυ. Μου είπε ότι η στάση του Μπι-Μπι ήταν χαρακτηριστική της αλλαγής που είχε σημειωθεί στις απόψεις πολλών υψηλά ιστάμενων αξιωματικών της Μέσης Ανατολής. Είχαν πάψει να υποστηρίζουν την πολιτική που είχε ακολουθηθεί απ' τον Έντυ, τον Κρις κι εμένα, και είχαν σκοπό από δω και πέρα να εμπιστεύονται τον ΕΛΑΣ περισσότερο απ' τον ΕΔΕΣ, με την ελπίδα, ή μάλλον την πίστη, ότι ο ΕΛΑΣ θα υπάκουε στις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και θα εγκατέλειπε τις πολιτικές του βλέψεις. Στους στρατιωτικούς κύκλους επικρατούσε η αντίληψη ότι ο Κρις κι εγώ είχαμε πικραθεί απ' τη μακρόχρονη παραμονή μας στην Ελλάδα, κι ότι είχαμε μια διαστρεβλωμένη και μεροληπτική άποψη για τον ΕΛΑΣ. Ο Κρις είχε αντικρούσει αυτή την αντίληψη στη Μέση Ανατολή και στο Λονδίνο, αλλά χωρίς αποτέλεσμα.

Ο στρατηγός Πέητζετ και το επιτελείο του είχαν ήδη εμπλακεί σε μια πολιτική που, στα μάτια μας, στόχευε να καθησυχάσει τον ΕΛΑΣ. Απ' την άλλη πλευρά, το Φόρεϊν Όφφις, και ειδικότερα ο Ρεξ Λήπερ, πρεσβευτής διαπιστευμένος στην Ελληνική Κυβέρνηση, συμφωνούσε με τη δική μας άποψη για τον ΕΛΑΣ. Αλλά το Φόρεϊν Όφφις, είχε υποσκελιστεί απ' το Υπουργείο Στρατιωτικών σ' αυτό το θέμα, εν μέρει επειδή το Φόρεϊν Όφφις δεν είχε στα χέρια του μια πλήρη αναφορά, λόγω του θανάτου του Νταίηβιντ Γουάλλας (βλ. σελ. 176). Δεν είχα τίποτα να προσθέσω, και συμφώνησα με τον Κρις. Δεν μπορούσαμε να κάνουμε τίποτα, αφού είχαμε επικεφαλής μας τον Μπι-Μπι. Λόγου χάρη, όταν ο Μπι-Μπι, ο Κρις κι εγώ επισκεφτήκαμε το στρατηγό που διοικούσε τις δυνάμεις της Διοίκησης Ειδικών Επιχειρήσεων στα Βαλκάνια, ο Μπι-Μπι ήταν εκείνος που έκανε την αναφορά για την κατάσταση στην Ελλάδα. Διατύπωσα τότε τη διαφωνία μου και εξήγησα τους λόγους, προσθέτοντας ότι ο Μπι-Μπι είχε δει μόνο μια πλευρά της κατάστασης, κι αυτό βιαστικά, χωρίς να επισκεφτεί τον ΕΔΕΣ. Ο στρατηγός ήταν ένας κουρασμένος άντρας χωρίς πυγμή, και ξεκαθάρισε ότι συμφωνούσε με τις απόψεις του

Μπι-Μπι κι εκείνες της ανώτερης διοίκησης. Κανονίσαμε να δούμε και το στρατηγό Πέητζετ, αλλά η συνάντηση δεν πραγματοποιήθηκε.

Είχα μια συνομιλία με το στρατηγό Σκόμπυ. Αυτό που τον απασχολούσε ήταν αποκλειστικά το αν θα συναντούσε αντίσταση απ' τον ΕΛΑΣ όταν θα έμπαινε με περιορισμένες δυνάμεις στην Ελλάδα. Η γνώμη μου ήταν ότι ο ΕΛΑΣ δεν θ' αντιστεκόταν. Στήριζα την άποψή μου στο γεγονός ότι οι αρχηγοί του ενδιαφέρονταν για τη φήμη του κινήματος και πίστευαν ότι οι συμμαχικές δυνάμεις θα ήταν μεγάλες. Εξάλλου, θα χρειαζόταν πολύς καιρός για να μεταφερθούν τα πιο βαριά όπλα του ΕΛΑΣ απ' τα βουνά πάνω σε μουλαρόδρομους. Ξεκαθάρισα επίσης ότι η ιστορία δεν θα τέλειωνε εκεί κι ότι ο ΕΛΑΣ θα εξακολουθούσε να είναι μια επικίνδυνη δύναμη και μετά την απελευθέρωση. Ο Σκόμπυ ήταν ένας εύστροφος άνθρωπος που έπιανε εύκολα το νόημα ενός επιχειρήματος και καταλάβαινε γρήγορα μια κατάσταση. Με ανακούφισε η ιδέα ότι θα ήταν επικεφαλής των απελευθερωτικών δυνάμεων. Κατόπιν συνάντησα τον υφιστάμενό του, το στρατηγό Χιουζ. Ήταν ο μελλοντικός προϊστάμενός μου όταν, μετά από μια άδεια στο σπίτι μου, θα με τοποθετούσαν σαν αξιωματικό αρχαιοτήτων και θα βοηθούσα την Ελληνική Κυβέρνηση στη συντήρηση και επιδιόρθωση μνημείων και αρχαιοτήτων. Ενδιαφερόταν για τον κίνδυνο μιας ένοπλης αντίστασης και ζήτησε τη συμβουλή μου και πάνω στο πρόβλημα της βοήθειας και της ανασυγκρότησης της Ελλάδας, γιατί θα γινόταν διοικητής της AML, που ήταν ο πρόδρομος της UNRRA στην Ελλάδα. Την πιο ενδιαφέρουσα συζήτηση την είχα με δυο Αμερικανούς στρατηγούς, που είχαν αντίστοιχα καθήκοντα με μας στο Συμμαχικό Στρατηγείο . Αντίθετα απ' τους τυπικούς Βρετανούς στρατηγούς, με χτύπησαν στην πλάτη, είπαν ότι δεν έχουν ιδέα για την κατάσταση και ζήτησαν να μάθουν. Αλλά οι Αμερικανοί δεν θα έπαιζαν κανένα ρόλο στην απελευθέρωση της Ελλάδας και δεν μπορούσαν καθόλου να επηρεάσουν την τακτική που θ' ακολουθιόταν.

Αρχικά είχαμε προγραμματίσει να πάω αεροπορικά στο Κάιρο για να συναντήσω το Ρεξ Λήπερ, το Στρητ και άλλους, αλλά ξαφνικά μου είπαν να επιστρέψω στην πατρίδα μου για να κάνω αναφορά για την κατάσταση που επικρατούσε στην Ελλάδα. Έτσι, πήγα αεροπορικά στο Λονδίνο. Η άφιξή μου συνέπεσε με μια κρίση ελονοσίας. Στο γραφείο μας του Λονδίνου ο άνθρωπος που ήταν επικεφαλής του ελληνικού τμήματος ήταν ο προϊστάμενος που είχα στην Αθήνα το 1941. Τότε, αλλά κι αργότερα στο Κάιρο το 1942-43, όταν τον είδα

για τελευταία φορά, υποστήριζε την αριστερή πτέρυγα γενικά και ειδικότερα το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Ήταν φανερό ότι δεν θ' άλλαζε γνώμη, ούτε καν θα συζητούσε σχετικά με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Μου έδινε την εντύπωση ότι με άκουσε σα να μη μιλούσα για πραγματικά γεγονότα, αλλά μόνο για αόριστες αναμνήσεις από γεγονότα που είχα ακούσει. Μετά επισκέφτηκα το στρατηγό Γκάμπινς και το λόρδο Σέλμπορν, που ήταν αντίστοιχα στρατιωτικός αρχηγός της Διοίκησης Ειδικών Επιχειρήσεων και πολιτικός διευθυντής του Υπουργείου Οικονομικών Πολέμου. Ήταν πολύ ευγενικοί και είπαν πολλά καλά λόγια σχετικά με την υπηρεσία μου στην Ελλάδα, αλλά δεν γνώριζαν καλά το θέμα του ΕΛΑΣ. Το ενδιαφέρον τους ήταν συγκεντρωμένο στη Δυτική Ευρώπη, όπου το Παρίσι κ' οι Βρυξέλλες είχαν μόλις απελευθερωθεί. Κανόνισαν μια συνάντηση στο Φόρεϊν Όφφις, αλλά αναβλήθηκε λόγω κάποιας κρίσης που υπήρχε εκεί. Μετά έπαθα μια κρίση ελονοσίας και αμοιβαδικής δυσεντερίας, κι όταν ήμουν πάλι σε θέση να υπηρετήσω δεν πήγα στην Ελλάδα, αλλά στη Γερμανία.

Εξετάζοντας τα γεγονότα εκ των υστέρων, είδα ότι η αλλαγή στάσης απέναντι στο ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, που είχα πρωτοδιαπιστώσει στον Μπι-Μπι, είχε απλωθεί εκείνη την εποχή στους στρατιωτικούς κύκλους και στη Διοίκηση Ειδικών Επιχειρήσεων. Δεν έμοιαζε όμως να έχει προέλθει απ' τον Τσώρτσιλ και το Φόρεϊν Όφφις, που δεν είχαν αυταπάτες σχετικά με τους σκοπούς του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ. Είχαν μάλιστα σκοπό να καταπνίξουν αυτούς τους σκοπούς και να εξασφαλίσουν στην απελευθερωμένη Ελλάδα τις προϋποθέσεις ελεύθερης επιλογής μιας κυβέρνησης από τον ελληνικό λαό. Η αλλαγή μάλλον είχε συμβεί αρχικά στους στρατιωτικούς εγκέφαλους του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, κι ειδικότερα σ' εκείνους του προωθημένου Στρατηγείου της Καζέρτα. Ο Μπι-Μπι σαν επικεφαλής της Διοίκησης Ειδικών Επιχειρήσεων και σαν στρατιωτικός, είχε συμφωνήσει με το νέο αυτό τρόπο σκέψης. Η εντύπωση που σχημάτισα όταν ο Μπι-Μπι ήρθε στην Ελλάδα, ήταν ότι είχε φτάσει με κατασταλαγμένες απόψεις και δεν έφτιαξε μια νέα πολιτική βασιζόμενος στα λίγα πράγματα που είδε επί τόπου.

Μια αιτία γι' αυτή την αλλαγή ήταν ότι η Ελλάδα θα ξανάμπαινε στο πεδίο των επιχειρήσεων των στρατιωτικών μας δυνάμεων, κι έτσι οι στρατιωτικοί κύκλοι είχαν τη μεγαλύτερη επιρροή για τη λήψη αποφάσεων. Αντιμετώπιζαν τα γεγονότα βραχυπρόθεσμα. Όπως διαπίστωσα στη συνάντησή μου με το στρατηγό Σκόμπυ, δεν έβλεπε πέρα απ' τις στρατιωτικές επιπλοκές που θα μπορούσε ν' αντιμετωπίσει μπαίνοντας στην Ελλάδα μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Του

έφτανε ν' αποφύγει τη σύγκρουση με τ' αντάρτικα κινήματα.

Ευτυχώς, η αλλαγή γραμμής έγινε πολύ αργά για να επηρεάσει τις συνθήκες κάτω απ' τις οποίες απελευθερώθηκε η Ελλάδα. Πριν εμφανιστεί στη σκηνή ο Μπι-Μπι, οι πιο σημαντικές αποφάσεις είχαν ήδη παρθεί από το Σιάντο. Ήταν η διάλυση της ΠΕΕΑ, η συμμετοχή στην Κυβέρνηση Παπανδρέου και η επιβεβαίωση της εξάρτησης του ΕΛΑΣ απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής. Όταν εμφανίστηκε ο Μπι-Μπι, η στάση του ξάφνιασε περισσότερο το Σιάντο και τους συντρόφους του παρά εμένα. Γιατί εγώ είχα συνηθίσει στις ξαφνικές αλλαγές απόψεων, ενώ εκείνοι είχαν την έμμονη ιδέα της ύπουλης Αλβιόνας. Συμπέραναν, με το περίπλοκο ελληνικό τους μυαλό, ότι ο Μπι-Μπι έπαιζε διπλό παιχνίδι. Αν τον είχαν πιστέψει, θα είχαν επιμείνει στις απαιτήσεις τους όχι μόνο σε σχέση με τον ΕΔΕΣ, αλλά και σχετικά με την Κυβέρνηση Παπανδρέου. Όπως είχαν όμως τα πράγματα, ο Σιάντος τήρησε τις αποφάσεις που είχε πάρει πριν από την εμφάνιση του Μπι-Μπι.

Έτσι, ο Σβώλος και οι άλλοι έφυγαν απ' την Ελλάδα μαζί μας. Πήραν μέρος στην Ελληνική Κυβέρνηση κι έμειναν σ' αυτήν ως την απελευθέρωση της Ελλάδας. Με τη διάλυση της ΠΕΕΑ, οι οπλισμένες δυνάμεις του ΕΛΑΣ δεν μπορούσαν πια να δηλώνουν υποταγή σε μια κυβέρνηση της «Ελεύθερης Ελλάδας». Από στρατιωτική σκοπιά, συμφώνησαν, όπως είχε κάνει κι ο ΕΔΕΣ, να μετάσχουν στις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε», υπό τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Από πολιτική σκοπιά, όταν φάνηκε ότι η επιλογή ήταν ανάμεσα στην απομόνωση και τη συμμετοχή στην Ελληνική Κυβέρνηση, ο Σιάντος αναγκάστηκε να συμβιβαστεί. Στις 26 Σεπτεμβρίου, ο Σαράφης κι ο Ζέρβας υπέγραψαν μια συμφωνία στην Καζέρτα, τοποθετώντας τις δυνάμεις του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ υπό τις διαταγές του στρατηγού Σκόμπυ. Έτσι, οι στρατιωτικοί και οι πολιτικοί στόχοι της Συμμαχικής Αποστολής πραγματοποιήθηκαν.

Στο στρατιωτικό πεδίο, η απελευθέρωση της Ελλάδας εξαρτιόταν μόνο απ' τους Γερμανούς. Στα μέσα Σεπτεμβρίου, άρχισαν να υποχωρούν απ' την Πελοπόννησο, και την 1η Νοεμβρίου οι τελευταίοι στρατιώτες έφυγαν απ' τη Μακεδονία. Καθώς η αποχώρησή τους συνεχιζόταν, μικρές βρετανικές δυνάμεις μπήκαν στη νότια Ελλάδα χωρίς να συναντήσουν αντίσταση. Στα μέσα Οκτωβρίου έφτασαν στην Αθήνα, όπου εγκαταστάθηκε γρήγορα η Ελληνική Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας. Στο διάστημα αυτό, η Αποστολή εκτελούσε τις επιχειρήσεις της «Κιβωτού του Νώε» εναντίον των απερχόμενων Γερμανών. Στις επιχειρήσεις αυτές βοηθούσαν οι ομάδες RSR, οι αμερικα-

νικές ομάδες καταδρομών και μερικές δυνάμεις του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ επιλεγμένες γι' αυτό το σκοπό. Γενικά όμως, οι δυο αντιστασιακές οργανώσεις ενδιαφέρονταν περισσότερο να μπουν στις γειτονικές πόλεις παρά να επιτεθούν στους Γερμανούς. Καθώς η αποχώρηση των Γερμανών γινόταν στην ανατολική πλευρά της Ελλάδας, όπου κυριαρχούσε ο ΕΛΑΣ, μεγάλες ποσότητες γερμανικών εφοδίων έπεσαν στα χέρια του ΕΛΑΣ. Εξάλλου, και ο στρατιωτικός έλεγχος που εγκατέλειπαν οι Γερμανοί κερδιζόταν απ' τον ΕΛΑΣ στην ανατολική Ελλάδα, στα βόρεια της Αθήνας.

Ο κίνδυνος που υπήρχε στη μεταπελευθερωμένη περίοδο ήταν η πίστη που εξέφρασε τόσο απλοϊκά ο Μπι-Μπι ότι οι ηγέτες του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ θα φέρονταν σαν κύριοι. Οποιοσδήποτε είχε τη δυνατότητα να γνωρίσει από κοντά το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ για κάποιο διάστημα θα έλεγε, όπως είχα τονίσει στην αναφορά μου στο Κάιρο, ότι δεν είχαν αλλάξει αντιλήψεις, απλώς είχαν αλλάξει τακτική. Μ' άλλα λόγια, η στρατηγική τους εξακολουθούσε να είναι το πραξικόπημα, και θα το έκαναν μόλις θα τους δινόταν η ευκαιρία. Ο ΕΛΑΣ δεν είχε θυσιάσει τίποτα απ' την πραγματική του εξουσία. Τα μέλη του εξακολουθούσαν να είναι δεσμευμένα απ' τον αρχικό τους όρκο να μείνουν οπλισμένα στα βουνά ώσπου να γίνει δημοψήφισμα για την επιστροφή του βασιλιά. Στα βουνά ο ΕΛΑΣ είχε το μονοπώλιο των όπλων. Άλλωστε ο έλεγχος που είχε στα μέσα μετάδοσης ειδήσεων ήταν το ίδιο μεγάλος μετά την απελευθέρωση όπως και πριν. Μάλιστα ο ΕΛΑΣ μπορούσε πιο άνετα ν' ασκεί την εξουσία του τώρα, γιατί δεν ήταν υπό παρακολούθηση, αφού οι σταθμοί της Αποστολής και τα συνοδευτικά στρατεύματα έφευγαν σταδιακά.

Ενώ ο δυτικός Τύπος υμνούσε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ σε αρμονία με την παλιότερη πολεμική νοοτροπία, ο ΕΛΑΣ μετακινούσε τα όπλα του απ' τα βουνά κι ετοιμαζόταν να κάνει την ξαφνική και απροσδόκητη επίθεσή του εναντίον των μικρών βρετανικών και ελληνικών δυνάμεων της Αθήνας. Το πραξικόπημα έγινε με σχετική επιτυχία, και η Γιουγκοσλαβία και η Αλβανία το υποστήριξαν τότε πρόθυμα. Η αιματοχυσία και οι κακουχίες που ακολούθησαν για πολλά χρόνια έπληξαν πάλι τους άτυχους χωρικούς των ορεινών χωριών της Βόρειας Ελλάδας.

ΑΝΑΔΡΟΜΗ

Απ' το 1944-45, που έγραψα αυτές τις αναμνήσεις, η αξιολόγηση των ελληνικών αντιστασιακών κινημάτων και ο ρόλος των Συμμάχων στις υποθέσεις τους έχει γίνει ένα διαρκώς περισσότερο αμφισβητούμενο θέμα. Έτσι, θα ήθελα ν' αναφέρω μερικά σχετικά σημεία που έχουν ξεχαστεί. Το πρώτο είναι ότι αυτά τα κινήματα που δημιουργήθηκαν στο εσωτερικό της Ελλάδας έδρασαν αυτόνομα. Απ' αυτή τη σκοπιά, η Ελλάδα διαφέρει απ' τη Γιουγκοσλαβία. Το 1941, όταν υπηρετούσα στη Διοίκηση Ειδικών Επιχειρήσεων στην Αθήνα, στείλαμε από κει μια σημαντική ποσότητα πολεμοφοδίων στο στρατηγό Μιχαήλοβιτς. Η ΔΕΕ είχε έρθει σ' επαφή μαζί του πριν αλλάξει η κυβέρνηση στη Γιουγκοσλαβία, και είχε υποκινήσει τη δημιουργία ενός αντιστασιακού κινήματος. Ο Μιχαήλοβιτς το υλοποίησε τον ίδιο χρόνο. Αλλά στην Ελλάδα, η πολιτική της ΔΕΕ ήταν να εκπαιδεύσει ασυρματιστές και σαμποτέρ (βλεπ. σελ. 11), κ' η μοναδική ιδέα δημιουργίας μιας αντιστασιακής ομάδας στα βουνά, την άνοιξη του 1941, έσβησε αμέσως, γιατί οι συνθήκες δεν ήταν κατάλληλες. Το ξέρω, γιατί ο Πήτερ Φλέμινγκ με κάλεσε στην Αθήνα για να κάνουμε ένα τέτοιο σχέδιο, αλλά εγώ το βρήκα μη πραγματοποιήσιμο εκείνη την εποχή.

Απ' την άλλη πλευρά, στην Κρήτη, ένας Άγγλος αξιωματικός, ο αρχαιολόγος Τζων Πέντλεμπαρυ, προσπαθούσε απ' το καλοκαίρι του 1940 να φτιάξει μια αντιστασιακή οργάνωση της επιλογής του (συνάντησα μερικούς απ' τους ανθρώπους του την εποχή της εκστρατείας της Κρήτης), αλλά συνελήφθη καθώς πήγαινε απ' το Ηράκλειο στα βουνά κι αργότερα σκοτώθηκε από Γερμανούς αλεξιπτωτιστές. Η ομάδα του, χωρίς αυτόν, διαλύθηκε.

Η γερμανική εισβολή στη Ρωσία ήταν εκείνη που προκάλεσε τη δημιουργία της πρώτης αντιστασιακής οργάνωσης στην Ελλάδα το φθινόπωρο του 1941. Γρήγορα ονομάστηκε ΕΑΜ, κι απόκτησε μια Κεντρική Επιτροπή στην Αθήνα κι ένα σύστημα οργανώσεων βάσης εκεί και σε άλλες πόλεις. Το επόμενο στάδιο, της αποστολής οπλισμένων αντρών στα βουνά με την ονομασία ΕΛΑΣ, πραγματοποιήθηκε μόνο το καλοκαίρι του 1942. Τότε είχε σχηματιστεί στην Αθήνα και μια άλλη ομάδα, ο ΕΔΕΣ. Οι ένοπλες δυνάμεις του βγήκαν στα βουνά στη βορειοδυτική Ελλάδα, κάτω από τις διαταγές του στρατηγού Ναπολέοντα Ζέρβα, επίσης το καλοκαίρι του 1942. Έτσι, ο ΕΛΑΣ κι ο ΕΔΕΣ δρούσαν ήδη πριν επιστρέψουν τα πρώτα βρετανι-

κά στρατεύματα στην Ελλάδα, τον Οκτώβριο του 1942, για να πραγματοποιήσουν μια επιχείρηση κομμάντο σε συνδυασμό με τις ομάδες του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ. Τα δυο αυτά αντιστασιακά κινήματα ξεπήδησαν απ' το ελληνικό πνεύμα αντίστασης, και ήταν ντόπια κι αυτόνομη δημιουργία αυτού του πνεύματος.

Η ένοπλη αντίσταση στην ανοιχτή ύπαιθρο είναι κάτι που γίνεται σπάνια. Μόνο άντρες με ακραίο, φανατικό ενθουσιασμό, επιχειρούν την οργάνωση μιας τέτοιας μορφής αντίστασης, γιατί έχει σαν αποτέλεσμα φοβερά αντίποινα εναντίον της οικογένειας, των φίλων και των συμπατριωτών τους από μια τόσο σκληρή κατοχική δύναμη όσο ήταν η Γερμανία του 1942. Στόχος αυτού του ενθουσιασμού μπορεί να είναι η απελευθέρωση από την καταπίεση, όπως το εξέφρασε τόσο ωραία το τραγούδι του Ρήγα, ή η απόκτηση κάποιας εξουσίας στη διάρκεια του πολέμου και πολιτικής εξουσίας στην περίοδο που θα επακολουθήσει, όταν ο κατοχικός στρατός θ' αποχωρήσει. Βέβαια, μπορεί μερικοί να συνδυάζουν και τους δυο αυτούς στόχους, και αυτό θα ισχυριστούν οι θαυμαστές του Τίτο και του Εμβέρ Χότζα. Αυτοί οι άνθρωποι δεν μπορούν να επιτύχουν αν δεν βρουν ένα μεγάλο αριθμό οπαδών που να είναι έτοιμοι ν' αντιμετωπίσουν τους ίδιους κινδύνους, αλλά και να δεχτούν την προοπτική αντιποίνων. Στην Ελλάδα, αυτοί οι οπαδοί βρέθηκαν πρώτα ανάμεσα στους έμπειρους άντρες του ανίκητου στρατού που είχε πολεμήσει στην Αλβανία. Σκοπός τους ήταν κυρίως να πολεμήσουν μέχρι θανάτου τις κατοχικές δυνάμεις.

Αυτή η ενθουσιώδης μάχη για την ανεξαρτησία ένωνε τη Βρετανία και την Ελλάδα το χειμώνα και την άνοιξη του 1940-41, και μόνο αυτές τις δυο χώρες. Άλλες χώρες έπαιζαν το ρόλο του θεατή και τα ηττημένα έθνη, όπως η Γαλλία, δεν δημιούργησαν ούτε τότε, ούτε αργότερα, αντιστασιακά κινήματα στα βουνά. Όταν η Ιταλία και η Γερμανία κατέλαβαν την Ελλάδα, οι περισσότεροι Έλληνες σύγκριναν την κατοχή αυτή μ' εκείνη των Τούρκων, και εμπνεύστηκαν απ' το πνεύμα της αντίστασης που είχε απελευθερώσει τη μια περιοχή της Ελλάδας μετά την άλλη απ' το 1830 ως το 1912. Έτσι, το 1942-43, τ' αντιστασιακά κινήματα πήραν απάνω τους την ένδοξη και νικηφόρα παράδοση των παλιών μεγάλων μαχητών της ελευθερίας. Αποτελούσαν ένα σύμβολο του αθάνατου πνεύματος της Ελλάδας και στις 25 Οκτωβρίου του 1981 αυτό αναγνωρίστηκε για πρώτη φορά μετά τον πόλεμο, με την κατάθεση στεφάνων προς τιμήν των ανταρτών που θυσιάστηκαν για την ελευθερία.

Η ανάμειξη των Ρώσων έγινε αργότερα, όταν ο Σιάντος, ο Χότζα

κι ο Τίτο έγιναν γνωστοί σαν ηγέτες των αντιστασιακών κινημάτων τους. Γιατί τότε φάνηκε ότι αυτοί και μερικοί από τους άμεσους υποστηρικτές τους είχαν εκπαιδευτεί στη Μόσχα στη διάρκεια της προπολεμικής περιόδου και είχαν επιστρέψει στις πατρίδες τους με ίδια εκπαίδευση και κοινό στόχο: Την κατάληψη της εξουσίας και την επιβολή στα κράτη τους ενός σταλινικής μορφής κομμουνισμού. Ο σκοπός της Ρωσίας όταν εκπαίδευσε αυτούς τους πράκτορες δεν ήταν ο πόλεμος εναντίον των Γερμανών (γιατί η εκπαίδευση έγινε πριν από το ξέσπασμα του πολέμου, και η Ρωσία πήρε μέρος στον πόλεμο μόνο επειδή της έγινε επίθεση) αλλά για να ελέγξουν τα Βαλκάνια με επαναστατικές μεθόδους. Ήταν ένα τμήμα του ρωσικού επεκτατισμού, που δημιούργησε τόσα προβλήματα στο μεταπολεμικό κόσμο. Όλα αυτά όμως φάνηκαν κατόπιν εορτής. Την εποχή εκείνη, η προσοχή των Συμμάχων ήταν συγκεντρωμένη στη ρωσική επιδρομή στην Πολωνία και κατόπιν στη Φινλανδία, καθώς και στη συμμαχία της με τη Γερμανία. Τα ρωσικά σχέδια για τα Βαλκάνια ήταν άγνωστα, ή οι Σύμμαχοι τα υποτιμούσαν.

Το 1941, η Διοίκηση Ειδικών Επιχειρήσεων της Αθήνας εκπαίδευσε κομμουνιστές στο χειρισμό του ασύρματου και σε τεχνικές σαμποτάζ. Στις αρχές του 1943, η ΔΕΕ του Καΐρου έμοιαζε πιο ευνοϊκά διατεθειμένη απέναντι στον ΕΛΑΣ απ' ό,τι απέναντι στον ΕΔΕΣ. Η πρώτη απόδειξη για τον καθοριστικό ρόλο που έπαιζε το ΚΚΕ στις υποθέσεις του ΕΑΜ στάλθηκε στη ΔΕΕ του Καΐρου απ' τον Κρις, που πήγε στην Αθήνα και συνάντησε έξι μέλη της Κεντρικής Επιτροπής του ΕΑΜ τον Ιανουάριο και το Φεβρουάριο του 1943. «Και στις δυο συσκέψεις», έγραψε αργότερα, «μόνο δυο άντρες μίλησαν. Τα ονόματά τους ήταν Ανδρέας Τζήμας και Γεώργιος Σιάντος. Και οι δυο ήταν μέλη του ΚΚΕ». Αυτή η πληροφορία δεν μεταδόθηκε στα μέλη των αποστολών που ήταν στην Ελλάδα, λ.χ. στο Ρούφους Σέππαρντ ή σ' εμένα.

Η πρώτη απόδειξη του συντονισμού και της συνεργασίας των κομμουνιστικών κομμάτων της Αλβανίας, της Ελλάδας και της Γιουγκοσλαβίας και των ένοπλων δυνάμεών τους στάλθηκε από μένα στη ΔΕΕ Καΐρου, το Μάιο του 1943. Το μήνυμα δεν μεταβιβάστηκε στις αποστολές που ήταν στην Ελλάδα, και είναι αβέβαιο το αν μεταδόθηκε πέρα απ' την ΔΕΕ του Λονδίνου. Το γεγονός ότι η Ρωσία και η Γερμανία βρίσκονταν σε εμπόλεμη κατάσταση και ότι φαινομενικά δεν υπήρχαν μέσα επικοινωνίας ανάμεσα στη Ρωσία και τους πιθανούς πράκτορές της στα Βαλκάνια έκανε αυτά τα στοιχεία να φαίνονται ασήμαντα.

Όταν η βρετανική πλευρά έμαθε ότι υπήρχε κάποια μορφή ένοπλης αντίστασης στα ελληνικά βουνά, αποφάσισε να τη χρησιμοποιήσει για την επίτευξη μιας καθαρά στρατιωτικής επιχείρησης, την καταστροφή της γέφυρας του Γοργοπόταμου. Η επιτυχία αυτής της επιχείρησης παρακίνησε το Κάιρο να εξετάσει καλύτερα τα πράγματα. Ο Κρις πήγε στην Αθήνα για να ερευνήσει τη φύση του ΕΑΜ. Έστειλαν το Ρούφους Σέππαρντ κι εμένα στα βουνά για να μάθουμε περισσότερα για τον ΕΛΑΣ τον Ιανουάριο και Φεβρουάριο του 1943. Ίσως ο Κρις, και σίγουρα ο Ρούφους, είχαν εντολή να κάνουν μια έκθεση για τη στρατιωτική, αλλά και την πολιτική κατάσταση. Εγώ είχα αναλάβει να κάνω μια αναφορά μόνο σχετικά με το στρατιωτικό δυναμικό του ΕΛΑΣ. Όλοι οι άλλοι αξιωματικοί πήραν διαταγές ν' ασχολούνται μόνο με στρατιωτικά ζητήματα και ν' αποφεύγουν τα πολιτικά θέματα. Αργότερα, το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής αποφάσισε να δημιουργήσει τη Βρετανική Στρατιωτική Αποστολή, να τη φέρει σ' επαφή με τα αντιστασιακά κινήματα και να τα ενισχύσει για στρατιωτικούς σκοπούς, που γρήγορα πήραν μορφή με τις επιχειρήσεις που έγιναν τον Ιούνιο και Ιούλιο του 1943. Αυτοί που επικρίνουν αυτή την απόφαση δεν πρέπει να ξεχνούν την τότε απελπιστική κατάσταση του παγκόσμιου πολέμου και την επείγουσα ανάγκη να δημιουργηθεί κάποια πρόσβαση στην Ευρώπη, είτε στην περιοχή της Θεσσαλονίκης είτε στη Σικελία. Η απόφαση αυτή έμοιαζε σωστή, παρ' όλο το υψηλό κόστος της σε όπλα, εξοπλισμό, χρυσάφι κι αεροπλάνα, γιατί η επιτυχία των αντιστασιακών οργανώσεων και της Βρετανικής Αποστολής αποσπούσαν την προσοχή των Γερμανών και διευκόλυναν την εισβολή στη Σικελία, που άρχισε στις 10 Ιουλίου. Στην Ελλάδα, τόνωσε το πνεύμα της αντίστασης κι έδωσε στα κινήματα τη δυνατότητα να συσπειρώσουν τον κόσμο εναντίον του εχθρού. Πέτυχε επίσης να φέρει πιο κοντά αναμεταξύ τους αυτά τα κινήματα κι έδωσε με το Κοινό Γενικό Στρατηγείο Ανταρτών τα μέσα επίτευξης μιας κοινής πολιτικής, που μέχρι τότε έλειπε.

Όταν έγινε η εισβολή στη Σικελία και την Ιταλία, η αντίσταση στην Ελλάδα έγινε ακόμα πιο ασήμαντη στα μυαλά των στρατηγών. Αυτό που τώρα τραβούσε την προσοχή ήταν η πολιτική πλευρά. Στα μέσα Ιουλίου, ο Νταίηβιντ Γουάλλας στάλθηκε απ' το Φόρεϊν Όφφις για να εξακριβώσει τον πολιτικό χρωματισμό και τους στόχους των αντιστασιακών κινημάτων (βλ. σελ. 83). Μπόρεσε να συναντήσει πολλές ηγετικές φυσιογνωμίες των κινημάτων στο Κοινό Γενικό Στρατηγείο στο Περτούλι, και μίλησε με τους ανώτερους Βρετανούς αξιωματικούς - συνδέσμους, στη σύσκεψη που έγινε στο Περτούλι.

Στα μέσα Αυγούστου, συνόδευσε τον Έντυ Μάγιερς και μια αντιπροσωπεία των αντιστασιακών κινημάτων που έφυγε αεροπορικά απ' τη Νεράιδα για την Αίγυπτο. Σκοπός των Βρετανών ήταν να καλύψουν το χάσμα που υπήρχε ανάμεσα στα δυο μέρη του ελληνικού κόσμου: Την «Ελεύθερη Ελλάδα», που ελεγχόταν από το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, αντίπαλο της μοναρχίας και της μοναρχικής κυβέρνησης, και το βασιλιά με την κυβέρνησή του και τις ένοπλες δυνάμεις του, επίσημο εκπρόσωπο της Ελλάδας στη Μεγάλη Συμμαχία. Το αποτέλεσμα ήταν ένα αδιέξοδο, που δεν λύθηκε επί ένα περίπου χρόνο. Ο Γουάλλας κι ο Μάγιερς πήγαν στο Λονδίνο να κάνουν την αναφορά τους και δεν γύρισαν. Η αποστολή ξαναγύρισε στη Νεράιδα στα μέσα Σεπτεμβρίου. Επειδή συνοδευόταν απ' τους πρώτους Αμερικανούς αξιωματικούς, η Αποστολή μετονομάστηκε σε Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή. Κι ο Κρις εξακολούθησε να είναι διοικητής της, όπως ήταν μετά την αποχώρηση του Έντυ. Όσα έγιναν στην Αίγυπτο δεν αποκαλύφθηκαν στα μέλη της Αποστολής, μα αυτό δεν τους ένοιαξε πολύ, γιατί τα πράγματα είχαν προχωρήσει γρήγορα στην «Ελεύθερη Ελλάδα».

Υπήρχε έντονα η πίστη ότι η Ελλάδα θ' απελευθερωνόταν στα τέλη του 1943, απ' τη μια μεριά επειδή η μπλόφα των Βρετανών είχε πετύχει, κι απ' την άλλη επειδή οι Γερμανοί συνειδητά την ενθάρρυναν, μετακινώντας τα στρατεύματά τους. Αυτό που ήθελε το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ την παραμονή αυτής της αναμενόμενης απελευθέρωσης ήταν το μονοπώλιο της ένοπλης εξουσίας στα βουνά, και προσπάθησε να το αποκτήσει δικαιολογώντας τις πράξεις του όσο μπορούσε πιο επιδεικτικά. Το πρώτο παράδειγμα ήταν η ΠΑΟ. Στη δεύτερη συνάντηση της Θεσσαλονίκης (βλ. σελ. 73), στην πρώτη της Ελαφίνας κι αργότερα στο Ενιαίο Γενικό Αρχηγείο, οι αντιπρόσωποι του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ήταν συμφιλιωτικοί κι έδειχναν ότι ήθελαν να συμβιβαστούν. Αλλά στην πράξη, ο ΕΛΑΣ αφάνισε την ομάδα ανταρτών της ΠΑΟ έξω απ' την Ελαφίνα στα τέλη Αυγούστου, και εμπόδισε σημαντικά μηνύματα να φτάσουν στην ΠΑΟ στη Θεσσαλονίκη, φτάνοντας στο σημείο να φυλακίσει το δύστυχο συνταγματάρχη Μουστεράκη. Ενώ το επεισόδιο με την ΠΑΟ ήταν πρόσφατο, η Μεραρχία του Πινερόλο μετακινήθηκε απ' την πεδιάδα στην περιοχή του ΕΛΑΣ στις 12 Σεπτεμβρίου. Τις επόμενες βδομάδες, πείσθηκε να δώσει σχεδόν όλα της τα όπλα, τα πυρομαχικά και τα εφόδια στον ΕΛΑΣ. Ο ΕΛΑΣ είχε τώρα πολύ περισσότερους πόρους απ' ό,τι οι αντίπαλοί του. Τη δεύτερη βδομάδα του Οκτωβρίου, μονάδες του ΕΛΑΣ επιτέθηκαν σε ομάδες του ΕΔΕΣ σε πολλά μέρη. Παρόλο που το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ προσπάθησε να δικαιολογήσει αυτές τις επιθέσεις, οι Βρε-

τανοί αξιωματικοί - σύνδεσμοι που βρίσκονταν επί τόπου απέδειξαν ότι ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε πρώτος. Φανερός σκοπός του ήταν να καταστρέψει τον ΕΔΕΣ και να ελέγξει το μικρότερο κίνημα της ΕΚΚΑ.

Οι επιθέσεις του ΕΛΑΣ εναντίον της ΠΑΟ και κατόπιν του ΕΔΕΣ, που προκάλεσαν τόσα βάσανα στους χωρικούς της Βόρειας Ελλάδας σε μια περίοδο εχθρικής κατοχής, ήταν πράξεις στρατιωτικής παραφροσύνης, κατά την άποψη της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Η μόνη τιμωρία που μπορούσαμε να επιβάλουμε ήταν να διακόψουμε τον εφοδιασμό σε πολεμοφόδια και την προμήθεια χρημάτων στον ΕΛΑΣ, σαν υπεύθυνο της πρόκλησης του εμφυλίου. Αυτό κι έγινε στη Μακεδονία μετά τα τέλη Αυγούστου και σ' όλες τις περιοχές μετά τα μέσα Οκτωβρίου. Απ' την άλλη πλευρά, συνεχίσαμε να δίνουμε εφόδια στον ΕΔΕΣ και την ΕΚΚΑ, που είχαν ακολουθήσει τις εντολές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και εξακολούθησαν να το κάνουν.

Άραγε όμως αυτή η τακτική άξιζε τον κόπο; Δεν θά 'ταν καλύτερα αν είχαμε αποσύρει τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή; Αυτό το ερώτημα τέθηκε σ' όλους τους ανώτερους Βρετανούς αξιωματικούς - συνδέσμους που ήταν διοικητές περιοχών στα τέλη Οκτωβρίου, και μετά απ' τις απαντήσεις τους πάρθηκε η απόφαση να μείνει η Αποστολή. Επειδή η ορθότητα αυτής της απόφασης έχει αμφισβητηθεί, αξίζει να εξετάσουμε τι θα είχε γίνει στην αντίθετη περίπτωση. Αν η Συμμαχική Αποστολή είχε αποσυρθεί, δεν θα υπήρχε κανένας μηχανισμός που να μπορούσε να βοηθήσει οποιοδήποτε κίνημα ή να διατηρεί την επικοινωνία. Ο ΕΛΑΣ σίγουρα θα αφάνιζε τον ΕΔΕΣ, θα εδραίωνε τη δική του κυβέρνηση και θα μετέφερε τις δυνάμεις του απ' τα βουνά για να καταλάβουν τις πόλεις μετά την αποχώρηση των Γερμανών. Ο Σιάντος θα ετοίμαζε τα σχέδιά του μαζί με τον Εμβέρ Χότζα στην Αλβανία και τον Τίτο στη Γιουγκοσλαβία, και σκοπός των τριών θα ήταν σίγουρα να κρατήσουν τους Δυτικούς Συμμάχους έξω απ' τα Βαλκάνια. Και είναι δύσκολο να φανταστούμε με ποιο τρόπο οι Σύμμαχοι, με τις δυνάμεις τους απασχολημένες στην Ιταλία και τη Γαλλία, θα μπορούσαν τότε να μπουν στην Ελλάδα. Το πιθανότερο είναι ότι ούτε καν θα προσπαθούσαν να εμποδίσουν το σύνολο των Βαλκανίων να πέσει στη ρωσική σφαίρα επιρροής.

Ενώ ο Χότζα κι ο Τίτο εξολόθρευαν ή αφόπλιζαν τους αντιπάλους τους, ο Σιάντος δεν μπόρεσε να κάνει το ίδιο. Αλλά η πολιτική του ήταν ανάλογη: Αφάνισε την ΕΚΚΑ, κ' ήταν έτοιμος να επιτεθεί εναντίον του ΕΔΕΣ με την πρώτη ευκαιρία. Προχώρησε στο επόμενο στάδιο του προγράμματός του, την εγκαθίδρυση μιας κυβέρνησης

στην «Ελεύθερη Ελλάδα», κι αυτό εξασφάλισε τη συνέχιση του αδιεξόδου με την Ελληνική Κυβέρνηση και τις δυνάμεις της που βρίσκονταν στην Αίγυπτο. Στο αναμεταξύ, η Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή έμεινε στην Ελλάδα κι εξακολούθησε την πολιτική της απασχόλησης με στρατιωτικούς στόχους. Αυτό έπεισε τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ να δεχτούν τις βρετανικές ομάδες RSR και τις αμερικανικές OSS στην Ελλάδα και να τις βοηθήσουν να πετύχουν τους στρατιωτικούς στόχους τους. Ο ΕΛΑΣ αποδοκιμάστηκε για την εξόντωση της ΕΚΚΑ. Αποφασίστηκε να του κοπούν πάλι τα εφόδια, αλλά του κοινοποιήθηκε ότι ο ανεφοδιασμός του θα ξανάρχιζε αν ο ΕΛΑΣ συμμετείχε στις επιθέσεις κατά των Γερμανών σύμφωνα με τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

Χρειάστηκε η συνεχής πίεση των Βρετανών και η έλλειψη βοήθειας των Ρώσων για να βάλει το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ ένα τέλος στο αδιέξοδο. Η Εαμική κυβέρνηση, η ΠΕΕΑ, διαλύθηκε, αντιπρόσωποι του ΕΑΜ - ΕΛΑΣ μπήκαν στην κυβέρνηση Παπανδρέου, κι αποφασίστηκε η διεξαγωγή ενός δημοψηφίσματος πάνω στο θέμα της επιστροφής του βασιλιά. Στα τέλη Σεπτεμβρίου, οι ανταρτικές δυνάμεις του Ζέρβα και του Σαράφη τέθηκαν κάτω από τις διαταγές της Ελληνικής Κυβέρνησης. Με απόφαση της Κυβέρνησης, πήραν μέρος σε επιχειρήσεις με επικεφαλής το στρατηγό Σκόμπυ. Η Κυβέρνηση μπήκε στην Αθήνα στις 18 Οκτωβρίου, και οι τελευταίοι Γερμανοί εγκατάλειψαν τη χώρα την 1η Νοεμβρίου. Η θητεία της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής είχε λήξει.

Το μέλλον βρισκόταν πια στα χέρια των ίδιων των Ελλήνων. Αλλά, δυστυχώς, ήταν ένα μέλλον επηρεασμένο απ' τα κακά προηγούμενα του παρελθόντος. Η δικτατορία του Μεταξά είχε αφήσει διαιρεμένη την ελληνική κοινωνία. Όποιος ήταν αντίθετος προς το καθεστώς έχανε τη δουλειά του, ή πάντως δεν είχε καμιά περίπτωση προαγωγής. Όποιος υποστήριζε το καθεστώς, έπαιρνε τις πιο καλοπληρωμένες θέσεις. Όλες σχεδόν οι κατηγορίες των πολιτών (αξιωματικοί, δημόσιοι υπάλληλοι, δάσκαλοι κ.λπ.) επηρεάζονταν απ' αυτά τα κριτήρια. Η λογοκρισία και η απαγόρευση της πολιτικής έκφρασης ήταν αντίθετη προς όλα τα ελληνικά πρότυπα δημοκρατίας. Η μεγάλη πλειοψηφία του κόσμου μισούσε το καθεστώς. Βρισκόμουν στην Αθήνα στις 4 Αυγούστου του 1939, στην επέτειο του Μεταξά. Έφυγα τα ξημερώματα απ' την πόλη για ν' αποφύγω να δω τις χιτλερικού τύπου εορταστικές εκδηλώσεις. Ανακάλυψα ότι είχα μπόλικη συντροφιά: Σχεδόν το σύνολο του πληθυσμού έφευγε για την εξοχή και τα νησιά. Ο βασιλιάς, ο Γεώργιος Β΄, χαρακτηρίστηκε οπαδός του Με-

ταξά. Η φιλομοναρχική ιδεολογία δυσφημήθηκε απ' το συνδυασμό Γεωργίου Β΄ και Μεταξά.

Ο ένας ολοκληρωτισμός οδηγεί σε άλλον. Το Κομμουνιστικό Κόμμα, που απαγορεύτηκε απ' το Μεταξά, απέκτησε πολλά μέλη, που δούλευαν κρυφά στην Ελλάδα ή εκπαιδεύονταν στις τεχνικές του διεθνούς σταλινικού κομμουνισμού στο εξωτερικό, και ιδιαίτερα στη Μόσχα. Οι γείτονες της Ελλάδας, η Αλβανία, η Γιουγκοσλαβία και η Βουλγαρία, κυβερνιόντουσαν από μοναρχίες που δεν αντιπροσώπευαν την πλειοψηφία των λαών τους στα τέλη της δεκαετίας του 1930. Και σ' αυτές επίσης τις χώρες, τα κομμουνιστικά κόμματα κέρδιζαν έδαφος. Η γενική στροφή προς τ' αριστερά εντάθηκε όταν αυτές οι χώρες καταλήφθηκαν απ' τις δυνάμεις των μεγάλων δικτατόρων και οι κάτοικοί τους ένιωσαν τη σκληρότητα των μεθόδων τους, λ.χ. το γερμανικό αποκλεισμό της Αθήνας το χειμώνα του 1941-42.

Αυτή η στροφή, μαζί με το θαυμάσιο ελληνικό πνεύμα της αντίστασης, επέτρεψε στο ΚΚΕ να δημιουργήσει τον ΕΛΑΣ, αρχικά σαν στρατό της κεντροαριστεράς. Αλλά όταν το ΚΚΕ έδειξε το πρόσωπό του με την επίθεση εναντίον του ΕΔΕΣ και τον αφανισμό της ΠΑΟ και της ΕΚΚΑ, ο εξτρεμισμός του δημιούργησε έναν άλλο εξτρεμισμό: Στοιχεία της άκρας δεξιάς προσχώρησαν στον ΕΔΕΣ, κι ακόμα κ' οι ταγματασφαλίτες της κυβέρνησης Ράλλη θεωρήθηκαν από μερικούς σαν ασπίδα εναντίον της κομμουνιστικής επίθεσης, που μπορούσε να γίνει με τη συνεργασία των κομμουνιστικών κομμάτων των Βαλκανικών χωρών.

Έτσι, όταν η Ελλάδα απελευθερώθηκε απ' την Κατοχή, τον Οκτώβριο του 1944, βρέθηκε παγιδευμένη ανάμεσα στα αντιμαχόμενα ρεύματα του αριστερού και του δεξιού απολυταρχισμού. Η κατάσταση επιδεινώθηκε από την έλλειψη πληροφόρησης (αδιανόητη τον καιρό της ειρήνης). Πριν από την απελευθέρωση, οι κατοχικές δυνάμεις είχαν απαγορεύσει κάθε ενημέρωση απ' το εξωτερικό, αλλά και είχαν διασπείρει ψεύτικη προπαγάνδα μέσα στη χώρα. Αυτή την τακτική όμως δεν την ακολούθησαν μόνο οι Γερμανοί, αλλά και η Κυβέρνηση Ράλλη, όπως και το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στην Κεντρική και Βόρεια Ελλάδα. Μετά την απελευθέρωση, ο ΕΛΑΣ έμεινε στα βουνά και εξακολούθησε ν' απαγορεύει την ενημέρωση απ' το εξωτερικό. Τι σκόπευε να κάνει; Ίσως να δυναμώσει την επιρροή των αντιπροσώπων του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ στην Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας του Παπανδρέου, ίσως κάτι πολύ χειρότερο.

Τα μηνύματα που είχα στείλει σαν διοικητής της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής απ' το Μεζίλο τον Ιούλιο και Αύγουστο,

και η συνομιλία μου με το στρατηγό Σκόμπυ, θά 'πρεπε να είχαν προειδοποιήσει τη Βρετανική Διοίκηση ότι υπήρχε κάποιος κίνδυνος στον αέρα. Αλλά, την τελευταία στιγμή, η μετατροπή της Διοίκησης Ειδικών Επιχειρήσεων στο Κάιρο και του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και η πίστη τους ότι ο χαμαιλέοντας ΕΛΑΣ είχε αλλάξει τους στόχους του, υπερίσχυε ως τα τέλη Νοεμβρίου. Στο μεταξύ, δυνάμεις και εφόδια του ΕΛΑΣ είχαν αρχίσει να μετακινούνται κρυφά, πριν από μερικές βδομάδες, απ' τα βουνά στα περίχωρα των Αθηνών. Στις αρχές Δεκεμβρίου, όταν τα πρώτα στρατεύματα του ΕΛΑΣ μπήκαν στην Αθήνα για το πραξικόπημα, ο στρατηγός Σκόμπυ, στο όνομα του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής, στο οποίο είχαν δηλώσει υποταγή, τους διέταξε να κάνουν πίσω. Δεν υπάκουσαν. Ακολούθησε η μάχη της Αθήνας. Τα βρετανικά στρατεύματα υποστήριξαν τη θέση της φιλοσυμμαχικής Ελληνικής Κυβέρνησης κι εξασφάλισαν τη δυνατότητα ελεύθερης και δημοκρατικής επιλογής του ελληνικού λαού.

Αυτή η τελευταία πράξη του ΕΛΑΣ πρέπει να ενταχθεί σε τούτη την ανασκόπηση επειδή αναπτύχθηκε στη φάση της Κατοχής. Η πολιτική του Σιάντου σαν Γενικού Γραμματέα του ΚΚΕ ήταν πάντα να δημιουργήσει μια ισχυρή στρατιωτική δύναμη στην Ελλάδα και κατόπιν να καταλάβει την εξουσία με οποιοδήποτε μέσο. Μπορεί και να το είχε πετύχει, αν περίμενε ως τις εκλογές, μετά τον πόλεμο. Αλλά αποφάσισε να χρησιμοποιήσει την επαναστατική βία. Πριν πάρουν αυτή την απόφαση, ο ίδιος και οι σύντροφοί του θα είχαν σίγουρα συζητήσει το θέμα με τους βόρειους κομμουνιστές συμμάχους τους και με το κέντρο καθοδήγησής τους, που αντιπροσωπευόταν απ' τους τρεις Ρώσους συνταγματάρχες. Η επίθεση της Αθήνας ήταν το τελευταίο γεγονός ενός προκατασκευασμένου προγράμματος, που ο Σιάντος, σαν γνήσιος σταλινικός κομμουνιστής, το εκτέλεσε ως το τέλος. Αν ο Σιάντος είχε καταφέρει να πάρει την εξουσία, δεν θα είχε ανατραπεί ούτε από μέσα, αφού μόνο ο ΕΛΑΣ είχε όπλα και στρατευμένους συμμάχους, ούτε απ' έξω, αφού η βρετανική δράση στην Αθήνα είχε αποδοκιμαστεί στη Βουλή κι αντιμετωπιζόταν πολύ αρνητικά απ' την αμερικανική κυβέρνηση. Όπως εξελίχτηκαν τα πράγματα, η Ελλάδα σώθηκε μ' ένα σημαντικό κόστος σε βρετανικές ζωές. Αλλά ακόμα και τότε, ο αγώνας δεν είχε τελειώσει, και οι Έλληνες πολέμησαν για να διατηρήσουν την ελευθερία τους στο λεγόμενο «εμφύλιο πόλεμο», που κράτησε ως το 1950.

Ο αντικειμενικός ιστορικός του μέλλοντος μπορεί να τραβήξει την προσοχή σε μια περίεργη ανομοιότητα που υπήρξε ανάμεσα στις

προσπάθειες και τ' αποτελέσματα. Η Ρωσία δεν πρόσφερε τίποτα εκτός απ' τη θεωρία του κομμουνισμού και την εκπαίδευση μερικών εμιγκρέδων στις επαναστατικές τεχνικές. Η Βρετανία ξόδεψε στο ελληνικό έδαφος ένα δυσανάλογο, κατά τη γνώμη μερικών, αριθμό ανθρώπινων ζωών, υλικού και χρημάτων. Το αποτέλεσμα ήταν μια δύσκολη νίκη των Βρετανών, με την έννοια ότι η Ελλάδα έμεινε στον ελεύθερο κόσμο και κέρδισε τη δυνατότητα ν' αποφασίσει για το μέλλον της. Το μάθημα για τον ιστορικό είναι ότι δεν πρέπει να υποτιμάται η δύναμη αυτής της μορφής του κομμουνισμού.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑΤΑ

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Α΄

Όπως έγραψε ο Κρις Γούντχαουζ στο βιβλίο του «Το μήλο της Έριδος» (σελ. 295), η «χρήση πλαστών εγγράφων για τη δυσφήμηση πολιτικών αντιπάλων» ήταν κάτι συνηθισμένο στον πόλεμο της προπαγάνδας ανάμεσα στις αντίπαλες ομάδες κατά τη διάρκεια και μετά την Κατοχή. Δίνω εδώ ένα παράδειγμα, που αφορά τις σχέσεις ανάμεσα στον ΕΛΑΣ και την ΠΑΟ:

Πρωτόκολλο Συνεργασίας

Σήμερα στην Ελαφίνα, στις 22 Αυγούστου 1943, εμείς οι κάτωθι υπογεγραμμένοι, και συγκεκριμένα, ο Άγγλος αντισυνταγματάρχης Εγκς, που εκπροσωπεί το Συμμαχικό Γενικό Στρατηγείο στις διαπραγματεύσεις με το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ, ο συνταγματάρχης Πεζικού Κ. Κλέος (Γιάννης Μουστεράκης), αντιπρόσωπος της Οργάνωσης ΠΑΟ, κι ο Γιώργος Κικίτσας (Σαράντης Πρωτόπαπας), αντιπρόσωπος της Οργάνωσης ΕΑΜ, συμφωνήσαμε, έχοντας αναγνωρίσει όλες αυτές τις Οργανώσεις, στα ακόλουθα για το μέλλον:

1. Η Οργάνωση ΠΑΟ και οι ανταρτικές ομάδες της του Ε.Σ. (Ελληνικού Στρατού) αναγνωρίζονται σαν μια εθνική οργάνωση δημιουργημένη για να δρα εναντίον των κατοχικών δυνάμεων στην Ελλάδα, για λογαριασμό των Συμμάχων.

2. Ο αντιπρόσωπος του Συμμαχικού Γενικού Στρατηγείου έχει την υποχρέωση, σύμφωνα με το Πρωτόκολλο του Έντυ, να εφοδιάζει τις μονάδες του Ε.Σ. με όπλα και εφόδια που θα στέλνονται αεροπορικά.

3. Για να αποφευχθούν οι παρεξηγήσεις, κάθε διοικητής ένοπλης μονάδας θα πρέπει να πληροφορεί όλες τις ένοπλες μονάδες κάθε Οργάνωσης για την παρουσία ή το πέρασμά του.

4. Μετά την υπογραφή αυτής της συμφωνίας, κάθε διοικητής ένοπλης μονάδας έχει την απόλυτη ευθύνη αν προκαλέσει μια σύγκρουση.

5. Μετά την αποδοχή του παρόντος Πρωτοκόλλου, πρέπει ν'

απελευθερωθούν αμέσως οι κρατούμενοι κάθε Οργάνωσης.

6. Κάθε διοικητής ένοπλης ανταρτικής μονάδας έχει την υποχρέωση να γνωστοποιήσει σε κάθε ανταρτική μονάδα όλων των Οργανώσεων, γραπτά ή προφορικά, το παρόν Πρωτόκολλο Συνεργασίας.

7. Οι ανταρτικές ομάδες του Ε.Σ. και του ΕΛΑΣ δέχονται την υποχρέωση να αλληλοϋποστηρίζονται σε περίπτωση συγκρούσεων με τους Γερμανο-Ιταλούς και τους Βουλγάρους.

8. Πεδίο δράσης του ανταρτικού στρατού της Οργάνωσης ΠΑΟ (Ε.Σ.) καθορίζεται ότι είναι το Όρος Βέρμιο, και συγκεκριμένα στα νότια απ' τη νοητή γραμμή «Άνω Βέρμιο (03-44-Νάουσα-0 14-48)».

Υπογράφουν: Εγκς, Κλέος, Κικίτσας».

Ένα ανάλογο «ντοκουμέντο» δημοσιεύτηκε στην εφημερίδα «Αθήνα», στις 12 Νοεμβρίου 1975. Γράφτηκε πως ήταν «ένα ανέκδοτο γράμμα του λόρδου Χάμμοντ, μέλους της Βρετανικής Στρατιωτικής Αποστολής στον Ψαρρό», με ημερομηνία 12.3.44 και την υπογραφή «N.G. L. λόρδος Χάμμοντ». (Και μόνο αυτή η χρήση του τίτλου ευγενείας δείχνει την πλαστότητα του εγγράφου). Το γράμμα αφορά τις διαμάχες μεταξύ του 5/42 Συντάγματος (ΕΚΚΑ) και του ΕΛΑΣ και τις δυσάρεστες επιπτώσεις αυτών των συγκρούσεων στην επιχείρηση «Κιβωτός». Περιλαμβάνει και μια πρόταση μεταφοράς αρμοδιοτήτων για τους στόχους της περιοχής C στην ΕΚΚΑ και αποδέσμευσης της 5ης Μεραρχίας του ΕΛΑΣ από κάθε συνεργασία σ' αυτή την περιοχή, επειδή «το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής έχει απόλυτη εμπιστοσύνη στην ΕΚΚΑ». Το γράμμα προσδιορίζει κατόπιν τα καθήκοντα του Τζοφ (Γκόρντον-Κρηντ) και του Τζων (Πόντερ). Όλα αυτά είχαν σκοπό να ενθαρρύνουν την ΕΚΚΑ και να την κάνουν ν' απαιτήσει την αποκλειστική ευθύνη της επίμαχης περιοχής. Ήταν μια εξυπνότερη πλαστογράφηση απ' αυτήν που ανάφερα πιο πάνω.

ΠΑΡΑΡΤΗΜΑ Β΄

Σχέδιο τηλεγραφήματος της 20/21ης Αυγούστου 1944 (όχι κατά λέξη).

Αναφορά σχετικά με τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή και την ελληνική κατάσταση, 14 Ιουνίου - 20 Αυγούστου.

Στρατιωτική κατάσταση:

1. Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή. *Η διείσδυση και μεταφορά των RSR και των OG στις περιοχές Β, 1, 2, και 3 συντελέστηκε με επιτυχία στη διάρκεια αυτής της περιόδου. Στο αναμεταξύ συνεχίστηκαν οι επιχειρήσεις της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής στην Περιοχή 3, όπου η σιδηροδρομική συγκοινωνία διακόπηκε σχεδόν τελείως τα βράδια. Στις Περιοχές 2, Δ και Τίνγκεγουικ έγιναν σποραδικές επιχειρήσεις. Στην Περιοχή 1 έγιναν δυο γερμανικές επιδρομές (στο Βέρμιο και στη Βόρεια Πίνδο) που εμπόδισαν προσωρινά τις επιχειρήσεις. Στην Περιοχή 4 (ΕΔΕΣ), δεν έγιναν επιχειρήσεις για ένα διάστημα, λόγω της ναυτικής βάσης. Κατόπιν έγιναν πολύ επιτυχημένες επιχειρήσεις εναντίον πυροβολαρχιών (στην περιοχή της Πρέβεζας), και ακολούθησαν.*

Δεν έχει γίνει αρκετά συνειδητό ότι η διείσδυση και μεταφορά των RSR και OG, που κάθε φορά απαίτησε ταξίδια ενός και πλέον μηνός, δημιούργησε μεγάλο φόρτο εργασίας στο προσωπικό της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Αυτό το πρόβλημα οξύνθηκε με την απουσία του συντ. Κρις (Μόντυ Γούντχαουζ), του αντισυντ. Μπαρνς, του ταγματάρχη Πάουερ, του ταγματάρχη Νέβιλ και του ταγματάρχη Γουώρολ.

Έτσι, παρόλο που οι ενδιάμεσες επιχειρήσεις ήταν λιγότερο εκτεταμένες απ' ό,τι επιθυμούσαμε, το ποσοστό τους ήταν ικανοποιητικό σε σχέση με το προσωπικό που διαθέταμε.

2. Αντάρτες. *Η ποιότητα των μονάδων του ΕΛΑΣ κυμάνθηκε ανάλογα μ' εκείνη των τοπικών διοικητών. Έτσι, η 9η Μεραρχία της Περιοχής 1 σχεδόν κατέρρευσε στη διάρκεια της γερμανικής επιδρομής. Η 5η Ταξιαρχία στην Γ΄ Περιοχή αντιμετώπισε μ' επιτυχία πάνω από τρεις γερμανικές επιθέσεις, που έγιναν απ' την Άμφισσα. Η 10η Μεραρχία στην Περιοχή 2 έκανε επιδρομές σε στρατιωτικούς στόχους και φυλάκια. Γενικά η πολιτική του Γενικού Αρχηγείου του ΕΛΑΣ ήταν να κάνει επιδρο-*

μές σε πόλεις κυρίως τον Ιούλιο με στόχο την ελληνική αντίσταση εναντίον του ΕΑΜ. Κατά τα άλλα, η τακτική του ΕΛΑΣ ήταν να κρατάει αμυντική στάση και να οπισθοχωρεί μπροστά στις γερμανικές επιδρομές.

Οι μονάδες του ΕΔΕΣ πολέμησαν καλά στην Ήπειρο πλησιάζοντας πολύ τους Γερμανούς και κατακτώντας θέσεις πυροβολικού. Όλα αυτά έδειξαν ένα επιθετικό πνεύμα και ένα υψηλό ηθικό που έλειψαν στις περιοχές του ΕΛΑΣ.

Στα κατοικημένα κέντρα, οι Γερμανοί συγκέντρωσαν στρατεύματα σε οχυρωμένα κτίρια με αμυντικό τρόπο, και άφησαν στα χέρια του ΕΛΑΣ την ελληνική αντίσταση. Οι γερμανικές επιδρομές στο Βέρμιο και στη Βόρεια Πίνδο αποδιοργάνωσαν τους αντάρτες και γλίτωσαν τα γερμανικά φυλάκια απ' τον κίνδυνο επιθέσεων. Οι επιδρομές στο Καρπενήσι απ' τη Λαμία και το Αγρίνιο έγιναν για να τονώσουν το ηθικό των γερμανικών στρατευμάτων. Σε καμιά από τις επιδρομές αυτές οι Γερμανοί δεν συνάντησαν σοβαρή αντίσταση. (Λ.χ. στην επιδρομή που έγινε απ' τη Λαμία στο Καρπενήσι, ο ταγματάρχης Μάλγκαν εκτίμησε τις γερμανικές απώλειες σε 150. Στην επιδρομή απ' το Αγρίνιο στο Καρπενήσι, ο υπολοχαγός Φίλποτ ανέφερε μόνο μια ώρα αντίστασης απ' τους αντάρτες στη διάρκεια της προέλασης των γερμανικών δυνάμεων).

3. Συνεργασία των ανταρτών με τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή. *Μετά από κάποιες αρχικές δυσκολίες που συναντήσαμε από το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ, καταφέραμε να εξασφαλίσουμε την απόλυτη συνεργασία των τοπικών μονάδων του ΕΛΑΣ για τη μεταφορά των RSR και των OG, που η άφιξή τους τόνωσε πολύ το ηθικό των ανταρτών. Στις αρχές Ιουνίου, μια αντάρτικη ομάδα κομμάντο με 40 άντρες άρχισε να εκπαιδεύεται για να συνεργαστεί στενά με τις ομάδες RSR και OG στην Περιοχή 3. Όταν έφτασαν οι OG τον Ιούλιο και οι RSR τον Αύγουστο, το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ τοποθέτησε 200 αντάρτες στην Περιοχή 1, 160 στην Περιοχή 2 και 120 στην Περιοχή 3 γι' αυτό το σκοπό.*

Όσο οι ενδιάμεσες επιχειρήσεις περιορίζονταν σε μικρές επιδρομές εναντίον γερμανικών φυλακίων η συνεργασία των ανταρτών ήταν καλή. Αλλά όλες οι προσπάθειες οργάνωσης συνδυασμένων επιθέσεων εναντίον σημαντικών στόχων απέτυχαν, λ.χ. το Καλονέρι στην Περιοχή 1, η γέφυρα της Κουτσούφλιανης στην Περιοχή 2, ο σταθμός της Καΐτσας στην Περιοχή

3. Οι βασικές αιτίες αποτυχίας ήταν η ανικανότητα των ανώτερων αξιωματικών του ΕΛΑΣ και η αδυναμία τους να κρατήσουν μυστική τη συνεργασία. Ανάμεσα στους πολλούς παράγοντες που επέδρασαν ήταν η έλλειψη επαφής, η έλλειψη συνδυασμένης εκπαίδευσης, η έλλειψη αναγνώρισης και πληροφόρησης. Όλα αυτά μπορεί να υπερνικηθούν, αλλά οι βασικές αιτίες αποτυχίας είναι πιθανό να παραμείνουν, εκτός αν αλλάξουν ριζικά η διοίκηση και οι μέθοδοι του ΕΛΑΣ.

Στην περιοχή του ΕΔΕΣ, η συνεργασία με τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή και τις ομάδες OG ήταν καλή, και σημαντικές επιχειρήσεις εναντίον πυροβολαρχιών και της Παραμυθιάς ήταν επιτυχείς, πράγμα που δεν έγινε ποτέ σε περιοχές του ΕΛΑΣ.

***4. Προοπτικές για τη φάση 3 «Κιβωτού».** (α) Περιοχή του ΕΛΑΣ. Η παραπάνω σύνοψη δείχνει ότι οι επιχειρήσεις για την φάση 3 στις περιοχές του ΕΛΑΣ δεν είναι πιθανό να υπερβούν την κλίμακα των ενδιάμεσων επιχειρήσεων, αλλά πάντως θα είναι περισσότερες. Το τωρινό σχέδιο συνεργασίας περιλαμβάνει: (1) ανταρτικές ομάδες κομμάντο (καταδρομών) που θα εκπαιδευτούν και θα πολεμήσουν με τα στρατεύματά μας και ίσως να έχουν καλά αποτελέσματα. (2) Επίλεκτες μονάδες του ΕΛΑΣ, δυνάμεως τάγματος, που παραχωρήθηκαν απ' το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ που διατέθηκαν τον Ιανουάριο για συνεργασία στα πλαίσια της «Κιβωτού» που επιλέχθηκαν από τους Περιφερειακούς Διοικητές. (3) Άλλες ομάδες του ΕΛΑΣ, από το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ τον Ιανουάριο, οι οποίες θα χρησιμοποιηθούν κυρίως σαν φρουρές λιμενικών περιοχών.*

(β) Περιοχή του ΕΔΕΣ. Παρόλο που δεν υπάρχουν ομάδες RSR στην Περιοχή 4, οι αντάρτες του ΕΔΕΣ απέδειξαν ότι είναι ικανοί να επιτεθούν σε σημαντικούς στόχους, και μπορούν να ανεβάσουν το επίπεδο της φάσης 3 πάνω από εκείνο των ενδιάμεσων επιχειρήσεων.

Προτάσεις για τη βελτίωση των προοπτικών της φάσης 3 γίνονται πιο κάτω. Πρέπει να σημειώσουμε ότι, στην περίπτωση των περιοχών του ΕΛΑΣ, η συνεργασία είναι καλύτερη με μικρές μονάδες και πέφτει όσο έχει να κάνει κανείς με μεγαλύτερες μονάδες και υψηλότερους βαθμούς.

***Πολιτική των ανταρτών.** (1) Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ υποστηρίζει την άποψη ότι ο ΕΛΑΣ είναι μια οργάνωση τακτικού στρατού, με κεντρική διοίκηση και αμυντική στρατηγική.*

Μόλις σπάσει αυτή η άμυνα, οι μεραρχίες του ΕΛΑΣ παύουν να δρουν. Αυτό φάνηκε καθαρά στη διάρκεια της επιδρομής στην Περιοχή 1. Ο αντισυνταγματάρχης Έντμοντς έστειλε πλήρη αναφορά πάνω σ' αυτή. Στην επιδρομή του Αυγούστου στο Καρπενήσι, μια περιορισμένη αμυντική γραμμή σχηματίστηκε στην κοιλάδα της Σπερχειάδας, αλλά η μετέπειτα διείσδυση των Γερμανών στην ορεινή πλευρά της περιοχής δεν συνάντησε καμιά αντίσταση. Ο λοχαγός Φίλποτ ανέφερε ότι η 7η Ταξιαρχία τήρησε αμυντική στάση στη δυτική πλευρά του Αχελώου, και συνεπώς δεν εμπόδισε καθόλου τη γερμανική επιδρομή που έγινε στην ανατολική πλευρά του ποταμού. Κι αυτό συνέβη παρόλο που οι αξιωματικοί και οι άντρες ήθελαν να επιτεθούν.

Ούτε η συγκεντρωτική διοίκηση, ούτε η αμυντική στρατηγική ταιριάζουν στις συνθήκες του αντάρτικου στην Ελλάδα. Η έλλειψη επικοινωνίας και η έλλειψη βαριών όπλων για την άμυνα είναι αυτονόητα επιχειρήματα εναντίον αυτής της νοοτροπίας. Αυτό αναγνωρίστηκε απ' τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή και επιβεβαιώθηκε πολλές φορές με τον καιρό. Έτσι, ο ΕΛΑΣ, στις αρχές του 1943, πέτυχε καλύτερα αποτελέσματα, παρ' όλο που είχε πιο περιορισμένες δυνάμεις, γιατί δεν είχε συγκεντρωτική διοίκηση, ούτε στήριζε τη στρατηγική του στην άμυνα.

Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι η ανώτερη ηγεσία του ΕΛΑΣ ξέρει καλά την κατάσταση, αλλά επιλέγει αυτή την τακτική για πολιτικούς λόγους. Στόχος της είναι να διατηρήσει τις δυνάμεις της και να διεκδικήσει τις απελευθερωμένες περιοχές. Τίμημα αυτής της πολιτικής είναι το πεσμένο ηθικό των ανταρτών του ΕΛΑΣ, κυρίως στην Περιοχή 1, και η αντίθεση του κόσμου προς τον ΕΛΑΣ. Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ επιδιώκει, σεβόμενο τα συμμαχικά στρατεύματα και τη Συμμαχική Στρατιωτική Αποστολή, να ελέγξει τη διοίκηση στη φάση 3. Λ.χ. θέλει όλα τα σχέδια για τη φάση 3, συμπεριλαμβανομένων και των τωρινών ενδιάμεσων επιχειρήσεων, να δίνονται στο Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ πριν εκτελεστούν. Θα ήθελε επίσης να υπάρχει μια ανάλογη συγκέντρωση της εξουσίας στο Γενικό Αρχηγείο της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής. Στο ίδιο διάστημα, για λόγους γοήτρου, το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ μεταχειρίζεται καλά μερικές αντάρτικες ομάδες κομμάντο που μετέχουν στις συμμαχικές επιχειρήσεις.

(2) Πιστεύω ότι η πολιτική του Ζέρβα είναι να τηρήσει ειλι-

κρινά τις διαταγές του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής και να ρίξει όλες του τις δυνάμεις εναντίον των Γερμανών. Είναι διατεθειμένος να δεχτεί τέτοιου τύπου διαταγές απ' τον Αντισυνταγματάρχη Μπαρνς χωρίς ερωτήσεις και υπεκφυγές. Παράλληλα, έχει ανάγκη να προστατεύσει την περιορισμένη λιμενική του περιοχή εναντίον των επιθέσεων του ΕΛΑΣ ή των Γερμανών, κι αυτό τον αναγκάζει να περιορίζει μερικά απ' τα καλύτερα στρατεύματά του σε αμυντικό ρόλο.

Πολιτική για την παράδοση ή κατάρρευση των Γερμανών. *Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ παραδέχεται ότι τον Ιούνιο άλλαξε πολιτική κι άρχισε να κάνει προπαγάνδα στις γερμανικές μονάδες για να παραδοθούν. Τώρα, έχει μια επιτροπή «Ελεύθερης Γερμανίας» που έρχεται σ' επαφή με την αντίστοιχη της Μόσχας και διατηρεί επαφές με γερμανικούς κύκλους των Αθηνών. Έφτασε στο σημείο να θεωρεί όλους τους αιχμαλώτους πολέμου που έπιασε ο ΕΛΑΣ σαν ιδιοκτησία του. Δεν αποκλείεται τα σχέδια του ΕΑΜ-ΕΛΑΣ να επαναλάβει και με τους Γερμανούς την πολιτική που είχε ασκήσει με τους Ιταλούς, να είναι προχωρημένα και να στοχεύουν στον αποκλεισμό της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής και του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.*

Ο ΕΔΕΣ συμφωνεί να διώξει απ' τη χώρα όλους τους Γερμανούς αιχμαλώτους πολέμου, σύμφωνα με την επιθυμία του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής. Είναι πιθανό ο Ζέρβας να το κάνει αυτό και για λόγους προπαγάνδας ελπίζοντας να προλάβει τον ΕΛΑΣ στην περίπτωση μιας γερμανικής ήττας στην Ήπειρο.

Σχέσεις ΕΛΑΣ-ΕΔΕΣ. *Το επεισόδιο της 24ης Μεραρχίας και οι επιδρομές του ΕΛΑΣ στις πόλεις έχουν αυξήσει την εχθρότητα ανάμεσα στις δυο οργανώσεις, και συνέβαλαν στην αύξηση των συνοριακών επεισοδίων. Το επεισόδιο της 24ης Μεραρχίας αποκάλυψε ότι υπάρχει τώρα μια ισορροπία δυνάμεων, κι αυτό οδηγεί σε αδιέξοδο ανάμεσα στις δυο οργανώσεις. Σκοπός του ΕΛΑΣ είναι να το εκμεταλλευτεί αυτό, μετατρέποντας τη συμφωνία της Πλάκας από μια συμφωνία ανακωχής σε μια συμφωνία που να εξασφαλίζει το στάτους κβο χωρίς να λαμβάνει υπόψη τις επιχειρησιακές ανάγκες της «Κιβωτού του Νώε», όπως προέβλεπε η μυστική παράγραφος. Επειδή ο ΕΛΑΣ δεν μπορεί να ελπίζει τώρα πια ότι θα εξολοθρεύσει τον ΕΔΕΣ, θέλει να τον κρατήσει περιορισμένο σε μικρή περιοχή και να τον συκοφα-*

ντεί με την προπαγάνδα του. Απ' την άλλη μεριά, ο ΕΔΕΣ περιμένει μια διαταγή απ' το Γενικό Στρατηγείο Μέσης Ανατολής για να εξαπλωθεί προκαλώντας στην ανάγκη μια ένοπλη σύγκρουση με τον ΕΛΑΣ. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι υπάρχουν στοιχεία στον ΕΔΕΣ που βάζουν το μίσος τους για το ΕΑΜ-ΕΛΑΣ πριν απ' το μίσος για τους Γερμανούς. Για να βοηθηθεί ο Ζέρβας να κρατήσει υπό έλεγχο αυτά τα στοιχεία, πρέπει να είναι σε θέση να τα κατευθύνει εναντίον των Γερμανών.

Η πολιτική κατάσταση. *Εφόσον το παρελθόν έδειξε ότι ο ΕΛΑΣ ελέγχεται από μια πολιτική ομάδα, δεν πρέπει κανείς να εξετάζει το στρατιωτικό πρόβλημα στην Ελλάδα ξεχωριστά απ' τον πολιτικό περίγυρό του. Η συμμετοχή του ΕΛΑΣ στην κυβέρνηση του Καΐρου έγινε μετά από πιέσεις, και είναι πιθανό η συμμετοχή αυτή να μην είναι ειλικρινής. Για παράδειγμα, οι ισχυροί της ΠΕΕΑ και του ΕΑΜ-ΚΚΕ, ο Σιάντος και οι σύντροφοί του, Γαβριηλίδης, Ρούσος, Μπακιρτζής και Παρτσαλίδης, δεν πάνε στο Κάιρο. Οι αντιπρόσωποι προέρχονται απ' την μετριοπαθή μερίδα (Σβώλος, Ασκούτσης και Τσιριμώκος), που δεν έχει σημαντική επιρροή στην ΠΕΕΑ και το ΕΑΜ-ΚΚΕ. Επιπλέον, η συμμετοχή στην κυβέρνηση του Καΐρου ήρθε μάλλον πολύ αργά για ν' αλλάξει τα δεδομένα της ένοπλης εξουσίας στην Ελλάδα. Ούτε η χρήση της τρομοκρατίας στην «Ελεύθερη Ελλάδα», ούτε ο έλεγχος απ' το ΕΑΜ της ηγεσίας του ΕΛΑΣ περιορίστηκαν πρόσφατα. Αντίθετα απ' ό,τι φαίνεται, μάλλον αυξήθηκαν. Λ.χ. ο Καλαμπαλίκης, διοικητής της 9ης Μεραρχίας, αντικαταστάθηκε απ' τον Μπακιρτζή.*

Πίσω απ' την υποδομή που ελέγχει ο Σιάντος, υπάρχουν πολλά δείγματα διασπαστικών δυνάμεων. Η εχθρότητα απέναντι στον ΕΛΑΣ και τα έργα του ήταν φανερή στη Δυτική Μακεδονία μετά τη γερμανική επιδρομή. Ήταν φανερή και στην Περιοχή Γ μετά την εξολόθρευση της ΕΚΚΑ. Εκτός απ' το μίσος που προκάλεσαν οι τρομοκρατικές πράξεις, ο πόλεμος έχει κουράσει τον πληθυσμό. Έτσι, ο κόσμος επιθυμεί τη διάλυση του ΕΛΑΣ με την ίδια αδημονία με την οποία περιμένει το τέλος της γερμανικής κατοχής.

Στο εσωτερικό του ΕΛΑΣ υπήρχαν ανάλογες δυνάμεις. Πιστεύω ότι πάνω από το 60% των αντρών του ΕΛΑΣ θέλουν να τον εγκαταλείψουν, αν μπορούν να το κάνουν χωρίς κίνδυνο, και θέλουν να συνεργαστούν με τα στρατεύματά μας εναντίον των Γερμανών. Οι περισσότεροι προσχώρησαν στον ΕΛΑΣ για

πατριωτικούς λόγους. Πλανήθηκαν και το ξέρουν, αλλά δεν βλέπουν πώς μπορούν να ξεφύγουν.

Προτεινόμενη στρατιωτική πολιτική για τη φάση 3 της «Κιβωτού»:

1. Πρέπει να εκμεταλλευτούμε αμέσως την έστω τυπική συμμετοχή των ΠΕΕΑ-ΕΑΜ-ΚΚΕ στην κυβέρνηση του Καΐρου, προσπαθώντας να τοποθετήσουμε τον ΕΛΑΣ και τον ΕΔΕΣ κάτω απ' την άμεση διοίκηση του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής.

Κρίνοντας την κατάσταση με βάση τις εσωτερικές συνθήκες, προτείνω τις παρακάτω μεθόδους:

α) Αντιπρόσωποι της ηγεσίας του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ πρέπει να λάβουν οδηγίες να πάνε στο Ελληνικό Γενικό Επιτελείο Μέσης Ανατολής. Το Ελληνικό Γενικό Επιτελείο, σε στενή συνεργασία με το Γενικό Επιτελείο Μέσης Ανατολής, θα πρέπει να διευθύνει τις επιχειρήσεις της φάσης 3 απ' τη Μέση Ανατολή.

β) Ο ΕΛΑΣ και ο ΕΔΕΣ θα πρέπει να γίνουν επώνυμα μέλη των ελληνικών εθνικών δυνάμεων. Πρέπει επίσης να έρθουν στη χώρα Έλληνες ανώτεροι αξιωματικοί και να πάνε στο γενικό αρχηγείο του ΕΔΕΣ και του ΕΛΑΣ, καθώς και στα αρχηγεία των μεραρχιών και ταξιαρχιών.

γ) Οι αξιωματικοί της Συμμαχικής Στρατιωτικής Αποστολής πρέπει να διαπιστευθούν σαν στρατιωτικοί εκπρόσωποι του Γενικού Στρατηγείου Μέσης Ανατολής στα αρχηγεία του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, καθώς και στα αρχηγεία των ταξιαρχιών. Πρέπει επίσης να διατηρήσουν τη διοίκηση των μη ελληνικών συμμαχικών στρατευμάτων σ' όλες τις περιοχές.

δ) Επιλεγμένες μονάδες του Ελληνικού Εθνικού Στρατού στη Μέση Ανατολή πρέπει να μπουν στη χώρα ή να πέσουν με αλεξίπτωτα στις περιοχές του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ, για να συνεργαστούν σε επιχειρήσεις με τις συμμαχικές μονάδες και τις ανταρτικές ομάδες κομμάντο, ώστε ν' αυξήσουμε τη δύναμή μας στις περιοχές των στόχων.

Κάνω τις παραπάνω προτάσεις έχοντας καταλήξει ότι ο χρόνος δεν μας επιτρέπει καμιά σοβαρή αναδιοργάνωση των ανταρτικών δυνάμεων ή τη διείσδυση πολλών στρατιωτικών μονάδων απ' τη Μέση Ανατολή. Το βασικό προτέρημα των μεικτών αρχηγείων θα είναι ότι θα δημιουργήσουν μια γέφυρα ανάμεσα στη Μέση Ανατολή και τους αντάρτες, και θα βοηθήσουν έτσι

στη δημιουργία μεγαλύτερης νομιμοφροσύνης. Η διείσδυση έστω και μικρών ομάδων θα ανυψώσει το ηθικό των ανταρτών και θ' αυξήσει τις πιθανότητές μας για τη φάση 3 της «Κιβωτού». Το Γενικό Αρχηγείο του ΕΛΑΣ στη νέα του μορφή θα είναι διοικητικό και όχι επιχειρησιακό.

Πιστεύω, τέλος, ότι είναι πολύ σημαντικό να μπουν στην Ελλάδα σ' αυτή τη φάση πολεμικοί ανταποκριτές έγκυρα διαπιστευμένοι, με το κάλυμμα της πολιτικής ενοποίησης, (χωρίς την έγκριση του ΕΛΑΣ και του ΕΔΕΣ), για να διαπεράσουν το πέπλο της μυστικότητας που καλύπτει τα ελληνικά πράγματα.

Μερικά στοιχεία για την οργάνωση ΥΒΕ (ΥΠΕΡΑΣΠΙΣΤΑΙ ΒΟΡΕΙΟΥ ΕΛΛΑΔΟΣ) που μετονομάσθηκε αργότερα σε ΠΑΟ (ΠΑΝΕΛΛΗΝΙΟΣ ΑΠΕΛΕΥΘΕΡΩΤΙΚΗ ΟΡΓΑΝΩΣΙΣ)

Το κείμενο που ακολουθεί προστέθηκε στην ελληνική έκδοση, το 1986, κατόπιν πρότασης του Δρα Παρμεν. Ι. Παπαθανασίου, ο οποίος έχει στην κατοχή του το αρχείο του αποθανόντος πατέρα του, ταγματάρχη (τότε) του Ελλην. Στρατού Ιωάννου Α. Παπαθανασίου, ιδρυτικού μέλους της ΥΒΕ, από το οποίο και προέρχονται οι πληροφορίες που ακολουθούν. (Το αρχείο αυτό κατατέθηκε στη Δ/νση Ιστορίας του Ελλην. Στρατού).

Δεδομένου ότι το κείμενο του βιβλίου μου αφορά σε όσα προσωπικά εγώ γνώριζα το 1943-44 για την ΥΒΕ και τα στοιχεία αυτά ήταν άγνωστα σ' εμέ την εποχή εκείνη, δεν είμαι σε θέση να τα επιβεβαιώσω προσωπικά.

Η ΥΒΕ ιδρύθηκε στη Θεσσαλονίκη στις 10 Ιουλίου 1941 από τέσσερις νέους Έλληνες αξιωματικούς (ταγματάρχες Ιωαν. Α. Παπαθανασίου, Θωμά Μπάρμπα, Ευάγγελο Δόρτα και Λοχαγό Αναστ. Σακελλαρίδη), οι οποίοι ορκίστηκαν και υπέγραψαν το μυστικό πρωτόκολλο της ιδρύσεώς της (διασώθηκε) στην εκκλησία του Αγίου Ελευθερίου Θεσσαλονίκης (συνοικία Ντεπώ).

Ανταρτικές ομάδες της ΥΒΕ, οπλισμένες με όπλα που είχανε κρύψει οι χωρικοί από τα εγκαταλειφθέντα του Ελλην. Στρατού μετά τη διάλυσή του το 1941 από τους Γερμανούς, βγήκανε στα βουνά του Βορειοελλαδικού χώρου από το 1942.

Η επιτυχημένη επίθεση κατά ενός ιταλικού τάγματος (σελ. 50), ορ-

γανώθηκε σαν κοινή επιχείρηση ΥΒΕ και ΕΛΑΣ υπό την ηγεσία του ταγματάρχη Ιωανν. Κοντονάσιου, επικεφαλής τμημάτων και αξιωματικών της ΥΒΕ. Η μάχη, που είναι γνωστή σαν «Μάχη του Φαρδυκάμπου της Σιάτιστας», κράτησε από τις 3 μέχρι τις 7 Μαρτίου 1943. Λίγες μέρες αργότερα ο ΕΛΑΣ επιτέθηκε αιφνιδιαστικά τα ξημερώματα κατά των ανταρτών της ΥΒΕ και σκότωσε πολλούς απ' αυτούς ενώ συνέλαβε αιχμαλώτους αρκετούς από τους αξ/κούς που είχανε λάβει μέρος στη μάχη κατά των Ιταλών. Αργότερα οι αξ/κοί αυτοί καταδικάστηκαν σε θάνατο κι εκτελέστηκαν από τα αποκαλούμενα «Λαϊκά Δικαστήρια» (βλ. σελ. 115 γι' αυτά τα δικαστήρια).

Η σύγκρουση των Ποντίων κατοίκων της περιοχής Κοζάνης με τον ΕΛΑΣ (σελ. 82) προήλθε από την αντίθεσή τους στην ακολουθούμενη πολιτική του συνεργασίας με τους Βουλγάρους Κομιτατζήδες (σελ. 81).

Στις αρχές του 1943, ο Μιχ. Πεχλιβανίδης, αγροφύλακας στο χωριό Ίμερα Κοζάνης, καταδιωκόμενος από τους κομμουνιστές κατέφυγε στον ταγματάρχη Χρ. Παπαβασιλείου της ΥΒΕ Κοζάνης, με τον οποίο και οργάνωσε ανταρτική ομάδα 80 περίπου αντρών, που αργότερα ενισχύθηκε από 35 ακόμα άντρες από τα Ίμερα. Με την ομάδα αυτή, η οποία όμως από την αρχή αντιμετώπισε την εχθρότητα του ΕΛΑΣ, κτύπησαν ιταλική φάλαγγα κι απέσπασαν περισσότερα όπλα.

Αργότερα, όταν μερικά στελέχη του ΕΑΜ ήρθαν στην περιοχή για να δικάσουν κατοίκους συλληφθέντες από τον ΕΛΑΣ, επειδή δεν υπετάσσοντο, η ομάδα Πεχλιβανίδη τους συνέλαβε και τους εκτέλεσε. Μερικοί από τους εκτελεσθέντες κομμισαρίους ήταν οι ίδιοι που είχαν διατάξει την εκτέλεση των συλληφθέντων αξ/κών της ΥΒΕ μετά τη μάχη του Φαρδυκάμπου (μεταξύ αυτών και ο Λάζαρος Ζησιάδης - Τερπόφσκυ, εθνικός ήρωας του κράτους των Σκοπίων). Τα ποντιακά χωριά και οι ανταρτικές ομάδες τους υπέφεραν από επιθέσεις τόσο του ΕΛΑΣ όσο και των δυνάμεων κατοχής και των Κομιτατζήδων. Τελικά οι ομάδες αυτές των ανταρτών πιεζόμενες από παντού υποχώρησαν ανατολικά του Αξιού ποταμού κι ενώθηκαν με άλλα τμήματα της ΠΑΟ στα Κρούσια όρη, όπου όμως λόγω ελλείψεως πυρομαχικών αναγκάστηκαν να διαλυθούν το Δεκέμβριο του 1943. Ο ΕΛΑΣ στο τέλος, μετά την αποχώρηση των Γερμανών, εξετέλεσε ομαδικά περί τους 700 Ποντίους χωρικούς στο χωριό Βαθύλακκος της Κοζάνης (Νοέμβριος 1944).

Στις αρχές του 1943 άλλη μεγάλη ανεξάρτητη ανταρτική ομάδα σχηματίστηκε στο Φαλακρόν Όρος (Μποζ-Νταγ) της Δράμας από τον Καπετάν Παντελή (Παπαδάκη). Αυτή η ομάδα ενισχύθηκε την

άνοιξη του 1944 από άλλη μια μεγάλη ομάδα ανταρτών της ΠΑΟ και του ΕΔΕΣ της Θεσσαλονίκης, υπό την ηγεσία των Συνταγματαρχών Βασ. Αβδελά (εκτελέστηκε αργότερα από τον ΕΛΑΣ), Θωμά Σφέτσου, Ταγματάρχη Ι. Παπαθανασίου κ.α. Η δύναμη αυτή υποστηρίχθηκε και εφοδιάστηκε από τους Βρετανούς Αξιωματικούς - Συνδέσμους (BLO) υπό τον ταγματάρχη Miller (βλ. σελ. 129). Έτσι στελεχώθηκαν οι ομάδες του οπλαρχηγού Αντων. Φωστερίδη, που αγωνίζονταν από πολύ καιρό κατά των Βουλγάρων. Αυτές οι ομάδες ανταρτών άντεξαν σε όλες τις επιθέσεις των Βουλγάρων και του ΕΛΑΣ ανατολικά του Στρυμόνα (μετά αποτέλεσαν τον 7ο Συνοριακό Τομέα της Ελλάδος και παρά τις επιθέσεις του ΕΛΑΣ και ατάκτων βουλγαροκομιτατζήδων που δέχτηκαν την 1. 12. 44 κράτησαν μέχρι τέλους).

Η ΠΑΟ έπαιξε σημαντικό ρόλο στην οργάνωση του πρώτου «ικανού δικτύου πληροφοριών στην υπηρεσία SOE του Καΐρου», όπως αναφέρει και ο Κρις Γουντχάουζ στο βιβλίο του «Το μήλο της Έριδος» (σελ. 92), καθώς και στην προστασία της οδού διαφυγής αξιωματικών και αντρών προς τη Μέση Ανατολή, η οποία περνούσε από τη Χαλκιδική. Εκεί λειτουργούσαν, υπό την προστασία τμημάτων της ΠΑΟ, τρεις συμμαχικοί σταθμοί ασυρμάτου, που μετέδιδαν στρατιωτικές πληροφορίες στο Κάιρο. Όμως οι ομάδες αυτές δεν έλαβαν καμιά βοήθεια, όπως περίμεναν να πάρουν από το Γεν. Στρατηγείο Μέσης Ανατολής, και ύστερα από τη γερμανική πίεση και σειρά επιθέσεων του ΕΛΑΣ αναγκάστηκαν να επιβιβασθούν (την 3. 11. 43) στα μικρά καΐκια της υπηρεσίας διαφυγής και να φτάσουν στη Μ. Ανατολή (μέσω Τουρκίας), όπου εντάχθηκαν στις εκεί Ελληνικές Ένοπλες Δυνάμεις για να συνεχίσουν τον πόλεμο κατά των Γερμανών.

Οι άλλες ομάδες της ΠΑΟ στη Βόρεια Ελλάδα τελικά διαλύθηκαν τις πρώτες δέκα ημέρες του 1944, διότι λόγω ελλείψεως πυρομαχικών και εφοδίων δεν ήταν πλέον σε θέση να αντέξουν στις επιθέσεις των Γερμανο-Βουλγάρων αλλά και του ΕΛΑΣ.